

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di
Firenze.
Ald.3.2.2

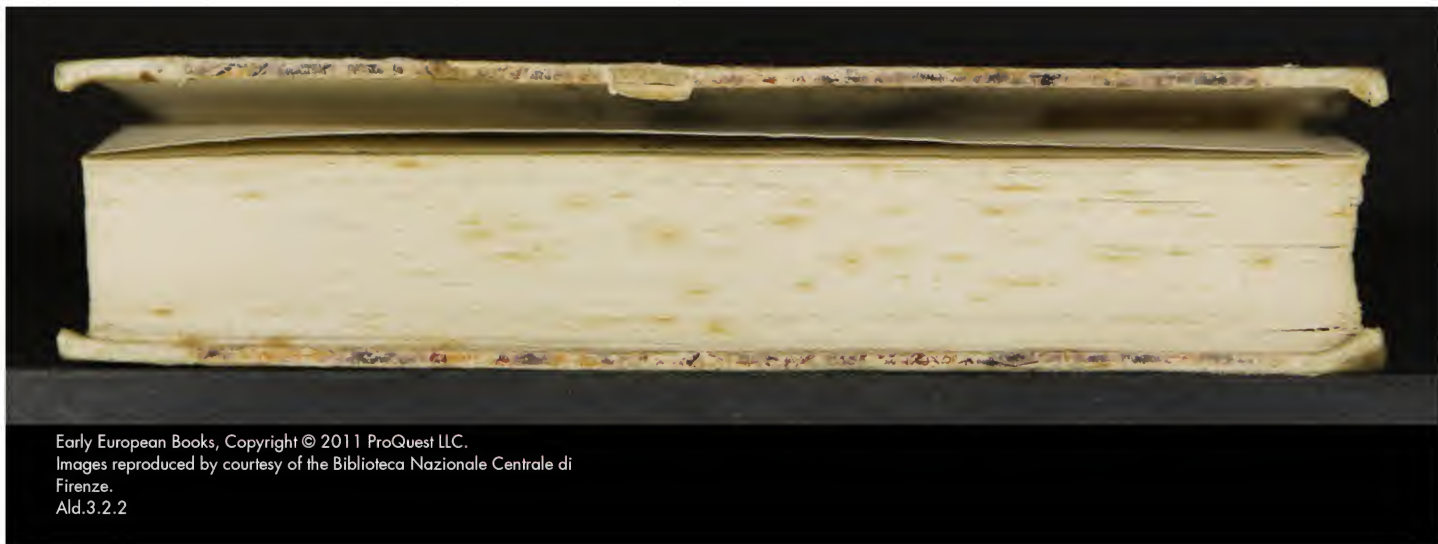

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di
Firenze.
Ald.3.2.2

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di
Firenze.
Ald.3.2.2

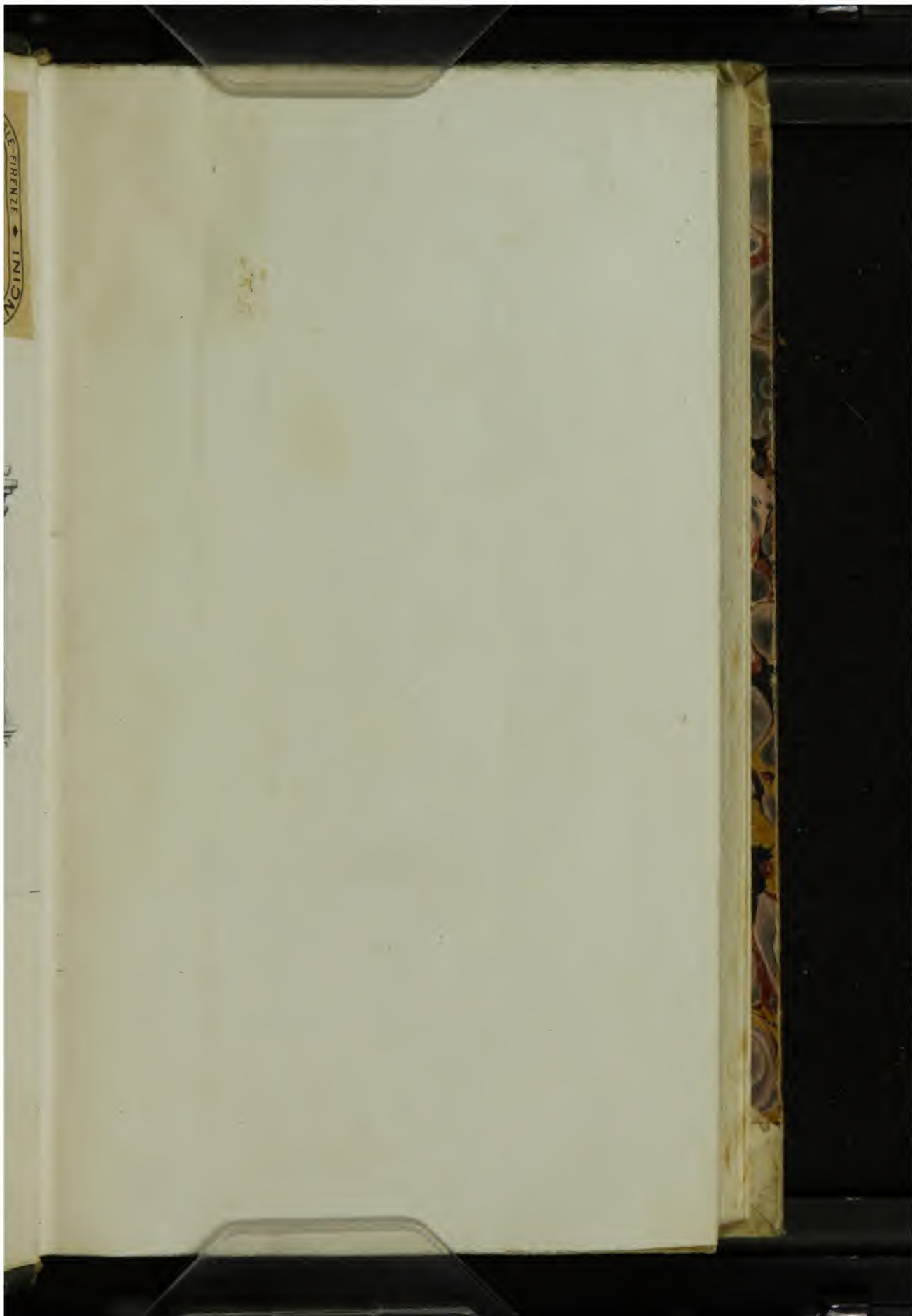
Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of the Biblioteca Nazionale Centrale di
Firenze.
Ald.3.2.2

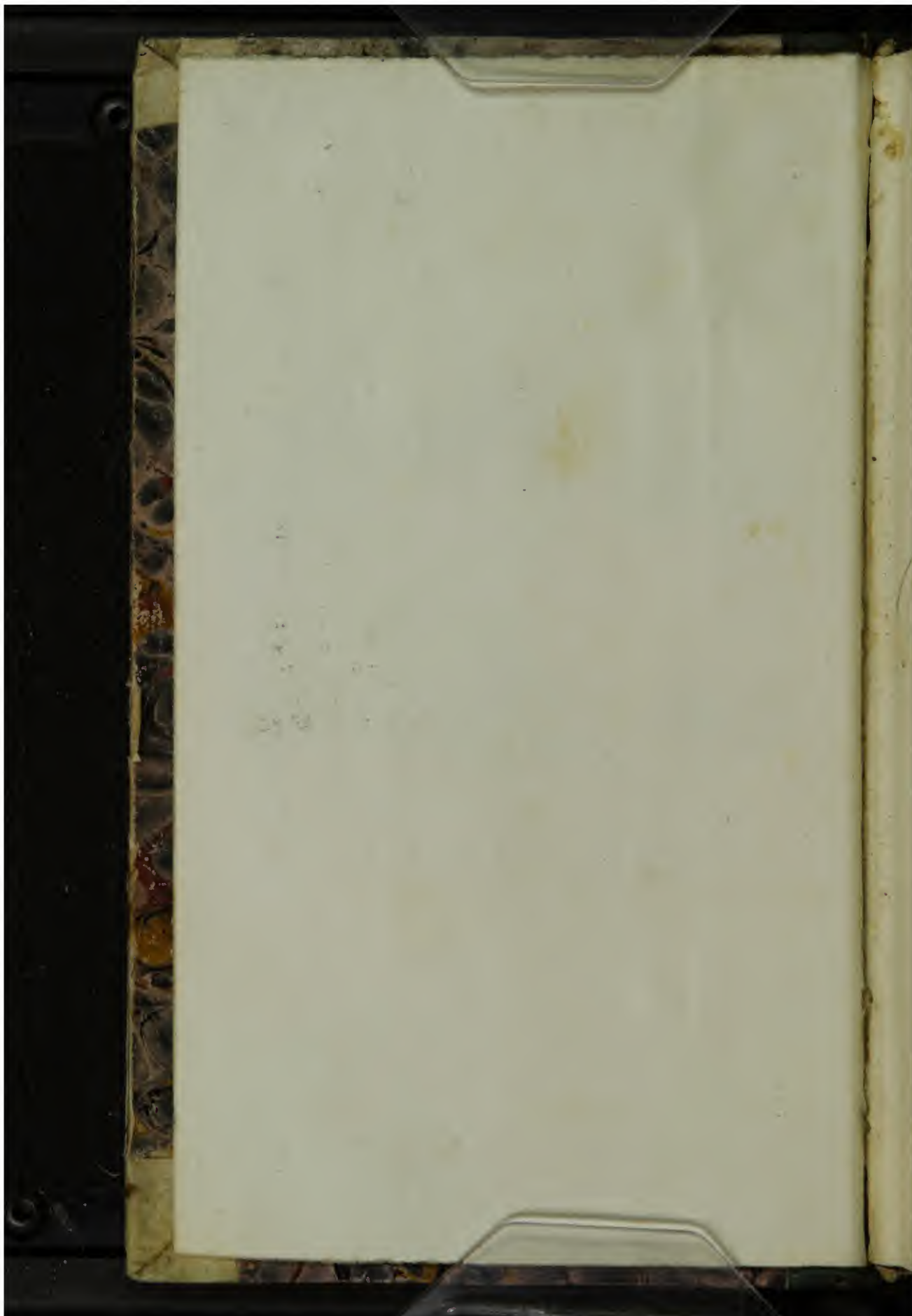
No. 3/2

Ex Libris Joannis Nencini

1874

M. TVLLII CICERONIS DE PHI
LOSOPHIA VOLV MEN SE
CVNDVM, IDEST,

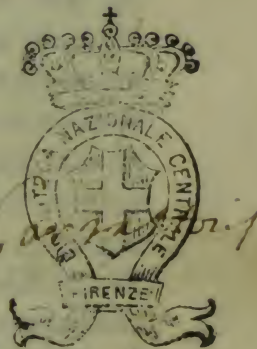
De natura deorum	libri	III.
De diuinatione	libri	II.
De fato	liber	I.
De legibus	libri	III.
De uniuerſitate	liber	I.
Q. Ciceronis de petitione conſulatus ad Marcum fratrem	liber	I.

Quæ ſunt omnia, collatis libris manuſcriptis,
& adhibito iudicio, locis non
paucis emendata.

in antiq.

AL

DVS

PAVLVS MANVTIVS ALDI F.

VENETIIS. M. D. XLI.

ST. IULIUS CIRCULARIS DE PAT

EDITIONIS PONTIFICIS

CAROLUS, 1789

1789

1789

1789

1789

1789

1789

1789

1789

1789

1789

EDITIONIS PONTIFICIS

VENETIIS. M. D. C. C. C. C.

AD MARCELLVM CERVINVM,
Reuerendissimum Sanctæ Crucis Cardinalem,
Pauli Manutij, Aldi filij, in alteram Cice-
ronis philosophiæ partem præfatio.

Est genus hominum, qui ita sentiunt :
philosophari, aut totum nihil esse ; aut
E non eorum esse, qui rerum agendarum
in studio uersantur. quorum in alte-
ro mihi uidentur, cum homines sint,
bestiarum consuetudinem imitari, quæ tantum ea, quæ
pedibus teruntur, quæq; adsunt, intuentur, nihil al-
tum suspiciunt, nihil longinquum cogitant : in altero
res à natura copulatas uelle seiungere. nam qui ab ac-
tione rerum philosophiam excludit, is, quantum in se
ipso est, corporis & animi societatem dirimit, cum &
corpus regimine animi, & animus ministerio corporis
indigeat. Sed proferunt multos, quibus ignoratio phi-
losophiæ non obstitit, quo minus ea, quæ uolebant, re-
ctissime perficerent. quasi uero sit eadem rerum omni-
um natura, & quod uni aliqua in causa contigerit, id
cuiuslibet omnibus in causis posse contingere credibile sit.
naufragium facit natationis ignarus : arripit tabulam,
& amplexu tenens, ad litus incolumis à fluctibus ap-
pellitur. num ideo natandi peritiam negemus esse u-
tilem, quòd, sine ea qui fuit, è periculo tempestatis eua-
serit ? incidit aliquis in febrem, non curatur, & con-
ualescit. tollemus igitur medicinam, quoniam sunt qui
sine eius ope sanentur ? nihil minus : nisi si ea, quæ in
casu sita sunt, anteponimus ijs, quæ ratio gubernat.

A ij

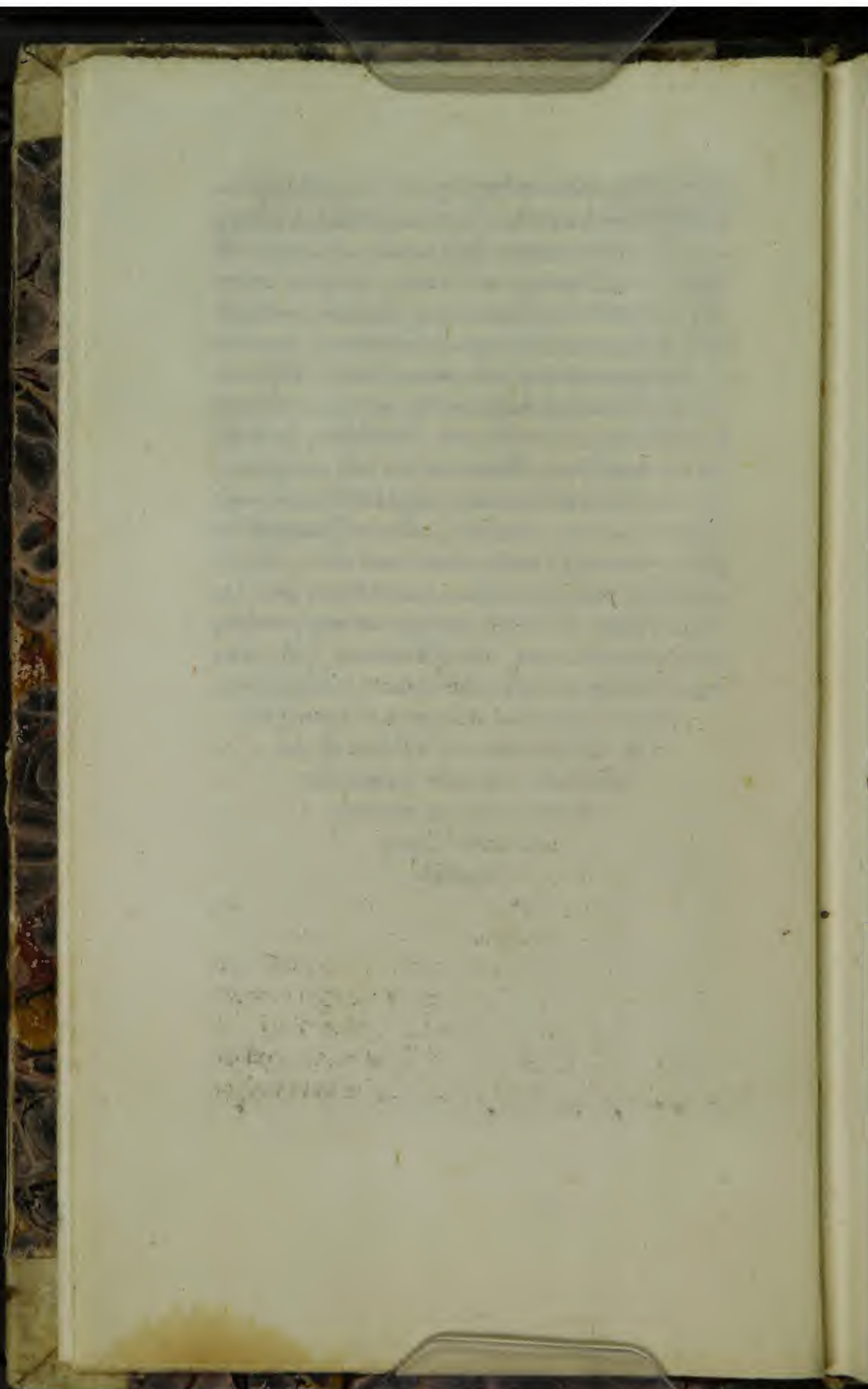
quod idem de philosophia dicendum est . nam ut illud
demus , sine ea multos esse laudem consecutos : non &
hoc dabimus , fore , ut sine eadem consequi omnes
possint . non eiusdem semper generis agenda sunt res .
est , ubi prudentia uel mediocris abunde satisficiat : est
item , ubi mentis altior speculatio requiratur . hoc ex=
tremum qui poterit , sequitur ut & illud primum pos=
sit : sed qui illud primum , non & hoc extremum . quod
cum ita sit : utrum praestet habere , facilis est dijudica=
tio . in optione enim , & eligendi potestate nemo ferè
est quin totum partibus censeat esse praefendum : pro=
pterea quod non totum in partibus , sed partes inclu=
duntur in toto . Ergo cum perspicuum hoc sit , accide=
re & posse , & solere , ut philosophiae cognitio utili=
tatem afferat , ignoratio detrimentum : dubium non
est , quin ea uideatur esse cum rerum actione coniungen=
da . sed idem coniungi posse negant : quo argumento ?
aiunt eas dissimili in genere uersari , alteram in otio ,
alteram in negotijs : itaque se non uidere , qui possit in
utraque unus excellere . Hic ego Ceruine praestantissi=
me meam memoriam non excutiam , ut ea , quae lege=
rim , aut audiuerim , reminiscar . non est consilium ,
quae ad illos redarguendos faciant , ueterum è scriptis
eruere . uolo , ut exemplo tuo refellantur . Romae uiuis ,
et uixisti multos iam annos . nunquam omnino tua uir=
tus tam illustri loco latuit : sed postea quam te Pau=
lus III . incredibili Pontifex non modo sapientia , sed
bonitate etiam ornatus , in altiore dignitatis gradu col=
locatum , suorum omnium consiliorum & participem ,
& adiutorem esse uoluit ; tum uero clarissime sese

ostendit lumen animi, ingenijq; tui; ut nullus esset ho-
nor tantus, qui in te collatus, non uideretur ei, qui
contulisset, magnam esse iudicij laudem allaturus. ita-
que paulo post Cardinalis factus es, & factus tanto
bonorum applausu, tantaq; letitia, quantam in ani-
mis hominum recte sentientium summa dignitas uirtu-
ti tributa potuit excitare. quo toto tempore ualde tu
quidem fuisti, atque es etiam nunc, districtus à nego-
tijs, maximeq; ab ijs, quæ & ad sedandas Christiano-
rum principum discordias, & ad reprimendam Lu-
theranæ hæresis immanitatem pertinent: sed te tamen
à philosophiæ studio nulla res unquam potuit diuelle-
re. sic & animo, & corpori suis cuique muneribus
apte distributis, quotidie ferè modo à cognitione ad res
agendas, modo à rebus agendis ad cognitionem tradu-
ctus, teq; ipse in hoc quasi circulo identidem reuoluens,
effecisti quod ab ijs, de quibus initio dixi, fieri posse ne-
gatur, ut & in tractandis negotijs, & in consideran-
dis rerum humanarum diuinarumq; causis occupatus,
dispari in studio, pari tamen cum laude uerseris. ex
quo intelligitur, ab ijs, qui rerum ætioni se dant, &
percipi philosophiam, & tractari posse: debere autem
ostendimus: est igitur eorum, qui aliter existimant,
sententia omnis explodenda. nos quidem & nostra spon-
te commoti, & tuo exemplo impulsì, quotidie magis
philosophiam admirantes, in eius cognitione cupimus
acquiescere, ad eamq; magnis defatigati laboribus &
molestijs tanquam ad iucundissimum diuersorium pro-
peramus. quò si peruenero, uel potius cum peruene-
ro (cur enim meam ipse cupiditatem omnibus optimis

A iiij

non prosequar?) tum ego quidem multo, quàm nunc,
facilius tua in me merita uel tuebor, uel etiam illustra=
bo . interea non sumus otiosi : utinam potius aliquanto
minus occupati . provinciam cepimus duram , atque
difficilem , ueterum scriptorum libros emendare dum
uolumus . omnino in hoc onere sustinendo ualde suda=
mus : sed animus tuarum cohortationum memoria con=
firmatus , manet in officio, manebitq; dum id, quod in=
stituimus , absoluat . nunc edemus Ciceronis libros de
philosophia , sanè multis à mendis , potissimum ex an=
tiquo Bernardini Maffei , qui te maxime obseruat, iuue=
nis eloquentissimi codice , uindicatos . qui cum ita dige=
sti essent , ut in duas partes tributi legerentur ; cumq;
ego ex ijs partibus eam maxime uellem tibi inscriptam
emittere , quæ tuæ personæ dignitatiq; aptissima uide=
retur : feci , ut eam deligerem , in qua de natura deo=
rum eleganter & acute disputatur : ut, quoniam ualde
tibi pro tua ueteri erga me uoluntate, proq; sum=
mis officijs deberi fructus industriæ meæ
uidentur; ij dum ad maturitatem
peruenirent , his te interim
quasi floribus ob=
lectares.

ac,
ra=
no
pre
um
la=
con
in=
de
ar=
me
re=
m;
um
de=
eo=
alde

M. TVLLII CICERONIS DE NA
TVRA DEORVM AD MAR
CVM BRVTVM
LIBER I.

C Vm multæ res in philosophia nequa-
quam satis adhuc explicatæ sunt, tum
perdifficilis Brute, quod tu minime igno-
ras, & perobscura quæstio est de natu-
ra deorum: quæ & ad agnitionem ani-
mæ pulcherrima est, & ad moderandam religionem ne-
cessaria. de qua tam uariæ sunt doctissimorum hominū,
tamq; discrepantes sententiæ, ut magno argumento esse
debeat, causam, idest principium philosophiæ, esse scien-
tiam, prudenterq; Academicos à rebus incertis assensio-
nem cohibuisse: quid est enim temeritate fortius? aut
quid tam temerarium, tamq; indignum sapientis gra-
uitate, atq; constantia, quam aut falsum sentire, aut,
quod non satis explorate perceptum sit, & cognitum,
sine ulla dubitatione defendere? uelut in hac quæstio-
ne, plerique, quod maxime uerisimile est, & quod o-
mnes duce natura uehimur, deos esse dixerunt: dubi-
tare se Protagoras: nullos esse omnino Diagoras Me-
lius, & Theodorus Cyrenaicus putauerunt. qui uero
deos esse dixerunt, tanta sunt in uarietate, ac dissensio-
ne constituti, ut eorum molestum sit annumerare sen-
tentias. nam & de figuris deorum, & de locis, atq; sedi-
bus, & actione uitæ multa dicuntur: deq; his summa
philosophorum dissensione certatur. quod uero maxime

A V

DE NATURA DEORVM

rem, causamq; continet, est, utrum nihil agant, nihil moliantur, an ab omni curatione, & administratione rerum uacent: an contra ab his & à principio omnia facta, & constituta sint, & ad infinitum tempus regantur, atq; moueantur. in primisq; magna dissensio est: eaq; nisi diiudicatur, in summo errore necesse est homines, atq; in maximarum rerum ignoratione uersari. Sunt enim philosophi, & fuerunt, qui omnino nullam habere censerent humanarum rerum procurationem deos. quorum si uera sententia est, quæ potest esse pietas? quæ sanctitas? quæ religio? hæc enim omnia pure, ac caste tribuenda deorum numini ita sunt, si animaduertuntur ab his, & si est aliquid à dijs immortalibus hominum generi tributum. sin autem dij neq; possunt nos iuuare, nec uolunt, nec curant omnino, nec, quid agamus, animaduertunt, nec est quod ab his ad hominum uitam permanare possit: quid est, quod ullos dijs immortalibus cultus, honores, preces adhibeamus? in specie autem fictæ simulationis, sicut reliquæ uirtutes, ita pietas inesse non potest: cum qua simul & sanctitatem, & religionem tolli necesse est: quibus sublati, perturbatio uitæ sequitur, & magna confusio. atq; haud scio, an pietate aduersus deos sublata, fides etiam, & societas humani generis, & una excellentissima uirtus iustitia tollatur. Sunt autem alij philosophi, & hi quidem magni, atque nobiles, qui deorum mente, atque ratione omnem mundum administrari & regi censeant: neque uero id solum, sed etiam ab ijsdem uitæ hominum consuli, & prouideri: nam & fruges, & reliqua, quæ terra pariat, &

tempestates, ac temporum uarietates, cœliq; mutationes, quibus omnia, quæ terra gignat, maturata pubescant, à dijs immortalibus tribui generi humano putant: multaq; quæ dicuntur in his libris, colligunt: quæ talia sunt, ut ea ipsa dij immortales ad usum hominum fabricati penè uideantur. contra quos Carneades ita multa disseruit, ut excitaret homines non sordides ad ueri inuestigandi cupiditatem: res enim nulla est, de qua tantopere non solum docti, sed etiam indocti dissentiant. quorum opiniones cum tam uariæ sint, tamq; inter se dissidentes: alterum fieri profecto potest, ut earum nulla; alterum certe non potest, ut plus una uera sit. qua quidem in causa & beneuolos obiurgatores placare, & inuidos uituperatores confutare possumus, ut alteros reprehendisse poeniteat, alteri se didicisse gaudeant. nam qui admonent, amice docendi sunt: qui inimice insectantur, repellendi. multum autem fluxisse uideo de libris nostris, quos complures breui tempore edidimus, uariumq; sermonem, partim admirantium, unde hoc philosophandi nobis subito studium extitisset; partim, quid quaq; de re certi haberemus, scire cupientium. multis etiam sensi mirabile uideri, eam nobis potissimum probatam esse philosophiam, quæ lucem eriperet, & quasi noctem quandam rebus offunderet, desertaq; disciplinæ, & iampridem relictæ patrociniū nec opinatum à nobis esse susceptum. nos autem nec subito cœpimus philosophari: nec mediocrem à primo tempore ætatis in eo studio operam, curamq; consumpsimus, & cum minime uidebamur, tum maxime philosophabamur.

Tusc. 228:
off. 33:9-

DE NATURA DEORVM

quod & orationes declarant refertæ philosophorum
sententijs ; & doctissimorum hominum familiaritates,
quibus semper domus nostra floruit ; & principes illi
Diodotus , Philo , Antiochus , Posidonius , à quibus in=
stituti sumus . & si omnia philosophiæ præcepta refe=
runtur ad uitam , arbitramur nos & publicis , & pri=
uatis in rebus ea præstitisse , quæ ratio & doctrina præ=
scripserit . sin autem quis requirit , quæ causa nos impu=
lerit , ut hæc tam sero literis mandarem : nihil est ,
quod expedire tam facile possimus . nam cum otio lan=
gueremus , & is esset Reip. status , ut eam unius consilio ,
atq; cura gubernari necesse esset : primum ipsius Reip.
causa philosophiam nostris hominibus explicandam pu=
taui , magni existimans interesse ad decus & laudem
ciuitatis res tam graues , tamq; præclaras latinis etiam
literis contineri . eoq; me minus instituti mei poeni=
tet , quòd facile sentio , quàm multorum non modo
discendi , sed etiam scribendi studia commouerim : com=
plures enim græcis institutionibus eruditi , ea , quæ di=
dicerant , cum ciuibus suis communicare non poterant ,
quòd illa , quæ à Græcis acceperant , latine dici posse dif=
fiderent . quo in genere tantum profecisse uidemur , ut
à Græcis ne uerborum quidem copia uinceremur . Hor=
tata est etiam , ut me ad hæc conferrem , animi ægri=
tudo , fortunæ magna , & graui commota iniuria . cu=
ius si maiorem aliquam leuationem reperire potuissem ,
non ad hanc potissimum confugissem . ea uero ipsa nul=
la ratione melius frui potui , quàm si me non modo ad
legendos libros , sed etiam ad totam philosophiam per=
tractandam dedissem . omnes autem eius partes , atq; om=
nia

omnia membra tum facillime nascuntur, cum totæ quæ-
 stiones scribendo explicantur: est enim admirabilis quæ-
 dam continuatio, seriesq; rerum, ut alia ex alia nexa, &
 omnes inter se aptæ, colligatæq; uideantur. qui autem
 requirunt, quid quaq; de re ipsi sentiamus, curiosius id
 faciunt, quam necesse est: non enim tam auctores in di-^{utatis}
 sputando, q̃ rationis momenta quæreda sunt. quin etiam
 obest plerunq; ijs, qui discere uolunt, auctoritas eorum,
 qui se docere profitentur: desinunt enim suum iudicium
 adhibere, id habent ratum, quod ab eo, quem probant, iu-
 dicatum uident. nec uero probare soleo id, quod de Pytha-
 goricis accepimus: quos ferunt, si quid affirmarent in
 disputando, cum ex ijs quæreretur, quare ita esset, re-
 spondere solitos, ipse dixit. ipse autem, erat Pythago-
 ras. tantum opinio præiudicata poterat, ut etiam sine
 ratione ualeret auctoritas. qui autem mirantur nos
 hanc potissimum disciplinam secutos, his quatuor Aca-
 demicis libris satis responsum uidetur. nec uero deser-
 tarum, relictarumq; rerum patrocinium suscepimus:
 non enim hominum interitu sententiæ quoque occidunt,
 sed lucem auctoris fortasse desiderant: ut hæc in philo-
 sophia ratio contra omnia differendi, nullamq; rem
 aperte iudicandi, profecta à Socrate, repetita ab Ar-
 cesila, confirmata à Carneade, usque ad nostram ui-
 git ætatem: quam nunc propemodum orbam esse in
 ipsa Græcia intelligo. quod non Academiæ uitio, sed
 tarditate hominum arbitror contigisse. nam si singulas
 disciplinas percipere magnum est, quanto maius omnes?
 quod facere ijs necesse est, quibus propositum est, ueri
 reperiendi causa & contra omnes philosophos, &

DE NATURA DEORVM.

pro omnibus dicere. cuius rei tanta, tamq; difficilis facultatem consecutum esse me non profiteor, secutum esse præ me fero. nec tamen fieri potest, ut, qui hac ratione philosophentur, ij nihil habeant quod sequantur. dictū est hac de re alio loco diligentius: sed quia nimis indociles quidam, tardiq; sunt, admonendi videntur sæpius: non enim sumus ij, quibus nihil uerum esse uideatur; sed ij, qui omnibus ueris falsa quædam adiuncta esse dicamus, tanta similitudine, ut in ijs nulla insit certa iudicandi, & assentiendi nota. ex quo existit & illud, multa esse probabilia: quæ quanquam non perciperentur, tamen quia uisum haberent quendam insignem, & illustrem, his sapientis uita regeretur. sed iam, ut omni me inuidia liberem, ponam in medio sententias philosophorum de natura deorum. quo quidem loco conuocandi omnes uidentur, qui, quæ sit earum uera, iudicent. tum demum mihi procax Academia uidebitur, si aut consenserint omnes, aut erit inuentus aliquis, qui, quid uerum sit, inuenerit. itaque mihi libet exclamare, ut Staius in synephebis:

- » Prò deum, popularium omnium adolescentium
- » Clamo, postulo, obsecro, oro, ploro, atq; imploro fidem. non leuissima de re, ut queritur ille fieri in ciuitate facinora capitalia,
- » Ab amico amante argentum accipere meretrix nõ uult: sed ut adsint, cognoscant, animaduertant, quid de religione, pietate, sanctitate, cerimonijs, fide, iureiurando, quid de templis, delubris, sacrificijsq; solenibus, quid de ipsis auspicijs, quibus non præsumus, existimandum sit: hæc enim omnia ad hanc de dijs im-

mortalibus quaestionem referenda sunt. profecto eos ipsos, qui se aliquid certi habere arbitrantur, adducere coget doctissimorum hominum de maxima re tanta dissensio. quod cum saepe aliàs, tum maxime animaduerti, cum apud C. Cottam familiarem meum accurate sanè, & diligenter de dijs immortalibus disputatum sit. Nam cum ferijs Latinis ad eum ipsius rogatu, accersituq; uenissem, offendi eum sedentem in exhedra, & cum C. Velleio senatore disputantem, ad quem cum Epicuri primas ex nostris hominibus deferrebant. aderat etiam Q. Lucilius Balbus: qui tantos progressus habebat in Stoicis, ut cum excellentibus in eo genere Græcis compararetur. tum ut me Cotta uidit, peropportune, inquit, uenis: oritur enim mihi magna de re altercatio cum Velleio: cui pro tuo studio non est alienum te interesse. Atqui mihi quoque uideor, inquam, uenisse, ut dicis, opportune: tres enim trium disciplinarum principes conuenistis: M. enim Piso si adesset, nullius philosophiæ, earum quidem, quæ in honore sunt, uacaret locus. Tum Cotta, si, inquit, liber Antiochi nostri, qui ab eo nuper ad Balbum missus est, uera loquitur: nihil est, q̃ Pisonem familiarem tuum desideres: Antiocho enim Stoici cum Peripateticis re consentire uidentur, uerbis discrepare. quo de libro uelim scire Balbe quid sentias. Ego ne, inquit ille, miror Antiochum hominem in primis acutum non uidisse; interesse plurimum inter Stoicos, qui honesta à commodis non nomine, sed genere toto disungerent; & Peripateticos, qui honesta commiscerēt commodis; ut ea inter se magnitudine, & quasi gradibus, non genere differrent: hæc enim est no

DE NATURA DEORVM

uerborum parua; sed rerum permagna dissensio. uerum hæc aliàs. nunc quod coepimus, si uidetur. Mihi uero, inquit Cotta, uidetur. sed ut hic, qui interuenit, me intuens, ne ignoret quæ res agatur, de natura agebamus deorum. quæ cum mihi uideretur perobscura, ut semper uideri solet: Epicuri ex Velleio sciscitabar sententiam. quamobrem, inquit, Vellei, nisi molestum est, repete quæ coeperas. Repetam uero: quamquam non mihi, sed tibi hic uenit adiutor: ambo enim, inquit arridens, ab eodem Philone nihil scire didicistis.

Tum ego, quid didicerimus, Cotta uiderit: tu autem nolo existimes me adiutorem huic uenisse, sed auditorem, & quidem æquum, libero iudicio, nulla eiusmodi astrictum necessitate, ut mihi, uelim, nolim, sit certa quædam tuenda sententia. Tum Velleius fidenter sane, ut solent isti, nihil tam uerens, quam ne dubitare aliqua de re uideretur; tanquam modo ex deorum concilio, & ex Epicuri intermundiis descendisset, audite, inquit, non commentitias, futesq; sententias, non opificem, ædificatoremq; mundi Platonis. de Timæo deum, nec anum fatidicam Stoicorum $\pi\rho\acute{o}\nu\alpha\tau$, quam latine licet providentiam dicere, neq; uero mundum ipsum animo & sensibus præditum, rotundum, ardentem, uolubilem deum, portenta & miracula non differentium philosophorum, sed somniantium. quibus enim oculis intueri potuit uester Plato fabricam illam tanti operis, qua construi à deo, atque ædificari mundum facit? quæ molitio? quæ ferramenta? qui uectes? quæ machinæ? qui ministri tanti muneris fuerunt? quemadmodum autem obedire, & parere no-

adp. lib. 2.
ap. 9. uersus
i. 60: in fin

luntati architecti aer, ignis, aqua, terra potuerunt? unde uero ortæ illæ quinq; formæ, ex quibus reliquæ formantur, apte cadentes ad animum efficiendum, pariendosq; sensus longum est iter ad omnia. quæ talia sunt, ut optata magis, quàm inuenta uideantur. sed illa palmaris quidem, quod, qui non modo natum mundum introduxerit, sed etiam manu penè factum, is eum dixerit fore sempiternum. hunc censes primis, ut dicitur, labris gustasse physiologiam, qui quicquam, quod ortum sit, putet æternum esse posse? quæ est enim coagmentatio non dissolubilis? aut quid est, cuius principium aliquod sit, nihil sit extremum? Pronœa uero si uestra est Lucili, eadem requiro quæ paulo ante, ministros, machinas, omnem totius orbis designationem, atque apparatus: sin alia est, cur mortalem fecerit mundum, non, quemadmodum Platonius deus, sempiternum. ab utroq; autem sciscitor, cur mundi edificatores repente extiterint, innumerabilia ante secula dormierint. non enim, si mundus nullus erat, secula non erant. secula nunc dico, non ea, quæ dierum noctiumq; numero annuis cursibus conficiuntur: nam fateor ea sine mundi conuersione effici non potuisse: sed fuit quædam ab infinito tempore æternitas, quam nulla temporum circumscriptio metiebatur; spatio tamen qualis ea fuerit, intelligi non potest: quod ne in cogitationem quidem cadit, ut fuerit tempus aliquod, nullum cum tempus esset. isto igitur tam immenso spatium quæro Balbe cur Pronœa uestra cessauerit. laborem ne fugiebat? at iste nec attingit deum, nec erat ullus, cum omnes naturæ numini diuino, coelum, ignes, terræ, maria parerent. quid autem erat, quod con-

DE NATURA DEORVM

cupisceret deus mundum signis, & luminibus tanquam
Aedilis ornare? si ut deus ipse melius habitaret: antea ui-
delicet tempore infinito in tenebris tanquam in gurgu-
stio habitauerat. post autem uarietate ne cum delectari
putamus, qua coelum & terras exornatas uidemus? quæ
ista potest esse oblectatio deo? quæ si esset, non ea tandiu
carere potuisset. An hæc, ut ferè dicitis, hominum
causa à deo constituta sunt? sapientum ne? propter pau-
cos ergo tanta est facta rerum molitio. an stultorum?
at primum causa non fuit, cur de improbis bene me-
reretur: deinde quid est affecutus, cum omnes stulti sint
sine dubio miserrimi, maxime quòd stulti sunt? mi-
serius enim stultitia quid possumus dicere? deinde q̃ ita
multa sunt incommoda in uita, ut ea sapientes com-
modorum compensatione leniant, stulti nec uitare ue-
nientia possint, nec ferre præsentia. Qui uero mun-
dum ipsum animantem, sapientemq; esse dixerunt, nul-
lo modo uiderunt animi naturam, intelligentes in quam
figuram cadere posset: de quo dicam paulo post. nunc
autem hætenus admirabor eorum tarditatem, qui
animantem, immortalem, & eundem beatum, & ro-
tundum esse uelint, q̃ ea forma ullam neget esse pul-
chriorem Plato. at mihi uel cylindri, uel quadrati, uel

35.16- coni, pyramidis uidetur esse formosior. Quæ uero uita
attribuitur isti rotundo deo? nempe ut ea celeritate
contorqueatur, cui par nulla ne cogitari quidem pos-
sit. in qua non uideo ubinam mens constans, & uita
beata possit insistere: quodq; in nostro corpore si mi-
nima ex parte significetur, molestum sit; cur hoc idem
non habeatur molestum in deo? terra enim profecto,

Plato
Tim.
906
97-

quoniam pars mundi est, pars est etiam dei. atqui terræ maximas regiones inhabitabiles, atque incultas uidemus, quod pars earum appulsu solis exarserit, pars obriguerit niue, pruinaque; longinquo solis abscessu. quæ, si mundus est deus, quoniam partes mundi sunt, dei membra partim ardentia, partim refrigerata dicenda sunt. Atque hæc quidem uestra Lucili. qualia uero sint, ab ultimo repetam superiorum. Thales enim Milesius, qui primus de talibus rebus quæsiuit, aquam dixit esse initium rerum: deum autem eam mentem, quæ ex aqua cuncta fingeret. Si dii possunt esse sine sensu & mente, cur aquæ adiunxit, si ipsa mens constare potest uacans corpore? Anaximandri autem opinio est natuios esse deos, longis interuallis orientes, occidentesque; eosque innumerabiles esse mundos. sed nos deum nisi sempiternum intelligere qui possumus? post Anaximenes aera deum statuit, eumque gigni, esseque immensum, & infinitum, & semper in motu: quasi aut aer sine ulla forma deus esse possit, cum præsertim deum non modo aliqua, sed pulcherrima specie esse deceat; aut non omne, quod ortum sit, mortalitas consequatur. inde Anaxagoras, qui accepit ab Anaximene disciplinam, primus omnium rerum descriptionem, & modum mentis infinitæ ui ac ratione designari, & confici uoluit: in quo non uidit, neque motum sensui coniunctum & continentem in infinito ullum esse posse, neque sensum omnino, quo non ipsa natura pulsa sentiret. deinde si mentem istam quasi animal aliquod esse uoluit, erit aliquid interius, ex quo illud animal nominetur. quid autem interius mente cingitur igitur corpore externo.

Plut. de pla. p.
lib. 1. c. 3. c.
ad. in Timæo
58: 17-

DE NATURA DEORVM

quod quoniam non placet, aperta simplexq; mens nulla re adiuncta, quæ sentire possit, fugere intelligentiæ nostræ uim & notionem uidetur. Crotoniates autem Alcmeo, qui soli, & lunæ, reliquisq; sideribus, animoq; præterea diuinitatem dedit, non sensit sese mortalibus rebus immortalitatem dare. nam Pythagoras, qui censuit animum esse per naturam rerum omnem intentum & commeantem, ex quo nostri animi caperentur, non uidit distractione humanorum animorum discerpi, & dilacerari deum; & cum miseri animi essent, quod plerisque contingeret, tum dei partem esse miseram: quod fieri non potest. cur autem quicquam ignoraret animus hominis, si esset deus? quomodo porro deus iste, si nihil esset animus, aut infixus, aut infusus esset in mundo? tum Xenophanes, qui mente adiuncta omne præterea, quod esset infinitum, deum uoluit esse, de ipsa mente ita reprehenditur, ut ceteri; de infinitate autem uehementius, in qua nihil neque sentiens, neque coniunctum esse potest. nam Parmenides commentitium quiddam coronæ similitudine efficit: Stephanem appellat, continentem ardore lucis orbem, qui cingit cælum, quem appellat deum. in quo neque figuram diuinam, neque sensum quisquam suspicari potest. multa eiusdem monstra, quippe qui bellum, qui discordiam, qui cupiditatem, cæteraq; generis eiusdem ad deum reuocat: quæ uel morbo, uel somno, uel obliuione, uel uetustate delentur. eademq; de sideribus. quæ reprehensa iam in alio, in hoc omittantur. Empedocles autem multa alia peccans, in deorum opinione turpissime labitur. quatuor enim naturas, ex

nisi

quibus omnia constare uult, diuinas esse censet : quas & nasci, & extingui perspicuum est, & sensu omni carente. nec uero Protagoras, qui sese negat omnino de dijs habere quod liqueat, sint, non sint, qualesue sint, quicquam uidetur de natura deorum suspicari. quid Democritus, qui tum imagines, earumq; circuitus in deorum numero refert, tum illam naturam quæ imagines fundat, ac mittat, tum scientiam, intelligentiamq; nostram, nonne in maximo errore uersatur? cum idem omnino, quia nihil semper suo statu maneat, neget esse quicquam sempiternum : non ne deum ita tollit omnino, ut nullam opinionem eius reliquam faciat? quid aer, quo Diogenes Apolloniates utitur deo, quem sensum habere potest, aut quam formam dei? iam de Platonis inconstantia longum est dicere : quæ in Timæo, patrem huius mundi nominari negat posse : in legum autem libris, quid sit omnino deus, inquiri oportere non censet. quod uero sine corpore ullo deum uult esse, ut Græci dicunt, ἀσώματον; id quale esse possit, intelligi non potest : careat enim sensu necesse est, careat prudentia, careat uoluptate : quæ omnia una cum deorum notione comprehendimus. idem & in Timæo dicit, & in legibus, & mundum deum esse, & cælum, & astra, & terram, & animos, & eos quos maiorum institutis accepimus : quæ & per se sunt falsa perspicue, & inter sese uehementer repugnantia. atq; etiam Xenophon paucioribus uerbis eadem fere peccat : facit enim in ijs, quæ à Socrate dicta retulit, Socratem disputantem formam dei quæri non oportere, eundemq; & solem, & animum deum dicere, & modo unum,

Cic. Phil. uol. II.

b

DE NATURA DEORVM

tum autem plures deos . quæ sunt ijsdem in erratis ferre , quibus ea , quæ de Platone dicimus . atque Antisthenes in eo libro , qui physicus inscribitur , populares deos multos , naturalem unum esse dicens , tollit uim & naturam deorum . nec multo secus Speusippus Platonem auunculum subsequens , & uim quandam dicens , qua omnia regantur , eamq; animalem , euellere ex animis conatur cognitionem deorum . Aristoteles quoq; in tertio de philosophia libro multa turbat , à magistro Platone uno dissentiens : modo enim menti tribuit omnem diuinitatem ; modo mundum ipsum deum dicit esse ; modo quendam alium præficit mundo ; eiq; eas partes tribuit , ut replicatione mundi quadam motum regat , atq; tueatur : tum cœli ardorem deum dicit esse , non intelligens cœlum mundi esse partem : quem alio loco ipse designarit deum . quo modo autem cœli diuinus ille sensus in celeritate tanta conseruari potest ? ubi deinde illi tor dij , si numeramus etiam cœlum deum ? cum autem sine corpore idem uult esse deum , omni illum sensu priuat , & prudentia . quo porrò modo mundus moueri potest carens corpore ? aut quo modo semper se mouens esse quietus & beatus potest ? nec uero eius condiscipulus Xenocrates in hoc genere prudentior : in cuius libris , qui sunt de natura deorum , nulla species diuina describitur : deos enim octo esset dicit ; quinque eos , qui in stellis uagis nominantur ; unum , qui ex omnibus sideribus , quæ infixæ cœlo sunt , ex dispersis quasi membris simplex sit putandus deus ; septimum solem adiungit , octauamq; lunam : qui quo sensu beati esse possint , intelligi non potest . ex eadem Platonis schola Ponticus

Heraclides puerilibus fabulis refert liberos : & tamen modo mundum , tum mentem diuinam esse putat : errantibus etiam stellis diuinitatem tribuit , sensuq; deum priuat , & eius formam mutabilem esse uult : eodemq; libro rursus terram , & cœlum refert in deos . nec uero Theophrasti incōstantia ferenda est : modo enim menti diuinum tribuit principatum , modo cœlo , tum autem signis , sideribusq; cœlestibus . nec audiendus eius auditor Strato , is qui physicus appellatur ; qui omnem uim diuinam in natura sitam esse censet , quæ causas gignendi , augendi , minuendiue habeat , sed careat omni sensu & figura . Zeno autem (ut iam ad uestros Balbe ueniam) naturalem legem diuinam esse censet , eamq; uim obtinere recta imperantem , prohibentemq; contraria . quam legem quo modo efficiat animantem , intelligere non possumus . deum autem animantem certe uolumus esse . atque hic idem alio loco æthera deum dicit esse , si intelligi potest nihil sentiens deus , qui nunquam nobis occurrit neque in precibus , neque in optatis , neque in uotis . alijs autem libris rationem quandam per omnem pertinentem naturam , ut diuinā , esse affectam putat . idem astris hoc idem tribuit , tum annis , mensibus , annorumq; mutationibus . cum uero Hesiodi theogoniam interpretatur , tollit omnino usitatas , perceptasq; cognitiones deorum : neq; enim Iouem , neq; Iunonem , neq; Vestam , neq; quenquam , qui ita appelletur , in deorum habet numero , sed rebus inanimatorum , atq; mutis per quandam significationem hæc docet tributa nomina . cuius discipuli Aristonis non minus magno in errore sententia est : qui neque formam dei in-

DE NATURA DEORVM

reelligi posse censeat, neq; in dijs sensum esse dicat, dubi-
 tetq; omnino deus animans nec ne sit. Cleanthes autem,
 qui Zenonem audiuit unà cum eo, quem proxime no-
 minauit, tum ipsum mundum deum dicit esse, tum to-
 tius naturæ menti, atq; animo hoc nomen tribuit, tum
 ultimum, & altissimum, atq; undiq; circumfusum, &
 extremum, omnia cingentem, atque complexum ardo-
 rem, qui æther nominetur, certissimum deum iudicat.
 idem quasi delirans in ijs libris, quos scripsit contra uo-
 luptatem, tum fingit formam quandam, & speciem
 deorum, tum diuinitatem omnem tribuit astris, tum ni-
 hil ratione censet esse diuinus. ita fit, ut deus ille, quem
 mente noscimus, atque in animi notione tanquam in ue-
 stigio uolumus reponere, nusquam prorsus appareat.
 at Perseus eiusdem Zenonis auditor eos dicit esse habitos
 deos, à quibus magna utilitas ad uitæ cultum esset in-
 uenta, ipsasq; res utiles, & salutare deorum esse uo-
 cabulis nuncupatas: ut ne hoc quidem diceret, illa in-
 uenta esse deorum, sed ipsa diuina. quo quid absurdius,
 quàm aut res sordidas, atque deformes deorum hono-
 re afficere; aut homines iam morte deletos reponere in
 deos, quorum omnis cultus esset futurus in luctu? iam
 uero Chrysippus, qui Stoicorum somniorum uasferri-
 mus habetur interpres, magnam turbam congregat
 ignotorum deorum, atque ita ignotorum, ut eos ne
 coniectura quidem informare possimus, cum mens no-
 stra quiduis uideatur cogitatione posse depingere: ait
 enim uim diuinam in ratione esse positam, & uniuersæ
 naturæ animo, atque mente; ipsumq; mundum
 deum dicit esse, & eius animi fusionem uniuersam:

tum eius ipsius principatum, qui in mente & ratione
 uersetur, communemq; rerum naturam uniuersa, atq;
 omnia continentem, tum fatalem umbram, & neces=
 sitatem rerum futurarum: ignem præterea, & eum,
 quem antea dixi, æthera: tum ea quæ natura fluere,
 atque manarent, ut aquam, & terram, & æra, so=
 lem, lunam, sidera, uniuersitatemq; rerum, qua o=
 mnia continerentur, atque homines etiam eos, qui im=
 mortalitatem essent consecuti. idemq; disputat, æthera
 esse eum, quem homines Iouem appellarent; quiq; ær
 per maria manaret, eum esse Neptunum; terram, eam,
 quæ Ceres diceretur. similiq; ratione persequitur uoca=
 bula reliquorum deorum. idemq; etiam legis perpetuæ,
 & æternæ uim, quæ quasi dux uitæ, & magistra of=
 ficiorum sit, Iouem dicit esse: eandemq; fatalem ne=
 cessitatem appellat, sempiternam rerum futurarum
 ueritatem: quorum nihil tale est, ut in eo uis diuina
 inesse uideatur. & hæc quidem in primo libro de na=
 tura deorum: in secundo autem uult Orphei, Musei,
 Hesiodi, Homeriq; fabellas accommodare ad ea, quæ
 ipse primo libro de dijs immortalibus dixerit: ut etiam
 ueterrimi poeta, qui hæc ne suspicati quidem sint, Stoi=
 ci fuisse uideantur. quem Diogenes Babylonius conse=
 quens in eo libro, qui inscribitur de Minerva, partum
 Iouis, ortumq; uirginis ad physiologiam traducens dis=
 iungit à fabula. Exposui ferè non philosophorum
 iudicia, sed delirantium somnia: nec enim multo absur=
 diora sunt ea, quæ poetarum uocibus fusa, ipsa sua=
 uitate nocuerunt, qui & ira inflammatos, & libidine
 furentes induxerunt deos, feceruntq; ut eorum bella,

DE NATURA DEORVM

pugnas, praelia, uulnera uideremus, odia praterca,
 dissidia, discordias, ortus, interitus, querelas, lamen-
 tationes, effusas in omni intemperantia libidines, adul-
 teria, uincula, cum humano genere concubitus, mor-
 talesq; ex immortali procreatos. cum poetarum autem
 errore coniungere licet portenta magorum, Aegyptio-
 rumq; in eodem genere dementiam: tum etiam uulgi
 opiniones, quæ in maxima inconstantia, ueritatis igno-
 ratione uersantur. ea qui consideret quàm inconsulte ac
 temere dicantur, uenerari Epicurum, & in eorum ip-
 sorum numero, de quibus hæc quæstio est, habere de-
 beat: solus enim uidit primum esse deos, quòd in o-
 mnium animis eorum notionem impressisset ipsa natu-
 ra: quæ est enim gens, aut quod genus hominum,
 quod non habeat sine doctrina anticipationem quan-
 dam deorum? quam appellat περὸντιν Epicurus, id est
 anteceptam animo rei quandam informationem, sine
 qua nec intelligi quicquam, nec quæri, nec disputari
 possit. cuius rationis uim atque utilitatem ex illo cæle-
 sti Epicuri de regula, & iudicio uolumine accepimus.
 quod igitur fundamentum huius quæstionis est, id præ-
 clare iactum uidetis. cum enim non instituto aliquo,
 aut more, aut lege sit opinio constituta, maneatq; ad
 unum omnium firma consensio: intelligi necesse est, esse
 deos, quoniam insitas eorum, uel potius innatas cogni-
 tiones habemus. de quo autem omnium natura consen-
 tit, id uerum esse necesse est. esse igitur deos consiten-
 dum est. quod quoniam ferè constat inter omnes non
 philosophos solum, sed etiam indoctos: fateamur con-
 stare illud etiam, hanc nos habere siue anticipatio-

nem, ut ante dixi, siue prænotionem deorum: sunt enim rebus nouis noua ponenda nomina, ut Epicurus ipse $\pi\epsilon\acute{o}\lambda\eta\phi\iota\nu$ appellauit, quam antea nemo eo uerbo nominarat. hanc igitur habemus, ut deos beatos, & immortales putemus. quæ enim nobis natura informationem deorum ipsorum dedit, eadem insculpsit in mentibus, ut eos æternos & beatos haberemus. quod si ita est, uere exposita illa sententia est ab Epicuro; quod æternum beatumq; sit, id nec habere ipsum negocij quicquam, nec exhibere alteri; itaq; neque ira, neque gratia teneri, quod, quæ talia essent, imbecilla essent omnia. si nihil aliud quæreremus, nisi ut deos pie coleremus, & ut superstitione liberaremur, satis erat dictum: nam & præstans deorum natura hominum pietate coleretur, cum & æterna esset, & beatissima; habet enim uenerationem iustam quicquid excellit: et metus omnis à ui atque ira deorum pulsus esset: intelligitur enim, à beata immortaliq; natura & iram & gratiam segregari: quibus remotis, nullos à superis impendere metus. sed ad hanc confirmandam opinionem inquirat animus & formam, & uitam, & actionem mentis, atque agitationem in deo. ac de forma quidem partim natura nos admonet, partim ratio docet: nam à natura habemus omnes omnium gentium speciem nullam aliam, nisi humanam deorum: quæ enim alia forma occurrit unquam aut uigilanti cuiquam, aut dormienti? sed ne omnia reuocentur ad primas notiones, ratio hoc idem ipsa declarat. nam cum præstantissimam naturam, uel quia beata est, uel quia sempiterna, conuenire uideatur eandem esse pulcher-

DE NATURA DEORVM

rimam, quæ compositio membrorum, quæ conforma-
tio lineamentorum, quæ figura, quæ species, huma-
na potest esse pulchrior? uos quidem Lucili soletis (nam
Cotta meus modo hoc, modo illud) cum artificium ef-
fingitis, fabricamq; diuinam, quàm sint omnia in ho-
minis figura non modo ad usum, uerum etiam ad ue-
nustatem apta, describere. quòd si omnium animan-
tium formam uincit hominum figura, deus autem ani-
mans est: ea figura profecto est, quæ pulcherrima sit
omnium. quoniamq; deos beatissimos esse constat, bea-
tus autem esse sine uirtute nemo potest, nec uirtus sine
ratione constare, nec ratio usquam inesse, nisi in homi-
nis figura: hominis esse specie deos confitendum est. nec
tamen ea species corpus est, sed quasi corpus; nec habet
sanguinem, sed quasi sanguinem. hæc quanquam & in-
uenta sunt acutius, & dicta subtilius ab Epicuro, quàm
ut quiuis ea possit agnoscere: tamen fretus intelligentia
uestra differo breuius, quàm causa desiderat. Epicurus
autem, qui res occultas, & penitus abditas non modo ui-
derat animo, sed etiam sic tractat, ut manu, doceat eam.
esse uim & naturam deorum, ut primum non sensu,
sed mente cernatur, nec soliditate quadam, nec ad nu-
merum, ut ea, quæ ille propter firmitatem $\sigma\tau\epsilon\sigma\epsilon\mu\upsilon\iota\alpha$
appellat, sed imaginibus similitudine, & transitione
perceptis, cum infinita simillimarum imaginum spe-
cies ex innumerabilibus indiuiduis existat, & ad deos
affluat, cum maximis uoluptatibus in eas imagines men-
tem intentam, infixamq; nostram intelligentiam, ca-
pere quæ sit & beata natura & æterna. summa uero
uis infinitatis, & magna, ac diligenti contemplatione

dignissima est : in qua intelligi necesse est , eam esse naturam , ut omnia omnibus paribus paria respondeant : hanc *ισονομίαν* appellat Epicurus , idest aequabilemtributionem . ex hac igitur illud efficitur , si mortalium tanta multitudo sit , esse immortalium non minorem : & si , quæ interimant , innumerabilia sunt , etiam ea , quæ conseruent , infinita esse debere . & querere à nobis Balbe soletis , quæ uita deorum sit , quæq; ab ijs degatur ætas . ea uidelicet , qua nihil beatius , nihil omnino bonis omnibus affluentius excogitari potest : nihil enim agit : nullis occupationibus est implicatus : nulla opera molitur : sua sapientia , & uirtute gaudet : habet exploratum fore se semper tum in maximis , tum in æternis uoluptatibus . hunc deum rite beatum dixerimus , uestrum uero laboriosissimum : siue enim ipse mundus deus est , quid potest esse minus quietum , quam nullo puncto temporis intermisso uersari circum axem cæli admirabili celebritate ? nisi quietum autem nihil beatum est . siue in ipso mundo deus inest aliquis qui regat , qui gubernet , qui cursus astrorum , mutationes temporum , rerum uicissitudines , ordinesq; conseruet , terras & maria contemplans hominum commoda , uitasq; tueatur : nã ille est implicatus molestis negocijs , & operosis . nos autem beatam uitam in animi securitate , & in omnium uacatione munerum ponimus : docuit enim nos idem qui cetera , natura effectum esse mundum , nihil opus fuisse fabrica , eamq; rem ei esse tam facilem , quàm uos negatis effici sine diuina posse solertia , ut innumerabiles natura mundos effectura sit , efficiat , effecerit . quod quia quemadmodum natura efficere sine aliqua

DE NATURA DEORVM

mente possit non uideris : ut tragici poetæ, cum explica-
re argumenti exitum non potestis, confugitis ad deum.
cuius operam profecto non desideraretis, si immensam,
& interminatam in omnes partes magnitudinem regio-
num uideretis : in quam se iniiciens animus, & inten-
dens, ita late, longeq; peregrinatur, ut nullam tamen
oram ultimi uideat, in qua possit insistere. in hac igitur
immensitate latitudinum, longitudinum, altitudinum
infinita uis innumerabilium uolitat atomorum : quæ in-
teriecto inani coherescunt tamen inter se, & aliæ ali-
as apprehendentes continuantur : ex quo efficiuntur hæ-
rerum formæ, atque figuræ : quas uos effici posse sine
folliis, & incudibus non putatis. itaque imposuistis
in ceruicibus nostris sempiternum dominum, quem di-
es, & noctes timeremus : quis enim non timeat omnia
providentem, & cogitantem, & animaduertentem,
& omnia ad se pertinere putantem, curiosum, &
plenum negocij deum? hinc uobis extitit primum illa
fatalis necessitas, quam εἰμαρμένη dicitis : ut quicquid
accidat, id ex æterna ueritate, causarumq; continua-
tione fluxisse dicatis. quanti autem hæc philosophia asti-
manda est, cui, tanquam aniculis, & ijs quidem indo-
ctis, fato fieri omnia uideantur? sequitur μαντικὴ ue-
stra, quæ latine diuinitio dicitur : qua tanta imbuere-
mur superstitione, si uos audire uellemus, ut aruspices,
augures, arioli, uates, & coniectores nobis essent co-
lendi. his terroribus ab Epicuro soluti, & in liberta-
tem uendicati, nec metuimus eos, quos intelligimus nec
sibi fingere ullam molestiam, nec alteri querere; &
pie sancteq; colimus naturam excellentem, atque præ-

a
uon g-
m-lan-
san-
37-16-
lat. 16-
Xil-
om-
lat. 60-
a-lup-
vol. 1-
1035-6

stantem . sed elatus studio uereor ne longior fuerim .
erat autem difficile rem tantam , tamq; præclaram , in-
choatam relinquere . quanquam non tam dicendi mihi
ratio habenda fuit , quàm audiendi . Tum Cotta co-
mitter , ut solebat , atqui , inquit , Vellei nisi tu aliquid
dixisses , nihil sanè ex me quidem audire potuisses : mihi
enim non tam facile in mentem uenire solet , quare ue-
rum sit aliquid , quàm quare falsum . idq; cum sæpe,
tum cum te audirem paulo ante contigit . roges me qua-
lem deorum naturam esse ducam : nihil fortasse respon-
deam . quæras , putem ne talem esse , qualis modo à te sit
exposita : nihil dicam mihi uideri minus . sed antequam
aggrediar ad ea , quæ à te disputata sunt , de te ipso di-
cam quid sentiam . sæpe enim de L. Crasso , familiari
tuo illo , uideor audisse , cum te togatis omnibus sine du-
bio anteferet , & paucos tecum Epicureos è Græcia com-
pararet . sed quòd ab eo te mirifice diligi intelligebam ,
arbitrabar illum propter beneuolentiam id uberius dice-
re . ego autem , & si uereor laudare præsentem , iudi-
co tamen de re obscura , atque difficili à te dictum esse
dilucide ; neque sententijs solum copiose , sed uerbis etiam
ornatius , quàm solent uestri . Zenonem , quem Philo-
^{on g-}ster Coryphæum appellare Epicureorum solebat ; cum
^{2. Pan-}Athenis essem , audiebam frequenter , & quidem ipso
^{in. 8.}auctore Philone , credo ut facilius iudicarem quàm illa
^{7. 16-}bene refellerentur , cum à principe Epicureorum acce-
^{4. 16-}pisssem quemadmodum dicerentur . non igitur ille , ut
^{1. 16-}plerique , sed isto modo , ut tu , distincte , grauiter , or-
^{1. 60.}nate . sed quod in illo mihi usu sæpe uenit , idem modo , cū
^{1. 5.}te audirem , acciderat , ut moleste ferrem tantum inge-

DE NATURA DEORVM

nium (bona uenia me audies) in tam leues , ne dicam
in tam ineptas , sententias incidisse . nec ego nunc ipse ali
quid afferam melius : ut enim modo dixi , omnibus fe=
rè in rebus , & maxime in physicis , quid non sit citius , 26.23
quàm quid sit , dixerim . roges me , quid , aut qualis sit
deus : auctore utar Simonide : de quo cum quæsuisset
hoc idem tyrannus Hiero , deliberandi causa sibi unum
diem postulauit : cum idem ex eo postridie quæreret , bi=
duum petiuit : cum sæpius duplicaret numerum dierum ,
admiransq; Hiero quæreret cur ita faceret , quia quan=
to , inquit , diutius considero , tanto mihi res uidetur ob=
scurior . sed Simonidem arbitror (non enim poeta solum
suauis , uerum etiam cæteroqui doctus sapiensq; tradi=
tur) quia multa uenirent in mentem acuta , atque sub=
tilia ; dubitantem quid eorum esset uerissimum , despe=
rasse omnem ueritatem . Epicurus uero tuus (nam cum
illo malo differere , quàm tecum) quid dicit , quod non
modo philosophia dignum esset , sed etiam mediocri pru=
dencia ? quæritur primum in ea quæstione , quæ est de
natura deorum , sint ne dii , nec ne sint . difficile est ne=
gare : credo , si in concione quærat : sed in huiusmo=
di sermone , & confesso , facillimum . itaque ego ipse
Pontifex , qui ceremonias , religionesq; publicas sanctis=
sime tuendas arbitror , is hoc , quod primum est , esse
deos , persuaderi mihi non opinione solum , sed etiam ad
ueritatem planè uelim : multa enim occurrunt , quæ con=
turbent , ut interdum nulli esse uideantur . sed uide , q̃
tecum agam liberaliter . quæ communia sunt uobis cum
cæteris philosophis , non attingam , ut hoc ipsum : placet
enim omnibus ferè , mihiq; ipsi in primis , deos esse : ita=

ion. Ariop.
cel. Hierar.
2. in 3. fo.
o. 26. 4. de
no. c. 7. fo.
2. 17-

ext. in A-
olg. c. 45.
35. 15. in
ldi. c. 46.
13. 10. Re-
clin? de 260
vir. lib. 2.
7: 11-

que non pugno : rationem tamen eam , quæ à te affer-
tur , non satis firmam puto . quod enim omnium genti-
um , generumq; hominibus ita uideretur , id satis ma-
gnum esse argumentum dixisti , cur esse deos confitere-
mur . quod cum leue per se , tum etiam falsum est . pri-
mum enim unde notæ tibi sunt opiniones nationum? equi-
dem arbitror , multas esse gentes sic immanitate efferæ-
tas , ut apud eas nulla suspicio deorum sit . quid ? Dya-
goras , Atheos qui dictus est , posteaq; Theodorus , non
ne aperte deorum naturam sustulerunt ? nam Abderi-
tes quidē Protagoras , cuius à te modo mentio facta est ,
sophistes temporibus illis uel maximus , cum in principio
libri sui sic posuisset , de dijs neque ut sint , neque ut non
sint , habeo dicere , Atheniensium iussu urbe atque agro
est exterminatus , libriq; eius in concione combusti . ex
quo equidem existimo tardiores ad hanc sententiam pro-
fitendam multos esse factos , quippe cum poenam ne du-
bitatio quidem effugere potuisset . quid de sacrilegis , quid
de impijs , periurisq; dicemus?

» =Tubulus si Lucius unquam,

» Si Lupus, aut Carbo, aut Neptuni filius, =

ut ait Lucilius, putasset esse deos, tam periurus , aut tam
impius fuisset? non est igitur tam explorata ista ratio ad
id, quod uultis, confirmandum, quam uidetur . sed quia
commune est hoc argumentum aliorum etiam philoso-
phorum, omittam hoc tempore, ad uestra propria uenire
malo . concedo esse deos : doce me igitur, unde sint , ubi
sint, quales sint corpore, animo, uita . hæc enim scire desi-
dero . abuteris ad omnia atomorum regno & licentia .
hinc quodcunque in solum uenit, ut dicitur, effingis, atq;

DE NATURA DEORVM

efficis . quæ primum nullæ sunt : nihil enim quod uacet corpore : corporibus autem omnis obsidetur locus : ita nullum inane, nihil esse indiuiduum potest. hæc ego nunc physicorum oracula fundo : uera an falsa , nescio ; sed ueri tamen similia , quàm uestra : ista enim flagitia Democriti , siue etiam ante Leucippi , esse corpuscula , quædam leuia , alia aspera , rotunda alia , partim angulata , curuata quædam , & quasi adunca : ex his effectum esse cælum , atque terras , nulla cogente natura , sed concursu quodam fortuito . hanc tu opinionem C. Vel . lei usque ad hanc ætatem perduxisti , priusq̃ ; te quis de omni uitæ statu , quàm de ista auctoritate deiecerit : ante enim iudicasti Epicureum te esse oportere , quàm ista cognouisti . ita necesse fuit aut hæc flagitia animo concipere , aut susceptæ philosophiæ nomen amittere . quid enim merceas , ut Epicureus esse desinas ? nihil equidem , inquis , ut rationem uitæ beatæ , ueritatemq̃ ; deseram . ista igitur est ueritas ? nam de uita beata nihil repugno : quam tu ne in deo quidem esse censes , nisi planè ocio langueat . sed ubi est ueritas ? in mundis credo innumerabilibus , omnibus minimis temporum punctis , alijs nascentibus , alijs cadentibus ; an in indiuiduis corpusculis , tam præclara opera , nulla moderante natura , nulla ratione , fingentibus ? sed oblitus liberalitatis meæ , qua tecum paulo ante uti cœperam , plura complector . concedam igitur ex indiuiduis constare omnia . quid ad rem ? deorum enim natura queritur . sint sanè ex atomis . non igitur æterni . quod enim ex atomis sit , id natum aliquando sit . si natum , nulli dij ante quàm nati . & si ortus est deorum , interitus sit necesse est , ut tu paulo ante de Platonis

mundo disputabas . ubi igitur illud uesirum beatum ,
 & aeternum ? quibus duobus uerbis significatis deum .
 quod cum efficere uultis , in dumeta correptis : ita enim
 dicebas , non corpus esse in deo , sed quasi corpus ; nec
 sanguinem , sed quasi sanguinem . hoc persape facitis ,
 ut , cum aliquid non uerisimile dicatis , & effugere re=
 prehensionem uelitis , afferatis aliquid , quod omnino ne
 fieri quidem possit : ut satius fuerit id ipsum , de quo am=
 bigebatur , concedere , quàm tam impudenter resistere .
 uelut Epicurus , cum uideret , si atomi ferrentur in lo=
 cum inferiorem suo pte pondere , nihil fore in nostra po=
 testate , quòd esset earum motus certus , & necessarius ,
 inuenit quo modo necessitatem effugeret ; quod uidelicet
 Democritum fugerat : ait atomum , cum pondere &
 gravitate directo deorsum feratur , declinare paulu=
 lum . hoc dicere turpius est , quàm illud , quod uult ,
 non posse defendere . idem facit contra dialecticos : à
 quibus cum traditum sit , in omnibus disunctionibus ,
 in quibus aut etiam , aut non poneretur , alterutrum ue=
 rum esse ; pertimuit , ne , si concessum esset huiusmodi
 aliquid , aut uiuet cras , aut non uiuet Epicurus , alter=
 utrum fieret necessarium . totum hoc aut etiam , aut non ,
 negauit esse necessarium . quo quid dici potest obtusius ?
 urgebat Arcesilas Zenonem , cum ipse omnia falsa dice=
 ret , quæ sensibus uiderentur : Zeno autem non nulla ui=
 sa esse falsa , non omnia . timuit Epicurus , ne , si unum
 uisum esset falsum , nullum esset uerum : omnes sensus
 ueri nuncios dixit esse : nihil horum , nisi callide : gra=
 uiozem enim plagam accipiebat , ut leuiorem repelle=
 ret . idem facit in natura deorum : dum indiuiduorum

DE NATURA DEORVM

corporum concretionem fugit, ne interitus & dissipatio consequatur, negat esse corpus deorum, sed tanquam corpus; nec sanguinem, sed tanquam sanguinem. mirabile uidetur, quod non rideat aruspex, cum aruspicem uiderit: hoc mirabilius, quod uos inter uos risum tenere possitis. non est corpus, sed quasi corpus. hoc intelligerem quale esset, si id in cereis fingeretur, aut fictilibus figuris: in deo quid sit quasi corpus, aut quasi sanguis, intelligere non possum: ne tu quidem Vellei: sed non uis fateri: ista enim à uobis quasi dictata redduntur: quæ Epicurus oscitans hallucinatus est, cum quidem gloriaretur, ut uidemus in scriptis, se magistrum habuisse nullum. quod & non prædicanti tam facile quidem credam, sicut mali ædificij domino glorianti se architectum non habuisse: nihil enim olet ex Academia, nihil ex Lyceo, nihil ne è puerilibus quidem disciplinis. Xenocratem audire potuit: quem uirum dij immortales: & sunt qui putant audiuisse, ipse non uult: credo plus nemini. Pamphilum quendam Platonem auditorem ait à se Sami auditum: ibi enim adolescens habitabat cum patre & fratribus, quod in eam pater eius Neocles agripeta uenerat. sed cum agellus cum non satis aleret, ut opinor, ludi magister fuit. sed hunc Platonem mirifice contemnit Epicurus. ita metuit, ne quid unquam didicisse uideatur. in Nausiphane Democriteo 20.7. tenetur. quem cum à se non neget auditum, uexat tamen omnibus contumelijs. atqui si hæc Democritea non audisset, quid audierat? quid est in physicis Epicuri non à Democrito? nam etsi quædam cõmutauit, ut quod paulo ante de inclinatione atomorum dixi: tamen pleraque dicit

dicat eadem, atomos, inane, imagines, infinitatem locorum, innumerabilitatemque mundorum, eorum ortus, & interitus, omnia ferè, quibus naturæ ratio continetur. nunc istuc quasi corpus, & quasi sanguinem, quid intelligis? ego enim scire te ista melius quàm me, non fateor solum, sed etiam facile patior. cum quidem semel dicta sunt, quid est quod Velleius intelligere possit, Cotta non possit? itaque corpus quid sit, sanguis quid sit, intelligo: quasi corpus, & quasi sanguis quid sit, nullo prorsus modo intelligo. Nec tu me calas, ut Pythagoras solebat alienos: nec consulto dicis occulte, tanquam Eracritus: sed, quod inter nos liceat, ne tu quidem intelligis. illud uideo pugnare te, species ut quædam sit deorum, quæ nihil concreti habeat, nihil solidi, nihil expressi, nihil eminentis, sitque pura, levis, perlucida. dicemus ergo idem, quod in Venere Coa: corpus non est, sed simile corpori: nec ille fusus, & candore mixtus rubor sanguis est, sed quædam sanguinis similitudo: sic in Epicureo deo non res, sed similitudines rerum esse. fac id, quod ne intelligi quidem potest, mihi esse persuasum: cedò mihi istorum adumbratorum deorum lineamenta, atque formas. non deest hoc loco copia rationum, quibus docere uelitis humanas esse formas deorum: primum quòd ita sit informatum, anticipatumque mentibus nostris, ut homini, cum de deo cogitet, forma occurrat humana: deinde, ut, quoniam rebus omnibus excellat natura diuina, forma quoque esse pulcherrima debeat, nec esse humana ullam pulchriorem. tertiam rationem affertis, quòd nulla alia figura domicilium mentis esse possit. primum igitur quidque con-

Cic. Phil. uol. II.

c

DE NATURA DEORVM

sideras quale sit? arripere enim mihi uideamini quasi uero iure rem nullo modo probabilem. quis tam cæcus in contemplandis rebus unquam fuit, ut non uideret species istas hominum collatas in deos aut consilio quodam sapientum, quo facilius animos imperitorum ad deorum cultum à uitæ prauitate conuerterent; aut superstitione, ut essent simulacra, quæ uenerantes, deos ipsos se adire crederent? auxerunt autem hæc eadem poetæ, pictores, opifices. erat autem non facile agentes aliquid & molientes deos in aliarum formarum imitatione seruare. accessit etiam ista opinio fortasse, quod homini homine nihil pulchrius uideatur. sed tu hoc physice non uides, quàm blanda conciliatrix, & quasi sui sit lena natura. an putas ullam esse terra mariq; beluam, quæ non sui generis belua maxime deleatur? quod ni ita esset, cur non gestiret taurus equæ contrectatione, equus uaccæ? an tu aquilam, aut leonem, aut delphinum ullam anteferre censes figuram suæ? quid igitur mirum, si hoc eodem modo homini natura præscripsit, ut nihil pulchrius quàm hominem putaret, eam esse causam, cur deos hominum similes putaremus? quid censes si ratio esset in beluis, non suo quasq; generi plurimum tributuras fuisse? at mehercle ego (dicam enim ut sentio) quamuis amem ipse me, tamen non audeo dicere pulchriorem esse me, quàm ille fuit taurus, qui uexit Europam. non enim hoc loco de ingenijs, aut de orationibus nostris, sed de specie, figurâq; quaeritur. quod si fingere nobis, & iungere formas uelimus, qualis ille maritimus Triton pingitur, natantibus inuehens beluis, adiunctis humano

corpori, nolis esse? difficili in loco uersor. est enim uis tanta naturæ, ut homo nemo uelit nisi hominis similis esse. & quidem formica formicæ. sed tamen cuius hominis? quotus enim quisque formosus est? Athenis cum essem, è gregibus epheborum uix singuli reperiébantur. uideo, quid arriseris: sed tamen ita res se habet. deinde nobis, qui, concedentibus philosophis antiquis, adolescentulis delectamur, etiam uitia sæpe iucunda sunt. nauius in articulo pueri delectat Alcæum. at est corporis macula nauius. illi tamen hoc lumen uidebatur. Q. Catulus, huius collegæ & familiaris nostrî pater, dilexit municipem tuum Roscium: in quem etiam illud est eius.

» Constiteram exorientem auroram forte salutans,

» Cum subito à læua Roscius exoritur.

» Pace mihi liceat cœlestes dicere uestra,

» Mortalis uisus pulchrior esse deo.

huic pulchrior deo? at erat, sicut hodie est, peruersissimis oculis. quid refert? si hoc ipsum falsum & uenustum illi uidebatur. redeo ad deos: ecquos si non tam strabones, at petulos esse arbitramur? ecquos nauium habere? ecquos silos, flaccos, frontones, capitones, quæ sunt in nobis? an omnia emendata in illis? detur id uobis. num etiam est una omnium facies? nam si plures, aliam esse alia pulchriorem necesse est. igitur aliquis non pulcherrimus deus. si una omnium facies est, florere in cœlo Academiam necesse est. si enim nihil inter deum, & deum differt: nulla est apud deos cognitio, nulla perceptio. quid, si etiam Vellei falsum illud omnino est, nullam aliam nobis de deo cogi-

DE NATVRA DEORVM

tantibus speciem nisi hominis occurrere: tamen ne ista
tam absurda defendes? nobis fortasse si occurrit ut di-
cis: Iouem, Iunonem, Minervam, Neptunum, Vulca-
num, Apollinem, reliquos deos ea facie nouimus, qua
pictores, fictoresq; uoluerunt; neque solum facie, sed
etiam ornatu, ætate, atque uestitu: at non Aegyptij,
nec Syri, nec ferè cuncta barbaries: firmiores enim ui-
deas apud eos opiniones esse de bestiis quibusdam, quàm
apud nos de sanctissimis templis, & simulacris deorum.
etenim fana multa expoliata, & simulacra deorum de
locis sanctissimis ablata uidemus à nostris: at uero ne
fando quidem auditum est, Crocodilum, aut ibim, aut
felem uiolatum ab Aegypto. quid igitur censes? Apim
illum sanctum Aegyptiorum bouem, nonne deum ui-
deri Aegyptijs? tam hercle, quàm tibi illam nostram
sospitam, quam tu nunquam ne in somnis quidem ui-
des, nisi cum pelle caprina, cum hasta, cum scutulo,
cum calceolis repandis. & non est talis Argiua, nec Ro-
mana Iuno. ergo alia species Iunonis Argiuis, alia La-
tinis. & quidem alia nobis Capitolini, alia Afris Am-
monis Iouis. non pudet igitur physicum, id est specu-
latorem, uenatoremq; naturæ, ab animis consuetudine
imbutis petere testimonium ueritatis? isto enim modo di-
cere licebit Iouem semper barbaturum, Apollinem semper
imberbem, castos oculos Mineruæ, cerulcos esse Neptu-
ni. & quidem Athenis laudamus Vulcanum eum, quem
fecit Alcamenes: in quo stante, atq; uestito leuiter appa-
ret claudicatio non deformis. claudum igitur habebi-
mus deum, quoniam de Vulcano sic accepimus. age &
his uocabulis deos esse facimus, quibus à nobis nominan-

hysicus

tur. at primum quot hominum lingua, tot nomina deorum. non enim, ut tu Velleius quocunq; ueneris, sic idem in Italia Vulcanus, idem in Africa, idem in Hispania. deinde nominum non magnus numerus ne in Pontificijs quidem nostris, deorum autem innumerabilis. an sine nominibus sunt? istud quidem ita uobis dicere necesse est. quid enim attinet, cum una facies sit, plura esse nomina? quàm bellum erat Vellei, confiteri potius nescire quod nescires, quàm ista effutientem nauseare, atq; ipsum sibi displicere. an tu mei similem putas esse, aut tui deum? profecto non putas. quid ergo? solem dicam, aut lunam, aut cœlum deum? ergo etiam beatum. quibus fruente[m] uoluptatibus? & sapientem. qui potest esse in eiusmodi trunco sapientia? hæc uestra sunt. si igitur nec humano uisu, quod docui; nec tali aliquo, quod tibi persuasum est: quid dubitas negare deos esse? non audes. sapienter id quidem. etsi hoc loco non populum metuis, sed ipsos deos. noui ego Epicureos omnia sigilla numerantes: quanquam uideo non nullis uideri, Epicurum, ne in offensionem Atheniensium caderet, uerbis reliquisse deos, re sustulisse. itaque in illis selectis eius, breuibusq; sententijs, quas appellatis *κρυπταὶ δόξαι*, hæc, ut opinor, prior sententia est. Quod beatum & immortale est, id nec habet, nec exhibet cuiquam negotium. In hac ita exposita sententia, sunt qui existiment, quod ille inscitia planè loquendi fecerit, fecisse consulto. de homine minime uastro male existimant. dubium est enim, utrum aliquid dicat iste beatum & immortale, an, si quod sit beatum, id esse immortale. non animaduertunt, hic cum ambigue lo-

c iiij

p^o Vol. 16
27- & d
Orato.
93:3-
Clem. Rec
10° 50-1.

DE NATURA DEORVM

cutum esse, sed multis alijs locis & illum, & Metro-
dorum tam aperte, quàm paulo ante te. ille uero deos
esse putat: nec quenquam uidi, qui magis ea, quæ ti-
menda esse negaret, timeret, mortem dico & deos. qui-
bus mediocres homines non ita ualde mouentur, his ille
clamat omnium mortalium mentes esse perterritas. tot
milia latrocinantur morte proposita. alij omnia, quæ
possunt, fana compilant. credo, aut illos mortis timor
terret, aut hos religionis. sed quoniam non audes (iam
enim cum ipso Epicuro loquar) negare esse deos, quid
est quod te impediat aut solem, aut lunam, aut mun-
dum, aut mentem aliquam sempiternam in deorum na-
tura ponere? nunquam uidi, inquis, animam rationis
consiliūq; participem in ulla alia, nisi humana figura.
quid? solis nunquidnam aut lunæ, aut quinq; erran-
tium siderum simile uidisti? sol duabus unius orbis ul-
timis partibus definiens motum, cursus annuos conficit.
huius hanc illustrationem eiusdem incensa radijs men-
struo spatia luna complet. quinque autem stellæ eun-
dem orbem tenentes, aliæ propius à terris, aliæ remo-
tius, ab ijsdem principijs, disparibus temporibus eadem
spatia conficiunt. nunquid tale Epicure uidisti? ne sit
igitur sol, ne luna, ne stellæ: quoniam nihil esse po-
test, nisi quod attigimus, aut uidimus. quid? deum
ipsum num ne uidisti? cur igitur credis esse? tollamus
ergo omnia, quæ aut historia nobis, aut noua ratio af-
fert. ita sit, ut mediterranei mare esse non credant.
quæ sunt tantæ animi angustiae, ut, si Seriphi natus es-
ses, nec unquam egressus ex insula, in qua lepusculos,
uulpeculasq; sæpe uidisses, non crederes leones, & pan-

theras esse, cum tibi, quales essent, diceretur? si uero de
 elephanto quis diceret, etiam irrideri te putares? Et tu
 quidem Vellei non uestro more, sed dialecticorum, quæ
 funditus gens uestra non nouit, argumenti sententiam
 conclusisti: beatos esse deos sumpsisti. concedimus. bea-
 tum autem sine uirtute neminem esse posse, id quoque da-
 mus, & libenter quidem. uirtutem autem sine ratione
 constare non posse, conueniat id quoque necesse est. adiun-
 gis, nec rationem esse nisi in hominis figura. quem tibi
 hoc daturum putas? si enim ita esset, quid opus erat te
 gradatim istuc peruenire? quid autem est istuc grada-
 tim? sumpsisses tuo iure. nam à beatis ad uirtutem, à uir-
 tute ad rationem uideo te uenisse gradibus. à ratione ad
 humanam figuram quo modo accedis? præcipitare istuc
 quidem est, non descendere. nec uero intelligo, cur ma-
 luerit Epicurus deos hominum similes dicere, quàm homi-
 nes deorum. quæres, quid intersit. si enim hoc illi simi-
 le sit, esse illud huic uideo. sed hoc dico, non ab homini-
 bus formæ figuram peruenisse ad deos: dii enim sem-
 per fuerunt, & nati nunquam sunt, si quidem æterni
 sunt futuri. at homines nati: ante igitur humana for-
 ma, quàm homines, ea qua erant forma dii immortales.
 non ergo illorum humana forma, sed nostra diuina di-
 cenda est. uerum hoc quidem, ut uoletis. illud quaero,
 quæ fuerit tanta fortuna: nihil enim in rerum natura
 ratione factum esse uultis. sed tamen quis iste tantus ca-
 sus, unde tam felix concursus atomorum, ut repente ho-
 mines deorum forma nascerentur? semina deorum deci-
 disse de cælo in terras putamus, & sic homines patrum
 similes extitisse? uellem diceretis: deorum cognationem

DE NATURA DEORVM

agnoscerem non inuitus . nihil tale dicitis : sed casu esse factum, ut deorum similes essemus . & nunc argumenta quaerenda sunt , quibus hoc refellatur ? utinam tam facile uera inuenire possem , quam falsa conuincere . etenim enumerasti memoriter, & copiose , ut mihi quidem admirari liberet in homine esse Romano tantam scientiam , usq; à Thalete Milesio de natura deorum philosophorum sententias . omnes ne tibi illi delirare uisi sunt , qui sine manibus & pedibus constare deum posse decreuerunt ? nec hoc quidem uos mouet considerantes . quæ sit utilitas , quæq; opportunitas in homine membrorum, ut iudicetis membris humanis deos non egere ? quid enim pedibus opus est sine ingressu ? quid manibus , si nihil cõprehendatur ? quid reliqua descriptione omnium corporis partium ? in qua nihil inane , nihil sine causa , nihil superuacaneum est . itaque nulla ars imitari solertiam naturæ potest . habebit igitur linguam deus , & non loquetur ; dentes , palatum , fauces nullum ad usum : quæq; procreationis causa natura corpori affinxit , ea frustra habebit deus : nec externa magis, quam interiora . cor , pulmones , iecur , cæteraq; detracta utilitate , quid habent uenustatis ? quandoquidem hæc esse in deo propter pulchritudinem uultis . istis ne fidentes somnijs non modo Epicurus , & Metrodorus , & Hermachus contra Pythagoram , Platonem , Empedoclemq; dixerunt , sed meretricula etiam Leontium contra Theophrastum scribere ausa sit ? scito quidem illa sermone , & Attico . sed cum tantum Epicuri hortus habuerit licentiæ , etiam soletis queri , Zeno quidem etiam litigabat , quid dicam Albutium ? nam Phadro nihil ele-

gантиus, nihil humanius. sed stomachabatur senex, si-
 quid asperius dixeram: cum Epicurus contumeliosissime
 Aristotelem uexarit, Phædoni Socratico turpissime ma-
 ledixerit, Metrodori sodalis sui fratrem Timocratem,
 quia nescio quid in philosophia dissentiret, totis uolumini-
 bus conciderit, in Democritum ipsum, quem secutus est,
 9:25 fuerit ingratus, Nausiphanem magistrum suum, à quo
 nihil didicerat, tam male acceperit: Zeno quidem non
 eos solum, qui tum erant, Apollodorum, Syllum, cæ-
 terosq; figebat maledictis, sed Socratem ipsum, paren-
 tem philosophiæ, latino uerbo utens, scurram Atticum
 fuisse dicebat, Chrysippum nunquam nisi Cæsippum uo-
 cabat. tu ipse paulo ante, cum tanquam senatum phi-
 losophorum citares, summos uiros desipere, delirare, de-
 mentes esse dicebas. quorum si nemo uerum uidit de na-
 tura deorum, uerendum est ne nulla sit omnino. nam
 ista, quæ uos dicis, sunt tota commentitia, uix digna
 lucubratione anicularum: non enim sentitis, quàm mul-
 ta uobis suscipienda sint, si impetraueritis, ut conceda-
 mus eandem esse hominum & deorum figuram. omnis
 cultus, & curatio corporis erit eadem adhibenda deo,
 quæ adhibetur homini; ingressus, cursus, accubatio,
 inclinatio, sessio, comprehensio, ad extremum etiam ser-
 mo, & oratio. nam quod & mares deos, & fœminas
 esse dicitis, quid sequatur uidetis. equidem mirari satis
 non possum, unde ad istas opiniones uester ille princeps
 uenerit. sed clamare non desinitis, retinendum hoc esse,
 deus ut beatus immortalisq; sit. quid autem obstat, quo-
 minus sit beatus, si non sit bipes? aut ista siue beatitas si-
 ue beatitudo dicenda est (utrumque omnino durum, sed

DE NATURA DEORVM

usu mollienda nobis uerba sunt) uerum ea, quæcunque est, cur aut in solem illum, aut in hunc mundum, aut in aliquam mentem æternam, figura membrisq; corporis uacuam, cadere non potest? nihil aliud dicis, nisi, nunquam uidi solem, aut mundum beatum. quid? mundum præter hunc unquam ne uidisti? negabis. cur igitur nõ sexcenta millia esse mundorum, sed innumerabilia ausus es dicere? ratio docuit. ergo hoc te ratio non docebit, cum præstantissima natura quærat, eaq; beata, & æterna, quæ sola in diuina natura sunt, ut immortalitate uincamur ab ea natura, sic animi præstantia uinci; atque ut animi, item corporis? cur igitur, cum cæteris rebus inferiores simus, forma pares sumus? ad similitudinem enim deo propius accedebat humana uirtus, quàm figura. an quicquam tam puerile dici potest (ut eundem locum diutius urgeam) quàm si ea genera beluarum, quæ in rubro mari Indiaue gignantur, nulla esse dicamus? atqui ne curiosissimi quidem homines exquirendo audire tam multa possunt, quàm sunt multa, quæ terra, mari, paludibus, fluminibus existunt. quæ negemus esse, quia nunquam uidimus. ipsa uero quàm nihil ad rem pertinet, quæ uos delectat maxime, similitudo? quid? canis non ne similis lupo? atque, ut Ennius,

» Simia quàm similis turpissima bestia nobis?

at mores in utroque dispares. elephanto beluarum nulla prudentior. at figura quæ uastior? de bestiis loquor. quid? inter ipsos homines non ne & simillimis formis dispares mores, & moribus figura dissimilis? etenim si semel Vellei suscipimus genus hoc argumenti, attende quò serpat: tu enim sumebas, nisi in hominis figura ra-

tionem inesse non posse . sumet alius , nisi in terrestri ; nisi in eo , qui natus sit ; nisi in eo , qui adoleuerit ; nisi in eo , qui didicerit ; nisi in eo , qui ex animo constet , & corpore caduco , & infirmo ; postremo nisi in homine , atque mortali . quod si in omnibus his rebus obsistis , quid est , quod te una forma conturbet ? his enim omnibus , quæ proposui , adiunctis , in homine rationem esse , & mentem uidebas . quibus detractis , deum tamen nosse te dicis , modo lineamenta maneant . hoc est non considerare , sed quasi sortiri quid loquare . nisi forte ne hoc quidem attendis , non modo in homine , sed etiam in arbore , quicquid superuacaneum sit , aut usum non habeat , ob stare . quàm molestum est uno digito plus habere ? quid ita ? quia nec speciem , nec usum alium quinque de siderant . tuus autem deus non digito uno redundat , sed capite , collo , ceruicibus , lateribus , aluo , tergo , pollicitibus , manibus , pedibus , fœminibus , cruribus . si ut immortalis sit , quid hæc ad uitam membra pertinent ? quid ipsa facies ? magis illa , cerebrum , cor , pulmones , iecur : hæc enim sunt domicilia uitæ . oris quidem habitus ad uitæ firmitatem nihil pertinet . at eos uituperabas , qui ex operibus magnificis , atque præclaris , cum ipsum mundum , cum eius membra , cœlum , terras , maria , cumq̃ horum insignia solem , lunam , stellasq̃ uidiissent , cumq̃ temporum mutationes , maturitates , uicissitudinesq̃ cognouissent , suspicati essent aliquam excellentem esse , præstantemq̃ naturam , quæ hæc fecisset , moueretur , regeret , gubernaret . qui , etiam si aberrant à coniectura , uideo tamen quid sequantur . tu quod opus tandem magnum , & egregiū habes , quod effectum diuina

DE NATURA DEORVM

mente uideatur, ex quo esse deos suspicere? habeo, in-
quis, in animo insitam informationem quandam dei. &
barbati quidem Iouis, galeatæ Mineræ. num igitur ta-
les putas? quanto melius hæc uulgus imperitorum: qui
non membra solum hominis deo tribuunt, sed usum eti-
am membrorum: dant enim arcum, sagittas, hastam,
clypeum, fuscina, fulmen: & si, actiones quæ sint
deorum, non uident, nihil agentem tamen deum non
queunt cogitare. ipsi, qui irridentur, Aegyptij nullam
beluam, nisi ob aliquam utilitatem, quam ex ea cape-
rent, consecrauerunt. Ibes maximam uim serpentium
conficiunt, cum sint aues excelsæ, cruribus rigidis, cor-
neo proceroq; rostro: auertunt pestem ab Aegypto, cum
uolucres angues ex uastitate Libyæ uento Africo inue-
ntas interficiunt, atque consumunt. ex quo fit, ut illæ
nec morsu uiuæ noceant, nec odore mortuæ. possum de
Ichneumonum utilitate, de Crocodilorum, de Felium
dicere: sed nolo esse longus. ita concludam tamen, belu-
as à barbaris propter beneficium consecratas, uestro-
rum deorum non modo beneficium nullum extare, sed
ne factum quidem omnino. Nihil habet, inquit, ne-
gocij. profecto Epicurus, quasi pueri delicati, nihil ces-
satione melius existimat. at ipsi tamen pueri, etiam cum
cessant, exercitatione aliqua ludicra delectantur: deum
sic feriatum uolumus cessatione torpere, ut, si se com-
mouerit, uereamur, ne beatus esse non possit. hæc ora-
tio non modo deos spoliât motu, & actione diuina, sed
etiam homines inertes efficit, si quidem agens aliquid ne
deus quidem esse beatus potest. uerum sit sanè, ut uul-
tis, deus effigies hominis, & imago: quod eius est do-

micilium? quæ sedes? qui locus? quæ deinde actio uitæ?
quibus rebus, id quod uultis, beatus est? utatur enim suis
bonis oportet, & fruatur, qui beatus futurus est. nam
locus quidem ijs etiam naturis, quæ sine animis sunt,
suus est cuique proprius, ut terra infimum teneat, hanc
inundet aqua, superior aer, ignibus altissima ora red-
datur. bestiarum autem terrena sunt alia, partim a-
quaticæ, alia quasi ancipites, in utraque sede uiuentes:
sunt quædam etiam, quæ igne nasci putentur, appa-
reantq; in ardentibus fornacibus sæpe uolitantes. quæ-
ro igitur, uester deus primum ubi habitet: deinde quæ
causa eum loco moueat; si modo mouetur aliquando:
postremo, cum hoc proprium sit animantium, ut ali-
quid appetant, quod sit naturæ accommodatum; deus
quid appetat; ad quam denique rem motu mentis, ac
rationis utatur: postremo, quo modo beatus sit, quo mo-
do æternus. quicquid enim horum attigerit, ulcus est.
ita male instituta ratio exitum reperire non potest. sic
enim dicebas, speciem dei percipi cogitatione, non sen-
su, nec esse in ea ullam soliditatem, neque eandem ad nu-
merum permanere, eamq; esse eius uisionem, ut simili-
tudine & transitione cernatur, neque deficiat unquam
ex infinitis corporibus similium accessio; ex eoq; fieri, ut
in hac intenta mens nostra beatam illam naturam, &
sempiternam putet. hoc, per ipsos deos, de quibus lo-
quimur, quale tandem est? nam si tantum modo ad co-
gitationem ualent, nec ullam habent soliditatem, nec
eminentiam: quid interest, utrum de Hippocentauro,
an de deo cogitemus? omnem enim talem confirmatio-
nem animi cæteri philosophi motum inanem uocant: uos

DE NATVRA DEORVM

autem aduentum in animos, & introitum imaginum dicitis. ut igitur Ti. Gracchum cum uideor concionantem in Capitolio uidere de M. Octauio deferentem sitellam, tum eum motum animi dico esse inanem; tu autem & Gracchi & Octauij imagines remanere, quæ, in Capitolium cum peruenerint, tum ad animum meum referantur: hoc idem fieri in deo, cuius crebra facie pellantur animi, ex quo esse beati atque æterni intelligantur. fac imagines esse, quibus pulsantur animi: species duntaxat obijcitur quædam. num etiam cur beata sit, cur æterna? quæ autem istæ imagines uestre, aut unde? à Democrito omnino hæc licentia. sed & ille reprehensus à multis est, nec uos exitum reperitis, totaq; res uacillat, & claudicat. nam quid est, quod minus probari possit, quàm omnium in me incidere imagines? Homeri, Archilochi, Romuli, Numæ, Pythagoræ, Platonis, nec ex forma, qua illi fuerunt? quo modo ergo illi? & quorum imagines? Orpheum poetam docet Aristoteles nunquam fuisse, & hoc Orphicum carmen Pythagorici ferunt cuiusdam fuisse Cercopis. at Orpheus, idest imago eius, ut uos uultis, in animum meum sæpe incurrit. quid, quod eiusdem hominis in meum aliæ, aliæ in tuum? quid, quod earum rerum, quæ nunquam omnino fuerunt, neque esse potuerunt, ut Scylla, ut Chimeræ? quid, quod hominum, locorum, urbium earum, quas nunquam uidimus? quid, quod, simul ac mihi collibitum est, præsto est imago? quid, quod etiam ad dormientem ueniunt inuocata? tota res Vellei nugatoria est: uos autem non modo oculis imagines, sed etiam animis inculcatis: tanta est impunitas garriendi. at quàm li-

center? fluentium frequenter transitio fit uisionum, ut
 è multis una uideatur. puderet me dicere non intelli-
 gere, si uos ipsi intelligeretis, qui ista defenditis. quo mo-
 do enim probas continenter imagines ferri? aut, si con-
 tinenter, quo modo aeternae? innumerabilitas, inquis,
 suppeditat atomorum. num eadem ergo ista facient,
 ut sint omnia sempiterna? confugis ad aequilibratam:
 sic enim ἰσονομίαν, si placet, appellemus: & ais, quo-
 niam sit natura mortalis, immortalem etiam esse opor-
 tere. isto modo, quoniam homines mortales sunt, sint ali-
 qui immortales: & quoniam nascuntur in terra, nascā-
 tur & in aqua: & quia sunt quæ interimant, sint quæ
 conseruent. sint sanè: sed ea conseruent, quæ sunt. deos
 istos esse non sentio. omnis tamen ista rerum effigies ex
 indiuiduis quo modo corporibus oritur? quæ etiam si es-
 sent, quæ nulla sunt; pellere se ipsa & agitari inter se
 concursu fortasse possent; formare, figurare, colora-
 re, animare non possent. nullo igitur modo immorta-
 lem deum efficitis. Videamus nunc de beato. sine uirtu-
 te certe nullo modo. uirtus autem aëtiosa, & deus ue-
 ster nihil agens: expers uirtutis igitur: ita ne beatus qui-
 dem. quæ ergo uita? suppeditatio, inquis, bonorum
 nullo malorum interuentu. quorum tandem bonorum?
 uoluptatum. credo: nempe ad corpus pertinentium:
 nullam enim nouistis nisi profectam à corpore, & re-
 deuntem ad corpus animi uoluptatem. non arbitror
 te Vellei similem esse Epicureorum reliquorum: quos
 pudeat earum Epicuri uocum, quibus ille testatur, se
 ne intelligere quidem ullum bonum, quod sit seiun-
 etum à delicatis, & obscœnis uoluptatibus: quas qui-

DE NATVRA DEORVM

dem non erubescens persequitur omnes nominatim . quē cibum igitur , aut quas potiones , aut quas uocum & florum uarietates , aut quos tactus , quos odores adhibebis ad deos , ut eos perfundas uoluptatibus ? at poeta quidem nect̃ar , ambrosiam epulas comparant , & aut luentatem , aut Ganymedem pocula ministrantem . tu autem Epicure quid facies ? neque enim , unde habeat ista deus tuus , uideo , nec quo modo utatur . locupletior igitur hominum natura ad beate uiuendum est , quā deorum , quōd pluribus generibus fruitur uoluptatum . at has leniores ducis uoluptates , quibus quasi titillatio (Epicuri enim hoc uerbum) sensibus adhibetur . quousque ludis ? nam Philo noster ferre non poterat aspernari Epicureos molles & delicatas uoluptates : summa enim memoria pronuntiabat plurimas Epicuri sententias ijs ipsis uerbis , quibus erant scriptæ : Metrodori uero , qui est Epicuri collega sapientiæ , multa impudentiora recitabat : accusat enim Timocratem fratrem suum Metrodorus , quōd dubitet omnia , quæ ad beatam uitam pertineant , uentre metiri : neque id semel dicit , sed sapius . annue re te uideo : nota enim tibi sunt . proferrem libros , si negares . neque nunc reprehendo , quōd ad uoluptatem omnia referantur : alia est ea quæstio : sed doceo deos uestros esse uoluptatis expertes : ita uestro iudicio ne beatos quidem . at dolore uacant . sat̃ est id ad illam abundātem bonis , uitam beatissimam ? cogitant , inquis , assidue beatos esse se : habent enim nihil aliud , quod agitent in mente . comprehende igitur animo , & propone ante oculos , deum nihil aliud in omni æternitate , nisi , mihi pulchre est , & ego beatus sum , cogitantē . nec tamen uideo ,
quo modo

quo modo uideatur iste deus beatus, cum sine ulla intermissione pulsetur, agiteturq; incursione atomorum semper piterna, cumq; ex ipso imagines semper affluant. ita nec beatus est uester deus, nec aternus. At etiam de sanctitate, de pietate aduersus deos, libros scripsit Epicurus. at quo modo in his loquitur? ut Coruncanum, aut Scauolam Pontifices maximos te audire dicas; non eum, qui sustulerit omnem funditus religionem; nec manibus, ut Xerxes, sed rationibus, deorum immortalium templa et aras euerterit. quid est enim, cur deos ab hominibus colendos dicas, cum dii non modo homines non colant, sed omnino nihil curent, nihil agant? at est eorum eximia quaedam praestansq; natura, ut ea debeat ipsa per se ad se colendam elicere sapientem. an quicquam eximium potest esse in ea natura, quae sua uoluptate letans, nihil nec actura sit unquam, neq; agat, neq; egerit? quae porro pietas ei debetur, à quo nihil acceperis? aut quid omnino, cuius nullum meritum sit, ei deberi potest? est enim pietas, iustitia aduersum deos: cum quibus quid potest nobis esse iuris, cum homini nulla cum deo sit communitas? sanctitas autem, est scientia colendorum deorum: qui quamobrem colendi sunt, non intelligo, nullo nec accepto ab ijs, nec sperato bono. quid est autem, quod eos ueneremur propter admirationem eius naturae, in qua egregium nihil uidemus? Nam superstitione, quod gloriari soletis, facile est liberare, cum sustuleris omnem uim deorum. nisi forte Diagoram, aut Theodorum, qui omnino deos esse negabant, censes supersticiosos esse potuisse. ego ne Protagoram quidem: cui neutrum liquerit, nec esse deos, nec non esse. horum

Cic. Phil. uol. II.

d

DE NATURA DEORVM

enim sententiæ omnium non modo superstitionem tollunt, in qua inest timor inanis deorum; sed etiam religionem, quæ deorum cultu pio continetur. quid? ij, qui dixerunt totam de dijs immortalibus opinionem fuisse etiam esse ab hominibus sapientibus Reip. causa, ut, quos ratio non posset, eos ad officium religio duceret; nonne omnem religionem funditus sustulerunt? quid Prodicus Chius? qui ea, quæ prodesse hominum uitæ, deorum in numero habita esse dixit, quam tandem religionem reliquit? quid, qui aut fortes, aut claros, aut potentes uiros tradunt post mortem ad deos peruenisse, eosque esse ipsos, quos nos colere, precari, uenerarique soleamus? nonne expertes sunt religionum omnium? quæ ratio maxime tractata ab Euhemero est: quem noster et interpretatus, et secutus est præter ceteros Ennius. ab Euhemero autem et mortes, et sepulturæ demonstrantur deorum. utrum igitur hic confirmasse religionem uidetur, an penitus totam sustulisse? omitto Eleusinam sanctam illam et augustam,

„ Vbi initiantur gentes orarum ultimæ:

præterea Samothraciam, eaque, quæ Lemni nocturno aditu occulta coluntur siluestribus sepibus densa. quibus explicatis, ad rationemque reuocatis, rerum magis natura cognoscitur, quàm deorum. mihi quidem etiam Democritus, uir magnus in primis, cuius fontibus Epicurus hortulos suos irrigauit, nutare uidetur in natura deorum. tum enim censet imagines diuinitate præditas inesse uniuersitati rerum: tum principia, mentesque, quæ sunt in eodem uniuerso, deos esse dicit; tum animantes imagines, quæ uel prodesse nobis solent, uel

nocere; tum ingentes quasdam imagines, tantasq; ut
uniuersum mundum complectantur extrinsecus. quæ
quidem omnia sunt patria Democriti, quàm Democri-
to digniora. quis enim istas imagines comprehendere
animo potest? quis admirari? quis aut cultu, aut re-
ligione dignas iudicare? Epicurus uero ex animis homi-
num extraxit radicibus religionem, cum dijs immorta-
libus & opem, & gratiam sustulit: cum enim opti-
mam & præstantissimam naturam dei dicat esse, ne-
gat idem esse in deo gratiam: tollit id, quod maxime
proprium est optimæ præstantissimæq; naturæ: quid
enim est melius, aut quid præstantius bonitate, & be-
neficentia? qua cum carere deum uultis, neminem deo
nec deum, nec hominem charum, neminem ab eo ama-
ri, neminem diligere uultis. ita fit, ut non modo homi-
nes à dijs, sed ipsi dij inter se ab alijs alij neglegantur.
quanto Stoici melius, qui à uobis reprehenduntur. cen-
sent autem sapientes sapientibus etiam ignotis esse ami-
cos: nihil est enim uirtute amabilius. quam qui ade-
ptus erit, ubicunque erit gentium, à nobis diligetur.
uos autem quid mali datis, cum imbecillitatem, gra-
tificationem, & beneuolentiam ponitis? ut enim omi-
tam uim & naturam deorum, ne homines quidem cen-
setis, nisi imbecilli essent, futuros beneficos, & beni-
gnos fuisse. nulla est charitas naturalis inter bonos.
charum ipsum uerbum est amoris: ex quo amicitia no-
men est ductum: quam si ad fructum nostrum refe-
remus, non ad illius commoda, quem diligimus; non
erit ista amicitia, sed mercatura quadā utilitatum sua-
rum. prata, & arua, et pecudum greges diliguntur isto

DE NATURA DEORVM

modo, quòd fructus ex eis capiuntur . hominum chari-
tas, & amicitia gratuita est . quanto igitur magis deo-
rum ? qui nulla re egentes & inter se diligunt, & homi-
nibus consulunt . quod ni ita sit, quid ueneramur, quid
precamur deos ? cur sacris Pontifices, cur auspicijs augu-
res præsunt ? quid optamus à dijs immortalibus ? quid
uouemus ? at etiam Epicuri liber est de sanctitate. ludi-
mur ab homine non tam faceto, quàm ad scribendi licen-
tiam libero . quæ enim potest esse sanctitas, si dij huma-
na non curant ? quæ autem animans natura, nihil cu-
rans ? uerius est igitur illud nimirum, quod familiaris
omnium nostrum Posidonius differuit in libro quinto de
natura deorum, nullos esse deos Epicuro uideri ; quæq; is
de dijs immortalibus dixerit, inuidiæ detestandæ gratia
dixisse : neq; enim tam desipiens fuisset, ut homunculis
similem deum fingeret, lineamenti duntaxat extremis,
non habitu solido; membris hominis prædictum omnibus,
usu membrorum ne minimo quidem ; exilem quendam,
atq; perlucidum, nihil cuiquam tribuentem, nihil gratifi-
cantem, omnino nihil curantem, nihil agentem . quæ na-
tura primum nulla esse potest : idq; uidens Epicurus, re-
tollit, oratione relinquit deos . deinde si maxime talis est
deus, ut nulla gratia, nulla hominum charitate teneatur;
ualeat ; quid enim dicam, propitius sit ? esse enim pro-
pitius potest nemini, quoniam, ut dicitis, omnis in imbecil-
litate est & gratia, & charitas.

M. TVLLII CICERONIS

DE NATVRA DEORVM

LIBER II.

Q Væ cum Cotta dixisset, tum Velle-
 ius, nā ego, inquit, incautus, qui cum
 Academico, & eodem rhetore con-
 gredi conatus sum. nam neq; indi-
 sertum Academicum pertimuissem,
 nec sine ista philosophia rhetorem
 quamuis eloquentem: neq; enim flumine conturbor ina-
 nium uerborum, nec subtilitate sententiarum, si oratio-
 nis est siccitas. tu autem Cotta utraq; re ualuisi: coro-
 na tibi, & iudices defuerunt. sed ad ista alias. nunc Lu-
 cilium, si ipsi commodum est, audiamus. Tum Balbus,
 eūdem, inquit, mallet audire Cottam, dum, qua eloquen-
 tia falsos deos sustulit, eadem ueros inducat: est enim et
 philosophi, & pontificis, & Cottæ, de dijs immortalibus
 habere non errantem, & uagam, ut Academici, sed, ut
 nostri, stabilem, certamq; sententiam. nam contra Epicu-
 rum satis superq; dictum est. sed aueo audire, tu ipse
 Cotta quid sentias. An, inquit, oblitus es, quod initio di-
 xerim, 13:4 facilius me, talibus praesertim de rebus, quid non
 sentirem, quā quid sentirem, posse dicere? quod si ha-
 berem aliquid, quod liqueret; tamen te audire uicissim
 uellem, cum ipse tam multa dixissem. Tum Balbus, ge-
 ram tibi morem, et agam quā breuissime potero: etenim
 conuictis Epicuri erroribus, longa de mea disputatione
 detracta oratio est. Omnino diuidunt nostri totam

d iij

DE NATVRA DEORVM

istam de dijs immortalibus quæstionem in partes quatuor. primum docent esse deos : deinde quales sint : tum mundum ab his administrari : postremo cōsulere eos rebus humanis . nos autem hoc sermone , quæ priora duo sunt, sumamus : tertium, et quartum, quia maiora sunt, puto in aliud esse tempus differenda . Minime uero , inquit Cotta : nam & ociosi sumus, & ijs de rebus agimus, quæ sunt etiam negocijs anteponenda . Tum Lucilius, ne egere quidem uidetur, inquit, oratione prima pars : quid enim potest esse tam apertum, tamq; perspicuum, cum cælum suspeximus , cœlestiaq; contemplati sumus, quàm esse aliquod numen præstantissimæ mentis, quo hæc regantur ? quod ni ita esset, qui potuisset assensu omnium dicere Ennius,

» Aspice hoc sublime candens, quem inuocant omnes Iouē.
illum uero & Iouem, & dominatorem rerum, et omnia
nutu regentem, & ut idem Ennius,

» - patrem diuumq; hominumq;
& præsentem, ac præpotentem deum . quod qui dubitat, haud sanè intelligo , cur non idem, sol sit , an nullus sit , dubitare possit . quid enim est hoc illo euidentius ? quod nisi cognitum comprehensumq; animis haberemus , non tam stabilis opinio permaneret, nec confirmaretur diuturnitate temporis, nec unà cum seculis, ætatibusq; hominum inueterare potuisset . etenim uidemus cæteras opiniones fictas, atq; uanas diuturnitate extabuisse . quis enim Hippocentaurum fuisse, aut Chimæram putat ? quæ uel anus tam excors inueniri potest, quæ illa , quæ quondam credebantur , apud inferos portenta extimescat ? opinionum enim cōmenta delet dies, na-

turæ iudicia confirmat. itaque & in nostro populo, & in cæteris deorum cultus religionumq; sanctitates existunt in dies maiores, atq; meliores. idq; euenit non temere, nec casu, sed quod præsentiam sæpe diui suam declarant: ut & apud Regillum bello Latinorum, cum A. Posthumius Dictator cum Octauio Mamilio Tusculano prælio dimicaret, in nostra acie Castor, & Polux ex equis pugnare uisi sunt; & recentiore memoria idem Tyndaridæ Persem uictum nunciauerunt: P. enim Vatinus, auus huius adolescentis, cum è præfectura Reatina Romam uenienti noctu duo iuuenes cum equis albis dixissent, Regem Persem illo die captum, senatus nunciauit, & primo, quasi temere de Rep. locutus esset, in carcerem coniectus est, post à Paulo literis allatis, cum idem dies constitisset, & agro à senatu, & uacatione donatus est. atq; etiam cum ad fluuium Sagram Crotoniatis Locri maximo prælio deuicissent, eo ipso die auditam esse eam pugnam ludis Olympiæ memoriæ proditum est. sæpe Faunorum uoces exaudita, sæpe uisæ formæ deorum, quemuis aut non hebetem, aut impium deos præsentem esse confiteri coegerunt. prædictiones uero, & præsentiones rerum futurarum quid aliud declarant, nisi hominibus ea, quæ sint, ostendi, monstrari, portendi, prædici? ex quo illa ostenta, monstra, portenta, prodigia dicuntur. quod si ea ficta credimus licentia fabularum, Mopsus, Tiresias, Amphiaræus, Calchans, Helenus, quos tamen augures ne ipsæ quidem fabulæ ascisissent, si res omnino repudiarent: ne domesticis quidem exemplis docti, numen deorum comprobabimus? nihil nos P. Claudij bello Punico primo temeritas mouebit? qui

d iij

DE NATURA DEORVM

etiam per iocum deos irridens, cum cauea liberati pulli non pascerentur, mergi eos in aquam iussit, ut biberent, quoniam esse nollent. qui risus classe deuicta multas ipsi lacrymas, magnam populo R. cladem attulit. quid est collega eius Iunius eodem bello nonne tempestate classem amisit, cum auspicijs non paruisset? itaq; P. Claudius à populo condemnatus est, Iunius necem sibi ipse conscivit. C. Flaminium Celijs religione neglecta cecidisse apud Thrasimenum scribit, cum magno Reip. uulnere. quorum exitio intelligi potest, eorum imperijs Remp. amplificatam, qui religionibus paruissent. Et si conferre uolumus nostra cum externis, ceteris rebus aut pares, aut etiam inferiores reperiemur, religione, id est cultu deorum, multo superiores. an Aëtij Nauij lituus ille, quo ad inuestigandum suam regiones uinea terminauit, contemnendus est? crederem, nisi eius augurio Rex Hostilius maxima bella gessisset. sed negligentia nobilitatis augurij disciplina omissa, ueritas auspiciorum spreta est, species tantum retenta. itaq; maximae Reip. partes, in his bella, quibus Reip. salus continetur, nullis auspicijs administrantur, nulla perennia ~~feruan-~~

~~aluatur~~ tur, nulla ex acuminibus, nulli uiri uocantur: ex quo in procinctu testamenta perierunt. tum enim bella gerere nostri duces incipiunt, cum auspicia posuerunt. at uero apud maiores tanta religionis uis fuit, ut quidam imperatores etiam se ipsos dijs immortalibus capite uelato uerbis certis pro Rep. deuouerent. multa ex Sibyllinis uaticinationibus, multa ex aruspicijs. sed cum responsis commemorare possum, quibus ea confirmantur, quae dubia nemini debent esse. atqui et corruptus hunc locum impmēris seruatur ut hic in Oratione in Pisonem 3° vol. Oratf. u. in Al- li- impmēris 1519 legit Saluare. fo. 96. 25. cor- rupt, et impmēris seruare.

nostrorum augurum, & Hetruscorum, & aruspicum disciplinam P. Scipione, C. Figulo Consulibus res ipsa probauit. quos cum Ti. Gracchus Consul iterum crearet, primus rogatorum, ut eos retulit, ibidem est repente mortuus. Gracchus cum comitia nihilo minus peregisset, remque illam in religionem populo uenisse sentiret, ad senatum retulit. senatus, quos ad soleret, referendum censuit. aruspices introducti, responderunt, non fuisse iustum comitiorum rogatorem. tum Gracchus, ut e patre audiebam, incensus ira, ita ne uero? ego non iustus, qui & Consul rogavi, & augur, & auspicato? an uos Thusci ac barbari auspiciorum populi R. ius tenetis, & interpretes esse comitiorum potestis? itaque tum illos exire iussit. post autem ex prouincia literas ad collegium misit, se, cum legeret libros, recordatum esse uitio sibi tabernaculum captum fuisse in hortos Scipionis, quod, cum pomœrium postea intrasset habendi senatus causa, in redeundo, cum idem pomœrium transiret, auspiciari esset oblitus: itaque uitio creatos esse Consules. augures rem ad senatum: senatus, ut abdicarent: Consules abdicauerunt. quæ querimus exempla maiora? uir sapientissimus, atque haud scio an omnium præstantissimus, peccatum suum, quod calari posset, confiteri maluit, quàm hæere in Rep. religionem: Consules summum imperium statim deponere, quàm id tenere punetum temporis contra religionem. magna augurum auctoritas. quid aruspicum ars, nonne diuina? hæc in numerabilia ex eodem genere qui uideat, nonne cogatur confiteri deos esse? quorum enim interpretes sunt, eos ipsos esse certe necesse est. deorum autem interpretes

DE NATURA DEORVM

sunt : deos igitur esse fateamur . at fortasse non omnia
eueniunt , quæ prædicta sunt . ne ægri quidem , quia
non omnes conualescunt , iccirco ars nulla medicina est .
signa ostenduntur à dijs rerum futurarum . in his si
qui errauerunt , non deorum natura , sed hominum con
iectura peccauit . itaque inter omnes omnium gentium
sententia constat : omnibus enim innatum est , & in a
nimo quasi insculptum , esse deos . quales sint , uarium
est : esse nemo negat . Cleanthes quidem noster quatuor
de causis dixit in animis hominum informatas deorum
esse notiones . primam posuit eam , de qua modo dixi ;
quæ orta esset ex præsensu rerum futurarum : alte
ram , quam ceperimus ex magnitudine commodorum ,
quæ percipiuntur cæli temperatione , fœcunditate ter
rarum , aliarumq; commoditatum complurium copia :
terciam , quæ terreret animos fulminibus , tempestati
bus , nimbis , niuibus , grandinibus , uastitate , pestilen
tia , terramotibus , & sæpe fremitibus , lapideisq; im
bribus , & guttis imbrium quasi cruentis , tum lapidi
bus , aut repentinis terrarum hiatibus , tum præter na
turam hominum , pecudumq; portentis , tum facibus
uisis cœlestibus , tum stellis ips , quas Græci Cometas , no
stri Crinitas uocant : quæ nuper bello Octauiano ma
gnarum fuerunt calamitatum prænunciæ : tum sole
geminato , quod , ut è patre audiui , Tuditano , & A
quilio Consulibus euenerat : quo quidem anno P. Afri
canus sol alter extinctus est . quibus exterriti homines
uim quandam esse cœlestem , & diuinam suspicati sunt .
quartam causam esse , eamq; uel maximam , æquabili
tatem motus , conuersionem cœli , solis , lunæ , siderumq;

omnium distinctionem, uarietatem, pulchritudinem, ordinem: quarum rerum aspectus ipse satis indicaret, non esse fortuita. ut si quis in domum aliquam, aut in gymnasium, aut in forum uenerit: cum uideat omnium rerum rationem, modum, disciplinam, non possit ea sine causa fieri iudicare, sed esse aliquem intelligentem, qui præsitet, & cui pareatur: multo magis in tantis moribus, tantisque uicissitudinibus, tam multarum rerum, atque tantarum ordinibus, in quibus nihil unquam immensa, & infinita uetustas mentita sit, statuat necesse est, ab aliqua mente tantos naturæ motus gubernari. Chrysippus quidem, quanquam est acerrimo ingenio, tamen ea dicit, ut ab ipsa natura didicisse, non ut ipse reperisse uideatur. si enim, inquit, est aliquid in rerum natura, quod hominis mens, quod ratio, quod uis, quod potestas humana efficere non possit: est certe id, quod illud efficit, homine melius. atqui res cœlestes, omnesque eæ, quarum est ordo sempiternus, ab homine confici non possunt: est igitur id, quo illa conficiuntur, homine melius. id autem quid potius dixerim, quam deum? etenim si dii non sunt, quid esse potest in rerum natura homine melius? in eo enim solo ratio est, qua nihil potest esse præstantius. esse autem hominem, qui nihil in omni mundo melius esse, quam se putet, desipientis arrogantia est. ergo est aliquid melius. est igitur profecto deus. an uero, si domum magnam, pulchramque uideris, non possis adduci, ut, etiam si dominum non uideas, muribus illi, & mustellis adificatam putes: tantum uero ornatum mundi, tantam uarietatem, pulchritudinemque rerum cœlestium, tantam uim, & magnitudinem

DE NATURA DEORVM

maris , atque terrarum , si tuum , ac non deorum im=
mortalium domicilium putes , non ne planè desipere ui=
deare ? an ne hõc quidem intelligimus , omnia supera es=
se meliora ? terram autem esse infimam , quam crassissi=
mus circumfundat aer , ut ob eam ipsam causam , quod
etiam quibusdam regionibus , atque urbibus contingere
uidemus , hebetiora ut sint hominum ingenia propter coe=
li plenioram naturam , hoc idem generi humano euene=
rit , quòd in terra , hoc est in crassissima regione mun=
di collocati sint . & tamen ex ipsa hominum solertia esse
aliquam mentem , & eam quidem acriorem , & diui=
nam existimare debemus . unde enim hanc homo arri=
puit ? ut apud Xenophontem Socrates . quin & humo=
rem , & calorem , qui est fusus in corpore , & terre=
nam ipsam uiscerum soliditatem , animum denique il=
lum spirabilem si quis quærat unde habemus ; apparet ,
quòd aliud à terra sumpsimus , aliud ab humore , aliud
ab igne , aliud ab aere eo , quem spiritu ducimus . illud
autem , quod uincit hæc omnia , rationem dico , & , si
placet pluribus uerbis , mentem , consilium , cogitatio=
nem , prudentiam ubi inuenimus ? unde sustulimus ?
an cætera mundus habebit omnia , hoc unum , quod plu=
rimi est , non habebit ? atqui certe nihil omnium rerum
melius est mundo , nihil præstabilius , nihil pulchrius ,
nec solum nihil est , sed ne cogitari quidem quicquam
melius potest . & si ratione & sapientia nihil est me=
lius , necesse est hæc inesse in eo , quod optimum esse con=
cedimus . quid uero tanta rerum consentiens , conspirans ,
continuata cognatio ? quem non coget ea , quæ à me di=
cuntur , comprobare ? posset ne uno tempore florere , de=

inde uicissim horrere terra? aut, tot rebus ipsis se im-
 mutantibus, solis accessus, discessusq; solstitijs, brumisq;
 cognosci? aut æstus maritimi, fretorumq; angustia or-
 tu, aut obitu lunæ commoueri? aut una totius cœli con-
 uersione cursus astrorum dispares conseruari? hæc ita fie-
 ri omnibus inter se concinentibus mundi partibus profe-
 cto non possent, nisi ea uno diuino, & continuato spiri-
 tu continerentur. atque hæc cum uberius disputantur,
 & fusius, ut mihi est in animo facere, facilius effugi-
 unt Academicorum calumniam: cum autem, ut Zeno
 solebat, breuius, angustiusq; concluduntur, tum aper-
 tiora sunt ad reprehendendum. nam ut profluens am-
 nis aut uix, aut nullo modo, conclusa autem aqua fa-
 cile corrumpitur: sic orationis flumine reprehensoris
 uicia diluuntur, angustia autem conclusæ orationis non
 facile se ipsa tutatur: hæc enim, quæ dilatantur à no-
 bis, Zeno sic premebat. quod ratione utitur, id melius
 est, quàm id quod ratione non utitur. nihil autem mun-
 do melius: ratione igitur mundus utitur. similiter effi-
 ci potest, sapientem esse mundum; similiter, beatum;
 similiter, æternum. omnia enim hæc meliora sunt, quàm
 ea, quæ sunt his carentia: nec mundo quicquam meli-
 us: ex quo efficitur esse mundum deum. idemq; hoc mo-
 do. nullius sensu carentis pars aliqua potest esse senti-
 ens. mundi autem partes sentientes sunt: non igitur
 caret sensu mundus. pergit idem, & urget angustius.
 nihil, inquit, quod animi, quodq; rationis est expers,
 id generare ex se potest animantem, compotemq; ratio-
 nis. mundus autem generat animantes, compotesq; ra-
 tionis: animans est igitur mundus, cōposq; rationis. idēq;

DE NATURA DEORVM

similitudine, ut sæpe solet, rationem conclusit hoc modo. si ex oliua modulate canentes tibiæ nascerentur; nõ dubitares, quin esset in oliua tibicinis quædam scientia. quid, si platani fidiculas ferrent numerose sonantes? idem scilicet censes, in platani inesse musicam. cur igitur mundus non animans, sapiensq; iudicetur, cum ex se procreet animantes, atque sapientes? sed quoniam cœpi secus agere, atque initio dixeram; negaram enim hanc primam partem egere oratione, quod esset omnibus perspicuum, deos esse: tamen id ipsum rationibus physicis confirmari uolo: sic enim res se habet, ut omnia, quæ alantur, & crescant, contineant in se uim caloris: sine qua neque ali possent, neque crescere. nam omne, quod est calidum, & igneum, cietur, & agitur motu suo: quod autem alitur, & crescit, motu quodam utitur certo, & æquabili: qui quandiu remanet in nobis, tandiu sensus, & uita remanet; refrigerato autem, & extincto calore, occidimus ipsi, & extinguimur. quod quidem Cleanthes his etiam argumentis docet, quanta uis insit caloris in omni corpore: negat enim ullum esse cibum tam grauem, quin is die, & nocte concoquatur: cuius etiam in reliquijs inest calor, ijs, quas natura respuerit. am uero uenæ, & arteriæ micare non desinunt quasi quodam igneo motu: animaduersumq; sæpe est, cum cor animantis alicuius euulsum, ita mobiliter palpitaret, ut imitaretur igneam celeritatem. omne igitur, quod uiuit, siue animal, siue terra editum, id uiuit propter inclusum in eo calorem. ex quo intelligi debet, eam caloris naturam uim in se habere uitalem per omnem mundum pertinentem. atque id facilius cerne-

mus toto genere hoc igneo, quod tranat omnia, subtilius explicato. omnes igitur partes mundi tangam, quæ maximo calore fultæ sustinentur. quod primum in terrena natura perspicî potest. nam & lapidum conflictu, atque tritu elici ignem uidemus: & recenti fossione

- 22 =terram fumare calentem,
atque etiam ex puteis iugibus aquam calidam trahi, & id maxime hibernis fieri temporibus, quod magna uis terræ cauernis contineatur caloris, eaq; hieme sit densior, ob eamq; causam calorem insitum in terris contineat arctius. longa est oratio, multaq; rationes, quibus doceri possit, omnia, quæ terra concipiat, semina, quæq; ipsa ex se generata stirpibus infixæ contineat, ea temperatione caloris & oriri, & augescere. atque aquæ etiam admistum esse calorem, primum ipse liquor, tum aquæ declarat effusio: quæ neque congelaretur frigoribus, neque niue pruinaq; concrederet, nisi eadem se admisso calore liquefacta, & dilapsa diffunderet. itaque & æquilonibus, reliquisq; frigoribus adiectis durefcit humor: & idem uicissim mollitur tepescit, & tabescit calore. atque etiam maria agitata uentis ita tepescunt, ut intelligi facile possit in tantis illis humoribus inclusum esse calorem: nec enim ille externus, & aduentitius habendus est tepor, sed ex intimis maris partibus agitatione excitatus: quod nostris quoque corporibus contingit, cum motu atque exercitatione recalescunt. ipse uero aer, qui natura est maxime frigidus, minime est expers caloris. ille uero & multo quidem calore admixtus est: ipse enim oritur ex respiratione aquarum: earum enim quasi

DE NATURA DEORVM

uapor quidam aer habendus est . is autem existit motu
eius caloris , qui aquis continetur . quā similitudinem cer
nere possumus in ijs aquis , quæ effervescent subditis igni
bus . iam uero reliqua quarta pars mundi , ea & ipsa
tota natura feruida est , & cæteris naturis omnibus sa
lutarem impertit , & uitalem calorem . ex quo conclu
ditur , cum omnes mundi partes sustineantur calore ,
mundum etiam ipsum simili, pariq; natura in tanta diu
turnitate seruari , eoq; magis , quod intelligi debet cali
dum illud , atque igneum ita in omni fufum esse natura ,
ut in eo insit procreandi uis , & causa gignendi : à quo
& animantia omnia , & ea , quorum stirpes terra con
tinentur , & nasci sit necesse , et augescere . natura est igi
tur , quæ contineat mundum omnem , eumq; tueatur ,
& ea quidem non sine sensu , atque ratione : omnem e
nim naturam necesse est , quæ non solitaria sit , neque
simplex , sed cum alio coniuncta , atque connexa , habe
re aliquem in se principatum , ut in homine mentem , in
belua quiddam simile mentis , unde oriantur rerum ap
petitus . in arborum autem , & earum rerum , quæ gi
gnuntur è terra , radicibus inesse principatus putatur .
principatum autem id dico , quod græci ἡγεμονικόν uo
cant : quo nihil in quoque genere nec potest , nec debet
esse præstantius . itaque necesse est illud etiam , in quo sit
totius naturæ principatus , esse omnium optimum , om
niumq; rerum potestate dominatúq; dignissimum . uide
mus autem in partibus mundi (nihil est enim in omni
mundo , quod non pars uniuersi sit) inesse sensum & ra
tionem . in ea parte igitur , in qua mundi est principatus ,
hæc inesse necesse est , & acriora quidē , atq; maiora . quo
circa

circa sapientem esse mundum necesse est, naturamq; eā, quæ res omnes complexa teneat, perfectione rationis excellere, eoq; deum esse mundum, omnemq; uim mundi diuina natura contineri. atque mundi feruor ille purior, perlucidior, mobiliorq; multo, ob easq; causas aptior ad sensus commouendos, quàm hic noster calor, quo hæc, quæ nota nobis sunt, retinentur, & uigent. absurdum est igitur dicere, cum homines, bestiaq; hoc calore teneantur, & propterea moueantur, & sentiant, mundum esse sine sensu, qui integro, & puro, & libero, eodemq; acerrimo, & mobilissimo ardore teneatur, præsertim cum is ardor, qui est mundi, non agitatus ab alio, neque externo pulsu, sed per se ipse, ac sua sponte moueatur. nam quid potest esse mundo ualentius, quod pellat, atque moueat calorem eum, quo ille teneatur? audiamus enim Platonem quasi quendam deum philosophorum: cui duos placet esse motus, unum suū, alterum externum; esse autem diuinius, quod ipsum ex se sua sponte moueatur, quàm quod pulsu agitetur alieno. hunc autem motum in solis animis esse ponit, ab hisq; principium motus esse ductum putat. quapropter quoniam ex mundi ardore motus omnis oritur, is autem ardor non alieno impulsu, sed sua sponte mouetur: animus sit necesse est. ex quo efficitur, animantem esse mundum. atque ex hoc quoque intelligi poterit, in eo inesse intelligentiam, quod certe est mundus melior, quàm ulla natura. ut enim nulla pars corporis nostri est, quæ non sit minor, quàm nosmet ipsi sumus: sic mundum uniuersum pluris esse necesse est, quàm partem aliquam uniuersi. quod si ita est, sapiens sit mundus ne-

Cic. Phil. uol. II.

e

Tert. 214
34-

DE NATURA DEORVM

cesse est : nam ni ita esset, hominem, qui est mundi pars,
 quoniam rationis est particeps, pluris esse, quam mun=
 dum omnem, oporteret . atq; etiam si à primis inchoa=
 tisq; naturis ad ultimas perfectasq; uolumus procedere,
 ad deorum naturā perueniamus necesse est. primo enim
 animaduertimus à natura sustineri ea, quæ gignuntur
 è terra, quibus natura nihil tribuit amplius, quàm ut ea
 alendo , atq; augendo tueretur . bestijs autem sensum
 & motum dedit, & cum quodam appetitu accessum ad
 res salutare, à pestiferis recessum : homini hoc amplius,
 quòd addidit rationem , qua regerentur animi appeti=
 tus, qui tum remitterentur, tum continerentur . quartus
 autem gradus, & altissimus, eorum, qui natura boni, sa=
 pientesq; gignuntur : quibus à principio innascitur ra=
 tio recta, constansq; , quæ supra hominem putanda est,
 deoq; tribuenda, id est mundo : in quo necesse est perfe=
 ctam illam, atq; absolutam inesse rationem . neq; enim
 dici potest , in ulla rerum institutione non esse aliquid
 extremum, atq; perfectum . ut enim in uite, ut in pecu=
 de (nisi quæ uis obstitit) uidemus naturam suo quodam
 itinere ad ultimum peruenire ; atq; ut pictura, & fa=
 brica, ceteraq; artes habent quendam absoluti operis ef=
 fectum : sic in omni natura , ac multo etiam magis, ne=
 cesse est absolui aliquid ac perfici . etenim ceteris natu=
 ris multa externa, quo minus perficiantur, possunt obsi=
 flere : uniuersam autem naturam nulla res potest impe=
 dire : propterea quòd omnes naturas ipsa cohibet, et con=
 tinet . quo circa necesse est esse illum quartum, & altissi=
 mum gradum, quò nulla uis possit accedere . is autem
 gradus est, in quo rerum omnium natura ponitur : quæ

quoniam talis est, ut præsit omnibus, & eam nulla res possit impedire, necesse est intelligentem esse mundum, & quidem etiam sapientem. quid autem est inscitius, quam aut eam naturam, quæ omnes res sit complexa, non optimam dici; aut, cum sit optima, non primum animantem esse, deinde rationis, & consilij compotem, postremo sapientem? qui enim aliter potest esse optima? neque enim, si stirpium similis sit, aut etiam bestiarum, optima putanda sit potius, quam deterrima: nec uero, si rationis particeps sit, nec sit tamen à principio sapiens, non sit deterior mundi potius, quam humana conditio: homo enim sapiens fieri potest: mundus autem, si in æterno præteriti temporis spatio fuit insipiens, nunquam profecto sapientiam consequetur: ita erit homine deterior. quod quoniam absurdum est, & sapiens à principio mundus, & deus habendus est. neque enim est quicquam aliud præter mundum, cui nihil absit, quodque undique aptum, atque perfectum, expletumque sit omnibus suis numeris, & partibus. scite enim Chrysippus, ut clypei causa inuolucrum, uaginam autem gladii, sic præter mundum cætera omnia aliorum causa esse generata, ut eas fruges, atque fructus, quos terra gignit, animantium causa, animantes autem hominum, ut equum uehendi causa, arandi bouem, uenandi, & custodiendi canem. ipse autem homo ortus est ad mundum contemplandum, & imitandum, nullo modo perfectus, sed quædam particula perfecti. sed mundus, quoniam omnia complexus est, nec est quicquam quod non insit in eo, perfectus undique est. quid igitur potest ei deesse, quod est optimum? nihil autem est mente &

DE NATURA DEORVM

ratione melius : ergo hac mundo deesse non possunt. bene igitur idem Chrysippus, qui similitudines adiungens omnia in perfectis, & maturis docet esse meliora ; ut in equo, quàm in equulo, in cane, quàm in catulo ; in uiro, quàm in puero : item quod in omni mundo optimum sit, id in perfecto aliquo, atq; absoluto esse debere. est autem mundo nihil perfectius, nihil uirtute melius : igitur mundi est propria uirtus. nec uero hominis natura perfecta est : & efficitur tamen in homine uirtus. quanto igitur in mundo facilius ? est ergo in eo uirtus : sapiens igitur est, & propterea deus. atq; hac mundi diuinitate perspecta, tribuenda est sideribus eadem diuinitas : quæ ex nobilissima, purissimâq; ætheris parte gignuntur, neq; ulla præterea sunt admista natura, totaq; sunt calida, atq; perlucida, ut ea quoq; rectissime & animantia esse, & sentire, atque intelligere dicantur. atque ea quidem tota esse ignea duorum sensuum testimonio confirmari Cleanthes putat, tactus, & oculorum. nam solis candor illustrior, quàm ullus ignis, quippe qui immenso mundo tam longe, lateq; colluceat : & is eius tactus est, non ut tepefaciat solum, sed etiam sæpe comburat. quorum neutrum faceret, nisi esset igneus. ergo, inquit, cum sol igneus sit, oceaniq; alatur humoribus, quia nullus ignis sine pastu aliquo possit permanere : necesse est, aut ei similis sit igni, quem adhibemus ad usum, atq; ad uietum ; aut ei, qui corporibus animantium continetur. atq; hic noster ignis, quem usus uitæ requirit, confector est, & consumptor omnium, idemq; quocunq; inuasit, cuncta disturbat, ac dissipat. contra ille corporeus, uitalis, & salutaris omnia conser-

uat, alit, auget, sustinet, sensuq; afficit. negat ergo esse
dubium, horum ignium sol utri similis sit, cum is quoq;
efficiat, ut omnia floreat, & in suo quaq; genere pu-
bescant. quare cum solis ignis similis eorum ignium sit,
qui sunt in corporibus animantium: solem quoque ani-
mantem esse oportet, & quidem reliqua astra, quæ orian-
tur in ardore cœlesti, qui æther, uel cœlum nominatur.
cum igitur aliorum animantium ortus in terra sit, alio-
rum in aqua, in aere aliorum: absurdum esse Aristote-
li uidetur, in ea parte, quæ sit ad gignenda animalia,
aptissima, animal gigni nullum putare. sidera autem
athereum locum obtinent: qui quoniam tenuissimus est,
& semper agitur, & uiget; necesse est, quod ani-
mal in eo gignatur, idem quoq; sensu acerrimo, & mo-
bilitate celerrima esse. quare cum in æthere astra gi-
gnantur, consentaneum est, in ijs sensum inesse, & in-
telligentiam. ex quo efficitur, in deorum numero astra
esse ducenda. etenim licet uidere acutiora ingenia, &
ad intelligendum aptiora eorum, qui terras incolant
• eas, in quibus aer sit purus, ac tenuis, quàm illorum,
qui utantur crasso cœlo, atque concreto. quin etiam,
cibo quo utare, interesse aliquid ad mentis aciem pu-
tant. probabile est igitur, præstantem intelligentiam in
sideribus esse, quæ & ætheream mundi partem inco-
lant, & marinis, terrenisq; humoribus longo interual-
lo extenuatis alantur. sensum autem astrorum, atque
intelligentiam maxime declarat ordo eorum, atq; con-
stantia: nihil est enim, quod ratione, & numero moue-
ri possit sine consilio: in quo nihil est temerarium, ni-
hil uarium, nihil fortuitum. ordo autem siderum, & in

DE NATURA DEORVM

omni æternitate constantia, neq; naturam significat, est enim plena rationis; neq; fortunam, quæ amica uarietati constantiam respuit. sequitur ergo, ut ipsa sua sponte, suo sensu, ac diuinitate moueantur. Nec uero Aristoteles non laudandus in eo, quod omnia, quæ mouentur, aut natura moueri censuit, aut ui, aut uoluntate: moueri autem solem, & lunam, & sidera omnia: quæ autem natura mouerentur, hæc aut pondere deorsum, aut leuitate in sublime ferri: quorum neutrum astris contingeret, propterea quod eorum motus in orbem circumferretur. nec uero dici potest ui quadam maiore fieri, ut contra naturam astra moueantur: quæ enim potest maior esse? restat igitur, ut motus astrorum sit uoluntarius. quæ qui uideat, non indocte solum, uerum etiam impie faciat, si deos esse neget. nec sanè multum interest, utrum id neget, an eos omni procuratione, atq; actione priuet: mihi enim, qui nihil agit, esse omnino non uidetur. esse igitur deos ita perspicuum est, ut, id qui neget, uix eum sanæ mentis existimem.

Sanè restat, ut, qualis eorum natura sit, consideremus: in quo nihil est difficilius, quàm à consuetudine oculorum aciem mentis abducere: ea difficultas induxit & uulgo imperitos, & similes philosophos imperitorum, ut, nisi figuris hominum constitutis, nihil possent de dijs immortalibus cogitare. cuius opinionis leuitas confutata à Cotta non desiderat orationem meam. sed cum talem esse deum certa notione animi præsentiamus, primum ut sit animans, deinde ut in omni natura nihil eo sit præstantius: ad hanc præensionem, notionemq; nostram, nihil uideo, quod potius accommodem, quàm

ut primum hunc ipsum mundum, quo nihil fieri excel-
 lentius potest, animantem esse, & deum iudicem. hic
 quàm uolet Epicurus iocetur, homo non aptissimus ad
 iocandum, minimeq; respiciens patriam; & dicat se
 non posse intelligere, qualis sit uolubilis, & rotundus
 deus: tamen ex hoc, quod ipse etiam probat, nunquam
 me mouebit. placet enim illi esse deos, quia necesse sit
 præstantem aliquam esse naturam, qua nihil sit melius.
 mundo autem certe nihil est melius. nec dubium, quin,
 quod animans sit, habeatq; sensum, & rationem, &
 mentem, id sit melius, quàm id, quod his careat. ita
 efficitur, animantem, sensus, mentis, rationis mundum
 esse compotem. qua ratione, deum esse mundum, con-
 cluditur. Sed hæc paulo post facilius cognoscuntur ex
 ijs rebus ipsis, quas mundus efficit. interea Vellei noli
 quæso præferre uos planè expertes esse doctrinæ. co-
 num tibi ais, & cylindrum, & pyramidem pulchrio-
 rem, quàm sphaeram, uideri. nouum etiam oculorum
 iudicium habetis. sed sint ista pulchriora, duntaxat aspe-
 ctu: quod mihi tamen ipsum non uidetur: quid enim
 pulchrius ea figura, quæ sola omnes alias figuras com-
 plexa continet, quæq; nihil asperitatis habere, nihil of-
 fensionis potest, nihil incisum angulis, nihil anfracti-
 bus, nihil eminens, nihil lacunosum? cumq; duæ for-
 mæ præstantes sint, ex solidis globus (sic enim σφαῖ-
 ρα interpretari placet) ex planis autem circulus, aut
 orbis, qui κύκλος grace dicitur: his duabus formis
 contingit solis, ut omnes earum partes sint inter se si-
 millimæ, à medioq; tantum absit extremum, quantum
 idem à summo. quo nihil fieri potest aptius. sed si

e iiij

DE NATURA DEORVM

hæc non uidetis, quia nunquam eruditum illum pulue-
rem attigistis: an ne hoc physici quidem intelligere po-
tulistis, hanc æqualitatem motus, constantiamq; ordi-
num in alia figura non potuisse seruari? itaq; nihil po-
test esse indoctius, quàm quod à uobis affirmari solet.
nec enim hunc ipsum mundum pro certo rotundum esse
dicitis: nam posse fieri, ut sit alia figura: innumerabi-
lesq; mundos, alios aliarum esse formarum. quæ, si bis
bina quid essent didicisset Epicurus, certe nō diceret. sed
dum palato, quid sit optimum, iudicat, cœli palatum.
(ut ait Ennius) non suspexit. nam cum duo sint ge-
nera siderum, quorum alterum spacijs immutabilibus
ab ortu ad occasum commeans, nullum unquam cursus
sui uestigium inflectat; alterum autem continuas con-
uersiones duas iisdem spacijs cursibusq; conficiat: ex
utraq; re & mundi uolubilitas, quæ nisi in globosa for-
ma esse non posset, & stellarum rotundi ambitus co-
gnoscentur; primusq; sol, qui astrorum obtinet prin-
cipatum, ita mouetur, ut cum terras larga luce com-
pleuerit, easdem modo his, modo illis partibus opacet: ip-
sa enim umbra terræ soli officiens, noctem efficit: no-
cturnorum autem spatiorum eadem est æqualitas, quæ
diurnorum: eiusdemq; solis tum accessus modici, tum
recessus, & frigoris, & caloris modum temperant: cir-
cuitus enim solis orbium V defectibus et LX et CCC,
quarta ferè diei parte addita, conuersionem conficiunt
annuam: inflectens autem sol cursum tum ad septen-
triones, tum ad meridiem, æstates, & hiemes efficit, et ea
duo tempora, quorum alterum hiemi senescenti adiun-
ctum est, alterum æstati, ita ex quatuor temporum

mutationibus omnium, quæ terra, mariq; gignuntur, initia, causæq; ducuntur. iam solis annuos cursus spatijs menstruis luna consequitur: cuius tenuissimum lumen facit proximus accessus ad solem, digressus autem longissimus quisque plenissimum. neque solum eius species ac forma mutatur tum crescendo, tum defectibus in initia recurrendo, sed etiam regio, quæ tum est aquilonalis, tum australis. in lunæ quoque cursu est & brumæ quædam, & solstitij similitudo: multa; ab ea manant, & fluunt, quibus & animantes alantur, augetantq; ; & pubescant, maturitatemq; assequantur, quæ oriuntur è terra. maxime uero admirabiles sunt motus earum quinque stellarum, quæ falso uocantur errantes: nihil enim errat, quod in omni æternitate conseruat progressus, & regressus, reliquosq; motus constâtes, & ratos. quod eo est admirabilius in his stellis, quas dicimus, quia tum occultantur, tum rursus aperiuntur; tum abeunt, tum recedunt; tum accedunt, tum subsequuntur; tum celerius mouentur, tum tardius; tum omnino ne mouentur quidem, sed ad quoddam tempus insistant. quarum ex disparibus motionibus magnum annum mathematici nominauerunt: qui tum efficitur, cum solis, & lunæ, & quinque errantium ad eandem inter se comparisonem confectis omnium spatijs est facta conuersio. quæ quàm longa sit, magna quæstio est: esse uero certam, & definitam, necesse est. nam ea quæ Saturni stella dicitur, φάινωνq; à Græcis nominatur, quæ à terra abest plurimum, XXX. ferè annis cursum suum conficit. in quo cursu multa mirabiliter efficiens tum antecedendo, tum retardando, tum uestper=

DE NATURA DEORVM

cinis temporibus delitescendo, tum matutinis rursum se
 aperiendo, nihil immutat sempiternis seculorum ætati-
 bus, quin eadem iisdem temporibus efficiat. infra au-
 tem hanc propius à terra Iouis stella fertur, quæ $\phi\alpha\epsilon$ -
 $\theta\omega\upsilon$ dicitur; eaq; eundem XII. signorum orbem annis
 XII. conficit; easdemq; quas Saturni stella, efficit in
 cursu uarietates. huic autem proximum inferiorem or-
 bem tenet $\pi\upsilon\rho\acute{o}\epsilon\varsigma$, quæ stella Martis appellatur; eaq;
 IIII. & XX. mensibus, VI, ut opinor, diebus mi-
 nus eundem lustrat orbem, quem duæ superiores. infra
 hanc autem stella Mercurij est: ea $\sigma\tau\acute{\iota}\lambda\lambda\alpha\upsilon$ appellatur
 à Græcis: quæ anno ferè uertente signiferum lustrat or-
 bem, neque à sole longius unquam unius signi intervallo
 discedit, tum anteuertens, tum subsequens. infima est
 quinque errantium, terræq; proxima stella Veneris: quæ
 $\phi\omega\sigma\phi\omicron\gamma\omicron\varsigma$ græcæ, Lucifer latine dicitur, cum antegre-
 ditur solem; cum subsequitur autem, Hesperos. ea cur-
 sum anno conficit, & latitudinem lustrans signiferi or-
 bis, & longitudinem: quod idem faciunt stellæ superio-
 res: neque unquam ab sole duorum signorum intervallo
 longius discedit tum antecedens, tum subsequens. hanc
 igitur in stellis constantiam, hanc tantam tam uarijs cur-
 sibus in omni æternitate conuenientiam temporum non
 possum intelligere sine mente, ratione, consilio. quæ cū
 in sideribus inesse uideamus, non possumus ea ipsa non
 in deorum numero reponere. nec uero stellæ eæ, quæ
 inerrantes uocantur, non significant eandem mentem,
 atque prudentiam; quarum est quotidiana conueniens,
 constansq; conuersio: nec habent æthereos cursus, neque
 cælo inherentes, ut plerique dicunt physica rationis

l. Ter. Varo
 b. d. ling. lat.
 . ad Ciceronem.
 075.47-

igniari : non est enim aetheris ea natura , ut ui sua stellas complexa contorqueat : nam tenuis , ac perlucens , & aquabili calore suffusus aether , non satis aptus ad stellas continendas uidetur . habent igitur suam sphaeram stellae inerrantes ab aetherea coniunctione secretam , & liberam . earum autem perennes cursus , atque perpetui , cum admirabili , incredibiliq; constantia , declarant in his uim , & mentem esse diuinam : ut , haec ipsa qui non sentiat deorum uim habere , is nihil omnino sensurus esse uideatur . nulla igitur in caelo nec fortuna , nec temeritas , nec erratio , nec uanitas inest : contraq; omnis ordo , ueritas , ratio , constantia . quaeq; his uacant , ea mentita , & falsa , plenaq; erroris eunt circum terras , infra lunam : quae omnium ultima est , in terrisq; uersatur . coelestem ergo admirabilem ordinem , incredibilemq; constantiam , ex qua conseruatio , & salus omnium oritur , qui uacare mente putat , is ipse mentis expers habendus est . haud ergo , ut opinor , errauero , si à principe inuestigandae ueritatis huius disputationis principium duxero . Zeno igitur ita naturam diffinit , ut eam dicat ignem esse artificiosum ad gignendum progredientem uia : censet enim artis maxime proprium esse , creare , & gignere ; quodq; in operibus nostrarum artium manus efficiat , id multo artificiosius naturam efficere , idest , ut dixi , ignem artificiosum , magistrum artium reliquarum . atque hac quidem ratione omnis natura artificiosa est , quod habet quasi uiam quandam , & sectam , quam sequatur . ipsius uero mundi , qui omnia complexu suo coercet , & continet , natura non artificiosa solum , sed planè artifex , ab eodem Zenone dicitur consul-

DE NATURA DEORVM

trix, & prouida utilitatum, opportunitatumq; omnium. atque ut ceteræ naturæ suis seminibus quæq; gignuntur, augescunt, continentur: sic natura mundi omnes motus habet uoluntarios; conatusq; & appetitiones, quas ὁρμῆς Græci uocant, & his consentaneas actiones sic adhibet, ut nosmet ipsi, qui animis mouemur, & sensibus. talis igitur mens mundi cum sit, ob eamq; causam prouidentia appellari recte possit (græce enim πρὸ νοῦς dicitur) hæc potissimum prouidet, & in his maxime est occupata, primum ut mundus quamaptissimus sit ad permanendum, deinde ut nulla re egeat, maxime autem ut in eo eximia pulchritudo sit, atque omnis ornatus. Dictum est de uniuerso mundo: dictum est etiam de sideribus: ut iam propemodum appareat multitudo nec cessantium deorum, nec ea, quæ agant, molientium cum labore operoso, ac molesto. non enim uenis, & neruis, & ossibus continentur, nec ijs escis aut potionibus uestuntur, ut aut nimis acres, aut nimis concretos humores colligant: nec ijs corporibus sunt, ut aut casus, aut ictus extimescant, aut morbos metuant ex defatigatione membrorum. quæ uerens Epicurus monogrammos deos & nihil agentes commentus est. illi autem pulcherrima forma præditi, purissimæq; in regione cæli collocati, ita feruntur, moderanturq; cursus, ut ad omnia conseruanda, & tuenda consensisse uideantur. multæ autem aliæ naturæ deorum ex magnis beneficijs eorum non sine causa & à Græciæ sapientibus, & à maioribus nostris constitutæ, nominatæq; sunt: quicquid enim magnam utilitatem generi afferret humano, id non sine diuina bonitate erga homines fieri ar-

bitrabantur . itaque tum illud , quod erat à deo natum , nomine ipsius dei nuncupabant : ut cum fruges Cere-
rem appellamus , uinum autem Liberum : ex quo illud Terentij ,

» Sine Cerere, & Libero friget Venus .

tum autem res ipsa , in qua uis inest maior aliqua , sic appellatur , ut ea ipsa uis nominetur deus , ut fides , ut mens , quas in Capitolio dedicatas uidemus proxime à M. Aemilio Scauro , ante autem ab Attilio Calatino erat fides consecrata . uides Virtutis templum , uides Hono-
ris à M. Marcello renouatum : quod multis ante annis erat bello Ligustico à Q. Maximo dedicatum . quid Opis ? quid Salutis ? quid Concordiæ ? Libertatis ? Vi-
ctoriæ ? quarum omnium rerum quia uis erat tanta , ut sine deo regi non posset , ipsa res deorum nomen obtinuit . quo ex genere Cupidinis , & Voluptatis , & Lubentiniæ Veneris uocabula consecrata sunt , uitiosarum rerum , neque naturalium : quanquam Velleius aliter existimat : sed tamen ea ipsa uitia naturam uehementius saepe pul-
sant . utilitatum igitur magnitudine constituti sunt ij .
dij , qui utilitates quasque gignebant . atque his quidem nominibus , quæ paulo ante dicta sunt à me , quæ uis sit in quoque declaratur deo . suscepit autem uita hominū , consuetudoq; communis , ut beneficijs excellentes uiros in cœlum fama , ac uoluntate tollerent . hinc Hercules , hinc Castor , & Pollux , hinc Aesculapius , hinc Liber etiam : hunc dico Liberum Semele natum , non eum , quem nostri maiores auguste , sancteq; Liberum cum Cerere , & Libera consecrauerunt : quod quale sit , ex mysterijs intelligi potest . sed quod ex nobis natos liberos

DE NATURA DEORVM

appellamus, iccirco Cerere nati nominati sunt Liber, & Libera: quod in Libero seruant, in Libera non item. hinc etiam Romulus, quem quidam eundem esse Quirinum putant: quorum cum remanerent animi, atque æternitate fruerentur, dii rite sunt habiti, cum & optimi essent, & æterni. alia quoque ex ratione, & quidem physica, magna fluxit multitudo deorum: qui induti specie humana fabulas poetis suppeditauerunt, hominum autem uitam superstitione omni referserunt. atque hic locus à Zenone tractatus, post à Cleanthe, & Chrysippo pluribus uerbis explicatus est. nam uetus hæc opinio Græciam opplenit, exectum Celum à filio Saturno, uinctum autem Saturnum ipsum à filio Ioue. physica ratio non inelegans inclusa est in impijs fabulas: coelestem enim altissimam, æthereamq; naturam, idest igneam, quæ per sese omnia gigneret, uacare uoluerunt ea parte corporis, quæ coniunctione alterius egeret ad procreandum. Saturnum autem eum esse uoluerunt, qui cursum, & conuersionem spaciolorum, ac temporum contineret: qui deus græce id ipsum nomen habet: Κρόνος. enim eiicitur: qui est idem κρόνος, temporis spatium. Saturnus autem est appellatus, quod saturetur annis: ex se enim natos comesse fingitur solitus, quia consumit ætas temporum spacia, annisq; præteritis insaturabiliter expletur. uinctus est autem à Ioue, ne immoderatos cursus haberet, atque ut eum siderum uinculis alligaret. sed ipse Iuppiter, idest iuuans pater, quem conuersis tribus appellamus à iuuando Iouem, à poetis pater diuumq; hominumq; dicitur, à maioribus autem nostris optimus, maximus, & quidem ante optimus, idest be-

77:10-

nefcentissimus, quàm maximus; quia maius est, certe; gratius prodesse omnibus, quàm opes magnas habere. hunc igitur Ennius, ut supra dixi, nuncupat ita dicens,

- » Aspice hoc sublime candens, quem inuocant omnes Iouē.
planiusq; alio loco idem,
» Cui, quod in me est, execrabor hoc, quo lucet, quicquid est.
hunc etiam augures nostri cum dicunt, Ioue fulgente,
tonante: dicunt enim in cœlo fulgente, tonante. Euripides autem, ut multa præclare, sic hoc breuiter,
» Vides sublime fustum, immoderatum æthera,
» Qui tenero terram circumuectu amplectitur:
» Hunc summum habeto diuum: hunc perhibeto Iouem.
Aer autem, ut Stoici disputant, interiectus inter mare
& cælum Iunonis nomine consecratur: quæ est soror,
& coniux Iouis, quod & similitudo est ætheris, &
cum eo summa coniunctio. effœminarunt autem cum,
Iunoniq; tribuerunt, quod nihil est eo mollius. sed
Iunonem à iuuando credo nominatam. Aqua restabat
& terra, ut essent ex fabulis tria regna diuisa.
datum est igitur Neptuno alterū Iouis, ut uolunt,
fratri maritimum omne regnum: nomenq; productum,
ut Portunus à portu, sic Neptunus à nando, paulum
primis literis immutatis. Terrena autem uis omnis,
atque natura Diti patri dedicata est: qui Dis, ut apud
Græcos *πλούτων*, quia & recidant omnia in terras,
& orientur è terris. is rapuit Proserpinam, quod
Græcorum nomen est: ea enim est, quæ *περσεφόνη*
græce nominatur: quam frugum semen esse uolunt,
absconditamq; quæri à matre fingunt. mater autem

DE NATURA DEORVM

est à gerendis frugibus Ceres, tanquam gerēs: casūq;
prima litera itidem immutata, ut à Græcis: nam ab il-
lis quoque Δημήτηρ, quasi γημήτης nominata est. iam
qui magna uerteret Maiores, Minerva autem quæ uel
minueret, uel minaretur. cumq; in omnibus rebus uim
haberent maxima prima, & extrema, principem in
sacrificando Ianum esse uoluerunt: quod ab eundo no-
men est ductum: ex quo transitiones peruiæ, Iani; fo-
resq; in liminibus profanarum ædium, ianuæ nominan-
tur. nam Veste nomen à Græcis: ea enim, quæ ab illis
ἑστία dicitur. uis autem eius ad aras, & focos perti-
net. itaque in ea dea, quæ est rerum custos intimarum,
omnis & precatio, & sacrificatio extrema est. nec lon-
ge absunt ab hac uī dii penates, siue à penu ducto no-
mine (est enim, omne quo uestuntur homines, penus)
siue ab eo, quod penitus insident, ex quo etiam penetra-
les à poetis uocantur. iam Apollinis nomen est græcum:
quem solem esse uolunt: Dianam autem, & Lunam
eandem esse putant: cum sol dictus sit, uel quia solus
ex omnibus sideribus est tantus, uel quia, cum est exor-
tus, obscuratis omnibus solus apparet; Luna à lucendo
nominata sit: eadem est enim Lucina: itaque ut apud
Græcos Dianam, eamq; Luciferam, sic apud nostros Lu-
nonem Lucinam in pariendo inuocant: quæ eadem Dia-
na omniuaga dicitur, non à uenando, sed quod in se-
ptem numeratur tanquam uagantibus. Diana dicta,
quia noctu quasi diem efficeret. adhibetur autem ad par-
tus, quod ij maturescunt aut septem non nunquam,
aut plerunque nouem lunæ cursibus: qui quia mensa spa-
cia conficiunt, menses nominantur, concinneq; ut multa,
Timæus:

Timæus : qui cum in historia dixisset , qua nocte natus Alexander esset , eadem Dianæ Ephesiæ templum deflagrauisse , adiunxit , minime id esse mirandum , quòd Diana , cum in partu Olympiadis adesse uoluisset , absuisset domo . Quæ autem dea ad res omnes ueniret , Venerem nostri nominauerunt : atq; ex ea potius uenustas , quàm Venus ex uenustate . Videtis ne igitur , ut à phisicis rebus bene , atq; utiliter inuentis tracta ratio sit ad commentitios , & fictos deos ? quæ res genuit falsas opiniones , erroresq; turbulentos , & superstitiones penè aniles : & formæ enim nobis deorum , & atates , & uestitus , ornatusq; noti sunt : genera præterea , coniugia , cognationes , omniaq; traducta ad similitudinem imbecillitatis humanæ : nam & perturbatis animis inducuntur : accipimus enim deorum cupiditates , ægritudines , iracundias : nec uero , ut fabulæ ferunt , dii bellis , prælijsq; caruerunt ; nec solum , ut apud Homerum , cum duos exercitus contrarios alij dij ex alia parte defenderent ; sed etiam , ut cum Titanis , ut cum gigantibus , propria bella gesserunt . hæc & dicuntur , & creduntur . stultissime , & plena sunt futilitatis , summaq; leuitatis . sed tamen his fabulis spretis , ac repudiatis , deus pertinens per naturam cuiusque rei , per terras Ceres , per maria Neptunus , alij per alia , poterunt intelligi qui , qualesq; sunt , quoq; eos nomine consuetudo nuncupauerit , quos deos & uenerari , & colere debemus . cultus autem deorum est optimus , idemq; castissimus , atq; sanctissimus , plenissimusq; pietatis , ut eos semper pura , integra , incorrupta & mente , & uoce ueneremur : non enim philosophi solum , uerum etiam maio-

Cic. Phil. uol. II.

f

Lat. lib.
A. cap. 2

DE NATURA DEORVM

res nostri superstitionem à religione separauerunt. nam qui totos dies precabantur, & immolabant, ut sui liberi sibi superstites essent, superstitiosi sunt appellati: quod nomen postea latius patuit. qui autem omnia, quæ ad cultum deorum pertinerent, diligenter pertractarent, & tanquam relegerent, sunt dicti religiosi ex relegendo, ut elegantes ex eligendo, tanquam à diligendo diligentes, ex intelligendo intelligentes: his enim in uerbis omnibus inest uis legendi eadem, quæ in religioso. ita factum est in superstitioso, & religioso, alterum uitij nomen, alterum laudis. Ac mihi uideor satis, & esse deos, & quales essent, ostendisse. Proximum est, ut doceam, deorum prouidentia mundum administrari. magnus sanè locus, & à uestris Cotta uexatus: ac nimirum uobiscum omne certamen est. nã uobis Vellei minus notum est, quemadmodum quidq; dicatur. uestra enim solum legitis, uestra amatis: cæteros causa incognita condemnatis. uelut à te ipso hesternò die dictum est, anum fatidicam *περίνοια* à Stoicis induci, id est prouidentiam. quod eo errore dixisti, quia existimas ab his prouidentiam fingi quasi quandam deam singularem, quæ mundum omnem gubernet, & regat: sed id præcise dicitur. ut, si quis dicat Atheniensium Remp. consilio regi, desit illud, Ariopagi: sic, cum dicimus prouidentia mundum administrari, deesse arbitrator, deorum. plene autem & perfectè sic dici existimato, prouidentia deorum mundum administrari. ita salem istum, quo caret uestra natio, in irridendis nobis nolitote consumere, & mehercle, si me audiatis, ne experiamini quidem. non decet: non

datum est : non potestis . nec uero hoc in te unum conuenit moribus domesticis, ac nostrorum hominum urbane nitate limatum, sed cum in reliquos uestros, tum in eum maxime, qui ista peperit, hominem sine arte, sine literis, insultantem in omnes, sine acumine ullo, sine auctoritate, sine lepore . dico igitur providentia deorum mundum, & omnes mundi partes & initio constitutas esse, & omni tempore administrari : eamq; disputationem tres in partes nostri ferè diuidunt : quarum pars prima est, quæ ducitur ab ea ratione, quæ docet esse deos ; quo concesso, confitendum est eorū consilio mundum administrari . secunda est autem, quæ docet omnes res subiectas esse naturæ sentienti, ab eaq; omnia pulcherrime geri . quo cōstituto, sequitur ab animantibus principijs eam esse generatam . tertius locus est, qui ducitur ex admiratione rerum cœlestium, atq; terrestrium . Primum igitur aut negandum est deos esse, quod & Democritus simulacra, & Epicurus imagines inducens quodam pacto negat : aut, qui deos esse concedant, ijs fatendum est, eos aliquid agere, idq; præclarum . nihil est autem præclarius mundi administratione : deorum igitur consilio administratur mundus . quod si aliter est, aliquid profecto sit necesse est melius, & maiore uir præditum, quàm deos, quale id cunq; est, siue inanima natura, siue necessitas uir magna incitata, hæc pulcherrima opera efficiens, quæ uir demus . nō est igitur natura deorum præpotens, neq; excellens, siquidem ea subiecta est ei uel necessitati, uel naturæ, qua cœlum, maria, terræq; regantur . nihil autem est præstantius deo : ab eo igitur necesse est mundum regi . nulli igitur est naturæ obediens, aut subiectus deus.

f ij

DE NATURA DEORVM

omnem ergo regit ipse naturam . etenim si concedimus
intelligentes esse deos, concedimus etiam providentes, &
rerum quidem maximarum. ergo utrum ignorant, quæ
res maximæ sint, quoq; hæ modo tractandæ, & tuen=
dæ, an vim non habent, qua tantas res sustineant &
gerant? at & ignoratio rerum aliena naturæ deorum
est, & sustinendi muneris propter imbecillitatem dif=
ficultas minime cadit in maiestatem deorum . ex quo ef=
ficatur id, quod uolumus, deorum providentia mun=
dum administrari . atqui necesse est, cum sint dii, si
modo sint, ut profecto sunt, animantes esse, nec so=
lum animantes, sed etiam rationis compotes, inter seq;
quasi civili conciliatione & societate coniunctos, unum
mundum, ut communem Remp atq; urbem aliquam
regentes . sequitur, ut eadem sit in his, quæ in genere
humano, ratio, eadem ueritas utrobq; sit, eademq;
lex: quæ est recti præceptio, prauiq; depulsio . ex quo
intelligitur, prudentiam quoq;, & mentem à dijs ad
homines peruenisse: ob eamq; causam maiorum institu=
tis mens, fides, uirtus, concordia, consecratæ, & pu=
blice dedicatæ sunt . quæ qui conuenit penes deos esse
negare, cum eorum augusta, & sancta simulacra ue=
neremur? quòd si inest in hominum genere mens, fi=
des, uirtus, concordia: unde hæc in terras, nisi à su=
peris, defluere potuerunt? cumq; sit in nobis consilium,
ratio, prudentia, necesse est deos hæc ipsa habere ma=
iora, nec habere solum, sed etiam his uti in maximis,
& optimis rebus . nihil autem est nec maius, nec melius
mundo: necesse est ergo cum deorum consilio, & proui=
dentia administrari. postremo cum satis docuerimus hos

esse deos, quorum insignem uim, & illustrem faciem uideremus, solem dico, & lunam, & uagas stellas, & inerrantes, & coelum, & mundum ipsum, & earum rerum uim, quæ inessent in omni mundo cum magno usu, & commoditate generis humani: efficitur, omnia regi diuina mente atq; prouidentia. Ac de prima quidem parte satis dictum est. Sequitur, ut doceam, omnia subiecta esse naturæ, eaq; ab ea pulcherrime regi. sed quid sit ipsa natura, explicandum est ante breuiter, quo facilius id, quod docere uolumus, intelligi possit. nanq; alij naturam censent esse uim quandam sine ratione, cientem motus in corporibus necessarios: alij autem uim participem rationis, atq; ordinis, tanquam uia progredientem, declarantemq; quid cuiusque rei causa efficiat, quid sequatur, cuius solertiam nulla ars, nulla manus, nemo opifex consequi possit imitando: seminis enim uim esse tantam, ut id, quanquam sit perexiguum, tamen, si inciderit in concipientem, comprehendentemq; naturam, natumq; sit materiam, qua ali, augeriq; possit, ita fingat, & efficiat in suo quidq; genere, partim ut tantum modo per stirpes alantur suas, partim ut moueri etiam, & sentire, & appetere possint, & ex sese similia sui gignere. sunt autem, qui omnia naturæ nomine appellent, ut Epicurus, qui ita diuidit, omnium, quæ sint, naturam esse, corpora, & inane, quæq; his accidunt. sed nos cum dicimus natura constare, administrariq; mundum, non ita dicimus ut glebam, aut fragmentum lapidis, aut aliquid eiusmodi nulla coherendi natura, sed ut arborem, ut animal, in quibus nulla temeritas, sed ordo apparet, & artis quæ-

f iiij

DE NATURA DEORVM

dam similitudo . quòd si ea, quæ à terra stirpibus continentur, arte naturæ uiuunt, & uigent : profecto ipsa terra eadem ui continetur & arte naturæ, quippe quæ grauidata seminibus omnia pariat, & fundat ex sese, stirpes amplexa alat, & augeat, ipsaq; alatur uicissim à superis, externisq; naturis . eiusdemq; expirationibus aer, alitur, & æther, & omnia sidera . ita si terra natura tenetur, & uiget, eadem ratio in reliquo mundo est: stirpes enim terræ inhaerent : animantes autem à spiratione aeris sustentantur : ipseque aer nobiscum uidet, nobiscum audit, nobiscum sonat : nihil enim eorum sine eo fieri potest. quin etiam mouetur nobiscum : quacunq; enim imus, quacunq; mouemur, uidetur quasi locum dare, & cedere . quæq; in medium locum mundi, qui est infimus, & quæ à medio in superum, quæq; conuersione rotunda circum medium feruntur, ea continentem mundi efficiunt, unamq; naturam . & cum quatuor sint genera corporum, uicissitudine eorum mundi continuata natura est . nam ex terra aqua, ex aqua oritur aer, ex aere æther : deinde retrorsum uicissim ex æthere aer, ex aere aqua, ex aqua terra infima . sic naturis his, ex quibus omnia constant, sursum, deorsum, ultero, citroq; commeantibus, mundi partium coniunctio continetur . quæ aut sempiterna sit necesse est, hoc eodem ornatu, quem uidemus ; aut certe perdiuturna, permanens ad longinquum, & immensum penè tempus . quorum utrumuis ut sit, sequitur, natura mundum administrari . quæ enim classium nauigatio, aut quæ instructio exercitus, aut rursus (ut ea, quæ natura efficit, conferamus) quæ procreatio uitæ, aut arboris,

quæ porro animantis figura conformatioq; membro-
rum, tantam naturæ solertiam significat, quantam ipse
mundus: aut igitur nihil est, quod sentiente natura re-
gatur: aut mundum regi confitendum est. etenim qui
reliquas naturas omnes, earumq; semina contineat, qui
potest ipse non natura administrari: ut si quis dentes,
& pubertatem natura dicat existere, ipsum autem ho-
minem, cui ea existant, non constare natura, non intel-
ligat ea, quæ efferant aliquid ex se, perfectiorem habe-
re naturam, quàm ea, quæ ex ijs efferantur. omnium
autem rerum, quæ natura administrantur, seminator,
& sator, & parens, ut ita dicam, atq; educator, & al-
tor est mundus: omniaq; sicut membra, & partes suas,
nutricatur, & continet. quod si mundi partes natura
administrantur, necesse est mundum ipsum natura ad-
ministrari: cuius quidem administratio nihil habet in se,
quod reprehendi possit: ex ijs enim naturis, quæ erant,
quod effici potuit optimum, effectum est. doceat er-
go aliquis potuisse melius. sed nemo unquam docebit.
& si quis corrigere aliquid uolet, aut deterius faciet,
aut id, quod fieri non potuit, desiderabit. quod si o-
mnes mundi partes ita constitutæ sunt, ut neq; ad usum
meliores potuerint esse, neque ad speciem pulchriores:
uideamus, utrum ea fortuita sint, an eo statu, quo co-
herere nullo modo potuerint, nisi sensu moderante, di-
uinæq; providentia. si ergo meliora sunt ea, quæ na-
tura, quàm illa, quæ arte perfectæ sunt, nec ars ef-
ficat quicquam sine ratione: ne natura quidem rationis
expers est habenda. qui igitur conuenit, signum, aut tabu-
lam pictam cum aspexeris, scire adhibitam esse artem;

f iiij

DE NATURA DEORVM

cumq; procul cursum nauigij uideris, non dubitare quin id ratione atq; arte moueatur; aut cū solariū uel descriptum, aut ex aqua contemplare, intelligere declarari horas arte, non casu; mundum autem, qui & has ipsas artes, & earum artifices, & cuncta complectatur, consilij, & rationis esse expertem putare? quod si in Scythiam, aut in Britanniam sphaeram aliquis tulerit hanc, quam nuper familiaris noster effecit Posidonius, cuius singulae conuersiones idem efficiunt in sole, & in luna, et in quinque stellis errantibus, quod efficitur in caelo singulis diebus, & noctibus: quis in illa barbarie dubitet, quin ea sphaera sit perfecta ratione? hi autem dubitant de mundo, ex quo oriuntur, & sunt omnia, casu ne ipse sit effectus, aut necessitate aliqua, an ratione, an mente diuina: & Archimedem arbitratur plus ualuisse in imitandis sphaerae conuersionibus, quam naturam in efficiendis, praesertim cum multis partibus sint illa perfecta, quam haec simulata, solertius. atq; ille apud Aetium pastor, qui nauem nunquam ante uidisset, ut procul diuinum, & nouum uehiculum Argonautarum e monte conspexit, primo admirans, & perterritus hoc modo loquitur:

- » - tanta moles labitur
- » Fremebunda ex alto ingenti sonitu & spiritu:
- » Prae se undas uoluit: uertices ui suscitatur:
- » Ruit prolapsa: pelagus respergit: profuit:
- » Ita dum interruptum credas nimbum uoluer,
- » Dum quod sublime uentis expulsum rapi
- » Saxum, aut procellis, uel globosos turbines
- » Existere ictos undis concursantibus,
- » Nisi quas terrestres pontus strages conciet;

- „ Aut forte Triton fuscina euertens specus,
 „ Subter radices penitus undanti in freto
 „ Molem ex profundo saxeam ad cœlum uomit .
 dubitat primo, quæ sit ea natura, quam cernit ignotam:
 idemq; iuuenibus uisis, auditoq; nautico cantu,
 „ Sicut inciti atq; alacres rostris perfremunt
 „ Delphini= item alia multa.
 „ =Syluani melo
 „ Consimilem ad aures cantum, & auditum refert.
 • ergo ut hic primo aspectu inanimum quiddam sensuq;
 uacuum se putat cernere, post autem signis certioribus,
 quale sit id, de quo dubitauerat, incipit suspicari: sic
 philosophi debuerunt, si forte eos primus aspectus mun-
 di conturbauerat, postea cum uidissent motus eius fini-
 tos, & æquabiles, omniaq; ratis ordinibus moderata,
 immutabiliq; constantia, intelligere inesse aliquem non
 solum habitatorem in hac cœlesti ac diuina domo, sed e-
 tiam rectorem, & moderatorem, & tanquam archi-
 teetum tanti operis, tantiq; muneris. nunc autem mihi
 uidentur ne suspicari quidem, quanta sit admirabilitas
 cœlestium rerum, atque terrestrium. principio enim ter-
 ra sita in media parte mundi circumfusa undique est hac
 animabili, spirabiliq; natura, cui nomen est aer, græ-
 cum illud quidem, sed receptum iam tamen usu a no-
 stris: tritum est enim pro latino. hunc rursus amplecti-
 tur immensus ather, qui constat ex altissimis ignibus.
 mutuemur hoc quoque uerbum, dicaturq; tam ather lati-
 ne, quàm dicitur aer: & si interpretatur Pacuuius,
 „ Hoc, quod memoro, nostri cœlū, Graij perhibent athera.
 quasi uero non Graius hoc dicat. at latine loquitur. si=

DE NATURA DEORVM

quidem nos non quasi græce loquentem audiamus. docet idem alio loco

» Graiugena de isto aperit ipsa oratio.

sed ad maiora redeamus. Ex æthere igitur innumerabiles flammæ siderum existunt: quorum est princeps sol, omnia clarissima luce collustrans, multis partibus maior atque amplior, quàm terra uniuersa: deinde reliqua sidera magnitudinibus immensis. atq; hi tanti ignes, tamq; multi non modo nihil nocent terris, rebusq; terrestribus, sed ita prosunt, ut, si mota loco sint, conflagrare terras necesse sit à tantis ardoribus, moderatione & temperatione sublata. hic ego non mirer esse quenquam, qui sibi persuadeat corpora quedam solida, atque indiuidua, ui & gravitate ferri, mundumq; effici ornatissimum, & pulcherrimum ex eorum corporum concursione fortuita? hoc qui exilimat fieri potuisse, non intelligo cur non idem putet, si innumerabiles unius, & uiginti formæ literarum uel aureæ, uel quales libet, aliquò coniungantur, posse ex his in terram excussis annales Ennii, ut deinceps legi possint, effici: quod nescio an ne in uno quidem uersu possit tantum ualere fortuna. isti autem quemadmodum asseuerant ex corpusculis non colore, non qualitate aliqua, quam ποιότητα Græci uocant, non sensu præditis, sed concurrentibus temere, atque casu mundum esse perfectum? uel innumerabiles potius in omni puncto temporis alios nasci, alios interire? quòd si mundum efficere potest concursus atomorum, cur porticum, cur templum, cur domum, cur urbem non potest? quæ sunt minus operosa, & multo quidem facilia. certe ita temere de mundo cf=

futiunt, ut mihi quidem nunquam hunc admirabilem
 cœli ornatum, qui locus est proximus, suspexisse ui-
 deantur. præclare ergo Aristoteles, Si essent, inquit,
 qui sub terra semper habitauissent bonis, & illustribus
 domicilijs, quæ essent ornata signis, atque picturis, in-
 structaq; rebus ijs omnibus, quibus abundant ij, qui
 beati putantur, nec tamen exissent unquam supra ter-
 ram, acceperunt autem fama, & auditione, esse quod-
 dam numen, & uim deorum, deinde aliquo tempore,
 patefactis terræ faucibus, ex illis abditis sedibus euade-
 re in hæc loca, quæ nos incolimus, atque exire potuis-
 sent; cum repente terram, & maria, cœlumq; uidis-
 sent, nubium magnitudinem, uentorumq; uim cogno-
 uissent, aspexissentq; solem, eiusq; tum magnitudinem,
 pulchritudinemq; tum etiam efficientiam cognouissent,
 quod is diem efficeret, toto cœlo luce diffusa; cum au-
 tem terras nox opacasset, tum cœlum totum cernerent
 astris distinctum, & ornatum, lunæq; luminum uarie-
 tatem tum crescentis, tum senescentis, eorumq; omni-
 um ortus, & occasus, atque in omni æternitate ratos,
 immutabilesq; cursus: hæc cum uiderent, profecto &
 esse deos, & hæc tanta opera deorum esse arbitrarentur.
 Atque hæc quidem ille. nos autem tenebras cogitemus tan-
 tas, quantæ quondam eruptione Aetnaeorum ignium fi-
 nitimas regiones obscurauisse dicuntur, ut per biduum
 nemo hominem homo agnosceret: cum autem tertio die
 sol illuxisset, tum ut reuixisse sibi uiderentur. quod si
 hoc idem ex æternis tenebris contingeret, ut subito
 lucem aspiceremus: quam species cœli uideretur?
 sed assiduitate quotidiana, & consuetudine oculorum

Efo. 10. F.

DE NATURA DEORVM

assuescunt animi : neque admirantur, neque requirunt rationes earum rerum, quas semper uident: perinde quasi nouitas nos magis, quam magnitudo rerum debeat ad exquirendas causas excitare. quis enim hunc hominem dixerit, qui cum tam certos cœli motus, tam ratos astrorum ordines, tamq̃ omnia inter se connexa, & apta uiderit, neget in his ullam inesse rationem, eaq̃ casu fieri dicat, quæ quanto consilio gerantur, nullo consilio assequi possumus? an cum machinatione quadam moueri aliquid uidemus, ut spheram, ut horas, ut alia permulta; non dubitamus quin illa opera sint rationis: cum autem impetum cœli admirabili cum celeritate moueri, uertiq̃ uideamus, constantissime conficientem uicissitudines annuersarias, cum summa salute, & conseruatione rerum omnium; dubitamus, quin ea non solum ratione fiant, sed etiam excellenti quadam diuinaq̃ ratione? licet enim iam, remota subtilitate disputandi, oculis quodam modo contemplari pulchritudinem rerum earum, quas diuina providentia dicimus constitutas. ac principio terra uniuersa cernatur locata in media mundi sede, solida, & globosa, & undique ipsa in sese nutibus suis congesta, uestita floribus, herbis, arboribus, frugibus. quorum omnium incredibilis multitudo insatiabili uarietate distinguitur. adde huc fontium gelidas perennitates, liquores perlucidos amnium, riparum uestitus uiridissimos, speluncarum concauas altitudines, saxorum asperitates, impendentium montium altitudines, immensitatesq̃ camporum: adde etiam reconditas auri, argentiq̃ uenas, infinitamq̃ uim marmoris. quæ uero, & quam uaria genera bestiarum uel cicurum, uel fera-

*De oratore
9:7-*

*7 in lib. 2.
4. 64.*

31. 45

rum? qui uolucrum lapsus, atque cantus? qui pecudum
 pastus? quæ uita siluestrium? quid iam de hominum ge-
 nere dicam? qui quasi cultores terræ constituti, non pa-
 tiuntur eam nec immanitate beluarum efferari, nec stir-
 pium asperitate uastari, quorumq; operibus agri, insulæ,
 litora; collucet, distincta cælis, & urbibus. quæ si, ut
 animis, sic oculis uidere possemus, nemo cunctam intuens
 terram, de diuina ratione dubitaret. at uero quanta ma-
 ris est pulchritudo? quæ species uniuersi? quæ multitu-
 do, & uarietas insularum? quæ amœnitates orarum, &
 litorum? quot genera, quamq; disparia partim submer-
 sarum, partim fluitantium, & innatantium beluarum,
 partim ad saxa natiuis testis inhaerentium? ipsum autem
 mare sic terram appetēs litoribus cludit, ut una ex dua-
 bus naturis conflata uideatur. exinde mari finitimus aer,
 die, & nocte distinguitur: isq; tum fusus & extenuatus
 in sublime fertur; tum autem concretus in nubes cogi-
 tur; humoremq; colligens terram auget imbris; tum
 effluens huc & illuc uentos efficit. idem annuas frigo-
 rum, & calorum facit uarietates: idemq; & uolatus ali-
 tum sustinet, & spiritu ductus alit & sustentat animan-
 tes. Restat ultimus, & à domicilijs nostris altissimus, o-
 mnia cingens et coercens cœli complexus, qui idem æther
 uocatur, extrema ora, & determinatio mundi: in quo
 cum admirabilitate maxima igneæ formæ cursus ordi-
 natos definiunt. ex quibus sol, cuius magnitudine multis
 partibus terra superatur, circum eam ipsam uoluitur;
 isq; oriens & occidens, diem, noctemq; conficit; & modo
 accedens, tum autem recedens, binas in singulis annis re-
 uersiones ab extremo contrarias facit: quarum interual

DE NATURA DEORVM

lo tum quasi tristitia quædam contrahit terram, tum uicissim lætificat, ut cum cælo hilarata uideatur. luna autem, quæ est, ut ostendunt mathematici, maior quàm dimidia pars terræ, iisdem spacijs uagatur, quibus sol: sed tum cōgrediens cum sole, tum digrediens, & eam lucem, quam à sole accipit, mittit in terras, & uarias ipsa mutationes lucis habet: atque etiam tum subiecta, atque opposita soli, radios eius, & lumen obscurat; tum ipsa incidens in umbram terræ, cum est è regione solis, interposita, interiectuq; terræ repente deficit: iisdemq; spacijs hæc stellæ, quas uagas dicimus, circum terram feruntur, eodemq; modo oriuntur, & occidunt. quarum motus tum incitantur, tum retardantur, sæpe etiam infistunt. quo spectaculo nihil potest admirabilius esse, nihil pulchrius. Sequitur stellarum inerrantium maxima multitudo: quarum ita descripta distinctio est, ut ex notarum figurarum similitudine nomina inuenerint. atque hoc loco me intuens, utar, inquit, carminibus Arati, eis, quæ à te admodum adolescentulo conuersa, ita me delectant, quia latina sunt, ut multa ex ijs memoria teneam. ergo, ut oculis assidue uidemus sine ulla mutatione, aut uarietate,

» Cætera labuntur celeri cælestia motu,
 » Cum cæloq; simul noctesq; diesq; feruntur.
 quorum contemplatione nullius expleri potest animus naturæ constantiam uidere cupientis.

» Extremusq; adeo duplici de cardine uertex
 » Dicitur esse polus.=
 hunc circum & ἄλκτοι duæ feruntur, nunquam occidentes.

» Ex his altera apud Graios Cynosura uocatur,
 » Altera dicitur esse Helice,=

cuius quidem clarissimas stellas totis noctibus cernimus.

- » Quas nostri septem soliti uocitare Triones.
paribusq; stellis similiter distinctis eundem coeli uerticem
lustrat parua Cynosura.
- » Hac fidunt duce nocturna Phœnices in alto.
- » Sed prior illa magis stellis distincta resulget,
» Et late prima confestim à nocte uidetur.
- » Hac uero parua est : sed nautis usus in hac est :
- » Nam cursu interiore breui conuertitur orbe.
et quo sit earum stellarum admirabilior aspectus,
- » Has inter, ueluti rapido cum gurgite flumen,
» Toruus Draco serpit subter, supraq; reuoluens
- » Sese, conficiensq; sinus è corpore flexos.
eius cum totius est præclara species, in primis suspiciens=
da est figura capitis, atque ardor oculorum.
- » Huic non una modo caput ornans stella relucet,
» Verum tempora sunt duplici fulgore notata,
» E' trubicusq; oculis duo feruida lumina flammant,
» Atq; uno mentum radianti sidere lucet :
- » Obstipum caput & tereti cervice reflexum
» Obtutum in cauda maioris figere dicas.
& reliquum quidem corpus draconis totis noctibus cer=
nimus.
- » Hoc caput hic paulum sese subitoq; recondit,
» Ortus ubi atq; obitus parte admiscuntur in una.
Id autem caput,
» Attingens defessa uelut mœrentis imago
uertitur. = quam quidem Græci
- » Engonasin uocitant, genibus quia nixa feratur.
- » Hic illa eximio posita est fulgore corona.

DE NATVRA DEORVM

- atq; hæc quidē à tergo: propter caput autē Anguitenēs:
 » Quem claro perhibent Ophiucum nomine Graij.
 » Hic pressu duplici palmarum continet Anguem,
 » Eius & ipse manet religatus corpore toto:
 » Nanq; uirum medium serpens sub pectora cingit.
 » Ille tamen nitens grauius uestigia ponit,
 » Atq; oculos urget pedibus, pectusq; Nepai.
 septentriones autem sequitur
 » Arctophylax uulgo qui dicitur esse Bootes:
 » Quod quasi temone adiunctam præ se quatit Arctum.
 dein quæ sequuntur. huic Booti enim
 » =Subter præcordia fixa uidetur
 » Stella micans radijs Arcturus nomine claro:
 cui subiecta fertur,
 » Spicum illustre tenens splendenti corpore Virgo.
 atq; ita demetata signa sunt, ut in tantis descriptionibus
 diuina solertia appareat.
 » Et natos Geminos inuises sub caput Arcti.
 » Subiectus media est cancer, pedibusq; tenetur
 » Magnu' Leo tremulam quatiens è corpore flammam.
 Auriga
 » Sub læua Geminorum obductus parte feretur.
 » Aduersum caput huic Helice truculenta tuctur.
 » At Capra læuum humerum claro obtinet.=
 tum quæ sequuntur.
 » Verum hæc est magno atq; illustri prædita signo.
 » Contra Hoedi exiguum iaciunt mortalibus ignem.
 cuius sub pedibus
 » Corniger est ualido connexus corpore Taurus.
 eius caput stellis conspersum est frequentibus:

Has

- 22 Has Græci stellas Hyadas uocitare suerunt :
 à pluendo : *ὕαδ* enim est pluere . nostri imperite sucu-
 las : quasi à suis essent , non ab imbribus nominatæ . mi-
 norem autem septentrionem Cepheus passis palmis ter-
 go subsequitur .
 22 Nanq; ipsum ad tergum Cynosuræ uertitur Arcti .
 hunc antecedit
 22 Obscura specie stellarum Cassiopea .
 22 Hanc autem illustri uersatur corpore propter
 22 Andromeda , aufugiens aspectum mæsta parentis .
 22 Huic Equus ille iubam quatiens fulgore micanti
 22 Summum contingit caput aluo : stellaq; iungens
 22 Vna , tenet duplices communi lumine formas ,
 22 Aeternum ex astris cupiens connectere nodum .
 22 Exin contortis Aries cum cornibus hæret .
 quem propter
 22 Pisces , quorum alter paulum prælabitur ante ,
 22 Et magis horriferis aquilonis tangitur alis .
 ad pedes Andromedæ Perseus describitur .
 22 Quem summa ab regione aquilonis flamina pulsant .
 cuius propter lauum genu
 22 = Vergilias tenui cum luce uidebis .
 22 Inde Fides leuiter posita & connexa uidetur .
 22 Inde est ales auis lato sub tegmine cæli .
 capiti autem Equi proximat Aquarij dextra , totusq; de-
 incept Aquarius .
 22 Tum gelidum ualido de pectore frigus anhelans ,
 22 Corpore semifero magno Capricornus in orbe .
 22 Quem cum perpetuo uestiuit lumine Titan ,
 22 Brumali flectens contorquet tempore currum .

Cic. Phil. uol. 11.

DE NATURA DEORVM

hinc autem aspicitur,

- » Vt sese emergens ostendat Scorpius alte
- » Posteriore trahens flexum vi corporis arcum.
- » Quem propter nitens pennis conuoluitur ales.
- » At propter se Aquila ardenti cum corpore portat.
deinde Delphinus.
- » Exinde Orion obliquo corpore nitens.
quem subsequens
- » Feruidus ille Canis stellarum luce refulget.
Post Lepus subsequitur,
- » Curriculum nunquam defesso corpore sedans.
- » At Canis ad caudam serpens prolabitur Argo.
- » Hanc Aries tegit, & squamoso corpore Pisces,
- » Fluminis illustri tangentem corpore ripas.
quam longe serpentem & manantem
- » - aspicias, proceraq; uincla uidebis,
- » Quae retinent Pisces caudarum à parte locata.
- » Inde Nepheles cernes propter fulgentis acumen
- » Aram, quam flatu permulcet spiritus austri.
propter quae Centaurus
- » Cedit Equi partis properans submergere Chelis.
- » Hinc dextram porgens, quadrupes quae uasta tenetur,
- » Tendit, & illustrem truculentus cedit ad aram.
- » Hic sese infernis è partibus erigit Hydra:
cuius longe corpus est fuscum :
- » In medioq; sinu fulgens cratera relucet.
- » Extremam nitens plumato corpore Coruus
- » Rostro tundit: & hic Geminis est ille sub ipsis
- » Ante Canem, grauius Procyon qui nomine fertur.
haec omnis descriptio siderum, atq; hic tantus caeli orna-

tus, ex corporibus huc, & illuc casu, et temere concursantibus potuisse effici cuiquam sano uideri potest? aut uero alia quæ natura mentis & rationis expers hæc efficere potuit, quæ non modo ut fierent, ratione eguerunt, sed intelligi qualia sint, sine summa ratione non possunt? nec uero hæc solum admirabilia, sed nihil maius, quàm quòd ita stabilis est mundus, atque ita coheret ad permanendum, ut nihil ne excogitari quidem possit aptius: omnes enim partes eius undique medium locum capessentes, nituntur æqualiter: maxime autem corpora inter se iuncta permanent, cum quodam quasi uinculo circumdata colligantur: quod facit ea natura, quæ per omnem mundum omnia mente, & ratione conficiens funditur, & ad medium rapit, & conuertit extrema. quo circa si mundus globosus est, ob eamque causam omnes eius partes undique æquales ipsæ per se atque inter se continentur: contingere idem terræ necesse est, ut omnibus eius partibus in medium uergentibus (id autem medium infimum in sphaera est) nihil interrumpat, quo labefactari possit tanta contentio grauitatis, & ponderum. eademque ratione mare, cum supra terram sit, medium tamen terræ locum expetens, conglobatur undique æqualiter, neque redundat unquam, neque effunditur. huic autem continens aer fertur ille quidem leuitate sublimi, sed tamen in omnes partes se ipse fundit: itaque & mari continuatus, & iunctus est, & natura fertur ad cælum; cuius tenuitate, & calore temperatus, uitalem, & salutarem spiritum præbet animantibus. quem complexa summa pars cœli quæ æther dicitur, & suum retinet ardorem tenuem, et nulla admistione concretum, &

DE NATURA DEORVM

cum aeris extremitate coniungitur . In aethere autem
 astra uoluuntur : quæ se & nixu suo conglobata conti-
 nent ; & forma ipsa figuræq; sua momenta sustentant :
 sunt enim rotunda : quibus formis, ut ante dixisse uideor,
 minime noceri potest. sunt autem stellæ natura flammæ :
 quocirca terræ, maris, aquarum uaporibus aluntur ijs,
 qui à sole ex agris tepefactis , & ex aquis excitantur :
 quibus altæ, renouatæq; stellæ, atq; omnis æther, refun-
 dunt eadem, & rursum trahunt in idem, nihil ut ferè
 intereat, aut admodum paululum, quod astrorum ignis,
 & ætheris flamma consumat. ex quo euenturum nostri
 putant id, de quo Panætium addubitare dicebant, ut ad
 extremum omnis mundus ignesceret, cum humore con-
 sumpto neq; terra ali posset, neq; remearet aer, cuius or-
 tus aqua omni exhausta esse non posset : ita relinqui ni-
 hil præter ignem : à quo rursum animante, ac deo reno-
 uatio mundi fieret, atq; idem ornatus oriretur . nolo in
 stellarum ratione multus uobis uideri, maximeq; earum,
 quæ errare dicuntur : quarum tantus est concentus ex
 dissimillimis motibus , ut cum summa Saturni refrige-
 ret, media Martis incendat, his interiecta Iouis illustret,
 & temperet, infraq; Martem duæ soli obediant, ipse sol
 mundum omnem sua luce compleat, ab eoq; luna illumi-
 nata grauiditates, & partus afferat, maturitatesq; gi-
 gnendi . quæ copulatio rerum , & quasi consentiens ad
 mundi incolumitatem coagmentatio naturæ quem non
 commouet, hunc horum nihil unquam reputauisse cer-
 to scio . Age ut à cælestibus rebus ad terrestres uenia-
 mus : quid est in his, in quo non naturæ ratio intelligen-
 tis appareat ? principio, eorum, quæ gignuntur è terra,

stirpes & stabilitatem dant ijs, quæ sustinent, & ex ter-
 ra succum trahunt, quo alantur ea, quæ radicibus conti-
 nentur, obducunturq; libro aut cortice trunci, quo sint à
 frigoribus, & à caloribus tutiores. iam uero uites sic cla-
 uiculis adminicula, tanquam manibus, apprehedunt, atq;
 ita se erigunt, ut animantes. quin etiam à caulibus, bras-
 sicisq; si propè sati sunt, ut à pestiferis, & nocentibus re-
 fugere dicuntur, nec eos ulla ex parte contingere. ani-
 mantium uero quanta uarietas est? quanta ad eam rem
 uis, ut in suo quæq; genere permaneant? quarum aliæ co-
 rijs teetæ sunt, aliæ uillis uestitæ, aliæ spinis hirsutæ: plu-
 ma alias, alias squama uidemus obductas, alias esse cor-
 nibus armatas, alias habere effugia pennarum. pastum
 autem animantibus large & copiose natura eum, qui
 cuiq; aptus erat, cōparauit. enumerare possum ad eum
 pastum capeffendum, conficiendumq; quæ sit in figuris
 animantium, & quàm solers subtilisq; descriptio partiū,
 quamq; admirabilis fabrica membrorum: omnia enim,
 quæ quidem intus inclusa sunt, ita nata, atq; ita locata
 sunt, ut nihil eorum superuacaneum sit, nihil ad uitam
 retinendam non necessarium. dedit autem eadem natu-
 ra beluis & sensum, et appetitum, ut altero conatum ha-
 berent ad naturales pastus capeffendos, altero secernerēt
 pestifera à salutaribus. iam uero alia animalia gradien-
 do, alia serpendo ad pastum accedunt, alia uolando, alia
 nando, cibumq; partim oris hiatu, & dentibus ipsis ca-
 pessunt, partim unguium tenacitate arripiunt, partim
 aduncitate rostrorum: alia sugunt, alia carpunt, alia uo-
 rant, alia mandunt. atq; etiam aliorum ea est humilitas,
 ut cibum terrestrem rostris facile contingant. quæ au-

DE NATURA DEORVM

tem altiora sunt, ut anseres, ut cygni, ut grues, ut cameli, adiuuantur proceritate collorum. manus etiam data elephantis, quia propter magnitudinem corporis difficiles aditus habebant ad pastum. at quibus bestiis erat is cibus, ut alius generis bestiis uescerentur; aut uires natura dedit, aut celeritatem: data est quibusdam etiam machinatio quædam atq; solertia: ut in araneolis, aliæ quasi rete texunt, ut, si quid inhaerit, consiciant; aliæ autem ut ex inopinato observant, et, si quid incidit, arripiunt, idq; consumunt. Pinna uero (sic enim græce dicitur) duabus grandibus patula conchis cum parua squilla quasi societatem coit comparandi cibi. itaque cum pisciculi parui in concham hiantem innatauerint, tum admonita à squilla pinna morsu comprimunt conchas. sic dissimillimis bestiis communiter cibis queritur. in quo admirandum est, congressu ne aliquo inter se, an iam inde ab ortu naturæ ipsæ congregatæ sint. est etiam admiratio non nulla in bestiis aquatilibus ijs, quæ gignuntur in terra: ueluti crocodili, fluuiatilesq; testudines, quædamq; serpentes ortæ extra aquam, simul ac primum niti possunt, aquam persequuntur. quin etiam anatum oua gallinis sæpe supponimus: ex quibus pulli orti primum aluntur ab ijs, ut à matribus; deinde eas relinquunt, à quibus exclusi, fortiq; sunt, et effugiunt, cum primum aquam quasi naturalem domum uidere potuerunt. tantam ingenuit animantibus conseruandi sui natura custodiam. legi etiam scriptum, esse auem quandam, quæ Platalea nominetur: eam sibi cibum querere aduolantem ad eas aues, quæ se in mari mergerent: quæ cum

emerfissent, pifcemq; cepiffent, ufque eò premere earum capita mordicus, dum illæ captum amitterent: id quod ipfa inuaderet. eademq; hæc avis fcribitur conchis fe folere complere, easq; cum ftomachi calore concoxerit, euomere, atque ita eligere ex ijs, quæ funt efculenta. Rana autem marina dicuntur obruere fe fe arena folere, & moueri propè aquam; ad quas quafi ad efcam pifces cum accefferint, confici à ranis atque confumi. Miluo eft quoddam bellum naturale cum coruo. ergo alter alterius, ubicunque naëtus eft, oua frangit. Illud uero ab Aristotele animaduertifum, à quo pleraque, quis potest non mirari? Grues, cum loca calidiora petentes maria transmittunt, trianguli formam efficere: eius autem summo angulo aer ab ijs aduerfus pellitur: deinde fenfim ab utroque latere, tanquam remis, ita pennis curfus auium leuatur. bafis autem trianguli, quam grues efficiunt, ea tanquam à puppi uentis adiunatur, hæq; in tergo prauolantium colla, & capita reponunt. quod quia ipfe dux facere non potest, quia non habet ubi nitatur, reuolat, ut ipfe quoque quiefcat. in eius locum fuccedit ex ijs quæ acquieuerunt: eaque uiciffitudo in omni curfu conseruatur. Multa eiusmodi proferre poffum: fed genus ipsum uidetis. Iam uero illa etiam notiora, quanto fe opere custodiant bestia, ut in pafu circumspectent, ut in cubilibus delitefcant. atque illa mirabilia. quid ea, quæ nuper, id eft paucis ante feculis, medicorum ingenijs reperta funt? uomitione canis purgare * aluos ibes Aegyptiæ curant. auditum eft, pantheras, quæ in barbaria uenenata carne caperentur, remediū quod=

DE NATURA DEORVM

dam habere ; quo cum essent usæ, non morerentur : capras autem in Creta feras, cum essent confixæ uenenatis sagittis, herbam quarere, quæ Dictamus uocaretur ; quam cum gustauissent, sagittas excidere dicunt è corpore . ceruæq; paulo ante partum perpurgant se quadam herbula, quæ Sefelis dicitur . iam illa cernimus, ut contra metum, & uim suis se armis quæq; defendat . cornibus tauri, apri dentibus, morsu leones, aliæ fuga se, aliæ occultatione tutantur : atramenti effusione sepia, torpore torpedines . multæ etiam insectantes odoris intolerabili foeditate depellunt . ut uero perpetuus mundi esset ornatus, magna adhibita cura est à providètia deorum, ut semper essent & bestiarum genera, & arborum, omniumq; rerum, quæ altæ aut radicibus à terra, aut stirpibus continerentur . quæ quidem omnia eam uim seminis habent in se, ut ex uno plura generentur : idq; semen inclusum est in intima parte earum bacarum, quæ ex quaque stirpe funduntur : iisdemq; seminibus & homines affatim nascuntur, & terræ eiusdem generis stirpium renouatione complentur . quid loquar, quanta ratio in bestiis ad perpetuam conseruationem earum generis appareat ? nam primum aliæ mares, aliæ fœminæ sunt : quod perpetuitatis causa machinata natura est . deinde partes corporis & ad procreandum, & ad concipiendum aptissimæ, & in mari, & in fœmina commiscendorum corporum miræ libidines . cum autem in locis semen insedit, rapit omnem ferè cibum ad sese, eoq; septum fingit animal : quod cum ex utero elapsum excidit, in ijs auimantibus, quæ lacte aluntur, omnis ferè cibus matrum

laetescere incipit, eaq; , quæ paulo ante nata sunt, sine magistro, duce natura mammas appetunt, earumq; uber tate saturantur. atque ut intelligamus nihil horum esse fortuitum, & hæc omnia esse providæ, solertisq; naturæ: quæ multiplices fœtus procreant, ut sues, ut canes, his mammarum data est multitudo: quas easdem paucas habent eæ bestiae, quæ pauca gignunt. quid dicam, quantus amor bestiarum sit in educandis custodiendisq; ijs, quæ procreauerint, usque ad eum finem, dum possint se ipsa defendere? & si pisces, ut aiunt, ova cum genuerunt, relinquunt: facile enim illa aqua & sustinetur, & fœtum fundunt. testudines autem & crocodilos dicunt, cum in terra partum ediderint, obruere ova, deinde discedere. ita & nascuntur, & educantur ipsa per sese. iam gallinæ, auesq; reliquæ & quietum requirunt ad pariendum locum, & cubilia sibi, nidosq; construunt, eosq; quàm possunt mollissime substernunt, ut quamfacillime ova seruentur. ex quibus pullos cum excluderint, ita tuentur, ut & pennas foveant, ne frigore lædantur; & si est calor, à sole se opponant. cum autē pulli pinnulis uti possunt, tum uolatus eorum matres prosequuntur, reliqua cura liberantur. accedit etiam ad nō nullorum animantium, & earum rerum, quas terra gignit, conseruationem, & salutem, hominum etiam solertia, & diligentia. nam multæ & pecudes, & stirpes sunt, quæ sine procuratione hominum saluæ esse non possunt. magnæ etiam opportunitates ad cultum hominum, atque abundantiam aliæ alijs in locis reperiuntur. Aegyptum Nilus irrigat; & cum tota æstate obrutam, oppletamq; tenuerit, tum recedit, mollitosq; & oblima-

DE NATURA DEORVM

tos agros ad ferendum relinquit. Mesopotamiam fertilē efficit Eufrates: in quam quotannis quasi novos agros inuehit. Indus uero, qui est omnium fluminum maximus, non aqua solum agros laticat, & mitigat, sed eos etiam conserit: magnam enim uim seminum secum frumenti, & similium dicitur deportare. multa; alia in alijs locis commemorabilia proferre possum, multos fertiles agros alios aliorum fructuum. sed illa quantā benignitas naturæ, quod tam multa ad uescendum, tam uaria, tamq; iucunda gignit? neque ea uno tempore anni: ut semper & nouitate delectemur, & copia. quā tempestiuos autem dedit, quā salutare nō modo hominum, sed etiam pecudum generi, ijs denique omnibus, quæ oriuntur è terra, uentos etefias? quorum flatus nimij temperantur calores. ab ijsdem etiam maritimi cursus celeres, & certi diriguntur. multa prætereunda sunt: & tamen multa dicuntur. enumerari enim non possunt fluminum opportunitates, æstus maritimi multum accedentes, & recedentes, montes uestiti, atque siluestres, salinæ ab ora maritima remotissimæ, medicamentorum salutarium plenissimæ terræ, artes denique innumerabiles ad uictum, & ad uitam necessariæ. iam diei noctisq; uicissitudo conseruat animantes, tribuens aliud agendi tempus, aliud quiescendi. sic undique omni ratione concluditur, mente, consilioq; diuino omnia in hoc mundo ad salutem omnium, conseruationemq; admirabiliter administrari. si quaeret quispiam, cuiusnam causa tantarum rerum molitio facta sit, arborum ne & herbarum, quæ quamquam sine sensu sunt, tamen à natura sustinentur? at

id quidem absurdum est . an bestiarum ? nihilo probabilius , deos mutarum , & nihil intelligentium causa tantum laborasse . quorum igitur causa quis dixerit effectum esse mundum ? eorum scilicet animantium , quæ ratione utuntur . hi sunt dii , & homines : quibus profecto nihil est melius : ratio est enim , quæ præstat omnibus : itaque sit credibile , deorum & hominum causa factum esse mundum , quæq; in eo sint omnia . faciliusq; intelligitur , à dijs immortalibus hominibus esse prouisum , si erit tota hominis fabricatio perspecta , omnisq; humanæ naturæ figura , atque perfectio . nam cum tribus rebus animantium uita teneatur , cibo , potione , spiritu , ad hæc omnia percipienda os est aptissimum , quod adiunctis naribus spiritu augetur . dentibus autem in ore constructis manditur , atque ab his extenuatur , & molitur cibus . eorum aduersi acuti morsus diuidunt escas , intimi autem conficiunt , qui genuini uocantur : quæ cōfectio etiam à lingua adiuuari uidetur . linguam autem ad radices eius hærens excipit stomachus : quò primum illabuntur ea , quæ accepta sunt ore . is utraque ex parte tonsillas attingens , palato extremo , atque intimo terminatur . atque is agitatione & motibus linguæ cum depulsum , & quasi detrusum cibum accepit , depellit : ipsius autem partes eæ , quæ sunt infra id , quod deuoratur , dilatantur ; quæ autem supra , contrahuntur . sed cum aspera arteria (sic enim à medicis appellatur) ostium habeat adiunctum linguæ radicibus , paulo supra , quàm ad linguam stomachus annectitur ; eaq; ad pulmones usque pertineat , excipiatq; animam eam , quæ ducta sit spiritu , eandemq; à pulmonibus respiret , & red=

DE NATURA DEORVM

dat : tegitur quasi quodam operculo . quod ob eam cau-
sam datum est , ne , si quid in eam cibi forte incidisset ,
spiritus impediretur . sed cum alui natura , subiecta sto-
macho , cibi , & potionis sit receptaculum , pulmones
autem , & cor extrinsecus spiritum adducant : in aluo
multa sunt mirabiliter effecta : quæ constant ferè è ner-
uis . est autem multiplex , & tortuosa , arcetq; , & con-
tinet siue illud aridum est , siue humidum quod recipit ,
ut id mutari , & concoqui facile possit : eaq; tum astrin-
gitur , tum relaxatur , atque omne , quod accepit , co-
git , & confundit : ut facile & calore , quem mul-
tum habet , & terendo cibo , & præterea spiritu omnia
cocta , atque confecta in reliquum corpus diuidantur .
in pulmonibus autem inest raritas quædam , & assimi-
lis spongijs mollitudo , ad hauriendum spiritum aptissi-
ma : qui tum se contrahunt aspirantes , tum spiritu di-
latant , ut frequenter ducatur cibus animalis , quo ma-
xime aluntur animantes . ex intestinis autem & aluo se-
cretus à reliquo cibo succus is , quo alimur , permanat ad
iecur per quasdam à medio intestino usque ad portas ie-
coris (sic enim appellant) ductas , & directas vias , quæ
pertinent ad iecur , eiq; adhærent . atque inde aliæ perti-
nentes sunt , per quas cadit cibus à iecore dilapsus . ab eo
cibo cum est secreta bilis , ijq; humores , qui ex renibus pro-
funduntur , reliqua se in sanguinem uertunt , ad eas-
demq; portas iecoris confluunt , ad quas omnes eius viæ
pertinent : per quas lapsus cibus in hoc ipso loco in eam
uenam , quæ cauda appellatur , confunditur , perq; eam
ad cor confectus iam coactusq; perlabitur : à corde au-
tem in totum corpus distribuitur per uenas admodum

multas, in omnes partes corporis pertinentes. quemadmodum autem reliquæ cibi depellantur tum astringentibus se intestinis, tum relaxantibus, haud sanè difficile dictu est, sed tamen prætereundum est, ne quid habeat iniucunditatis oratio. illa potius explicetur incredibilis fabrica naturæ. nam quæ spiritu in pulmones anima ducitur, ea calefcit primum ab ipso spiritu, deinde coagitatione pulmonum: ex eaq; pars redditur respirando, pars concipitur cordis parte quadam, quam uentriculum cordis appellat: cui similis alter adiunctus est, in quem sanguis à iecore per uenam illam cauam influat. eoq; modo ex his partibus & sanguis per uenas in omne corpus diffunditur, & spiritus per arterias. utraq; autem crebræ, multaq; toto corpore intextæ uim quandam incredibilem artificiosi operis, diuiniqu; testantur. quid dicam de ossibus? quæ subiecta corpori mirabiles commissuras habent, & ad stabilitatem aptas, & ad artus finiendos accommodatas, & ad motum, & ad omnem corporis actionem. huc adde nervos, à quibus artus continentur; eorumq; implicationem toto corpore pertinentem: qui, sicut uenæ, & arteriæ à corde tractæ, & profectæ, in corpus omne ducuntur. ad hanc prouidentiam naturæ tam diligentem, tamq; solertem adiungi multa possunt, è quibus intelligatur, quantæ res hominibus à deo, quamq; eximiæ tributæ sint: qui primum eos humo excitatos celsos, & erectos constituit, ut deorum cognitionem, cælum intuentes, capere possent. sunt enim è terra homines non ut incolæ, atque habitatores, sed quasi spectatores superarum rerum, atque coelestium: quarum spectaculum ad nul-

DE NATURA DEORVM

lum aliud genus animantium pertinet . sensus autem in terpretes ac nuncijs rerum, in capite tanquam in arce mirifice ad usus necessarios & facti, & collocati sunt . nā oculi, tanquam speculatores, altissimum locum obtinēt; ex quo plurima conspicientes, fungantur suo munere . & aures cum sonum recipere debeant, qui natura in sublimē fertur; recte in altis corporum partibus collocatæ sunt . itemq; nares, eo quod omnis odor ad superiora fertur, recte sursum sunt: & quod cibi & potionis iudicium magnum earum est, non sine causa uicinitatem oris secutæ sunt . iam gustatus, qui sentire eorum, quibus uestimur, genera debet, habitat in ea parte oris, qua esculentis, & poculentis iter natura patefecit . tactus autem toto corpore æquabiliter fusus est, ut omnes ictus, omnesq; nimios & frigoris, & caloris appulsus sentire possimus . atque ut in ædificijs architecti auertunt ab oculis & naribus dominorum ea, quæ profluentia necessario tetri essent aliquid habitura: sic natura res similes procul amandauit à sensibus . quis uero opifex, præter naturam, qua nihil potest esse callidius, tantam solertiam persequi potuisset in sensibus? quæ primum oculos membranis tenuissimis uestiuit, & sepsit: quas primum perlucidas fecit, ut per eas cerni posset; firmas autem, ut continerentur . sed lubricos oculos fecit, & mobiles, ut & declinarent, siquid noceret; & aspectum, quod uel lent, facile conuerterent . aciesq; ipsa, qua cernimus, quæ pupilla uocatur, ita parua est, ut ea, quæ nocere possint, facile uitet . palpebræq; quæ sunt tegumenta oculorum, mollissimæ tactu, ne laderent aciem, aptissime factæ & ad claudendas pupillas, ne quid incideret;

Et ad aperiendas : idq; providit ut identidem fieri posset cum maxima celeritate . munitaq; sunt palpebrae tanquam uallo pilorum : quibus Et apertis oculis, si quid incideret, repelleretur ; Et somno conuiuentibus, cum oculis ad cernendum non egeremus, ut qui tanquam inuoluti quiescerent . latent praeterea utiliter, Et excelsis undique partibus sepiuntur . primum enim superiora supercilijs obducta sudorem à capite, Et fronte defluentem repellunt . genae deinde ab inferiore parte tutantur subiectae, leuiterq; eminentes . nasus ita locatus est, ut quasi murus oculis interiectus esse uideatur . auditus autem semper patet : eius enim sensu etiam dormientes egemus . à quo cum sonus est acceptus, etiam è somno excitamur . flexuosum iter habet, ne quid intrare possit, si simplex Et directum pateret . prouisum etiam, ut si qua minima bestiola conaretur irrumpere, in sordibus aurium, tanquam in uisco, inhæresceret . extra autem eminent, quae appellantur aures, Et tegendi causa factae, tandiq; sensus, Et ne adiectae uoces laberentur, atque errarent, priusquam sensus ab his pulsus esset . sed duos, Et quasi corneolos habent introitus, multisq; cum flexibus, quod his naturis relatus amplificatur sonus . quocirca Et in fidibus testudine resonatur, aut cornu : Et ex tortuosis locis, Et inclusis referuntur ampliores . similiter nares, quae semper propter necessarias utilitates patent, contractiores habent introitus, ne quid in eas, quod noceat, possit peruadere : humoremq; semper habent ad puluerem multaq; alia repellenda non inutilem . gustatus praeclare septus est : ore enim continetur, Et ad usum apte, Et ad incolumitatis custodiam . omnisq;

DE NATURA DEORVM

sensus hominum multo antecellit sensibus bestiarum .
 primum enim oculi in ijs artibus , quarum iudicium est
 oculorum , in pictis , fictis , calatisq; formis , in corpo=
 rum etiam motione , atque gestu multa cernunt subti=
 lius : colorum etiam , & figurarum tum uenustatem,
 atque ordinem , & , ut ita dicam , decentiam oculi iudi=
 cant : atque etiam alia maiora : nam & uirtutes , &
 uitia cognoscunt ; iratum , propitium , latantem , do=
 lentem , fortem , ignauum , audacem , timidumq; co=
 gnoscunt . aurium item est admirabile quoddam , arti=
 ficiosumq; iudicium , quo iudicatur & in uocis , & in
 tibiarum , neruorumq; cantibus uarietas sonorum , in=
 terualla , distinctio , & uocis genera permulta , cano=
 rum , fuscum ; leue , asperum ; graue , acutum ; flexi=
 bile , durum : quæ hominum solum auribus iudicantur .
 nariumq; item & gustandi , & aperte tangendi magna
 iudicia sunt . ad quos sensus capiendos , & perfruen=
 dos plures etiam , quàm uellem , artes repertæ sunt .
 perspicuum est enim , quò compositiones unguentorum ,
 quò ciborum conditiones , quò corporum lenocinia pro=
 cesserint . iam uero animum ipsum , mentemq; hominis ,
 rationem , consilium , prudentiam , qui non diuina cu=
 ra perfecta esse perspicit , is his ipsis rebus mihi uidetur
 carere . de quo dum disputarem , tuam mihi dari uelim
 Cotta eloquentiam . quo enim tu illa modo diceres ? quã=
 ta primum intelligentia , deinde consequentium re=
 rum cum primis coniunctio , & comprehensio esset
 in nobis : ex quo uidelicet , quid ex quibusque rebus
 efficiatur , idq; ratione , concludimus : singulasq; res
 diffinimus , circumscripτεq; complectimur : ex quo sci=
 entia

entia intelligitur quam vim habeat, qualis sit: qua ne in deo quidem est res ulla præstantior. quanta uero illa sunt, quæ uos Academici infirmatis, & tollitis, quod & sensibus, & animo ea, quæ extra sunt, percipimus, atque comprehendimus. ex quibus collatis inter se, & comparatis artes quoque efficimus, partim ad usum uitæ, partim ad oblectationem necessarias. iam uero domina rerum (ut uos soletis dicere) eloquendi uis quàm est præclara, quàmque diuina? quæ primum efficit, ut ea, quæ ignoramus, discere, & ea, quæ scimus, alios docere possimus. deinde hac cohortamur, hac persuademus, hac consolamur afflictos, hac deducimus perterritos à timore, hac gestientes comprimimus, hac cupiditates, iracundiasque restringimus: hac nos iuris, legum, urbium societate deuinxit, hac à uita immani, & fera segregauit. ad usum autem orationis, incredibile est, nisi diligenter attenderis, quanta opera machinata natura sit. primum enim à pulmonibus arteria usque ad os intimum pertinet: per quam uox principium à mente ducens, percipitur, & funditur. deinde in ore sita lingua est finita dentibus. ea uocem immoderate profusam fingit, & terminat: quæ sonos uocis distinctos & pressos efficit, cum & ad dentes, & ad alias partes pellit oris. itaque plectri similem linguam nostri solent dicere, cordarum dentes, nares cornibus ijs, qui ad nervos resonant in cantibus. quàm uero aptas, quàmque multarum artium ministras manus natura homini dedit? digitorum enim contractio facilis, facilisque porrectio, propter molles commissuras, & artus, nullo in motu laborat. itaque

Cic. Phil. uol. II.

h

DE NATURA DEORVM

ad pingendum, ad fingendum, ad sculpendum, ad ner-
uorum eliciendos sonos, ac tiliarum apta manus est ad-
motione digitorum. atq; hæc oblectationis, illa necessita-
tis. cultus dico agrorum, extruçõesq; tectorum, tegu-
menta corporum uel texta, uel suta, omnemq; fabricam
æris, & ferri: ex quo intelligitur, adinuenta animo,
percepta sensibus, adhibitis opificum manibus omnia
nos consecutos, ut tecti, ut uestiti, ut salui esse pos-
simus, urbes, muros, domicilia, delubra haberemus.
iam uero operibus hominum, id est manibus, cibi etiam
uarietas inuenitur & copia. nam & agri multa fe-
runt manu quæsitæ, quæ uel statim consumantur, uel
mandentur condita uetustati. & præterea uescimur be-
stijs & terrenis, & aquatilibus, & uolatilibus, par-
tim capiendo, partim alendo. efficimus etiam domitu
nostro quadrupedum uetiones: quorum celeritas, atq;
uis nobis ipsis affert uim, & celeritatem. nos onera
quibusdam bestijs, nos iuga imponimus: nos elephan-
torum acutissimis sensibus, nos sagacitate canum ad
utilitatem nostram abutimur: nos è terræ cauernis fer-
rum elicimus, rem ad colendos agros necessariam: nos
æris, argenti, auri uenas penitus abditas inuenimus,
& ad usum aptas, & ad ornatum decoras: arborum
autem confectione, omniq; materia, & culta, & sil-
uestri, partim ad calefaciendum corpus igni adhibita,
& ad mitigandum cibum utimur, partim ad ædifican-
dum, ut tectis septi frigora, caloresq; pellamus. ma-
gnos uero usus affert ad nauigia facienda. quorum cur-
sibus suppeditantur omnes undique ad uitam copię:
quasq; res uiolentiſſimas natura genuit, earum mode-

rationem nos soli habemus; maris, atque uentorum,
 propter nauticarum rerum scientiam: plurimisq; ma-
 ritimis rebus fruimur, atq; utimur. terrenorum item
 commodorum omnis est in homine dominatus. nos cam-
 pis, nos montibus fruimur: nostri sunt amnes, nostri
 lacus: nos fruges serimus, nos arbores: nos aquarum
 inductionibus terris fecunditatem damus: nos flumi-
 na arcemus, dirigimus, auertimus: nostris denique ma-
 nibus in rerum natura quasi alteram naturam efficere
 conamur. quid uero? hominum ratio non in cœlum
 usque penetrauit? soli enim ex animantibus nos astro-
 rum ortus, obitus, cursusq; cognouimus: ab homi-
 num genere finitus est dies, mensis, annus: defectio-
 nes solis & lunæ cognitæ, prædictæq; in omne poste-
 rum tempus, quæ, quantæ, quando futuræ sint. quæ
 contuens animus, accipit ab his cognitionem deorum,
 ex qua oritur pietas: cui coniuncta iustitia est, reli-
 quæq; uirtutes: ex quibus uita beata existit par, &
 similis deorum, nulla re, nisi immortalitate, quæ ni-
 hil ad bene uiuendum pertinet, cedens cœlestibus. Qui-
 bus rebus expositis, satis docuisse uideor, hominis na-
 tura quanto omnes anteiret animantes. ex quo debet
 intelligi, nec figuram, situmq; membrorum, nec in-
 genij mentisq; uim talem effici potuisse fortuna. Re-
 stat, ut doceam, atq; aliquando perorem, omnia, quæ
 sint in hoc mundo, quibus utantur homines, hominum
 causa facta esse, & parata. Principio ipse mundus deo-
 rum hominumq; causa factus est: quæq; in eo sunt o-
 mnia, ea parata ad fructum hominum, et inuenta sunt.
 est enim mundus quasi communis deorum atque homi-

h ij

de fin. 104.
 off. 5. 29-

DE NATURA DEORVM

num domus, aut urbs utrorumq; . soli enim ratione utentes iure, ac lege uiuunt . ut igitur Athenas, & Lacedæmonem, Atheniensium, Lacedæmoniorumq; causa putandum est conditas esse ; omniaq; , quæ sint in his urbibus, eorum populorum recte esse dicuntur : sic quæcunq; sunt in omni mundo, deorum, atq; hominum putanda sunt . iam uero circuitus solis, & lunæ, reliquorumq; siderum, quanquam etiam ad mundi coherentiam pertinent, tamen & spectaculum hominibus præbent : nulla est enim insatiabilior species, nulla pulchrior, & ad rationem solertiamq; præstantior : eorum enim cursus demetiti, maturitates temporum, & uarietates, mutationesq; cognouimus . quæ si hominibus solis nota sunt, hominum causa facta esse iudicanda sunt. Terra uero facta frugibus, et uario leguminum genere, quæ maxima largitate fundit, ea ferarum ne, an hominum causa gignere uidetur? quid de uitis oliuetisq; dicam? quarum uberrimi latissimiq; fructus nihil omnino ad bestias pertinent. neq; enim ferendi, neq; colendi, nec tempestiue demetendi, percipiendiq; fructus, neq; condendi, ac reponendi ulla pecudum scientia est : earumq; omnium rerum hominum est & usus, & cura . ut fides igitur, & tibus eorum causa factas dicendum est, qui illis uti possunt : sic ea, quæ diximus, solis ijs confitendum est esse parata, qui utuntur . nec si quæ bestie furantur aliquid ex his, aut rapiunt, illarum quoq; causa ea nata esse dicemus . neque enim homines murium, aut formicarum causa frumentum condunt, sed coniugum, & liberorum, & familiarum suarum . itaq; bestie furtim, ut dixi, fruuntur, domini palam, & libere, hominum igitur causa eas rerum

copias comparatas, fatendum est. nisi forte tanta ubertas, & uarietas pomorum, eorumq; iucundus non gustatus solum, sed odoratus etiam, & aspectus dubitationem affert, quin hominibus solis ea natura donauerit. tantumq; abest, ut hæc bestiarum etiam causa parata sint, ut ipsas bestias hominum gratia generatas esse uideamus. quid enim oues aliud afferunt, nisi ut earum uillis confectis, atq; contextis homines uestiantur? quæ quidem neq; ali, neq; sustentari, neq; ullum fructum edere ex se sine cultu hominum, & curatione potuissent. canum uero tam fida custodia, tamq; amans dominorum adulatio, tantumq; odium in externos, & tam incredibilis ad inuestigandum sagacitas narium, tanta alacritas in uenando quid significat aliud, nisi se ad hominum commoditates esse generatos? quid de bobus loquar? quorum ipsa terga declarant non esse se ad onus accipiendum figurata: ceruices autem natæ ad iugum: tum uires humerorum, & latitudines ad aratra extrahenda. quibus cum terræ subigerentur fissione glebarum, ab illo aureo genere, ut poetæ loquuntur, uis nunquam ulla afferebatur.

- » Ferrea tum uero proles exorta repente est,
- » Ausaq; funestum prima est fabricarier ensem,
- » Et gustare manu uictum, domitumq; iuuencum.

tanta putabatur utilitas percipi ex bobus, ut eorum uisceribus uesci scelus haberetur. longum est mulorum persequi utilitates, & asinorum: quæ certe ad hominum usum paratæ sunt. sus uero quid habet præter escam? cui quidem, ne putresceret, animam ipsam pro sale datam dicit esse Chrysippus. qua pecude, quod

h ij

DE NATURA DEORVM

erat ad uestendum hominibus apta, nihil genuit natura
 foecundius . quid multitudinem , suauitatemq; piscium
 dicam ? quid auium ? ex quibus tanta percipitur uolu-
 ptas , ut interdum Pronœa nostra Epicurea fuisse ui-
 deatur . atque hæ ne caperentur quidem , nisi hominum
 ratione , atque solertia : quanquam aues quasdam &
 alites , & oscines , ut nostri augures appellant , rerum
 augurandarum causa esse natas putemus . iam uero
 immanes & feras beluas nanciscimur uenando , ut &
 uesteamur ijs , & exerceamur in uenando ad similitudi-
 nem bellicæ disciplinæ , & utamur domitis , & condoce-
 factis , ut elephantis , multaq; ex earum corporibus re-
 media , morbis , & uulneribus eligamus , sicut ex qui-
 busdam stirpibus , & herbis , quarum utilitates longin-
 qui temporis usu , & periclitatione percepimus . totam
 licet animis tanquam oculis lustrare terram , mariaq; o-
 mnia cernere , & spatia frugifera , atq; immensa cam-
 porum , uestitusq; densissimos montium , pecudum pa-
 stus , tum incredibili cursus maritimos celeritate . nec ue-
 ro tantum supra terram , sed etiam in intimis eius tene-
 bris plurimarum rerum latet utilitas ; quæ ad usum ho-
 minum orta , ab hominibus solis inuenitur . Illud uero ,
 quod uterq; uestrum fortasse arripiet ad reprehenden-
 dum ; Cotta , quia Carneades libenter in Stoicos inuehe-
 batur ; Velleius , quia nihil tam irridet Epicurus , quàm
 prædictionem rerum futurarum : mihi uidetur uel ma-
 xime confirmare deorum providentia consuli rebus hu-
 manis . est enim profecto diuinitas , quæ multis locis ,
 rebus , temporibus apparet , tum in priuatis , tum maxi-
 me in publicis . multa cernunt aruspices : multa augu-

res provident : multa oraculis declarantur, multa uaticinationibus, multa somnijs, multa portentis : quibus cognitis, multæ sæpe res hominum sententia atq; utilitate partæ, multa etiam pericula depulsa sunt. hæc igitur siue uis, siue ars, siue natura, ad scientiam rerum futurarum homini profecto est, nec ab alio alicui, quam à dijs immortalibus data. quæ si singula uos forte non mouent, uniuersa certe inter se connexa, atq; coniuncta mouere debebunt. nec uero uniuerso generi hominum solum, sed etiam singulis à dijs immortalibus consuli, & prouideri solet. licet enim contrahere uniuersitatem generis humani, eamq; gradatim ad pauciores, postremo deducere ad singulos. nam si omnibus hominibus, qui ubiq; sunt, quacunq; in ora, ac parte terrarum ab huiusce terræ, quam nos incolimus, continuatione distantium, deos consulere censemus ob eas causas, quas ante diximus : his quoq; hominibus consulunt, qui has nobiscum terras ab oriente ad occidentem colunt. sin autem his consulunt, qui quasi magnam quandam insulam incolunt, quam nos orbem terræ uocamus : etiam illis consulunt, qui partes eius insulæ tenent, Europam, Asiam, Africam. ergo & earum partes diligunt, ut Romam, Athenas, Spartam, Rhodum : & earum urbium separatim ab uniuersis singulos diligunt, ut Pyrrhi bello Curium, Fabricium, Coruncanum, primo Punico Catulinum, Duillium, Metellum, Lucretium, secundo Maximum, Marcellum, Africanum, post hos Paulum, Gracchum, Catonem, patrum uel memoria Scipionem, Leliū : multosq; præterea & nostra ciuitas, & Græcia tulit singulares uiros : quorum neminem nisi iuuante deo ta-

h iij

DE NATVRA DEORVM

lem fuisse credendum est. quæ ratio poetas, maximeq;
Homerum impulit, ut principibus heroum, Vlyxi, Diome-
di, Agamemnoni, Achilli, certos deos discriminum, & pe-
riculorum comites adiungeret. Præterea ipsorum deo-
rum sæpe præsentia, quales supra commemoravi, decla-
rant, ab his & ciuitatibus, & singulis hominibus consuli.
quod quidem intelligitur etiam significationibus rerum
futurarum, quæ tum dormientibus, tum uigilantibus
portenduntur. multa præterea ostentis, multa extis ad-
monemur, multisq; rebus alijs: quas diuturnus usus ita
notauit, ut artem diuinationis efficeret. nemo igitur uir
magnus sine aliquo afflatu diuino unquam fuit. nec ue-
ro ita refellendum est, ut, si segetibus aut uinetis cuiuspiã
tempestas nocuerit, aut si quid è uitæ cõmodis casus ab-
stulerit, eum, cui quid horum acciderit, aut inuisum
deo, aut neglectum à deo iudicemus. magna dij curant,
parua negligunt. magnis autem uiris prospere eueniunt
semper omnes res: si quidem satis à nostris, & à princi-
pe philosophorum Socrate dictum est de ubertatibus uir-
tutis & copijs. Hæc mihi ferè in mentem ueniebant, quæ
dicenda putarem de natura deorum. tu autem Cotta, si
me audias, eandem causam agas, teq; & principem ci-
uem putes, et pontificem esse cogites, et, quoniã in utranq;
partem uobis licet disputare, hanc potius sumas, eamq; fa-
cultatem differendi, quam tibi à rhetoricis exercitationi-
bus acceptam amplificauit Academia, huc potius confe-
ras: mala enim, & impia consuetudo est contra deos di-
sputandi, siue ex animo id fit, siue simulate.

M. TVLLII CICERONIS
DE NATVRA DEORVM
LIBER III.

Væ cum Balbus dixisset, tum ar-
 ridens Cotta, sero, inquit, mihi
 Balbe præcipis quid defendam.
 Q ego enim, te disputante, quid con-
 tradicerem mecum ipse medita-
 bar, neq; tam refellendi tui cau-
 sa, quàm ea, quæ minus intellige-
 bam, requirendi. cum autem suo cuiq; iudicio sit uten-
 dum, difficile factu est, me id sentire, quod tu uelis. Hic
 Velleius, nescis, inquit, quâta cum expectatione Cotta sim
 te auditurus: incundus enim Balbo nostro sermo tuus
 contra Epicurum fuit. præbebo igitur me tibi uicissim
 attentum contra Stoicos auditorem: spero enim te, ut so-
 les, bene paratum uenire. Tum Cotta, si mehercule, in-
 quit, Vellei: neque enim mihi par ratio cum Lucilio est,
 ac tecum fuit. Qui tandem, inquit ille? Quia mihi ui-
 detur Epicurus uester de dijs immortalibus non magno-
 pere pugnare. tantum modo negare deos esse non audet,
 ne quid inuidiæ subeat, aut criminis. cum uero deos nihil
 agere, nihil curare cõfirmat, mebrisq; humanis esse præ-
 ditos, sed eorum membrorum usum nullum habere: lu-
 dere uidetur, satisq; putare, si dixerit, esse quandam bea-
 tam naturam, & æternam. à Balbo autem animaduer-
 tisti credo quàm multa dicta sint, quàmq; etiam si minus
 uera, tamen apta inter se, & cohærentia. itaq; cogito, ut

DE NATURA DEORVM

dixi, non tam refellere eius orationem, quàm ea, quæ mi-
nus intellexi, requirere. quare Balbe tibi permitto, respon-
dere ne mihi malis de singulis rebus quærèti ex te ea quæ
parum accepi, an uniuersam audire orationem meam.
Tum Balbus, ego uero, si quid explanari tibi uoles, respon-
dere malo: sin me interrogare, non tam intelligendi cau-
sa, quàm refellendi; utrum uoles, faciam; uel ad singu-
la, quæ requires, statim respondebo; uel, cum peroraris,
ad omnia. Tum Cotta, optime, inquit. quamobrem sic
agamus, ut nos ipsa ducit oratio. sed antequam de re,
pauca de me. non enim mediocriter moueor auctorida-
te tua Balbe, orationeq; ea, quæ me in perorando cohorta-
batur, ut meminisssem me & Cottam esse, & pontificem.
quod eo credo ualebat, ut opiniones, quas à maioribus ac-
cepimus de dijs immortalibus, sacra, cerimonias, religio-
nesq; defenderem. ego uero eas defendam, semperq; de-
fendi: nec me ex ea opinione, quam à maioribus acce-
pi de cultu deorum immortalium, ullius unquam oratio
aut docti, aut indocti mouebit. sed cum de religione a-
gitur, T. Coruncanum, P. Scipionem, P. Scauolam pon-
tifices maximos, non Zenonem, aut Cleanthem, aut
Chrysippum sequor; habeoq; C. Lælium augurem, eun-
dem sapientem: quem potius audiam de religione dicen-
tem in illa oratione nobili, quàm quenquam principem
stoicorum. cumq; omnis populi R. religio in sacra &
in auspicia diuisa sit, tertium adiunctum sit, si quid præ-
dictionis causa ex portentis, & monstris sibyllæ inter-
pretes, aruspices uel monuerunt: harum ego religionum
nullam unquam contemnendam putau; mihiq; ita per-
suasi, Romulum auspicijs, Numam sacris constitutis

fundamenta iecisse nostræ ciuitatis : quæ nunquam profecto sine summa placatione deorum immortalium tanta esse potuisset . Habes Balbe , quid Cotta , quid pontifex sentiat . fac nunc ergo intelligam , tu quid sentias : à te enim philosopho rationem accipere debeo religionis , maioribus autem nostris , etiam nulla ratione reddita , credere . Tum Balbus , quam igitur à me rationem , inquit , Cotta desideras ? Et ille , quadripartita , inquit , fuit diuisio tua : primum ut uelles docere deos esse : deinde quales essent : tum ab his mundum regi : postremo consulere eos rebus humanis . hæc , si recte memini , partitio fuit . Rectissime , inquit Balbus : sed expecto , quid requiras . Tum Cotta , primum quidq ; uideamus , inquit : *¶* Si id est primum , quod inter omnes , nisi admodum impios , conuenit , mihi quidem ex animo exuri nō potest , esse deos . id tamen , quod mihi persuasum est , esse deos auctoritate maiorum , cur ita sit nihil tu me doces . Quid est , inquit Balbus , si tibi persuasum est , cur à me uelis discere ? Tum Cotta , quia sic aggredior , inquit , ad hanc disputationem , quasi nihil unquam audierim de dijs immortalibus , nihil cogitauerim , rudem me discipulum & integrum accipe , & ea , quæ requiro , doce . Dic igitur , quid requiras . Ego ne ? primum illud , cur , quod perspicuum in istam partem , ne egere quidem oratione dixisses , quod esset conspicuum , & inter omnes constaret , de eo ipso tam multa dixeris ?

Quia te quoque , inquit , animaduerti Cotta sape , cū in foro diceres , quàm plurimis posses argumentis ornare iudicem , si modo eam facultatem tibi daret causa . atque hoc idem & philosophi faciunt , & ego , ut potui ,

DE NATURA DEORVM

feci . tu autem , qui id quæris , similiter facis , ac si me roges , cur te duobus contuear oculis , & non altero tantum , cum idem uno assequi possim . Tum Cotta , quàm simile istud sit , inquit , tu uideris . nam ego neque in causis , si quid est euidentis , de quo inter omnes conueniat , argumentari soleo ; perspicuitas enim argumentatione eleuatur : nec , si id facerem in causis forensibus , idem facerem in hac subtilitate sermonis . cur contuereris autem altero oculo , causa non esset , cum idem obtutus esset amborum , & cum rerum natura , quam tu sapientem esse . uis , duo lumina ab animo ad oculos perforata nos habere uoluisset . sed quia non confidebas tam esse id perspicuum , quàm tu uelis , propterea multis argumentis deos esse docere uoluisti . mihi enim unum satis erat , ita nobis maiores nostros tradidisse . sed tu auctoritates omnes contemnis , ratione pugnas . patere igitur , rationem meam cum tua ratione contendere . Afferis hæc omnia argumenta , cur dii sint : remq; mea sententia minime dubiam , argumentando dubiam facis : mandauit enim memoria non numerum solum , sed etiam ordinem argumentorum tuorum . primum fuit , cum cælum suspexissemus , statim nos intelligere esse aliquod numen , quo hæc regantur . ex hoc illud etiam ,
Aspice hoc sublime candens , quæ inuocant omnes Iouem . quasi uero quisquam nostrum , istum potius , quàm Capitolinum , Iouem appellet ; aut hoc perspicuum sit , constetq; inter omnes , eos esse deos , quos tibi Velleius , multiq; præterea ne animantes quidem esse concedant . graue etiam argumentum tibi uidebatur , quòd opinio de dijs immortalibus & omnium esset , & quotidie cresce-

ret. placet igitur, tantas res opinione stultorum iudicari, uobis praesertim, qui illos insanos esse dicatis? at enim praesentes uidemus deos, ut apud Regillum Posthumius, in Salaria Vacienus, nescio quid etiam de Locrorum apud Sagram praelio. quos igitur tu Tyndaridas appellabas, idest homines homine natos; et quos Homerus, qui recens ab illorum aetate fuit, sepultos esse dicit Lacedaemone: eos tu canterijs albis, nullis calonibus, obuiam Vacieno uenisse existimas, et uictoriam populi R. Vacieno potius homini rustico, quam M. Catoni, qui tum erat princeps, nunciavisse? ergo et illud in silice, quod hodie apparet apud Regillum, tanquam uestigium ungulae, Castoris equi credis esse? nonne maus illud credere, quod probari potest, animos praecclarorum hominum, quales isti Tyndaridae fuerunt, diuinos esse, et aeternos, quam eos, qui semel cremati essent, equitare, et in acie pugnare potuisse? aut si hoc fieri potuisse dicis, doceas oportet quo modo nec fabellas aniles proferas. Tum Lucilius, an tibi, inquit, fabellae uidentur? nonne ab A. Posthumio aedem Castori et Polluci in foro dedicatam? nonne .S. C. de Vacieno uides? nam de Sagra Graecorum etiam est uulgare prouerbum. qui, quae affirmant, certiora esse dicunt, quam illa, quae apud Sagram. his igitur auctoribus nonne debes moueri? Tum Cotta, rumoribus, inquit, mecum pugnas Balbe: ego autem a te rationes requiro. * Sequuntur, quae futura sunt. effugere enim nemo id potest, quod futurum est. saepe autem ne utile est quidem scire, quid futurum sit: miserum est enim nihil proficentem angere, nec habere ne spei quidem extremum, et tamen

DE NATURA DEORVM

commune solatium, praesertim cum uos iudem fato fieri dicatis omnia: quod autem semper ex omni aeternitate uerum fuerit, id esse fatum. quid igitur iuuat, aut quid affert ad cauendum, scire aliquid futurum, cum id certe futurum sit? unde porro ista diuinitio? quis inuenit fissum iecoris? quis cornicis cantum notauit? quis sortes? quibus ego credo: nec possum Attij Nauij, quem commemorabas, lituum contemnere. sed qui ista intellecta sunt à philopis debeo discere, praesertim cum isti plurimis de rebus diuinis mentiantur. at medici quoque, ita enim dicebas, saepe falluntur. quid simile medicina, cuius ego rationem uideo, & diuinitio? quæ unde oritur, non intelligo. tu autem etiam Deciorum deuotionibus placatos deos esse censes. quæ fuit eorum tanta iniquitas, ut placari populo R. non possent, nisi uiri tales occidissent? consilium illud imperatorum fuit, quod Græci στυγνῆναι appellant; sed eorum imperatorum, qui patriæ consulerent, uitæ non parcerent: rebantur enim fore, ut exercitus imperatorem equo incitato se in hostes immittentem persequeretur: id quod euenit. nam Fauni uocem equidem nunquam audiui. tibi, si audiuissete te dicis, credam. & si, Faunus omnino quid scit, nescio. non igitur adhuc, quantum quidem in te Balbe est, intelligo deos esse: quos equidem credo esse, sed nihil docent Stoici. nam Cleanthes, ut dicebas, quatuor modis formatas in animis hominum putat deorum esse notiones. unus is modus est, de quo satis dixi, qui est susceptus ex praesensione rerum futurarum. alter ex perturbationibus tempestatum, & reliquis motibus. tertius ex commoditate rerum, quas percipimus, & copia.

quartus ex astrorum ordine, cœliq; constantia. de præ-
 sensione diximus. de perturbationibus cœlestibus, &
 maritimis, & terrenis, non possumus dicere, cum ea
 fiant, non esse multos, qui ea metuant, & à dijs im-
 mortalibus fieri existiment. sed non id quæritur, sint
 ne aliqui qui deos esse putent: dii utrum sint, nec ne,
 quæritur. nam reliquæ causæ, quas Cleanthes affert,
 quarum una est de commodorum, quæ capimus, copia,
 altera de temporum ordine, cœliq; constantia; tum tra-
 ctantur à nobis, cum de providentia deorum discu-
 tabimus; de qua plurima à te Balbe dicta sunt: eo-
 demq; illa etiam differemus, quod Chrysippum dice-
 re dicebas, quoniam esset aliquid in rerum natura,
 quod ab homine effici non posset, esse homine aliquid
 melius: quæq; in domo pulchra cum pulchritudine
 mundi comparabas, & cum totius mundi convenien-
 tiam consensumq; afferebas, Zenonisq; breves, & ac-
 cutulas conclusiones in eam partem sermonis, quam
 modo dixi, differemus: eodemq; tempore illa omnia,
 quæ à te physice dicta sunt de vi ignea, deq; eo ca-
 lore, ex quo omnia generari dicebas, loco suo quæ-
 rentur: omniaq; quæ à te nudius tertius dicta sunt,
 cum docere uelles deos esse, quare & mundus uni-
 uersus, & sol, & luna, & stellæ sensum ac men-
 tem haberent, in idem tempus reseruabo. à te au-
 tem illud etiam atque etiam quæram, quibus ratio-
 nibus tibi persuadeas deos esse. Tum Balbus, equi-
 dem attulisse rationes mihi uideor: sed eas tu ita refel-
 lis, ut, cum me interrogaturus esse uideare, & ego me
 ad respondendum compararim, repente auertas oratio-

DE NATURA DEORVM

nem, nec des respondendi locum. itaque maximæ res ta-
cita præterierunt, de diuinatione, de fato: quibus de
quæstionibus tu quidem strictim, nostri autem multa so-
lent dicere. sed ab hac ea quæstione, quæ nunc in mani-
bus est, separantur. quare, si uidetur, noli agere con-
fuse; ut hoc explicemus hac disputatione, quod quæri-
tur. Optime, inquit Cotta. itaque quoniam quatuor
in partes totam quæstionem diuisisti, de prima quidem
diximus, consideremus secundam. quæ mihi talis uide-
tur fuisse, ut cum ostendere uelles, quales dii essent, o-
stenderes nullos esse: à consuetudine enim oculorum ani-
mum abducere difficillimum dicebas: sed, cum deo ni-
hil præstantius esset, non dubitabas quin mundus esset
deus, quod nihil in rerum natura melius esset, modo pos-
semus eum animantem cogitare, uel potius, ut cætera
oculis, sic animo hoc cernere. sed cum mundo negas quic-
quam esse melius, quid dicis melius? si pulchrius, assen-
tior. si aptius ad utilitates nostras, id quoque assentior.
sin autem id dicis, nihil esse mundo sapientius: nullo mo-
do prorsus assentior: non quod difficile sit mentem ab
oculis seuocare: sed quo magis seuoco, eo minus id, quod
tu uis, possum mente comprehendere. nihil est mundo
melius in rerum natura. ne in terris quidem urbe no-
stra. num igitur iccirco in urbe esse rationem, cogita-
tionem, mentem putas? aut, quoniam non sic, num ic-
circo existimas formicam anteponendam esse huic pul-
cherrimæ urbi, quod in urbe sensus sit nullus, in for-
mica non modo sensus, sed etiam mens, ratio, me-
moriam? uidere oportet Balbe, quid tibi concedatur,
non te ipsum, quod uelis, sumere. istum enim locum
totum

totum illa uetus Zenonis breuis, & ut tibi uidebatur, acuta conclusio dilatauit. Zeno enim ita concludit, quod ratione utitur, melius est, quàm id, quod ratione non utitur. nihil autem mundo melius: ratione igitur mundus utitur. hoc si placet, iam efficies, ut mundus optime librum legere uideatur. Zenonis enim uestigijs hoc modo rationem poteris concludere. quod literatum est, id est melius, quàm quod non est literatum. nihil autem mundo melius: literatus igitur est mundus. isto modo etiam disertus, & quidem mathematicus, musicus, omni denique doctrina eruditus, postremo philosophus erit mundus. saepe dixi nihil fieri sine deo, nec ullam uim esse naturæ, ut sui dissimilia posset effingere. concedam, non modo animantem, & sapientem esse mundum, sed fidicinem etiam, & tibicinem, quoniam earum quoque artium homines ex eo procreantur. nihil igitur affert pater iste Stoicorum, quare mundum ratione uti putemus, nec cur animantem quidem esse. non est igitur mundus deus: & tamen nihil est eo melius, nihil est eo pulchrius, nihil salutaris, nihil ornatius aspectu, motuq; constantius. quod si mundus uniuersus non est deus, ne stellæ quidem, quas tu innumerabiles in deorum numero reponebas. quarum te cursus æquabiles, æterniq; delectabant: nec mehercule iniuria: sunt enim admirabili, incredibiliq; constantia. sed non omnia Balbe, quæ cursus certos, & constantes habent, ea deo potius, quàm naturæ tribuenda sunt. quid Chalcidico Euripo in motu identidem reciprocando putas fieri posse constantius? quid freto Siciliensi? quid Oceani feruore illis in locis,

Cic. Phil. uol. II.

i

DE NATURA DEORVM

Europam Libyamq; rapax ubi diuidit unda?
 quid æstus maritimi uel Hispanienses, uel Britanici, eo=
 rumq; certis temporibus uel accessus, uel recessus, si=
 ne deo fieri non ne possunt? uide quæso, si omnis mo=
 tus, omniaq;, quæ certis temporibus ordinem suum
 conseruant, diuina ducimus, ne tertianas quidem fe=
 bres, & quartanas diuinas esse dicendum sit, quarum
 reuersione, & motu quid potest esse constantius? sed
 omnium talium rerum ratio reddenda est. quod uos
 cum facere non potestis, tanquam in aram, confu=
 gitis ad deum. & Chrysippus tibi acute dicere uide=
 batur, homo sine dubio uersutus, & callidus. uersu=
 tos eos appello, quorum celeriter mens uersatur: cal=
 lidos autem, quorum, tanquam manus opere, sic ani=
 mus usu concalluit. is igitur, si aliquid est, inquit,
 quod homo efficere non possit; qui id efficit, melior est
 homine. homo autem hæc, quæ in mundo sunt, effi=
 cere non potest: qui potuit igitur, is præstat homini.
 homini autem præstare quis possit, nisi deus? est igi=
 tur deus. hæc omnia in eodem, quo illa Zenonis, er=
 rore uersantur. quid enim sit melius, quid præstabi=
 lius, quid inter naturam, & rationem intersit, non
 distinguitur. idemq;, si dei non sint, negat esse in o=
 mni natura quicquam homine melius: id autem pu=
 tare quenquam hominem, nihil homine esse melius,
 summæ arrogantiae censet esse. sit sanè arrogantis, plu=
 ris se putare quàm mundum. at illud non modo non
 arrogantis, sed potius prudentis, intelligere se habe=
 re sensum, & rationem, & orationem, hæc eadem
 & caniculam non habere. & si domus pulchra sit,

intelligamus eam dominis, inquit, ædificatam esse, non muribus. sic igitur mundum deorum domum existimare debemus. ita prorsus existimarem, si illum ædificatum, non, quemadmodum docebo, à natura conformatum putarem. At enim quærit apud Xenophontem Socrates, unde animam arripuerimus, si nulla fuerit in mundo. Et ego quæro, unde orationem, unde numeros, unde cantus. nisi uero loqui solem cum luna putamus, cum propius accesserit; aut ad harmoniam canere mundum, ut Pythagoras existimat. naturæ ista sunt Balbe, naturæ non artificiose ambulantis, ut ait Zeno; quod quidem quale sit, iam uidebimus; sed omnia cientis, & agitantis motibus, & mutationibus suis. itaq; illa mihi placebat oratio de conuenientia, consensuq; naturæ, quam quasi cognatione continuatam conspirare dicebas. illud non probabam, quòd negabas id accidere potuisse, nisi ea uno diuino spiritu contineretur. illa uero cohæret, & permanet naturæ uiribus, non deorum: estq; in ea iste quasi consensus, quam *συμπάθεια* Græci uocant: sed ea, quæ sua sponte maior est, eo minus diuina ratione fieri existimanda est. illa autem, quæ Carneades afferebat, quemadmodum dissoluitis? si nullum corpus immortale sit, nullum esse corpus sempiternum: corpus autem immortale nullum esse, ne indiuiduum quidem, nec quod dirimi, distrahiq; non possit. cumq; omne animal patibilem naturam habeat, nullum est eorum, quod effugiat accipiendi aliquid extrinsecus, id est quasi ferendi & patiendi necessitatem. & si omne animal mortale est, nullum est immortale. & si omne animal

DE NATURA DEORVM

secari ac diuidi potest, nullum est eorum indiuiduum, nullum aeternum. atqui omne animal ad accipiendam uim externam & ferendam paratum est: mortale igitur omne animal, & dissolubile, & diuiduum sit necesse est. ut enim, si omnis cera commutabilis esset, nihil esset cereum quod commutari non posset: item nihil argenteum, nihil aeneum, si commutabilis esset natura argenti & aeris. similiter igitur, si omnia, quae sunt, ex quibus cuncta constant, mutabilia sunt, nullum corpus esse potest non mutabile. mutabilia autem sunt illa, ex quibus omnia constant, ut uobis uidetur: omne igitur corpus mutabile est. at si esset corpus aliquod immortale, non esset omne mutabile. ita efficitur, ut omne corpus mortale sit: etenim omne corpus aut aqua, aut aer, aut ignis, aut terra est, aut id, quod est concretum ex his, aut ex aliqua parte eorum: horum autem nihil est, quod non intereat: nam & terrenum omne diuiditur; & humor ita mollis est, ut facile comprimi, collidique possit: ignis uero, & aer omni impulsu facillime pellitur, naturaque cedens est maxime & dissipabilis. praeterea omnia haec tum intereunt, tum in naturam aliam conuertuntur: quod fit, cum terra in aquam se uertit, & cum ex aqua oritur aer, & cum ex aere aether, cumque eadem uicissim retro commeant. quod si ea intereunt ex quibus constat omne animal, nullum est animal sempiternum. & ut haec omittamus, tamen animal nullum inueniri potest, quod neque natum unquam sit, & semper sit futurum: omne enim animal sensus habet: sentit igitur & calida, & frigida, & dulcia, & amara, nec potest ullo sensu incunda accipe-

re, & non accipere contraria : si igitur uoluptatis sensum capit, doloris etiam capit : quod autem dolorem accipit, id accipiat etiam interitum necesse est : omne igitur animal confitendum est esse mortale . præterea, si quid est, quod nec uoluptatem sentiat, nec dolorem, id animal esse non potest . sin autem quod animal est, id illa necesse est sentiat : & quod ea sentiat, non potest esse æternum ; & omne animal sentit : nullum igitur animal est æternum . præterea nullum potest esse animal, in quo non & appetitio sit, & declinatio naturalis . appetuntur autem quæ secundum naturam sunt, declinantur contraria : & omne animal appetit quædam, & fugit à quibusdam . quod autem refugit, id contra naturam est : & quod est contra naturam, id habet uim interimendi : omne ergo animal intereat necesse est . innumerabilia sunt, ex quibus effici, cogiq; possit, nihil esse quod sensum habeat, quin id intereat . etenim ea ipsa, quæ sentiuntur, ut frigus, ut calor, ut uoluptas, ut dolor, ut cætera, cum amplificata sunt, interimunt : nec ullum animal est sine sensu : nullum igitur animal est æternum . etenim aut simplex est natura animantis, ut uel terrena sit, uel ignea, uel animalis, uel humida ; quod quale sit, ne intelligi quidem potest : aut concreta ex pluribus naturis, quarum suum quæq; locum habeat, quo naturæ uim efferatur, alia infimum, alia summum, alia medium . hæc ad quoddam tempus coherere possunt, semper autem nullo modo possunt : necesse est enim, suum quæq; in locum natura rapiatur . nullum igitur animal est sempiternum . sed omnia uestri Balbe solent ad igneam uim referre, Heraclitum, ut opinor,

DE NATURA DEORVM

sequentes : quem ipsum non omnes interpretantur uno modo . qui quoniam , quid diceret , intelligi noluit , omit-
ramus . uos autem ita dicitis , omnem uim esse ignem :
itaq; & animantes , cum calor defecerit , tum interire ;
& in omni natura rerum id uiuere , id uigere , quod
caleat . ego autem non intelligo , quo modo calore extin-
cto corpora intereant , non intereant humore , aut spi-
ritu amisso , præsertim cum intereant etiam nimio calo-
re . quamobrem id quidem commune est de calido : ue-
runtamen uideamus exitum . ita uultis opinor , nihil esse
animal extrinsecus in natura , atque mundo , præter
ignem : qui magis , quàm præter animam ? unde ani-
mantium quoq; constet animus , ex quo anima dicitur .
quo modo autem , hoc quasi concedatur , sumitis , nihil esse
animum , nisi ignem ? probabilius enim uidetur , tale quid-
dam esse animum , ut sit ex igne , atq; anima tempera-
tum . quod si ignis ex sese ipse animal est , nulla se alia
admiscente natura , quoniam is , cum inest in corporibus
nostris , efficit ut sentiamus : non potest ipse esse sine sen-
su . rursus eadem dici possunt . quicquid est enim quod
sensum habeat , id necesse est sentiat & uoluptatem , &
dolorem : ad quem autem dolor ueniat , ad eundem etiam
interitum uenire . ita fit , ut ne ignem quidem efficere
possitis æternum . quid enim ? non eisdem uobis placet
omnem ignem pastu indigere ? nec permanere ullo mo-
do posse , nisi alatur ? ali autem solem , lunam , reliqua
astra , aquis alia dulcibus , alia marinis ? eamq; causam
Cleans thes affert , cur se sol referat , nec longius progre-
diatur solstitiali orbe , itemq; brumali , ne longius disce-
dat à cibo . hoc totum quale sit , mox . nunc autem con-

cludatur, illud, quod interire possit, id æternum non esse natura: ignem autem interiturum esse, nisi alatur: non esse igitur natura ignem sempiternum. qualem autem deum intelligere nos possumus nulla uirtute præditum? quid enim? prudentiam ne deo tribuamus? quæ constat ex scientia rerum bonarum, & malarum, & nec bonarum, nec malarum. cui mali nihil est, nec esse potest, quid huic opus est delectu bonorum, & malorum? quid autem ratione? quid intelligentia? quibus utimur ad eam rem, ut apertis obscura assequamur. at obscurum deo nihil potest esse. nam iustitia, quæ suum cuique distribuit, quid pertinet ad deos? hominum enim societas & communitas, ut uos dicitis, iustitiam procreauit. temperantia autem constat ex prætermittendis uoluptatibus corporis: cui si locus in cælo est, est etiam uoluptatibus. nam fortis deus intelligi qui potest? in dolore, an in labore, an in periculo? quorum deum nihil attingit. nec ratione igitur utentem, nec uirtute ulla præditum deum intelligere qui possumus? nec uero uulgi atque imperitorum inscitiam despicere possum, cum ea considero, quæ dicuntur à Stoicis. sunt enim illa imperitorum. piscem Syri uenerantur. omne ferè genus bestiarum Aegyptij consecrauerunt. iam uero in Græcia multos habent ex hominibus deos, Alabandum Alabandi, Tenedi Tenem, Leucotheam, quæ fuit Ino, & eius Palæmonem filium cuncta Græcia, Herculem, Aesculapium, Tyndaridas: Romulum nostri, aliosq; complures: quos quasi nouos & ascriptitios ciues in cælum receptos putat. hæc igitur indocti. quid uos philosophi? qui meliora? omitto illa: sunt

DE NATURA DEORVM

enim præclara . sit sanè deus ipse mundus . hoc credo
illud esse

» =sublime candens, quem inuocant omnes Iouem.
quare igitur plures adiungimus deos ? quanta autem est
eorum multitudo ? mihi quidem sanè multi uidentur :
singulas enim stellas numeras deos, easq; aut beluarum
nomine appellas, ut capram, ut lupam, ut taurum, ut
leonem ; aut rerum inanimatarum, ut argon, ut aram,
ut coronam . sed ut hæc concedantur, reliqua qui tan-
dem non modo concedi, sed omnino intelligi possunt ?
cum fruges Cererem, uinum Liberum dicimus, genere
nos quidem sermonis utimur usitato : sed ecquem tam
amentem esse putas, qui illud, quo uestatur, deum cre-
dat esse ? Nam quos ab hominibus peruenisse dicis ad
deos, tu reddes rationem quemadmodum idem fieri po-
tuerit, aut cur fieri desierit, & ego discam libenter .
quo modo nunc quidem est, non uideo quo pacto ille, cui
in monte Oetao illatae lampades fuerunt, ut ait Accius,
in domum aeternam patris ex illo ardore peruenierit .
quem tamen Homerus conueniri apud inferos facit ab
Ulyxe, sicut ceteros, qui excefferant uita . quanquam,
quem potissimum Herculem colamus, scire sanè ue-
lim : plures enim tradunt nobis ij, qui interiores scru-
tantur & reconditas literas : antiquissimum Ioue na-
tum, sed antiquissimo item Ioue : nam Ioues quoq; plu-
res in priscis Græcorum literis inuenimus . ex eo igitur
& Lisyto est is Hercules, quem concertauisse cum Apol-
line de tripode accepimus . alter traditur Nilo natus
Aegyptius : quem aiunt Phrygias literas conscripsisse .
tertius est ex Idæis indigenis : cui inferias afferunt . quar-

tus Iouis est, Asteriæ Latonæ sororis, quem Tyrî maxime colunt, cuius Carthaginem filiam ferunt. quintus in India, qui Belus dicitur. sextus hic ex Alcumena, quem Iuppiter genuit, sed tertius Iuppiter: quoniam, ut iam docebo, plures Ioues etiam accepimus. quando enim me in hunc locum deduxit oratio, docebo, meliora me didicisse de colendis dijs immortalibus iure pontificio, & maiorum more capedunculis ijs, quas Numa nobis reliquit, de quibus in illa aureola oratiuncula dicit Lælius, quàm rationibus Stoicorum. si enim uos sequar, dic, quid ei respondeam, qui me sic roget. si dij sunt, sunt ne etiam Nymphæ deæ? si Nymphæ, Panisci etiam & Satyri. hi autem non sunt: ne Nymphæ quidem deæ igitur. at earum templa sunt publice uota, & dedicata. quid igitur? ne cæteri quidem ergo dij, quorum templa sunt dedicata. age porrò, Iouem & Neptunum deum numeras: ergo etiam Orcus frater eorum deus, & illi, qui fluere apud inferos dicuntur, Acheron, Cocytus, Stryx, Phlegeton, tum Charon, tum Cerberus dij putandi. at id quidem repudiandum: ne Orcus quidem igitur. quid dicitis ergo de fratribus? hæc Carneades agebat, non ut deos tolleret: quid enim philosopho minus conueniens? sed ut stoicos nihil de dijs explicare conuinceret. itaque insequabatur. quid enim, aiebat, si ij fratres sunt in numero deorum, num de patre eorum Saturno negari potest? quem uulgo maxime ad occidentem colunt. qui si est deus, patrem quoque eius Cælum esse deum confitendum est. quod si ita est, Cæli quoque parentes dij habendi sunt, Aether, & Dies, eorumq; fratres, & sorores: qui à genealogijs antiquis sic nominā-

DE NATURA DEORVM

tur, amor, dolus, motus, labor, inuidencia, fatum, senectus, mors, tenebrae, miseria, querela, gratia, fraus, pertinacia, Parcae, Hesperides, somnia: quos omnes Erebo & Nocte natos ferunt. aut igitur haec monstra probanda sunt, aut prima illa tollenda. quid? Apollinem, Vulcanum, Mercurium, ceteros deos esse diceres, de Hercule, Aesculapio, Libero, Castore, Polluce dubitabis? at hi quidem coluntur aequae atque illi, apud quosdam etiam multo magis. ergo hi dii sunt habendi mortalibus nati matribus. quid Aristaeus, qui oliuae dicitur inuentor, Apollinis filius; Theseus, qui Neptuni; reliqui, quorum patres dii, non erunt in deorum numero? quid quorum matres? opinor etiam magis. ut enim in iure civili, qui est de matre libera, liber est: item iure naturae, qui de dea matre est, deus sit necesse est. itaque Achillem Astypalea insula sanctissimum colit. qui si deus est: & Orpheus, & Rhesus dii sunt matre musa nati. nisi forte maritimae nuptiae terrenis anteponuntur. si hi dii non sunt, quia nusquam coluntur; quo modo illi sunt? uide igitur, ne uirtutibus hominum isti honores habeantur, non immortalitatibus: quod tu quoque Balbe uisus es dicere. quo modo autem potes, si Latonae deam putes, Hecatē non putare, quae matre Asteria est sorore Latonae? an haec quoque dea est? uidimus enim eius aras delubraque in Graecia. si haec dea est, cur non Eumenides? quae si deae sunt, quarum & Athenis fanum est, & apud nos, ut ego interpretor, lucus Furinae: Furiae deae sunt, speculatrices, credo, & uindices facinorum, & scelerum. quod si tales dii sunt, ut rebus humanis intersint: Natio quoque dea putanda est: cui, cum

fana circumimus in agro Ardeati, rem diuinam facere solemus. quæ quia partus matronarum tueatur, à nascantibus Natio nominata est. ea si dea est, dii omnes illi, qui commemorabantur à te, honos, fides, mens, concordia, ergo etiam spes, moneta, omniaq; quæ cogitatione nobismet ipsis possumus fingere. quod si uerisimile non est: ne illud quidem est, hæc unda fluxerunt. quid autem dicis? si dii sunt illi, quos colimus, & accepimus: cur non eodem in genere Serapim, Isimq; numeremus? quod si facimus, cur barbarorum deos repudiemus? boves igitur, & equos, ibes, accipitres, aspidas, crocodilos, pisces, canes, lupos, feles, multas præterea beluas in deorum numero reponemus. quæ si reijciamus, illa quoque unde hæc nata sunt, reijciemus. quid deinde? Ino dea dicetur quæ Leucothea à Græcis, à nobis Matuta dicitur, cum sit Cadmi filia: Circe autem, & Pasiphae è Perseide Oceani filia natæ, patre Sole, in deorum numero non habebuntur? quanquam Circem quoque coloni nostri Circeienses religiose colunt. ergo hanc deam dicis. quid Medæ respondebis? quæ duobus auis, Sole, & Oceano, Aeeta patre, matre Idyia procreata est. quid huius Absyrto fratri, qui est apud Pacuvium Egialeus? sed illud nomen ueterum literis usitatus. qui si dii non sunt, uereor quid agat Ino: hæc enim omnia ex eodem fonte fluxerunt. an Amphiaræus deus erit, & Trophonius? nostri quidem publicani, cum essent agri in Bœotia deorum immortalium excepti lege censoria, negabant immortales esse ullos, qui aliquando homines fuissent. sed si sunt hi dii, est certe Erichtheus, cuius Athenis & delubrum uidimus, & sacerdotem.

DE NATURA DEORVM

quem si deum facimus, quid aut de Codro dubitare possumus, aut de ceteris, qui pugnantes pro patria libertate ceciderunt? quod si probabile non est: ne illa quidem superiora, unde hæc manant, probanda sunt. atque in plerisque ciuitatibus intelligi potest, augenda uirtutis gratia, quo libentius Reip. causa periculum adiret optimus quisque, uirorum fortium memoriam honore deorum immortalium consecratam: ob eam enim ipsam causam Erichtheus Athenis, filiaque eius in numero deorum sunt. itemque Leonaticum est delubrum Athenis, quod Leocorion nominatur. Alabandenses quidem sanctius Alabandum colunt, à quo est urbs illa condita, quæ quæquam nobilium deorum: apud quos non inurbane Stratonicus, ut multa, cum quidam ei molestus Alabandum deum esse confirmaret, Herculem negaret, ergo, inquit, mihi Alabandus, tibi Hercules sit iratus. illa autem Balbe, quæ tu à cælo, astrisque ducebas, quàm longe serpant, non uides: solem deum esse, lunamque: quorum alterum Apollinem Græci, alteram Dianam putant. quod si luna dea est: ergo etiam lucifer, ceteraque errantes numerum deorum obtinebunt: igitur etiam inerrantes. cur autem arcus species non in deorum numero reponatur? est enim pulcher, et ob eam causam, quia speciem habeat admirabilem, Thaumante dicitur esse nata. cuius si diuina natura est, quid facies nubibus? arcus enim ipse ex nubibus efficitur quodam modo coloratus. quarum una etiam Centauros peperisse dicitur. quod si nubes retuleris in deos, referenda certe erunt tempestates, quæ populi R. ritibus consecrata sunt. ergo imbres, nimbi, procellæ, turbines sunt dii putan-

di . nostri quidem duces mare ingredientibus immolare hostiam fluctibus consueverunt . tum si est Ceres à gerendo , ita enim dicebas : terra ipsa dea est , & ita habetur : quæ est enim alia Tellus ? sin terra : mare etiam ; quem Neptunum esse dicebas : ergo & flumina , & fontes . itaque & fontis delubrum Marso ex Corsica dedicauit : & in augurum precatione Tiberinum , Spinonem , Anemonem , Nodinum , alia propinquorum fluminum nomina uidemus . ergo hoc aut in immensum serpet , aut nihil horum recipiemus , nec illa infinita ratio superstitionis probabitur . nihil ergo horum probandum est . Dicamus igitur Balbe oportet contra illos etiam , qui hos deos ex hominum genere in cælum translatos non re , sed opinione esse dicunt , quos auguste omnes sancteq; ueneramur . Principio Ioues tres numerantur , qui theologi nominantur : ex quibus primum & secundum natos in Arcadia , alterum patre Aethere , ex quo etiam Proserpinam natam ferunt , & Liberum ; alterum patre Cælo , qui genuisse Mineruam dicitur , quam principem & inuentricem belli ferunt . tertium Cretensem Saturni filium : cuius in illa insula sepulcrum ostenditur . Διοσκουροι etiam apud Graecos multis modis nominantur . primi tres , qui appellantur Anaces , Athenis ex Ioue Rege antiquissimo , & Proserpina nati , Tricopatrus , Eubuleus , Dionysius . secundi Ioue tertio nati ex Leda , Castor & Pollux . tertij dicuntur à non nullis Aleo , & Melampus , Emolus , Atrei filij , qui Pelope natus fuit . iam musæ primæ quatuor , natæ Ioue altero , Thelxiope , Mneme , Aæde , Melete . secundæ Ioue tertio , & Mnemosine procreatæ nouem .

DE NATURA DEORVM

tertia Ioue tertio Pieria nata & Antiopa: quas Pie-
 ridas, & Pierias solent poeta appellare, iisdem nomi-
 nibus, eodem numero, quo proximæ superiores. cumq;
 tu Solem, quia solus esset, appellatum esse dicas: Soles ip-
 si quàm multi à theologis proferuntur? unus eorum Io-
 ue natus, nepos Aetheris: alter Hiperione: tertius Vul-
 cano, Nili filio: cuius urbem Aegyptij uolunt esse eam,
 quæ Heliopolis appellatur. quartus is, quem heroicis
 temporibus Achanto Rhodi peperisse dicitur, autem Ia-
 lysi, Camiri, & Lindi. quintus, qui Colchis fertur.
 Aetam & Circem procreauisse. Vulcani item, pri-
 mus Cœlo natus, ex quo Minerva Apollinem eum, cu-
 ius in tutela Athenas antiqui historici esse uoluerunt. se-
 cundus Nilo natus Opas, ut Aegyptij appellant, quem
 custodem esse Aegypti uolunt. tertius ex tertio Ioue,
 & Iunone, qui Lemni fabricæ traditur præfuisse.
 quartus Menalio natus, qui tenuit insulas propter Si-
 ciliam, quæ Vulcaniæ nominabantur. Mercurius unus
 Cœlo patre, Die matre natus: cuius obscœnius excita-
 ta natura traditur, quòd aspectu Proserpinæ commo-
 tus sit. alter Valentis & Phoronidis filius, is, qui sub
 terris habetur: idem Trophonius. tertius Ioue tertio
 natus & Maia, ex quo & Penelopa Pana natum fe-
 runt. quartus Nilo patre, quem Aegyptij nefas ha-
 bent nominare. quintus, quem colunt Pheneata, qui
 Argum dicitur interemisse, ob eamq; causam Aegypto
 præfuisse, atque Aegyptijs leges & literas tradidisse.
 hunc Aegyptij Thoyth appellant: eodemq; nomine anni
 primus mensis apud eos uocatur. Aesculapiorum pri-
 mus Apollinis, quem Arcades colunt, qui specillum

inuenisse, primusq; uulnus obligauisse dicitur. secundus secundi Mercurij frater. is fulmine percussus, dicitur humatus esse Cynosuris. tertius Arsippi, & Arsinœ: qui primus purgationem alui, dentisq; euulsionem, ut ferunt, inuenit: cuius in Arcadia non longe à Lusio flumine sepulcrum & lucus ostenditur. Apollinum antiquissimus is, quem paulo ante ex Vulcano natum esse dixi, custodem Athenarum. alter Coribantis filius, natus in Creta: cuius de illa insula cum Ioue ipsa certamen fuisse traditur. tertius Ioue tertio natus & Latona: quem ex Hyperboreis Delphos ferunt aduenisse. quartus in Arcadia, quem Arcades Nomionem appellant, quod ab eo se leges ferunt accepisse. Dianæ item plures: prima Iouis, & Proserpinæ, quæ pinnatum Cupidinem genuisse dicitur. secunda notior: quam Ioue tertio & Latona natam accepimus. tertiæ pater Vpis traditur, Glauce mater. eam Græci sæpe Vpim paterno nomine appellant. Dionysios multos habemus: primum è Ioue, & Proserpina natum: secundum Nilo, qui Nysam dicitur interemisse: tertium Caprio patre; eumq; Regem Asiæ præfuisse dicunt; cuius Abazea sunt instituta: quartum Ioue & Luna, cui sacra Orphica putantur confici: quintum Niso natum, & Thione; à quo Trieterides constitutæ putantur. Venus prima Cælo & Die nata; cuius Elide delubrum uidemus. altera spuma procreata; ex qua & Mercurio Cupidinem secundum natum accepimus. tertia Ioue nata, & Dione; quæ nupsit Vulcano. sed ex ea & Marte natus Anteros dicitur. quarta Syria, Tyroq; concepta: quæ Astarte uocatur: quam Adonidi nupsisse

DE NATURA DEORVM

traditum est. Minerua prima, quam Apollinis matrem supra diximus. secunda orta Nilo, quam Aegyptij Saitem colunt. tertia illa, quam Ioue generatam supra diximus. quarta Ioue nata & Coriphe Oceani filia: quam Arcades Coriam nominant, & quadrigarum inuentricem ferunt. quinta Pallantis: quæ patrem dicitur interemisse uirginitatem suam uiolare conantem: cui pinnarum talaria affigunt. Cupido primus Mercurio & Diana prima natus dicitur: secundus Mercurio & Venere secunda: tertius quidem est Anteros. Marte & Venere tertia. atque hæc quidem, atque eiusmodi ex uetere Græciæ fama collecta sunt. quibus intelligis resistendum esse, ne perturbentur religiones. uestri autem non modo hæc non refellunt, uerum etiam confirmant, interpretando quorsum quidq; pertineat. Sed eò iam, unde huc digressi sumus, reuertamur. Num censes igitur subtiliore ratione opus esse ad hæc refellenda? nam mentem, fidem, spem, uirtutem, honorem, uictoriam, salutem, concordiam, ceteraque eiusmodi rerum uim habere uidemus, non deorum. aut enim in nobismet insunt ipsis, ut mens, ut fides, ut uirtus, ut concordia: aut optandæ nobis sunt, ut honos, ut salus, ut uictoria. quarum rerum utilitate uideo etiam consecrata simulacra. quare autem in his uis deorum insit, tum intelligam, cum cognouero. quo in genere uel maxime est fortuna numeranda: quam nemo ab inconstantia & temeritate seiunget: quæ digna certe non sunt deo. Iam uero quid uos illa delectat explicatio fabularum, & enodatio nominum? ex ætæ à filio Coelum, uinctum itidem à filio Saturnum. hæc, & alia

Et alia generis eiusdem ita defenditis, ut ij, qui ista finxerunt, non modo non insani, sed etiam fuisse sapientes uideantur. in enodandis autem nominibus, quod miserandum sit, laboratis. Saturnus, quia se saturat annis: Maiors, quia magna uertit: Minerva, quia minuit, aut quia minatur: Venus, quia uenit ad omnia: Ceres à gerendo. quàm periculosa consuetudo? in multis enim nominibus hærebitis. quid Veioi facies? quid Vulcano? quanquam, quoniam Neptunum à nando appellatum putas, nullum erit nomen, quod non possis una litera explicare unde ductum sit. in quo quidem magis tu mihi natate uisus es, quàm ipse Neptunus. magnam molestiam suscepit, et minime necessariam primus Zeno, post Cleanthes, deinde Chrysippus, commentitiarum fabularum reddere rationem, uocabulorum, cur quique ita appellati sint, causas explicare. quod cum facitis, illud profecto confitemini, longe aliter rem se habere, atque hominum opinio sit: eos enim, qui dii appellantur, rerum naturas esse, non figuras deorum. qui tantus error fuit, ut perniciosus etiam rebus non modo nomen deorum tribueretur, sed etiam sacra constituerentur: Febris enim fanum in Palatio, et ædem Larum, et aram male Fortunæ Esquilij consecratam uidemus. omnis igitur talis à philosophia pellatur error, ut, cum de dijs immortalibus disputemus, dicamus digna dijs immortalibus: de quibus habeo ipse quid sentiam, non habeo autem quid tibi assentiar. Neptunum esse dicis animum cum intelligentia per mare pergentem. idem de Cerere. istam autem intelligentiam aut maris, aut terræ non modo comprehendere animo, sed

Cic. Phil. uol. II.

k

DE NATVRA DEORVM

ne suspicione quidem possum attingere . itaq; aliunde mihi quærendum est, ut, & esse deos, & quales sint, discere possim, quàm qualis tu eos esse uelis. Videamus ea, quæ sequuntur : primum deorum ne prouidentia mundus regatur : deinde consulant ne rebus humanis : hæc enim mihi ex tua partitione restant duo . de quibus , si uobis uidetur, accuratius differendum puto. Mihi uero, inquit Velleius, ualde uidetur : nam & maiora expecto ; & his, quæ dicta sunt, uehementer assentior. Tum Balbus, interpellare te, inquit, Cotta nolo : sed sumemus tempus aliud : efficiam profecto ut fateare.

sed.
multa desunt

- „ Nequaquam istuc istac ibit : magna inest certatio.
- „ Nam ut ego illis supplicarem tanta blandiloquentia ?

Niobe parum ne ratiocinari uidetur, & sibi ipsa nefariam pestem machinari? illud uero quam callida ratione,

- » Qui uult quod uult, ita dat se res ut operam dabit :
qui est uersus omnium seminator malorum :
- » Ille transuersa mente mihi hodie tradidit repagula,
- » Quibus ego iram omnem recludam, atq; illi perniciem
dabo ;
- » Mihi mœrores, illi luctum ; exitium illi, exilium mihi.
hanc uidelicet rationem, quam uos diuino beneficio homi-
ni solum tributam dicitis, bestiae non habent . uides ne igitur,
quanto munere deorum sumus affecti ? atq; eadem
Medea patrem, patriamq; fugiens :
- » Postquam pater appropinquat, iamq; penè ut comprehendatur, parat,
- » Puerum interea obtruncat, membraq; articulatim diuidit,
- » Perq; agros passim dispergit corpus : id ea gratia,
- » Ut, dum nati dissipatos artus captaret parens,
- » Ipsa interea effugeret ; illum ut mœror tardaret sequi, -
- » Sibi salutem ut familiari pareret paricidio.
huic ut scelus, sic nec ratio quidem defuit . quid ille funestas
epulas fratri comparans, non ne uersat huc & il-
luc cogitatione rationem ?
- » Maior mihi moles, maius miscendum est malum,
- » Qui illius acerbum cor contundam & comprimam.
nec tamen ille ipse est prætereundus, qui non sat habuit
coniugem illexisse in stuprum : de quo recte & uerissime loquitur Atreus.
- » Quod re in summa summum esse arbitror

DE NATURA DEORVM

- » Periculum, matres coinquinari, regiam
 - » Contaminari stirpem, admisceri genus.
at id ipsum q̄ callide, qui regnum adulterio quæreret?
 - » Addo (inquit) huc, quod mihi portento cœlestum pater
 - » Prodigium misit regni stabilimen mei,
 - » Agnum inter pecudes aurea clarum coma
 - » Quondam Thyestem clepere ausum esse è regia :
 - » Qua in re adiutricem coniugem cepit sibi.
- uidetur ne summa improbitate usus non sine summa
esse ratione? nec uero scena solum referta est his scele-
ribus, sed multo uita communis penè maioribus. sentit
domus uniuscuiusq; , sentit forum, sentit curia, campus,
socij, prouinciæ, ut, quemadmodum ratione recte fiat,
sic ratione peccetur. alterum & à paucis, & raro, al-
terum & sæpe, & à pluribus : ut satius fuerit nullam
omnino nobis à dijs immortalibus datam esse rationem,
quàm tanta cum perniciæ datam. ut uinum ægrotis, quia
prodest raro, nocet sæpissime, melius est non adhibere
omnino, quàm spe dubiæ salutis in apertam perniciem
incurrere : sic haud scio, an melius fuerit, humano gene-
ri motum istum celerem cogitationis, acumen, solertiam,
quam rationem uocamus, quoniam pestifera sit multis,
admodum paucis salutaris, non dari omnino, quàm tam
munifice & tam large dari. quamobrem si mens uo-
luntasq; diuina iccirco consuluit hominibus, quod ijs lar-
gita est rationem : ijs solis consuluit, quos bona ratione
donauit : quos uidemus, si modo ulli sunt, esse paucos.
non placet autem, paucis à dijs immortalibus esse consul-
tum : sequitur ergo, ut nemini consultum sit. huic loco
sic soletis occurrere, non iccirco non optime nobis à dijs

esse prouisum, quod multi eorum beneficio peruerse uterentur: etiam patrimonijs multos male uti, nec ob eam causam eos beneficium à patribus nullum habere. quis istuc negat? aut quæ est in collatione ista similitudo? nec enim Herculi Deianira nocere uoluit, cum ei tunicam sanguine Cétauri tinctam dedit; nec prodesse Phæreo Iasoni is, qui gladio uomicam eius aperuit, quam sanare medici non poterant: multi enim, etiam cum obesse uellent, profuerunt, & cum prodesse, obfuerunt. ita non fit, ex eo quod datur, ut uoluntas eius, qui dederit, appareat: nec, si is, qui accepit, bene utitur, iccirco is, qui dedit, amice dedit. quæ enim libido, quæ auaritia, quod facinus aut suscipitur nisi consilio capto, aut sine animi motu & cogitatione, id est ratione perficitur? nā omnis opinio ratio est, & quidem bona ratio, si uera; mala autem, si falsa est opinio. sed à deo tantum rationem habemus, si modo habemus; bonam autem rationem, aut non bonam, à nobis: non enim, ut patrimonium relinquitur, sic ratio homini est beneficio deorum data. quid enim potius hominibus dedissent, si ijs nocere uoluissent? iniustitiæ autem, intemperantiæ, timiditatis quæ semina essent, si his uitijs ratio non subesset? Medea modo & Atreus comemorabantur à nobis, heroicæ personæ, inita, subductaq; ratione, nefaria scelera meditantes. quid leuitates comicæ, parum ne semper in ratione uersantur? parum ne subtiliter disputat ille in Eunuchis?

» = quid igitur faciam?

» Exclusit, reuocat: redeam? non, si me obsecret.

ille uero in Synephebis Academicorum more contra communem opinionem non dubitat pugnare ratione, qui in

k iij

DE NATVRA DEORVM

- amore summo, summaq; inopia suaue esse dicit
- » Parentem habere auarum, illepidum, in liberos
- » Difficilem, qui te nec amet, nec studeat tui.
atq; huic incredibili sententiæ ratiunculas suggerit :
- » Aut tu illum fructu fallas : aut per literas
- » Auertas aliquod nomen : aut per seruolum
- » Percutias pavidum : postremo, à parco patre
- » Quod sumas, quanto dissipas libentius ?
idemq; facilem & liberalem patrem incommodum esse
amanti filio disputat : quem
- » Neq; quo pacto fallam, neq; quid inde auferam,
- » Nec quem dolum ad eum, neq; machinam commoliar,
- » Scio quicquam : ita omnes meos dolos, fallacias,
- » Præstigias præstrinxit commoditas patris.
quid ergo isti doli ? quid machinæ ? quid fallaciæ, præ=
stigiæq; ? num sine ratione esse potuerunt ? ò præclarum
munus deorum : ut Phormio possit dicere :
- » Cedò senem : iam instructa mihi sunt in corde consilia
omnia.
- sed exeamus è theatro : ueniamus in forum : sessum ite
• precor : quid ut iudicetur ? qui tabularium incenderit .
quod facinus occultius ? at se Q. Sotius , splendidus
eques R. ex agro Piceno, fecisse confessus est . qui tran=
scripserit tabulas publicas . id quoque L. Alenius fecit ,
cum chyrographum Sexprimorum imitatus est . quid
hoc homine solertius ? cognosce alias quæstiones, auri To
losani, coniurationis Iugurthinæ. repete superiora Tubu
li de pecunia capta ob rem indicandam : posteriora de
incestu rogatione Peducea : tum hæc quotidiana, sicæ, ue
nena , peculatus, testamentorum etiam lege noua quæ=

stiones. inde illa actio, Ope consilioq; tuo furtum aio
factum esse: inde tot iudicia de fide mala, tutela, man-
dati, pro socio, fiducia; reliqua, quæ ex empto, aut uen-
dito, conducto, aut locato contra fidem sunt: inde iudi-
cium publicum rei priuatæ lege Lectoria: inde euerricu-
lum malitiarum omnium, iudicium de dolo malo: quod
C. Aquilius familiaris noster protulit. quem dolum idem
Aquilius tum teneri putat, cum aliud sit simulatum,
aliud actum. hanc igitur à dijs immortalibus tantam
arbitramur malorum sementem esse factam? si enim
rationem hominibus dii dederunt: & malitiam dede-
runt: est enim malitia uersuta, & fallax nocendi ratio.
ijdem autem dii fraudem dederunt, facinus, ceteraq;
quorum nihil nec suscipi sine ratione, nec effici potest.
utinam igitur, ut illa anus optat,

» = ne in nemore Pelio securibus

» Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes:

sic istā calliditatem hominibus dii ne dedissent: qua per-
pauci bene utuntur: qui tamen ipsi sæpe à male utenti-
bus opprimuntur: innumerabiles autem improbe utun-
tur: ut donum hoc diuinum rationis, et consilij, ad frau-
dem hominibus, non ad bonitatem impertitum esse uidea-
tur. sed urgetis identidem, hominum esse istam culpā, non
deorū. ut si medicus grauitatem morbi, gubernator uim
tempestatis accuset. et si hi quidem homunculi, sed tamen
ridiculi. quis enim te adhibuisset, dixerit quis iam, si ista
non essent? contra deum licet disputare liberius. in ho-
minum uitijis ais esse culpam. eam dedisses hominibus ra-
tionem, quæ uitia culpamq; excluderet. ubi igitur locus
fuit errori deorum? nam patrimonia spe bene tradendi

k iij

DE NATURA DEORVM

relinquimus : qua possumus falli, deus falli qui potuit ?
 an ut Sol, in currum cum Phaetontem filium sustulit ?
 aut Neptunus, cum Theseus Hyppolitum perdidit, cum
 ter optandi à Neptuno patre habuisset potestatem ? poe-
 tarum ista sunt : nos autem philosophi esse uolumus re-
 rum auctores, non fabularum. atq; ij tamen ipsi dij
 poetici si scissent perniciofa fore illa filijs, peccasse in be-
 neficio putarentur. Et, si uerum est quod Aristo Chius
 dicere solebat, nocere audientibus philosophos ijs, qui be-
 ne dicta male interpretarentur : posse enim afotos ex
 Aristippi, acerbos è Zenonis schola exire : prorsus, si qui
 audierunt, uitiosi essent discessuri, quod peruerse philoso-
 phorum disputationem interpretarentur : tacere præsta-
 re philosophis, q̃ ijs, qui se audissent, nocere. sic, si homi-
 nes rationem bono consilio à dijs immortalibus datam, in
 fraudem malitiamq; conuertunt ; non dari illam, quam
 dari humano generi, melius fuit. ut si medicus sciat
 eum ægrotum, qui iussus sit uinum sumere, meracius
 sumpturum, statimq; periturum, magna sit in culpa :
 sic uestra ista prouidentia reprehendenda, quæ rationem
 dederit ijs, quos scierit ea peruerse, Et improbe usuros.
 nisi forte dicitis eam nesciuisse. utinam quidem. sed non
 audebitis : non enim ignoro, quanti eius nomen putetis.
 sed hic quidem locus concludi iam potest. nam si stultiti-
 a consensu omnium philosophorum maius est malum,
 quàm si omnia mala Et fortunæ Et corporis ex altera
 parte ponantur ; sapientiam autem nemo assequitur : in
 summis malis omnes sumus, quibus uos optime cōsultum
 à dijs immortalibus dicitis. nam ut nihil interest, utrum
 nemo ualeat, an nemo possit ualere : sic nō intelligo, quid

interfit, utrum nemo sit sapiens, an nemo esse possit. ac nos quidem nimis multa de re apertissima. Telamon autem uno uersu locum totum conficit, utrum dii homines negligent:

Nā si curent, bene bonis sit, male malis: quod nunc abest. debebant illi quidem omnes bonos efficere, si quidem hominum generi consulebant. sin id minus, bonis quidem certe consulere debebant. cur igitur duos Scipiones, fortissimos, & optimos uiros, in Hispania Pœnus oppressit? cur Maximus extulit filium consularem? cur Marcellum Annibal interemit? cur Paulum Cannæ sustulerunt? cur Pœnorum crudelitati Reguli corpus est præbitum? cur Africanum domestici parietes nō texerunt? sed hæc uetera, & alia permulta. propiora uideamus. cur auunculus meus, uir innocentissimus, idemq; doctissimus, P. Rutilius in exilio est? cur sodalis meus interfectus domi suæ Drusus? cur temperantiæ, prudentiæq; specimen ante simulacrum Vestæ pontifex maximus est Q. Scæuola trucidatus? cur etiam ante tot ciuitatis principes à Cinna interempti? cur omnium perfidiosissimus C. Marius Q. Catulum præstantissima dignitate uirum mori potuit iubere? dies deficiat, si uelim numerare quibus bonis male euenerit; nec minus, si commemorem, quibus improbis optime. cur enim Marius tam feliciter septimum Consul domi suæ senex est mortuus? cur omnium crudelissimus tam diu Cinna regnauit? at dedit pœnas. prohiberi melius fuit, impediriq; ne tot summos uiros interficeret, quàm ipsum aliquando pœnas dare. summo cruciatu, supplicioq; Varius homo importunissimus perijt: sed, quia Drusum ferro, Metellum

DE NATVRA DEORVM

ueneno sustulerat, illos conseruari melius fuit, quàm poenas sceleris varium pendere. duo de XL Dionysius tyrannus annos fuit opulentissimæ & beatissimæ ciuitatis. quàm multas ante hunc in ipso Graciæ flore Pisistratus, ac Phalaris, ac Apollodorus poenas sustulit, multis quidem ante cruciatis, & necatis. & prædones multi sæpe poenas dant: nec tamen possumus dicere non plures captiuos acerbe, quàm prædones necatos. Anaxarchum Democritum à Cyprio tyranno excarnificatum accepi-
mus, Zenonem Eleatem in tormentis necatum. quid dicam de Socrate? cuius morti illacrymari soleo Platonem legens. uides ne igitur, deorum iudicio, si uident res humanas, discrimen esse sublatum? Diogenes quidem Cynicus dicere solebat, Harpalum, qui temporibus illis prædo felix habebatur, contra deos testimonium dicere, quòd in illa fortuna tam diu uiueret. Dionysius, de quo ante dixi, cum fanum Proserpinæ Locris expilauisset, nauigabat Syracusas: isq; cum secundissime cursum teneret, uidetis ne, inquit, amici, quàm bona à dijs immortalibus nauigatio sacrilegis detur? atque homo acutius, cum bene, planeq; percepisset, in eadem sententia perseuerabat. qui, cum ad Peloponnesum classem appulisset, & in fanum uenisset Iouis Olympij, aureum ei detraxit amiculum grandi pondere, quo Iouem ornat ex manubijs Carthagenensium tyrannus Gelo: atque in eo etiam cauillatus est, æstate graue esse aureum amiculum, hieme frigidum: eiq; laneum pallium iniecit, cum id esse aptum ad omne anni tempus diceret. idemq; Aesculapij Epidauri barbam auream demi iussit: neque enim conuenire, barbatum esse filium, cum

in omnibus fanis pater imberbis esset. iam mensas argenteas de omnibus delubris iussit auferri: in quibus quod more ueteris Græciæ inscriptum esset bonorum deorum, uti se eorum bonitate uelle dicebat. idem uictorionalas aureas, & pateras, coronasq; quæ simulacrorum porrectis manibus sustinebantur, sine dubitatione tollebat, eaq; se accipere, non auferre dicebat: esse enim stultitiam, à quibus bona precaremur, ab ijs porrigentibus, & dantibus nolle sumere. eundemq; ferunt hac, quæ dixi, sublata de fanis in forum protulisse, & per præconem uendidisse; exactaq; pecunia, edixisse, ut, quod quisque à sacris haberet, id ante diem certam in suum quidq; fanum referret: ita ad impietatem in deos, in homines adiunxit iniuriam. hunc igitur nec Olympius Iuppiter fulmine percussit, nec Aesculapius misero diuturnoq; morbo intabescens interemit; atque in suo lectulo mortuus, in Tympanidis rogum illatus est; eamq; potestatem, quam ipse per scelus erat nactus, quasi iustam, & legitimam hæreditatis loco filio tradidit. inuita in hoc loco uersatur oratio: uidetur enim auctoritatem asserere peccandi: & recte uideretur, nisi & uirtutis, & uitiorum sine ulla diuina ratione graue ipsius conscientiae pondus esset. qua sublata, iacent omnia. ut enim nec domus, nec Resp. ratione quadam, & disciplina designata uideatur, si in ea nec recte factis præmia extent ulla, nec supplicia peccatis: sic mundi diuina in homines moderatio profecto nulla est, si in ea discrimen nullum est bonorum, & malorum. at enim minora dii negligunt, neque agellos singulorum, nec uiticulas persequuntur, nec, si

DE NATURA DEORVM

uredo, aut grando quippiam nocuit, id Ioui animadu-
uertendum fuit. ne in regnis quidem Reges omnia mi-
nima curant. sic enim dicitis, quasi ego paulo ante de
fundo Formiano P. Rutilij sim questus, non de amissa
salute. atque hoc quidem omnes mortales sic habent, ex-
ternas commoditates, uineta, segetes, oliueta, uberta-
tem frugum, & fructuum, omnem denique commo-
ditatem, prosperitatemq; uitæ à dijs se habere: uirtu-
tem autem nemo unquam acceptam deo retulit. nimi-
rum recte: propter uirtutem enim iure laudamur, &
in uirtute recte gloriamur. quod non contingeret, si id
donum à deo, non à nobis haberemus. at uero aut ho-
noribus aucti, aut re familiari, aut si aliud quippiam
nacti sumus fortuiti boni, aut depulimus mali, cum dijs
gratias agimus, tum nihil nostræ laudi assumptum ar-
bitramur. num quis, quod bonus uir esset, gratias dijs
egit unquam? at quod diues, quod honoratus, quod in-
columis. Iouemq; optimum maximum ob eas res appel-
lant, non quod nos iustos, temperatos, sapientes efficiat,
sed quod saluos, incolumes, opulentos, copiosos. neque
Herculi quisquam decumam uouit unquam, si sapiens
factus esset. quanquam Pythagoras, cum in geometria
quiddam noui inuenisset, musis bouem immolasse dici-
tur. sed id quidem non credo, quoniam ille ne Apollini
quidem Delio hostiam immolare uoluit, ne aram sangui-
ne aspergeret. ad rem autem ut redeam, iudicium hoc
omnium mortalium est, fortunam à deo petendam, à
se ipso sumendam esse sapientiam. quamuis menti delu-
bra, & uirtuti, & fidei consecremus: tamen hæc in no-
bis ipsis sita uidemus: spei, salutis, opis, uictoriae fa-

30:27-

Salomō. 3.
3. A. B.
1. A.

cultas à dijs expetenda est. improborum igitur prosperitates, secundæq; res redarguunt (ut Diogenes dicebat) uim omnem deorum, ac potestatem. at non nunquam bonos exitus habent boni. eos quidem ascribimus, attribuimusq; sine ulla ratione dijs immortalibus. at Diagoras, cum Samothraciam uenisset, atheos ille qui dicitur, atque ei quidam amicus, tu, qui deos putas humana negligere, non ne animaduertis ex tot tabellis pictis, quàm multi uotis uim tempestatis effugerint, in portumq; salui peruenerint? ita fit, inquit: illi enim nusquam picti sunt, qui naufragium fecerunt, in mariq; perierunt. idemq; cum ei nauiganti uectores aduersa tempestate timidi, & perterriti dicerent, non iniuria sibi illud accidere, qui illum in eandem nauem recepissent: ostendit eis in eodem cursu multas alias laborantes, quas uisq; num etiam in ijs nauibus Diagoram uehi crederent. sic enim sese res habet, ut ad prosperam, aduersamue fortunam, qualis sis, aut quemadmodum uixeris, nihil inter sit. non animaduertunt, inquit, omnia dij: ne Reges quidem. quid est simile? Reges enim si scientes prætermittunt, magna culpa est. at deo ne excusatio quidem est inscientiæ. quem uos præclare defenditis, cum dicitis, eam uim deorum esse, ut, etiam si quis morte poenas sceleris effugerit, expetantur eæ poenæ à liberis, à nepotibus, à posteris. ò miram æquitatem deorum. ferret ne ulla ciuitas latorem istiusmodi legis, ut condemnaretur filius, aut nepos, si pater, aut auus deliquisset? qui nam Tantalidarum internecioni modus pareretur? aut quænam unquam ob mortem Myrtili poenis luedis dabitur satietas supplicij? utrum poetæ Stoicos de-

DE NATURA DEORVM

prauauerint, an Stoici poetis dederint auctoritatem, non facile dixerim: portenta enim & flagitia ab utrisque dicuntur: neque enim, quem Hipponactis iambus læserat, aut qui erat Archilochi uersu uulneratus, à deo immissum dolorem, non conceptum à se ipso continebat: nec, cum Aegisthi libidinem, aut cum Paridis uidemus, à deo causam requirimus, cum culpæ penè uocem audiamus: nec ego multorum egrorum salutem non ab Hippocrate potius, quàm ab Aesculapio datam iudico: nec Lacedæmoniorum disciplinam dicam unquàm ab Apolline potius Spartæ, quàm à Lycurgo datam. Crytolaus inquam euerit Corinthum, Carthaginem Asdrubal. hi duos illos oculos oræ maritimæ effoderunt, non iratus alicui, quem omnino irasci posse negatis deum. at subuenire certe potuit, & conseruare urbes tantas, atque tales. uos enim ipsi dicere soletis, nihil esse quod deus efficere non possit, & quidem sine labore ullo: ut enim hominum membra nulla contentione, mente ipsa, ac uoluntate moueantur, sic numine deorum omnia fingi, moueri, mutariq; posse. neque id dicitis superstitiose, atque aniliter, sed physica, constantiq; ratione: materiam enim rerum, ex qua, & in qua omnia sint, totam esse flexibilem, & commutabilem, ut nihil sit, quod non ex ea quamuis subito fingi, conueritiq; possit: eius autem uniuersæ fiêtricem, & moderatricem diuinam esse prouidentiam: hanc igitur, quocunque se moueat, efficere posse quicquid uelit. itaque aut nescit, quid possit: aut negligit res humanas: aut, quid sit optimû, nō potest iudicare. non curat singulos homines. non mirum: ne ciuitates quidem. non has: ne naz

tiones quidem, & gentes. quod si has etiam contemnet,
 quid mirum est, omne ab ea genus humanum esse con=
 temptum? sed quo modo iudem dicitis, non omnia deos
 persequi, qui iudem uultis, à dijs immortalibus homini=
 bus dispartiri, ac diuidi somnia? iccirco somnia hæc te=
 cum, quia uestra est de somniorum ueritate sententia. at=
 que iudem etiam uota suscipi dicitis oportere. nempe sin=
 guli uouent. audit igitur mens diuina etiam de singu=
 lis. uidetis ergo, eam non esse tam occupatam, quam pu=
 tabatis? fac esse dislentam, cælum uersantem, terram.
 tuentem, maria moderantem. cur tam multos deos nihil
 agere & cessare patitur? cur non rebus humanis aliquos
 ociosos deos præfecit? qui à te Balbe innumerabiles ex=
 plicati sunt. hæc ferè dicere habui de natura deorum,
 non ut eam tollerem, sed ut intelligeretis, quàm esset ob=
 scura, & quàm difficiles explicatus haberet. Quæ cum
 dixisset Cotta, finem fecit. Lucilius autem, uchemen=
 tius, inquit, tu quidem Cotta inuectus es in meram Stoï=
 corum rationem, quæ de providentia deorum ab illis
 sanctissime & providentissime consituta est. sed quo=
 niam aduersperascit, dabis diem nobis aliquem, ut con=
 tra ista dicamus: est enim mihi tecum pro aris, & fo=
 cis certamen, & pro deorum templis, atque delubris,
 proq; urbis muris, quos uos pontifices sanctos esse dicitis,
 diligentiusq; urbem religione, quàm ipsis mœnibus cin=
 gitis. quæ deserui à me, dum quidem sperare potero,
 nefas iudico. Tum Cotta, ego uero & opto redargui
 me Balbe: & ea, quæ disputari, differere malui, quàm
 iudicare: & facile me à te uinci posse, certo scio.
 Quippe, inquit Velleius, qui etiam somnia putet ad

DE NATVRA DEORVM

*nos mitti ab Ioue . quæ ipsa tamen tam leuia non sunt ,
quàm est Stoicorum de natura deorum oratio . Hæc cum
essent dicta , ita discessimus , ut Velleio Cotta disputatio
uerior , mihi Balbi ad ueritatis similitudinem uideretur
esse propensior .*

M. TVLLII

M. TVLLII CICERONIS

DE DIVINATIONE

LIBER I.

V

Etus opinio est, iam usq; ab heroicis
 ducta temporibus, eaq; & populi
 R. & omnium gentium firmata
 consensu, uersari quandam inter
 homines diuinationem, quam Græ-
 ci *μαντικὴν* appellant, id est præ-
 sensionem, & scientiam rerum futurarum. magnifica
 quædam res, & salutaris, si modo est ulla, quæq; pro-
 xima ad deorum uim natura mortali possit accedere.
 itaq; ut alia nos melius multa, quàm Græci: sic huic præ-
 stantissimæ rei nomen nostri à diuis, Græci, ut Plato in-
 terpretatur, à furore duxerunt. gentem quidem nul-
 lam uideo neq; tam humanam, atq; doctam, neq; tam
 immanem, tamq; barbaram, quæ non significari fu-
 tura, & à quibusdam intelligi, prædiciq; posse censeat.

Principio Assyrii, ut ab ultimis auctoritatem repe-
 tam, propter planitiem, magnitudinemq; regionum,
 quas incolebant, cum cælum ex omni parte patens, atq;
 apertum intuerentur, traiectiones, motusq; stellarum
 obseruauerunt: quibus notatis, quid cuiq; significare-
 tur, memoriæ prodiderunt. qua in natione Chaldaï
 non ex artis, sed ex gentis uocabulo nominati, diuturna
 obseruatione siderum, scientiam putantur effecisse, ut
 prædici posset, quid cuiq; euenturum, & quo quisq; fato
 natus esset, eandem artem etiam Aegypti longinquitate

Cic. Phil. uol. II.

l

DE DIVINATIONE

temporum innumerabilibus penè seculis consecuti putantur. Cilicum autem, & Pisidarum gens, & his finitima Pamphylia, quibus nationibus præsumimus ipsi, uolantibus auium, cantibusq; , ut certissimis signis, declarari res futuras putant. quam uero Græcia coloniam misit in Aetoliam, Ioniam, Asiam, Siciliam, Italiam sine Pythio, aut Dodonæo, aut Ammonis oraculo? aut quod bellum susceptum ab ea sine cōsilio deorum est? nec unum genus est diuinationis publice, priuatimq; celebratum. nam ut omittam ceteros populos, noster quàm multa genera complexus est? Principio huius urbis parens Romulus non solum auspicato urbem condidisse, sed ipse etiam optimus augur fuisse traditur. deinde auguribus & reliqui reges usi: & exactis regibus nihil publice sine auspicijs nec domi, nec militiæ gerebatur. cumq; magna uis uideretur esse & in impetrandis, consulendisq; rebus, & in monstris interpretandis, ac procurandis in aruspicum disciplina: omnem hanc ex Etruria scientiam adhibebant, ne genus esset ullum diuinationis, quod neglectum ab ijs uideretur. & cum duobus modis animi sine ratione, & scientia, motu ipsi suo soluto, & libero incitarentur, uno furente, altero somniantes: furoris diuinationem Sibyllinis maxime uersibus contineri arbitrati, eorum decem interpretes delictos ex ciuitate esse uoluerunt. ex quo genere sæpe ariolorum etiam, & uatum furibundas prædictiones, ut Octauiano bello Cornelij Culleoli, audiendas putauerunt. nec uero somnia grauiora, si quæ ad Remp. pertinere uisa sunt, à summo consilio neglecta sunt. quin etiam memoria nostra templum Innonis Sospitiæ L. Iu-

lius, qui cum P. Rutilio Consul fuit, de senatus sententia refecit ex Cæciliæ Balearici filix somnio. atq; hac, ut ego arbitror, ueteres rerum magis euentis moniti, q̃ ratione docti putauerunt, & probauerunt. Philosophorum uero exquisita quædam argumenta, cur esset uera diuination, collecta sunt. ex quibus, ut de antiquissimis loquar, Colophonius Xenophanes unus, qui deos esse diceret, diuinationem funditus sustulit. reliqui uero omnes, præter Epicurum balbutientem de natura deorum, diuinationem probauerunt, sed non uno modo. nam cum Socrates, omnesq; Socratici, Zenoq; & ij qui ab eo essent profecti, manerent in antiquorum philosophorum sententia, uetere Academia, & Peripateticis consentientibus; cumq; huic rei magnam auctoritatem Pythagoras iam ante tribuisset, qui etiam ipse augur uellet esse; plurimisq; locis grauis auctor Democritus præfensionem rerum futurarum comprobaret: Dicaarchus Peripateticus cetera diuinationis genera sustulit, somniorum, & furoris reliquit; Cratippusq; familiaris noster, quem ego parem summis Peripateticis iudico, iisdem rebus fidem tribuit, reliqua diuinationis genera reiecit. sed cum Stoici omnia ferè illa defenderent, quod & Zeno in suis commentarijs quasi semina quadam sparsisset, & ea Cleanthes paulo uberiora fecisset: accessit acerrimo uir ingenio Chrysippus, qui totam de diuinatione duobus libris explicauit sententiam, uno præterea de oraculis, uno de somnijs. quem subsequens, unum librum Babylo-nius Diogenes edidit eius auditor, duos Antipater, quinque noster Posidonius. sed à Stoicis uel principibus eius

L ij

DE DIVINATIONE

disciplina, Posidonij doctor, discipulus Antipatri, de-
 generavit Panatius: nec tamen ausus est negare uim
 esse diuinandi, sed dubitare se dixit. quod illi in aliqua
 re, inuitissimis Stoicis, Stoico facere licuit, id nos ut in
 reliquis rebus faciamus, à Stoicis non concedetur? præ-
 sertim cum id, de quo Panatio non liquet, reliquis eius-
 dem disciplinae solis uideatur luce clarius. sed hæc qui-
 dem laus Academiae, præstantissimi philosophi iudicio,
 & testimonio cōprobata est. etenim nobismet ipsis qua-
 rentibus quid sit de diuinatione iudicandum, q̃ à Car-
 neade multa acute, & copiose contra Stoicos disputata
 sint, uerentibusq; ne temere uel falsæ rei, uel non satis co-
 gnitæ assentiamur, faciendum uidetur, ut diligenter
 etiam, atque etiam argumenta cum argumentis compa-
 remus, ut fecimus in ijs tribus libris, quos de natura
 deorum scripsimus. nam cum omnibus in rebus teme-
 ritas in assentiendo, errorq; turpis est, tum in eo loco ma-
 xime, in quo iudicandum est quantum auspicijs, rebusq;
 diuinis, religioniq; tribuamus: est enim periculum, ne
 aut neglectis ijs impia fraude, aut susceptis anili su-
 perstitione obligemur. quibus de rebus & aliàs sæpe,
 & paulo accuratius nuper, cum essem cum Q. fra-
 tre, in Tusculano disputatum est. Nam cum ambu-
 landi causa in Lyceum uenissemus (id enim superiori
 gymnasio nomen est) perlegi, inquit ille, tuum paulo
 ante tertium de natura deorum: in quo disputatio Cot-
 tæ, quanquam labefactauit sententiam meam, non fun-
 ditus tamen sustulit. Optime uero, inquā: etenim
 ipse Cotta sic disputat, ut Stoicorum magis argumenta
 confutet, quàm hominum deleat religionem. Tum

Quintus, dicitur quidem istuc, inquit, à Cotta, & uero sæpius, credo ne communi iure migrare uideatur: sed studio contra Stoicos differendi deos mihi uidetur funditus tollere. eius orationi non sanè desidero quid respondeam: satis enim defensa religio est in secundo libro à Lucilio: cuius disputatio tibi ipsi, ut in extremo tertio scribis, ad ueritatem est uisa propensior. sed, quod prætermisum est in illis libris, credo quia commodius arbitratu es separatim id quæri, deq; eo differi, id est de diuinatione, quæ est earum rerum, quæ fortuitæ putantur, prædictio, atq; præsensio, id, si placet, uideamus quam habeat uim, & quale sit. ego enim sic existimo: si sint ea genera diuinandi uera, de quibus accipimus, quæq; colimus, esse deos: uicissimq; si dii sint, esse qui diuinent. Arcem tu quidem Stoicorum, inquam, Quinte defendis: siquidem ista reciprocantur: ut & si diuinatio sit, dii sint; & si dii sint, sit diuinatio. quorum neutrum tam facile, quàm tu arbitraris, conceditur. nam & natura significari futura sine deo possunt: & ut sint dii, potest fieri, ut nulla ab ijs diuinationis generi humano tributa sit. Atq; ille, mihi uero, inquit, satis est argumenti, & esse deos, & consulere rebus humanis, qd esse clara & perspicua diuinationis genera iudico. de quibus quid ipse sentiam, si placet, exponam, ita tamen, si uacas animo, neq; habes aliquid, quod huic sermoni præuertendum putes. Ego uero, inquam, philosophiæ Quinte semper uaco: hoc autem tempore, cum sit nihil aliud quod libenter agere possimus, multo magis auco audire, de diuinatione quid sentias. Nihil, inquit, quidem noui, nec quod præter ceteros ipse sen-

DE DIVINATIONE

tiam: nam cum antiquissimam sententiam, tum omnium
 populorum, & gentium consensu comprobata sequor.
 Duo sunt enim diuinandi genera: quorum alterum ar
 tis est, alterum naturæ. quæ est autem gens, aut quæ ci
 uitas, quæ non aut extis pecudum aut monstra, aut ful
 gura interpretantium, aut augurum, aut astrologorum,
 aut sortium (ea enim ferè artis sunt) aut somniorum,
 aut uaticinationum (hæc enim duo naturalia putantur)
 prædictione moueatur? quarum quidem rerum euenta
 magis arbitror, quàm causas queri oportere. est enim
 uis & natura quædam, quæ tum obseruatis longo tem
 pore significationibus, tum aliquo instinctu, inflatuq; di
 uino futura prænunciat. quare omittat urgere Carnea
 des: quod faciebat etiam Panætius, requirens, Iuppiter ne
 cornicem à læua, coruum à dextra canere iussisset? ob
 seruata sunt hæc tempore immenso, et significatione euen
 tus animaduersa, & notata. nihil est autem, quod non
 longinquitas temporum, excipiente memoria, prodèdisq;
 monumentis, efficere, atq; assequi possit. mirari licet, quæ
 sint animaduersa à medicis herbarum genera, quæ radi
 cum ad morsus bestiarum, ad oculorum morbos ad ul
 nera. quorum uim, atq; naturam ratio nunquam expli
 cavit: utilitate & ars est, & inuentor probatus. age,
 ea, quæ, quanquam ex alio genere sunt, tamen diuinatio
 ni sunt similia, uideamus.

- ” Atq; etiam uentos præmonstrat sæpe futuros
- ” Inflatum mare, cum subito, penitusq; tumescit,
- ” Saxaq; cana, salis niuico spumata liquore,
- ” Tristificas certant Neptuno reddere uoces,
- ” Aut densus stridor cum celsò è uertice montis

- 22 Ortus adaugeſcit ſcopulorum ſæpe repulſu.
 atq; his rerum præſenſionibus prognoflica tua referta
 ſunt. quis igitur elicere cauſas præſenſionum poteſt? eſſi
 uideo Boethum Stoicum eſſe conatum. qui hætenus ali
 quid egit, ut earum rationem rerum explicaret, quæ in
 mari cœlo'ue fierent. illa uero cur eueniant, quis proba
 biliter dixerit?
- 22 Cana fulix itidem fugiens è gurgite ponti,
 22 Nunciat horribiles clamans inſtare procellas,
 22 Haud modicos tremulo fundens è gutture cantus.
 22 Sæpe etiam pertriſte canit de pectore carmen,
 22 Et matutinis Acredula nocibus inſtat,
 22 Vocibus inſtat, & affiduas iacit ore querelas,
 22 Cum primum gelidos rores aurora remittit.
 22 Fuſcaq; non nunquam curſans per littora cornix
 22 Demerſit caput, & fluctum ceruice recepit.
 uidemus hæc ſigna nunquam ferè euentientia: nec ta-
 men, cur ita fiat, uidemus.
- 22 Vos quoq; ſigna uidetis aquai dulcis alumna,
 22 Cum clamore paratis inanes fundere uoces,
 22 Abſurdoq; ſono fontes, & ſtagna cietis.
 quis eſt, qui ranunculos hoc uidere ſuſpicari poſſit? ſed
 ineſt mire & ranunculis quædam natura ſignificans ali
 quid, per ſe ipſa ſatis certa, cognitioni autem hominum
 obſcurior.
- 22 Mollipedesq; boues ſpectantes lumina cœli
 22 Naribus humiferum duxere ex aere ſuccum.
 non quero cur, quoniam, quid eueniat, intelligo.
 22 Iam uero ſemper uiridis, ſemperq; grauata
 22 Lentifcus triplici ſolita grandefcere foetu,

DE DIVINATIONE

- » Ter fruges fundens, tria tempora monstrat arandi.
 ne hoc quidem quæro, cur hæc arbor una ter floreat, aut
 cur arandi maturitatem ad signum floris accommodet.
 hoc sum contentus, q̄, etiam si, quo modo quidq; fiat, igno-
 rem, quid fiat intelligo. pro omni igitur diuinatione idē,
 quod pro omnibus ijs rebus, quas commemoravi, respon-
 debo. quid Scamoneæ radix ad purgandum, quid Aristo-
 lochia ad morsus serpentum possit, quæ nomen ex inuen-
 tore repperit, rem ipsam inuētor ex somnio, uideo; quod
 satis est: cur possit, nescio. sic uentorum, & imbrium si-
 gna, quæ dixi, rationem quam habeant, non satis perspi-
 cio: uim & euentum agnosco, scio, approbo. similiter,
 quid fissum in extis, quid fibra ualeat, accipio: quæ causa
 sit, nescio. atq; horum quidem plena uita est: extis enim
 omnes ferē utūtur. quid de fulgurum uī, dubitare num
 possumus? non ne cum multa alia mirabilia, tum illud in-
 primis? cum Summanus in fastigio Iouis optimi maximi,
 qui tum erat fictilis, cœlo ictus esset, nec usquā eius simu-
 lacri caput inueniretur, aruspices in Tiberim id depul-
 sum esse dixerunt, idq; inuētum est eo loco, qui est ab aru-
 spicibus demonstratus. sed quo potius utar aut auctore,
 aut teste, q̄ te? cuius edidici etiam uersus, et libenter qui-
 dem, quos in secūdo Consulatu Vrania musa pronūciat.
- » Principio ætherio flammatus Iuppiter igni
 » Vertitur, & totum collustrat lumine mundum,
 » Menteq; diuina cœlum terrasq; petessit:
 » Quæ penitus sensus hominum, uitasq; retentat,
 » Aetheris æterni septa, atq; inclusa cauernis.
 » Et si stellarum motus cursusq; uagantes
 » Nosse uelis, quæ sint signorum in sede locatæ,

» Quæ uerbo, & falsis Graiorum uocibus errant,
» Re uera certo lapsu, spatioq; feruntur :
» Omnia iam cernes diuina mente notata .
» Nam primum astrorum uolucres te Consule motus,
» Concursumq; graues stellarum ardore micantes
» Tu quoq; cum tumulos Albano in monte niuales
» Lustrasti, & lato maestasti lacte Latinas,
» Vidisti, & claro tremulos ardore cometas,
» Multaq; misceri nocturna strage putasti,
» Quod fermè dirum in tempus cecinere Latinæ,
» Cum claram speciem concreto lumine luna
» Abdidit, & subito stellanti nocte perempta est .
» Quid uero Phœbi fax, tristis nuncia belli,
» Quæ magnum ad columen flammato ardore uolabat,
» Præcipites cœli partes, obitusq; petisset ;
» Aut cum terribili percussus fulmine ciuis,
» Luce serenanti uitalia lumina liquit ;
» Aut cum se grauido tremefecit corpore tellus .
» Iam uero uariæ nocturno tempore uisæ
» Terribiles formæ bellum, motusq; mouebant :
» Multaq; per terras uates oracla furenti
» Pectore fundebant tristes minitantiæ casus :
» Atq; ea, quæ lapsu tandem cecidere uetusto,
» Hæc fore, perpetuis signis, clarisq; frequentans
» Ipse deum genitor cœlo, terrisq; canebat .
» Nunc ea, Torquato quæ quondam, & Consule Cotta
» Lydius ediderat Tyrrenæ gentis aruspex,
» Omnia fixa tuus glomerans determinat annus .
» Nam pater altitonans stellanti nixus olympo
» Ipse suos quondam tumulos, ac templa petiuit,

DE DIVINATIONE

» Et Capitolinis iniecit sedibus ignes.
 » Tum species ex ære uetus, generataq; Natiæ
 » Concidit, elapsæq; uetusto numine leges:
 » Et diuum simulacra peremit fulminis ardor.
 » Hic siluestris erat, Romani nominis altrix,
 » Martia, quæ paruos Mauortis semine natos
 » Vberibus grauidis uitali rore rigabat:
 » Quæ tum cum pueris flammato fulminis ictu
 » Concidit, atq; auulsa pedum uestigia liquit.
 » Tum quis non artis scripta, ac monumenta uolutans,
 » Voces tristificas chartis promebat Etruscis?
 » Omnes ciuili generosam stirpe profectam
 » Vitare ingentem cladem, pestemq; monebant:
 » Vel legum exitium constanti uoce ferebant,
 » Tempia deumq; adeo flammis, urbesq; iubebant
 » Eripere, & stragem horribilem, cademq; uereri:
 » Atq; hæc fixa graui fato, ac fundata teneri,
 » Ni post excisum ad columen formata decore
 » Sancta Iouis species claros spectaret in ortus:
 » Tum fore, ut occultos populus, sanctusq; senatus
 » Cernere conatus posset, si solis ad ortum
 » Conuersa, inde patrum sedes, populiq; uideret.
 » Hæc tardata diu species, multumq; morata
 » Consule te tandem celsa ej³ in sede locata:
 » Atq; una fixi, ac signati temporis hora
 » Iuppiter excelsa clarabat sceptræ columna:
 » Ac clades patriæ flamma, ferroq; parata,
 » Vocibus Allobrogum patribus populoq; patebat.
 » Rite igitur ueteres, quorum monumenta tenetis,
 » Qui populos, urbesq; modo, ac uirtute regebant;

- » Rite etiam uestri, quorum pietasq; fidesq;
 » Præstitit, & longe uicit sapientia cunctos,
 » Præcipue ingenti coluerunt numine diuos.
 » Hæc adeo penitus cura uidere sagaci
 » Ocia qui studiis læti tenuere decoris,
 » Inq; Academia umbrifera, nitidoq; Lyceo
 » Fuderunt claras fœcundi pectoris artes.
 » E' quibus ereptum primo iam à flore iuuentæ,
 » Te patria in media uirtutum mole locauit.
 » Tu tamen anxiferas curas requiete relaxas,
 » Quod patriæ uoces studiis, nobisq; sacraſti.

tu igitur animum poteris inducere contra ea, quæ à me
 disputantur, de diuinatione dicere, qui & gesseris ea, quæ
 gessisti, & ea, quæ pronunciaui, accuratissime scripseris?
 quid quæris Carneade, cur hæc ita fiant, aut qua arte per
 spici possint? nescire me fateor: euenire autem, te ipsum
 dico uidere. casu, inquis. ita ne uero? quicquam potest
 esse casu factum, quod omnes habet in se numeros ueri-
 tatis? quatuor tali iacti, casu uenereum efficiunt. num
 etiam centum uenereos, si CCCC talos ieceris, casu
 futuros putas? aspersa temere pigmenta in tabula, oris
 lineamenta effingere possunt: num etiam Veneris Gni-
 diæ, Coæq; pulchritudinem effingi posse aspersione for-
 tuita putas? sus rostro si humi a literam impreſſerit, nū
 propterea suspicari poteris, Andromacham Ennij ab ea
 posse describi? fingeſſet Carneades, in Chiorum lapici-
 dinis saxo diffiſſo caput extitiſſe Panisci. credo, ali-
 quam non diſſimilem figuram, sed certe non talem,
 ut eam factam à Scopa diceret: sic enim se profecto
 res habet, ut nunquam perfecte ueritatem casus imi-

DE DIVINATIONE

etetur . at non nunquam ea , quæ prædicta sunt , minus
eueniunt . quæ tandem id ars non habet? earum dico ar
tium, quæ coniectura continentur, & sunt opinabiles. an
medicina ars non putanda est? quam tamen multa fal
lunt . quid? gubernatores non ne falluntur? an Achio
rum exercitus, & tot nauium rectores non ita profecti
sunt ab illo, ut profectione lati piscium lasciuia intueren
tur, ut ait Pacuuius, nec tuendi satietas capere posset?
» Interea propè iam occidente sole inhorrescit mare,
» Tenebræ conduplicantur, noctisq; & nimbū occacat .
nigror.

num igitur tot clarissimorum ducum, Regumq; naufra
gium sustulit artem gubernandi? aut num imperatorū
scientia nihil est, quæ summus imperator nuper fugit amis
so exercitu? aut num propterea nulla est Reip. gerendæ
ratio, atque prudentia, quia multa Cn. Pompeium, quæ
dam M. Catonem, non nulla etiam te ipsum fefellerunt?
similis est aruspicum responsio, omnisq; opinabilis diuina
tio : coniectura enim nititur; ultra quam progredi non
potest . ea fallit fortasse non nunquam, sed tamen ad ue
ritatem sapissime dirigit: est enim ab omni æternitate re
petita . in qua cum penè innumerabiles res eodem modo
euenirent iisdem signis antegressis, ars est effecta, eadem
sæpe animaduertendo, atque notando . Auspicia uero ue
stra quàm constant? quæ quidem nunc à Romanis augu
ribus ignorantur; bona hoc tua uenia dixerim : à Cili
cibus, Pamphylis, Pisidis, Lyciis tenentur . iam quid ego
hospitem nostrum, clarissimum, atque optimum uirum,
Deiotarum Regem commemorem? qui nihil unquam ni
si auspicato gerit : qui cum ex itinere quodam proposito,

Et iam constituto reuertisset aquilæ admonitus uolatu ,
 conclaue illud , ubi erat mansurus , si ire perrexisset , proxi-
 ma nocte corruit . itaque , ut ex ipso audiebam , persæpe
 reuertit ex itinere , cum iam progressus esset multo =
 rum dierum uiam . cuius quidem hoc præclarissimum
 est , quod postea quàm à Casare tetrarchiæ regno , pecu-
 niâq; mulctatus est , negat se tamen eorum auspiciorum ,
 quæ sibi ad Pompeium proficiscenti secunda euenerint , pœ-
 nitere : senatus enim auctoritatem , et populi R. liberta-
 tem , atque imperij dignitatem suis armis esse defensam ;
 sibiq; eas aues , quibus auctoribus officium , et fidem secu-
 tus esset , bene consuluisse : antiquiorem enim sibi fuisse
 possessionibus suis gloriam . ille igitur mihi uidetur uere
 augurari . nam nostri quidem magistratus auspicijs u-
 tuntur coactis : necesse enim est offa obiecta cadere fru-
 stum ex pulli ore , cum pascitur . quod autem scriptum
 habetis , aut tripudium fieri , si ex ea quid in solidum cec-
 derit : hoc quoque , quod dixi coactum , tripudium solisti-
 mum dicitis . itaque multa auguria , multa auspicia , quod
 Cato ille sapiens queritur , negligentia collegij amissa pla-
 nè , et deserta sunt . nihil ferè quondam maioris rei , nisi
 auspicato , ne priuatim quidem gerebatur : quod etiam
 nunc nuptiarum auspices declarant , qui re omissa nomē
 tantum tenent . nam ut nunc extis , quanquam id ipsum
 aliquanto minus , quàm olim : sic tum auibus magnæ res
 impertiri solebant . itaque , sinistra dum non exquiri-
 mus , in dira , et in uitiosa incurrimus . ut P. Claudius
 Appij Cæci filius , eiusq; collega L. Iunius classes maxi-
 mas perdiderunt , cum uitio nauigassent . quod eodem mo-
 do euenit Agamemnoni , qui , cum Achiui cœpissent

DE DIVINATIONE

» Inter se strepere, aperteq; artem obterere extispicum,
 » Soluere imperat secundo rumore, auersaq; aui.
 sed quid uetera? M. Crasso quid acciderit uidemus dira-
 rum obnunciatione neglecta. in quo Appius collega tu-
 us, bonus augur, ut ex te audire soleo, non satis scienter ui-
 rum bonum, & ciuem egregium censor P. Aetheium no-
 tauit, quòd ementitum auspicia subscripserit. esto: fuerit
 hoc censoris, si iudicabat ementitum. at illud minime au-
 guris, quòd ascripsit ob eam causam populum R. calami-
 tatem maximam cepisse. si enim ea causa calamitatis fuit,
 non in eo est culpa, qui obnunciavit; sed in eo, qui non pa-
 ruit: ueram enim fuisse obnunciationem, ut ait idem au-
 gur, & censor, exitus approbavit. quæ si falsa fuissent,
 nullam asferre potuissent causam calamitatis: etenim di-
 ra, sicut cetera auspicia, ut omina, ut signa, non causas
 asferunt cur quid eueniat, sed enunciant euentura, nisi
 prouideris. non igitur obnunciatio Aetheij causam fin-
 xit calamitatis, sed signo obiecto monuit Crassum, quid
 euenturum esset, nisi cauisset. ita aut illa obnunciatio ni-
 hil ualuit: aut si, ut Appius iudicat, ualuit, id ualuit, ut
 peccatum hæreat non in eo, qui monuerit, sed in eo, qui
 non obtemperarit. Quid lituus iste uester, quod clarissi-
 mum est insigne auguratus, unde nobis est traditus? nem-
 pe eo Romulus regiones direxit tum, cum urbem condi-
 dit. qui quidem Romuli lituus, idest incuruum, & leui-
 ter à summo inflexum bacillum, quod ab eius litui, quo
 canitur, similitudine nomen inuenit; cum situs esset in cu-
 ria Saliorum, quæ est in Palatio, eaq; deflagrasset, inuen-
 tus est integer. quid multis annis post Romulum, Prisco
 regnante Tarquinio? quis ueterum scriptorum non lo-

quitur, quæ sit ab Attio Nauio per lituum regionum facta descriptio? qui cum propter paupertatem suæ puer pasceret, una ex his amissa, nouisse dicitur, si recuperasset, uiam se deo daturum, quæ maxima esset in uinea. itaque sue inuenta, ad meridiem spectans, in uinea media dicitur constitisse: cumq; in quatuor partes uineam diuississet, trisq; partes aues abdixissent, quarta parte, quæ erat reliqua, in regione distributa, mirabili magnitudine uiam, ut scriptum uidemus, inuenit. qua re celebrata, cum uicini omnes ad unum de rebus suis referrent, erat in magno nomine, & gloria. ex quo factum est, ut cum ad se Rex Priscus accerferet. cuius cum tentaret scientiam auguratus, dixit ei se cogitare quiddam, id posset ne fieri consuluit. ille augurio acto, posse respondit. Tarquinius autem dixit, se cogitasse cotem nouacula posse præcidi. tum Attium iussisse experiri: ita cotem in comitium illatam inspectante & Rege & populo nouacula esse discissam. ex eo euenit, ut & Tarquinius augure Attio Nauio uteretur, & populus de suis rebus ad eum referret. cotem autem illam, & nouaculam defossam in comitio, supraq; impositum puteal accepimus. negemus omnia, comburamus annales, ficta hæc esse dicamus, quid uis denique potius, quam deos res humanas curare, fateamur: quid, quod apud te scriptum est de Ti. Graccho, non'ne & augurum, & aruspicum comprobat disciplinam? qui, cum tabernaculum uitio cepisset imprudens, quod inauspicato pomerium transgressus esset: comitia Consulibus rogandis habuit. nota res est, & à te ipso mandata monumentis. sed & ipse augur Ti. Gracchus auspiciorum auctoritatem confessione errati

DE DIVINATIONE

sui comprobavit, & aruspicum disciplina magna accessit auctoritas, qui recentibus comitijs in senatum introducti, negauerunt iustum comitiorum rogatorem fuisse. Iis igitur assentior, qui duo genera diuinationis esse dixerunt: unum, quod particeps esset artis: alterum, quod arte careret. est enim ars in ijs, qui nouas res coniectura persequuntur, ueteres observatione didicerunt. carerent autem arte ij, qui non ratione, aut coniectura obseruatis, ac notatis signis, sed concitatione quadam animi, aut soluto, liberoq; motu futura praesentiunt. quod & somniantibus saepe contingit, & non nunquam uaticinantibus per furorem, ut Bacchis Bæotius, ut Epimenides Cres, ut Sibylla Erithrea. cuius generis oracula etiam habenda sunt, non ea, quæ aquatis sortibus ducuntur; sed illa, quæ instinctu diuino, afflatuq; funduntur. & si ipsa sors contemnenda non est, si & auctoritatem habet uetustatis, ut eæ sunt sortes, quas è terra editas accepimus: quæ tamen ductæ, ut in rem apte cadant, fieri posse credo diuinitus. quorum omnium interpretes, ut grammatici poetarum, proxime ad eorum, quos interpretantur, diuinationem uidentur accedere. quæ est igitur ista calliditas, res uetustate robustas calumniando uelle peruertere? non reperio causam. latet fortasse obscuritate inuoluta naturæ. non enim me deus ista scire, sed his tantum modo uti uoluit. utar igitur, nec abducar, ut rear aut in extis totam Etruriam delirare, aut eandem gentem in fulguribus errare, aut fallaciter portenta interpretari, cum terræ saepe fremitus, saepe mugitus, saepe motus multa nostræ Reip. multa ceteris ciuitatibus grauia & uera prædixerint. quid, qui irridetur,

detur, partus hic mulæ, non ne, quia fœtus extitit in
 sterilitate naturæ, prædictus est ab aruspibus incredi-
 bilis partus malorum? quid? Ti. Gracchus Publii fi-
 lius, qui bis consul & censor fuit, idemq; & summus
 augur, & uir sapiens, cuiusq; præstans, non ne, ut C.
 Gracchus filius eius scriptum reliquit, duobus anguibus
 domi comprehensis aruspices conuocauit? qui cum re-
 spondissent, si marem emisisset, uxori breui tempore esse
 moriendum; si fœminam, ipsi: æquius esse censuit, se-
 maturam oppetere mortem, quàm P. Africani filiam
 adolescentem. fœminam emisit: ipse paucis post diebus
 est mortuus. irrideamus aruspices, uanos, futes esse
 dicamus; quorumq; disciplinam & sapientissimus uir,
 & euentus, ac res comprobauit, contemnamus: con-
 temnamus etiam Babylonios, & eos, qui ex Caucaſo cœli
 signa seruantes, numeris, & motibus, stellarum cur-
 sus persequuntur: condemnemus inquam hos aut stultiti-
 æ, aut uanitatæ, aut imprudentiæ, qui C C C C L X X
 millia annorum, ut ipsi dicunt, monumentis compre-
 hensa continent; & mentiri iudicemus, nec seculorum
 reliquorum iudicium, quod de ipsis futurum sit, per-
 timescere. age, barbari uani, atq; fallaces. num etiam
 Graiorum historia mentita est? quæ Cræſo Pythius
 Apollo, ut de naturali diuinatione dicam, quæ Athe-
 niensibus, quæ Lacedæmonijs, quæ Taygetis, quæ Ar-
 giuis, quæ Corinthijs responderit, quis ignorat? colle-
 git innumerabilia oracula Chrysippus, nec ullum sine
 locuplete auctore, atque teste. quæ quia nota tibi sunt,
 relinquo. defendo unum hoc. nunquam illud oraculum
 Delphis tam celebre, & tam clarum fuisse, neq; tantis

Cic. Phil. uol. II.

m

DE DIVINATIONE

donis refertum omnium populorum atq; regum, nisi omnis ætas oraculorum illorum ueritatem esset experta. iam diu idem non facit. ut igitur nunc minore gloria est, quia minus oraculorum ueritas excellit: sic tum, nisi summa ueritate, in tanta gloria non fuisset. potest autem uis illa terra, quæ mentem Pythiæ diuino afflatu concitabat, euanuisse uetustate, ut quosdam exaruisse amnes, aut in alium cursum contortos, et deflexos uidemus. sed, ut uis, acciderit: magna enim quæstio est: modo maneat id, quod negari non potest, nisi omnem historiam peruerterimus, multis seclis uerax fuisse id oraculum. Sed omit-
tamus oracula: ueniamus ad somnia. de quibus disputans Chrysippus, multis, et minutis somnijs colligendis facit idem quod Antipater, ea cõquirens, quæ Antiphon-
tis interpretatione explicata, declarant illa quidem acumen interpretis, sed exemplis grandioribus decuit uti. Dionysij mater, eius, qui Syracusiorum tyrannus fuit, ut scriptum apud Philistum est, et doctum hominem, et diligentem, et æqualem temporum illorum, cum prægnans hunc ipsum Dionysium aluo contineret, somnia-
uit se peperisse Satyriscum. huic interpretes portentorum, qui Galleotæ tum in Sicilia nominabantur, responderunt (ut ait Philistus) eum, quem illa peperisset, clarissimum Græciæ diuturna cum fortuna fore. num te ad fabulas reuoco uel nostrorum, uel Græcorum poetarum? narrat enim et apud Ennium Vestalis illa.

- » Excita cum tremulis anus attulit artubus lumen,
- » Talia commemorat lacrymans exterrita somno
- » Euridica prognata, pater quam noster amauit,
- » Vires uitæq; corpus meum nunc describit omne.

- » Nam me uisus homo pulcher per amœna saliēta
 » Et ripas raptare, locosq; nouos. ita sola
 » Post illa germana soror errare uidebar,
 » Tarda; uestigare, & quærere te, neq; posse
 » Corde capeffere. semita nulla pedem stabilibat.
 » Exin compellare pater me uoce uidetur
 » His uerbis, cognata tibi sunt ante gerendæ
 » Erumnæ: post ex fluuiio fortuna resistet.
 » Hæc pater effatus, germana, repente recessit,
 » Nec sese dedit in conspectum corde cupitus.
 » Quauquam multa manius ad cœli cœrula templa
 » Tendebam lacrymans, & blanda uoce uocabam.
 » Vix agro tum corde meo me somnu' relinquit.
 hæc, etiam si ficta sunt à poeta, non absunt tamen à con-
 suetudine somniorum. sit sanè etiam illud cōmentitium,
 quo Priamus est conturbatus.
 » Quia mater grauida parere se ardentem facem
 » Visa est in somnis Hecuba: quo factō pater
 » Rex ipse Priamus, somnio mentis metu
 » Percussus, curis sumptis suspirantibus
 » Exsacrificabat hostijs balantibus.
 » Tum coniectorem postulat pacem petens,
 » Ut se edoceret obsecrans Apollinem,
 » Quò sese uertant tantæ sortes somniū.
 » Ibi ex oraculo uoce diuina edidit
 » Apollo, puerum, primus Priamo qui foret
 » Post illa natus tempora, hunc si tolleret,
 » Eum esse exitium Troiæ, pestem Pergamo.
 sint hæc, ut dixi, somnia fabularum: hisq; adiungatur
 etiam Aenææ somnium: quod innumerum Fabij Piëtoris

DE DIVINATIONE

Græcis annalibus eiusmodi est, ut omnia, quæ ab Aenea gesta sunt, quæq; illi acciderunt, ea fuerint, quæ ei secundum quietem uisa sunt. sed propiora uideamus. cuiusnam modi est Superbi Tarquinij somniū, de quo in Bruto Accij loquitur ipse?

- » Cum iam quieti corpus nocturno impetu
 - » Dedi, sopore placans artus languidos,
 - » Visum est in somnis, pastorem ad me appellere,
 - » Duos consanguineos arietes inde eligi,
 - » Pecus lanigerum eximia pulchritudine,
 - » Præclarioremq; alterum immolare me:
 - » Deinde eius germanum cornibus connitier
 - » In me arietare, eoq; ictu me ad casum dari:
 - » Exin prostratum terra grauitèr saucium,
 - » Resupinum, in cælo contueri maximum
 - » Ac mirificum facinus, dextrorsum orbem flammæum
 - » Radiatum solis liquier cursu nouo.
- eius igitur somnij quæ sit à coniectoris interpretatio facta, uideamus.
- » Rex, quæ in uita usurpant homines, cogitant, curant, uident,
 - » Quæq; agunt uigilantes, agitantq; ea si cui in somno accidunt,
 - » Minus mirum est: sed in re tanta haud temere impro- uiso offerunt:
 - » Proin uide, ne, quem tu esse hebetem deputes æque ac pecus,
 - » Is sapientia munitum pectus egregium gerat,
 - » Teq; regno expellat. nam id, quod de sole ostentum est tibi,

- » Populo commutationem rerum portendit fore.
- » Per propinqua hæc bene uertuntur populo. nam quod ad dexteram
- » Coepit cursum ab læua signum præpotens, pulcherrime
- » Auguratum est, rem Romanam publicam summam fore. Age nunc ad externa redeamus. Matrem Phalaridis scribit Ponticus Heraclides, doctus uir, auditor, & discipulus Platonis, uisum esse uidere in somnijs simulacra deorum, quæ ipsa Phalaridis domi consecrauisset: ex his Mercurium è patera, quâ dextra manu teneret, sanguinem uisum esse fundere: qui cum terram attigisset, referuere uideretur sic, ut tota domus sanguine redundaret. quod matris somnium immanis filij crudelitas comprobauit. quid ego, quæ magi Cyro illi principi interpretati sunt, ex Dionysij Persici libris proferam? nam cum dormienti ei sol ad pedes uisus esset, ter eum scribit frustra appetiuisse manibus, cum se conuoluens sol elaberetur, et abiret: ei magos dixisse, quod genus sapientum, & doctorum habebatur in Persis, ex triplici appetitione solis, XXX annos Cyrum regnaturum esse, portendi. quod ita contigit. nam ad septuagesimum peruenit, cum XL natus annos regnare coepisset. est profecto quiddam etiâ in barbaris gentibus præsentens, atq; diuinans: siquidem ad mortem proficiscens Calanus Indus cum ascenderet in rogam ardentem, ò præclarum discessum, inquit, è uita, cum, ut Herculi contigit, mortali corpore cremato in lucem animus excesserit. cumq; Alexander eum rogaret, si quid uellet, ut diceret: optime, inquit: propediem te uidebo. quod ita contigit: nam Babylone paucis post diebus Alexander est mortuus. Discedo parumper à somnijs:

DE DIVINATIONE

ad quæ mox reuertar. Qua nocte templum Ephesiæ Dianæ deflagrauit, eadem constat ex Olympiade natum esse Alexandrum, atq; ubi lucere cœpisset, clamitasse magos, pestem, ac perniciem Asiæ proxima nocte natam. Hæc de Indis & magis. redeamus ad somnia. Annibalem Celijs scribit, cum columnam auream, quæ esset in fano Iunonis Laciniae, auferre uellet, dubitaretq; utrum ea solida esset, an extrinsecus inaurata, perterebrauisset: cumq; solidam inuenisset, statuissetq; tollere, secundum quietem uisam esse ei Iunonem prædicere ne id faceret, minitariq; si id fecisset, se curaturam, ut eum quoq; oculum, quo bene uideret, amitteret: idq; ab homine acuto non esse neglectum: itaq; ex eo auro, quod exterebratum esset, buculam curasse faciendam, & eam in summa columna collocatissæ. hoc idem in Sileni, quem Celijs sequitur, Græca historia est. is autem diligentissime res Annibalis persecutus est. Annibalem, cum cepisset Saguntum, uisum esse in somnis à Ioue in deorum concilium uocari: quò cum uenisset, Iouem imperasse, ut Italiæ bellum inferret, ducemq; ei unum ex concilio datum: quo illum utentem, cum exercitu progredi cœpisse: tum ei ducem illum præcepisse, ne respiceret: illum autem id diutius facere non potuisse, elatumq; cupiditate respexisse: tum uisam beluam uastam, & immanem, circumplicatam serpentibus, quacunq; incederet, omnia arbusa, uirgulta, tecta peruertere: & eum admiratum quassisse de deo, quidnam illud esset tale monstrum, & deum respondisse, uastitatem esse Italiæ: præcepisseq; ut pergeret protinus; quid retro, atq; à tergo foret, ne laboraret. Apud Agathoclem scriptum in histo

ria est, Hamilcarem Carthaginensem, cum oppugnaret Syracusas, uisum esse audire uocem, se postridie coenaturum Syracusis: cum autem is dies illuxisset, magnam seditionem in castris eius inter Pœnos, & Siculos milites esse factam: quod cum sensissent Syracusani, improuiso eos in castra irrupisse, Hamilcaremque ab ijs uiuum esse sublatum. ita res somnium comprobauit. plena exemplorum est historia, tum referta uita communis.

At uero P. Decius ille Q. filius, qui primus e' Decijs Cōsul fuit, cum esset Tribunus mil. M. Valerio, & A. Cornelio Consulibus, à Samnitibusque premeretur noster exercitus; cum pericula praeliorum iniret audacius, monereturque, ut cautior esset, dixit, quod extat in annalibus: sibi in somnijs uisum esse, cū in medijs hostibus uersaretur, occidere cum maxima gloria. & tum quidem incolumis exercitum obsidione liberauit. post triēnium autem, cum Consul esset, deuouit se, & in aciem Latinorum irrupit armatus. quo eius facto superati sunt, & deleti Latini: cuius mors ita gloriosa fuit, ut eandem concupisceret filius. Sed ueniamus nunc, si placet, ad somnia philosophorum. Est apud Platonem Socrates, cum esset in custodia publica, dicens Critoni suo familiari, sibi post tertium diem esse moriendum: uidisse se in somnis pulchritudine eximia foeminam, quæ se nomine appellans diceret Homericum quendam eiusmodi uersum:

22 Tertia te Phthiæ tempestas lata locabit.

quod ut est dictum, sic scribitur contigisse. Xenophon Socraticus, qui uir, & quantus, in ea militia, qua cum Cyro minore perfunctus est, sua scribit somnia. quorum exitus mirabiles extiterunt. mentiri Xenophontem, an

DE DIVINATIONE

delirare dicemus? quid singulari uir ingenio Aristoteles, & penè diuino ipse ne errat, an alios uult errare, cum scribit Eudemum Cyprium familiarem suum iter in Macedonia facientem Pheras uenisse; quæ erat urbs in Thessalia tum admodum nobilis, ab Alexandro autem tyranno crudeli dominatu premebatur: in eo igitur oppido ita grauiter ægrum Eudemum fuisse, ut omnes medici diffiderent: ei uisum esse in quiete egregia facie iuuenem dicere, fore ut breui conualesceret, paucisq; diebus interituum Alexandrum tyrannum, ipsum autem Eudemum quinquennio post domum esse redituum. atque ita quidem prima statim scribit Aristoteles consecuta, & conualuisse Eudemum, & ab uxoris fratribus interfectum tyrannum: quinto autem anno exeunte, cum esset spes ex illo somnio in Cyprum illum ex Sicilia esse redituum, præliantem eum ad Syracusas occidisse: ex quo ita illud somnium esse interpretatum, ut, cum animus Eudemi ex corpore excesserit, tum domum reuertisse uideatur. Adiungam philosophis doctissimum hominem, poetam quidem diuinum, Sophoclem: qui, cum ex æde Herculis patera aurea grauis surrepta esset, in somnis uidit ipsum deum dicentem qui id fecisset. quod semel ille, iterumq; neglexit. ubi idem sæpius, ascendit in Ariopagum, detulit rem. Ariopagita cōprehendi iubent eum, qui à Sophocle erat nominatus. is, quæstione adhibita, confessus est, pateramq; retulit. quo factō, fanum illud indicis Herculis nominatum est. Sed quid ego Græcorum? nescio quo modo magis me nostra delectant. omnes hoc historici, Fabij, Gellij, sed proxime Celijs, cū bello Latino ludi notini ma

ximi primum fierent, ciuitas ad arma repente est excitata. itaque ludis intermissis instauratiui constituti sunt. qui antequam fierent, cumq; iam populus consedisset, seruius per circum, cum uirgis caderetur, furcam ferens ductus est. exin cuidam rustico Romano dormienti uisus est uenire, qui diceret, præsultorem sibi non placuisse ludis, idq; ab eodem iussum esse eum senatui nunciare; illum non ausum: iterum esse idem iussum, & monitum, ne uim suam experiri uellet; ne tum quidem esse ausum; exin filium eius esse mortuum: eandem in somnijs admonitionem fuisse tertiam; tum illum etiam debilem factum, rem ad amicos detulisse, quorum de sententia leticula in curiam esse delatum; cumq; senatui somnium enarrauisset, pedibus suis saluum reuertisse. itaque somnio comprobato à senatu, ludos illos iterum instauratos memoriae proditum est. C. uero Gracchus multis dixit, ut scriptum apud eundem Celium est, sibi in somnis quaesturam petenti Ti. fratrem uisum esse dicere, quàm uellet cunctaretur, tamen eodem sibi lecto, quo ipse interisset, esse pereundum. hoc antequam Tribunus pl. Gracchus factus esset, & se audisse scribit Celius, & dixisse multis. quo somnio quid inueniri potest certius? quid? illa duo somnia, quæ creberrime commemorantur à Stoicis, quis eadem potest continere? unum de Simonide: qui cum ignotum quendam proiectum mortuum uidisset, eumq; humanisset, haberetq; in animo nauem conscendere, moneri uisus est, ne id faceret, ab eo, quem sepultura affecerat: si nauigasset, eum naufragio esse periturum: itaque Simonidem redisse; perisse ceteros, qui tum nauigassent. alterum ita traditum clarum ad-

DE DIVINATIONE

modum somnium . cum duo quidam Arcades familia-
res iter unà facerēt, & Megaram uenissent, alterum ad
cauponem diuertisse, ad hospitem alterum. qui ut coena-
ti quiescerent, concubia nocte uisum esse in somnijs ei, qui
erat in hospitio, illum alterum orare ut subueniret, quod
sibi à caupone interitus pararetur : eum primo perterri-
tum somnio surrexisse : deinde cum se collegisset, idq; ui-
sum pro nihilo habendum esse duxisset, recubuisse : tum
ei dormienti eundem illum uisum esse rogare, ut, quoni-
am sibi uiuo non subuenisset, mortem suam ne inultam
esse pateretur : se interfectum in plastrum à caupone
esse coniectum, & supra stercus iniectum : petere, ut ma-
ne ad portam adesset, priusquam plastrum ex oppido exi-
ret : hoc uero somnio eum comotum mane bubulco præ-
sto ad portam fuisse, quæsisse ex eo, quid esset in plaistro:
illum perterritum fugisse, mortuum erutum esse, caupo-
nem re patefacta pœnas dedisse. quid hoc somnio dici di-
uinius potest ? sed quid aut plura, aut uetera querimus?
sæpe tibi meum narraui: sæpe ex te somnium audiui tu-
um . me, cum Asiæ provinciæ præessem, uidisse in quie-
te, cum tu equo aduectus ad quandam magni fluminis
ripam, prouectus subito, atque delapsus in flumen, nus-
quam apparuisses, me contremuisse timore perterritum :
tum te repente latum extitisse, eodemq; equo aduersam
ascendisse ripam, nosq; inter nos esse complexos . facilis
coniectura huius somnij : mihiq; a peritis in Asia prædi-
ctum est, fore eos euentus rerum, qui acciderunt . uenio
nunc ad tuum . audiui equidem ex te ipso, sed mihi sæ-
pius salustius noster narrauit : cum in illa fuga nobis
gloriosa, patriæ calamitosa, in nilla quadam campi Ati-

nati
cem d
que, q
fisse, n
Etur e
uisum
rium
ses : c
disse e
Etiaq
deduci
exclon
riusum
nam il
ses in m
manu il
fomo m
li clama
Atia
mo ob
tra m
rent,
uino, q
tes in
encib
sit, so
sit, at
stapef
immo
à men

[illegible]

DE DIVINATIONE

» miscere uideamur , aut cum quouis alio uel homine , uel
 » deo , sæpe belua , atque etiam trucidare aliquem , & im=
 » pie cruentari , multaq; facere impure , atque terre , cum
 » temeritate , atque impudentia . at qui salubri , & mo=
 » derato cultu , atque uictu quieti se tradiderit , ea parte
 » animi , quæ mentis & consilij est , agitata , & erecta ,
 » saturataq; bonarum cogitationum epulis ; eaq; parte ani=
 » mi , quæ uoluptate alitur , nec inopia eneeta , nec satie=
 » tate affluenti , quorum utrunq; præstringere aciem men=
 » tis solet , siue deest natura quippiam , siue abundat , at=
 » que effluit ; illa etiam tertia parte animi , in qua irarum
 » existit , ardor sedata , atque restincta : tum eueniet , dua=
 » bus animi temerarijs partibus compressis , ut illa tertia
 » pars rationis , & mentis eluceat , & se uegetam ad som=
 » niandum , acremq; præbeat : tum ei uisa quietis occur=
 » rent tranquilla atque ueracia . Hæc uerba ipsa Platonis
 » expressi . Epicurum igitur audiemus potius ? nam Car=
 » neades concertationis studio , modo ait hoc , modo illud . at
 » ille quid sentit ? sentit autem nihil unquam elegans , nihil
 » decorum . hunc ergo antepones Platoni , & Socrati ? qui
 » ut rationem non redderent , auctoritate tamen hos minus
 » tos philosophos uincerent . iubet igitur Plato sic ad som=
 » nium proficisci corporibus affectis , ut nihil sit , quod erro=
 » rem animis , perturbationemq; afferat . ex quo etiam Py=
 » thagoricis interdictum putatur , ne faba uescerentur ,
 » quod habet inflationem magnam is cibus , tranquillitati
 » mentis querenti uera contrariam . cum ergo est somno
 » seuocatus animus à societate , & cõtatione corporis , tum
 » meminit præteritorum , præsentia cernit , futura prouid=
 » et : iacet enim corpus dormientis , ut mortui ; uiget au=

tem, & uiuit animus. quod multo magis faciet post mortem, cum omnino ex corpore excesserit. itaque appropinquante morte multo est diuinior. nam & id ipsum uident, qui sunt morbo graui & mortifero affecti, instare mortem. itaque his occurrunt plerunque imagines mortuorum: tumq; uel maxime laudi student: eosq; qui secus quam decuit uixerunt, peccatorum suorum tum maxime poenitet. diuinare autem morientes etiam illo exemplo confirmat Posidonius, quo affert Rhodium quendam morientem sex aequales nominasse, & dixisse, qui primus eorum, qui secundus, qui deinceps moriturus esset. sed tribus modis cēset deorum impulsu homines somniare: uno, quod prouideat animus ipse per sese, quippe qui deorum cognatione teneatur: altero, quod plenus aer sit immortalium animorum, in quibus tanquam insignitæ notæ ueritatis appareant: tertio, quod ipsi dii cum dormientibus colloquantur: idq; ut modo dixi, facilius euenit appropinquante morte, ut animi futura augurentur. ex quo & illud est Calani, de quo ante dixi, & Homerici Hecctoris, qui moriens propinquam Achilli mortem denunciat: neque enim illud uerbum temere consuetudo approbauisset, si ea res nulla esset omnino.

- » Prasagibat animus frustra me ire, cum exirem domo. sagire enim sentire acute est: ex quo sagæ anus, quia multa scire uolunt, & sagaces dicti canes. is igitur, qui ante sagit, quam oblata res est, dicitur prasagire, idest futura ante sentire. inest igitur in animis prasagitio extrinsecus iniecta atque inclusa diuinitus. ea si exarsit acrius, furor appellatur, cum à corpore animus abstractus diuino instinctu concitatur.

DE DIVINATIONE

- » sed quid oculis rapere uisa est derepente ardentibus ?
ubi illa paulo ante sapiens uirginali modestia ?
- » Mater optuma, tum multo mulier melior,
- » Missa sum superstitiosis ariolationibus :
- » Neq; me Apollo fatis fandis dementem inuitam ciet.
- » Virgines uero aequales patris mei meum factum pudet
- » Optimi uiri : mea mater tui me miseret, mei piget.
- » Optumam progeniem Priamo repperisti extra me : hoc
dolet,
- » Me obesse, illos prodesse ; me obstare, illos obsequi.
ò poema tenerum, & moratum, atque molle. sed hoc mi-
nus ad rem . illud, quod uolumus, expressum est, ut uati-
cinari furor uera soleat.
- » Adest, adest fax obuoluta sanguine, atq; incendio:
- » Multos annos latuit . ciues ferte opem, & restinguite.
deus inclusus corpore humano iam, non Cassandra lo-
quitur.
- » Iamq; mari magno classis cita
- » Textur : exitium examen rapit :
- » Aduenit, & fera uelinolantibus
- » Nauibu' compleuit manu' littora.
tragedias loqui uideor, & fabulas. at ex te ipso nò com-
mentitiam rem, sed factam, eiusdem generis audiui :
C. Coponiũ ad te uenisse Dyrrhachio, cum prætório im-
perio classi Rhodiæ præisset, cum primis hominem pru-
dentem, atque doctum: eumq; dixisse, remigem quendam
ex quinquere mi Rhodiorum uaticinatum, madefactum
iri minus XXX diebus Græciam sanguine ; rapinas
Dyrrhachij, & consensionem in naues cum fuga, fugi-
entibus miserabilem respectum incendiarum fore ; sed

Rhodiorum classi propinquum reditum, ac domum itin-
nem dari: tum neque te ipsum non esse comotum: Mar-
cumq; Varronem, & M. Catonem, qui tum ibi erant, do-
ctos homines, uehementer esse perterritos: paucis sane
post diebus ex Pharsalica fuga uenisse Labienum: qui
cum interitum exercitus nunciauisset, reliqua uaticinatio-
nis breui esse confecta. nam & ex horreis direptum, ef-
fusumq; frumentum uias omnes, angiportusq; constrau-
rat: & uos naues subito perterriti metu conscendistis:
& noctu ad oppidum respicientes, flagrantes onerarias,
quas incenderant milites, quia sequi noluerant, uidebatis:
postremo à Rhodia classe deserti, uerum uatem fuisse sen-
sistis. Exposui quam breuissime potui somnij, & furo-
ris oracula, quæ carere arte dixeram. quorum amborum
generum una ratio est, qua Cratippus noster uti solet, ani-
mos hominum quadam ex parte extrinsecus esse tractos,
& haustos. ex quo intelligitur, esse extra diuinum ani-
mum, humanus unde ducatur: humani autem animi eã
partem, quæ sensum, quæ motum, quæ appetitum habe-
at, non esse ab actione corporis seiugatam: quæ autem
pars animi rationis, atque intelligentiæ sit particeps, eam
tum maxime uigere, cum plurimum absit à corpore. ita-
que ex ipsis exemplis uerarum uaticinationum, & som-
niorum Cratippus solet rationem concludere hoc modo.
si sine oculis non potest extare officium, & munus oculo-
rum, possunt autem aliquando oculi non fungi suo mu-
nere: qui uel semel ita est usus oculis, ut uera cerneret,
is habet sensum oculorum uera cernentium. item igitur,
si sine diuinatione non potest & officium & mu-
nus diuinationis extare, potest autem quis, cum diuina-

tionem habeat, errare aliquando, nec uera cernere: satis est ad confirmandam diuinationem semel ita esse aliquid diuinatum, ut nihil fortuito cecidisse uideatur. sunt autem eius generis innumerabilia: esse igitur diuinationem confitendum est. Quæ uero aut coniectura explicantur, aut euentis animaduersa & notata sunt, ea genera diuinandi, ut supra dixi, non naturalia, sed artificiosa dicuntur. in quo aruspices, augures, coniectoresque numerantur. hæc improbantur à Peripateticis, à Stoicis defenduntur. quorum alia sunt posita in monumentis, & disciplina; quod Etruscorum declarant & aruspicipini, & fulgurales, & rituales libri, nostri etiam augurales: alia autem subito ex tempore coniectura explicantur, ut apud Homerum Chalcas, qui ex passerum numero belli Troiani annos auguratus est: & ut in Sisenna scriptum historia uidemus, quod te inspectante factum est, ut, cum Sylla in agro Nolano immolaret ante prætorium, ab infima ara subito anguis emergeret. cum quidam C. Posthumius aruspex oraret illum, ut in expeditionem exercitum educeret; id cum Sylla fecisset, tum ante oppidum Nola[m] florentissima Samnitum castra cepit. facta coniectura etiam in Dionysio est paulo ante quam regnare cœpit: qui cum per agrum Leontinum iter faciens, equum ipse dimisisset in flumen; summersus equus uoraginibus non extitit: quem cum maxima contentione non potuisset extrahere, discessit, ut ait Philistus, agre ferens. cum autem aliquantulum progressus esset, subito exaudiuit hinnitum, respexitque, & equum alacrem latus aspexit, cuius in iuba examen apum confederat. quod ostentum habuit hanc

hanc uim, ut Dionysius paucis post diebus regnare cœperit. quid? Lacedæmonijs paulo ante Leuētricam calamitatem quæ significatio facta est, cum in Herculis fano arma sonuerunt, Herculisq; simulacrum multo sudore manauit? at eodem tempore Thebis, ut ait Callisthenes, in templo Herculis ualuæ clausæ repagulis, subito se ipsæ aperuerunt, armaq; quæ fixa in parietibus fuerant, ea humi sunt inuenta. cumq; eodem tempore apud Lebadiam Trophonio res diuina fieret, gallos gallinaceos in eo loco sic assidue canere cœpisse, ut nihil intermitterent: tum augures dixisse Bœotios, Thebanorum esse uictoriam, propterea quod auis illa uicta silere solet, canere si uicisset. eademq; tempestate multis signis Lacedæmonijs Leuētricæ pugnæ calamitas denunciabatur. nanq; & Lysandri, qui Lacedæmoniorum clarissimus fuerat, statua, quæ Delphis stabat, in capite corona subito extitit ex asperis herbis, & agrestibus: stellæq; aureæ, quæ Delphis erant à Lacedæmonijs positæ post naualem illam uictoriam Lysandri, qua Athenienses conciderunt, qua in pugna quia Castor & Pollux cum Lacedæmoniorum classe uisi esse dicebantur, eorum insignia deorum stellæ aureæ, quas dixi, Delphis positæ, paulo ante Leuētricam pugnam deciderunt, neque repertæ sunt. maximum uero illud portentum ijsdem spartiatibus fuit, quòd, cum oraculum ab Ioue Dodonæo petiuissent, de uictoria sciscitantes, legatiq; illud, in quo inerant sortes, collocauissent, Simia, quam Rex Molossorum in delicijs habebat, & sortes ipsas, & cætera, quæ erant ad sortem parata, disturbauit, & aliud aliò dissipauit. tum ea, quæ prapposita erat oraculo,

Cic. Phil. uol. II. n

DE DIVINATIONE

sacerdos dixisse dicitur, de salute Lacedæmonijs esse, non de uictoria cogitandum. Quid bello Punico secundo? non ne C. Flaminius Consul iterum, neglexit signa rerum futurarum magna cum clade Reip? qui exercitu lustrato, cum Aretium uersus castra mouisset, & contra Annibalem legiones duceret, & ipse & equus eius ante signum Iouis Statoris sine causa repente concidit, nec eam rem habuit religioni, obiecto signo, ut peritis uidebatur, ne committeret prælium. idem cum tripudio auspicaretur, pullarius diem prælij committendi differebat. tum Flaminius ex eo quæsiuit, si ne postea quidem pulli pascerentur, quid faciendum censeret. cum ille quiescendum respondisset, Flaminius, præclara uero auspicia, si esurientibus pullis res geri poterit, saturis nihil geretur: itaque signa conuelli, & se sequi iussit. quo tempore, cum signifer primi hastati signum non posset mouere loco, nec quicquam proficeret, plures cum accederent: Flaminius re nunciata suo more neglexit: itaq; tribus horis concisus exercitus, atq; ipse interfectus est. Magnum illud etiam, quod addidit Cælius, eo ipso tempore, cum hoc calamitosum fieret prælium, tantos terramotus in Liguribus, Gallia, compluribusq; insulis, totaq; in Italia factos esse, ut multa oppida corruerint, multis locis labes facta sit, terræq; desederint, fluminaq; in contrarias partes fluxerint, atque in amnes mare influxerit. Fiunt certe diuinationum coniecturæ à peritis. Midæ illi Phrygio, cum puer esset, dormienti formicæ in os tritici grana congesserunt. ditissimum fore, prædictum est. quod euenit. at Platoni, cum in cunis paruulo dormienti

apes in labellis confedissent, responsum est, singulari il-
lum suauitate orationis fore. ita futura eloquentia pro-
uisa in infante est. quid amores, ac deliciae tuae Roscius?
num aut ipse, aut pro eo Lanuuium totum metiebatur?
qui cum esset in cunabulis, educereturque in Sclonio, qui est
campus agri Lanuuii: noctu lumine appposito experre-
ta nutrix animaduertit puerum dormientem circum-
plicatum serpentis amplexu. quo aspectu exterrita cla-
morem sustulit. pater autem Roscij ad aruspices retulit.
• qui responderunt, nihil illo puero clarius, nihil nobilius
fore. atque hanc speciem Praxiteles calauit argento, et
noster expressit Archias uersibus. quid igitur expecta-
mus? an, dum in foro nobiscum dii immortales, dum in
uijs uersentur, dum domi? qui quidem ipsi se nobis non
offerunt, uim autem suam longe, lateque diffundunt. quam
cum terrae cauernis includunt, tum hominum naturis im-
plicant. nam terrae uis Pythiam Delphis incitabat, natu-
rae Sibyllam. quid enim? non uidemus, quam sint uaria
terrarum genera? ex quibus et mortifera quadam pars
est, ut et Ampsancti in Hirpinis, et in Asia Plutonia, quae
uidemus: et sunt partes agrorum aliae pestilentes, aliae
salubres, aliae quae acuta ingenia gignant, aliae quae retu-
sa. quae omnia sunt et ex caeli uarietate, et ex di-
sparili aspiratione terrarum. fit etiam saepe specie qua-
dam, saepe uocum grauitate, et cantibus, ut pellan-
tur animi uehementius: saepe etiam cura, et timore:
qualis est illa,

- „ Flexa anima tanquam lymphata, ut Bacchi sacris
„ Commota, in tumultis Teucrum commemorans suum.
atque etiam illa concitatio declarat uim in animis esse

DE DIVINATIONE

diuinam. negat enim sine furore Democritus quenquam
 poetam magnum esse posse. quod idem dicit Plato. quem,
 si placet, appellet furorem, dum modo is furor ita lau-
 detur, ut in Phædro Platonis laudatus est. quid uestra o-
 ratio in causis? quid ipsa actio? potest esse uehemens, &
 grauis, & copiosa, nisi est animus ipse commotior? equi-
 dem etiam in te sæpe uidi, & ut ad leuiora ueniamus, in
 Aesopo familiari tuo tantum ardorem uultuum, atque
 motuum, ut eum uis quædam abstraxisse à sensu mentis
 uideretur. Obijciuntur etiam sæpe formæ, quæ reapse
 nullæ sunt, speciem autem offerunt. quod contigisse Bren-
 no dicitur, eiusq; Gallicis copiis, cum fano Apollinis Del-
 phici nefarium bellum intulisset: tum enim ferunt ex
 oraculo hæc fatam esse Pythiam,
 » Ego prouidebo rem istam, & albæ uirgines.
 ex quo factum, ut & uiderentur uirgines ferre ar-
 ma contra, & niue Gallorum obrueretur exercitus.
 Aristoteles quidem eos etiam, qui ualetudinis uitio fu-
 rerent, & melancholici dicerentur, censebat habere ali-
 quid in animis præfagiens, atque diuinum. ego autem.
 haud scio an nec cardiacis hoc tribuendum sit, nec phre-
 neticis: animi enim integri, non uitiosi corporis est di-
 uinatio. quam quidem esse re uera, hæc Stoicorum ra-
 tione concluditur. si sunt dii, neque ante declarant ho-
 minibus quæ futura sunt: aut non diligunt homines:
 aut, quid euenturum sit, ignorant: aut existimant ni-
 hil interesse hominum, scire quid futurum sit: aut non
 censent esse suæ maiestatis præsignificare hominibus quæ
 sunt futura: aut ea ne ipsi quidem dii significare pos-
 sunt. at neq; non diligunt nos; sunt enim benefici, ge-

neriq; hominum amici : neq; ignorant ea, quæ ab ipsis constituta, & designata sunt : neq; nostra nihil interest scire ea, quæ euentura sunt ; erimus enim cautiores, si sciemus : neq; hoc alienum ducunt maiestate sua ; nihil est enim beneficentia præstantius : neq; non possunt futura prænoscere : non igitur sunt dii, nec significant futura . sunt autem dii : significant ergo : & si non significant, nullas vias dant nobis ad significationis scientiam ; frustra enim significarent : nec, si dant vias, non est diuinationo : est igitur diuinationo . hac ratione & Chrysippus, & Diogenes, & Antipater uitur . quid est igitur, cur dubitandum sit, quin sint ea, quæ disputari, uerissima, si ratio mecum facit, si euenta, si populi, si nationes, si Græci, si barbari, si maiores etiam nostri, si deniq; hoc semper ita putatum est, si summi philosophi, si poetæ, si sapientissimi uiri, qui res publicas constituerunt, qui urbes condiderunt ? an, dum bestia loquantur, expectamus, hominum consentiente auctoritate cõtenti non sumus ? nec uero quicquam aliud affertur, cur ea, quæ dico, diuinandi genera nulla sint : nisi quòd difficile dictu uidetur, quæ cuiusq; diuinationis ratio, quæ causa sit . quid enim habet aruspex, cur pulmo incisus etiam in bonis extis dirimat tempus, & proferat diem ? quid augur, cur à dextra coruus, à sinistra cornix faciat ratum ? quid astrologus, cur stella Iouis, aut Veneris coniuncta cum Luna ad ortus puerorum salutaris sit, Saturni, Martis uel contraria ? cur autem deus dormientes nos moneat, uigilantes negligat ? quid deinde causæ sit, cur Cassandra furens futura prospiciat, Priamus sapiens hoc idem facere non queat ? cur fiat quidq; quæris ? re-

DE DIVINATIONE

Ete omnino : sed non nunc id agitur : fiat, nec ne fiat, id
 quæritur : ut si magnetem lapidem esse dicam, qui fer-
 rum ad se alliciat, & trahat, at rationem, cur id fiat,
 afferre nequeam, fieri omnino neges. quod idem facis
 in diuinatione. quam & cernimus ipsi, & audiuiimus,
 & legimus, & à patribus accepimus : neq; ante philoso-
 phiam patefactam, quæ nuper inuenta est, hac de re cõ-
 munis uita dubitauit : & postea quàm philosophia pro-
 cessit, nemo aliter philosophus sensit, in quo modo esset au-
 thoritas. dixi de Pythagora, de Democrito, de Socrate :
 excepi de antiquis præter Xenophanem neminem : adiun-
 xi ueterem Academiam, Peripateticos, Stoicos. unus dis-
 sentit Epicurus. quid uero hoc turpius, quàm quòd idem
 nullam censet gratuitam esse uirtutem ? quis autem est,
 quem non moueat clarissimis monumentis testata, consi-
 gnataq; antiquitas ? Calchantem augurem scribit Home-
 rus longe optimum, eumq; ducem classis fuisse : at illum
 auspiorum credo scientia, non locorum. Amphilocus, et
 Mopsus Argiuorum Reges fuerunt, sed ijdem augures,
 ijq; urbes in ora maritima Ciliciæ Græcas condiderunt.
 atq; etiam ante hos Amphiaræus, & Tiresias non humi-
 les & obscuri, neq; eorum similes, ut apud Ennium est,
 ” Qui sui quæstus causa fictas suscitant sententias ;
 sed clari, & præstantes uiri, qui auibus, & signis admo-
 niti futura dicebant. quorum de altero etiam apud in-
 feros Homerus ait, solum sapere, ceteros umbrarum ua-
 gari modo. Amphiaræum autem sic honorauit fama
 Græciæ, deus ut haberetur, atq; ut ab eius solo, in quo est
 humatus, oracula peterentur. quid Asiæ Rex Priamus,
 non ne & Helenum filium, & Cassandram filiam di-

uinantes habebat, alterum augurijs, alteram mentis incitatione diuina? quo in genere Martios quosdam fratres, nobili loco natos, apud maiores nostros fuisse scriptum uidemus. quid Polybum Corinthium, nonne Homerus & alijs multa, & filio ad Troiam proficiscenti mortem prädixisse commemorat? omnino apud ueteres qui rerum potiebantur, iidem auguria tenebant: ut enim sapere, sic diuinare regale ducebant, ut testis est nostra ciuitas, in qua & Reges, augures, & postea priuati eodem sacerdotio präditi Remp. religionum auctoritate rexerunt. eaq; diuinationum ratio ne in barbaris quidem gentibus neglecta est: siquidem & in Gallia Druydes sunt, è quibus ipse Diuitiacum Heduum hospitem tuum, laudatoremq; cognoui; qui & naturæ rationem, quam physiologiam Græci appellant, notam esse sibi profitebatur, & partim augurijs, partim coniectura, quæ essent futura, dicebat: & in Persis augurantur, & diuinant magi, qui congregantur in fano cõmentandi causa, atq; inter se colloquendi: quod etiam idem uos quondam facere nonis solebatis. nec quisquam Rex Persarum potest esse, qui non ante magorum disciplinam, scientiamq; perceperit. licet autem uidere & genera quadam, & nationes huic scientiæ deditas. Telmessus in Caria est: qua in urbe excellit aruspicum disciplina. itemq; Elis in Peloponneso familias duas certas habet, Iamidarum unam, alteram Glutidarum, aruspiciæ nobilitate præstantes. in Syria Chaldæi cognitione astrorum, solertidq; ingeniorum antecellunt. Etruria autē de cælo tacta scientissime animaduertit; eademq; interpretatur, quid quibusq; ostendatur

DE DIVINATIONE

monstris, atq; portentis. quo circa bene apud maiores nostros senatus tum, cum florebat imperium, decrevit, ut de principum filijs sex singulis Etruriæ populis in disciplinam traderentur, ne ars tanta propter tenuitatem hominum à religionis auctoritate abduceretur ad mercedem, atq; quæstum. Phryges autem, & Pisidæ, & Cilices, et Arabum natio avium significationibus plurimum obtemperant. quod idem factitatum in Umbria accepimus. ac mihi quidem videntur ex locis quoq; ipsis, qui à quibusque incolebantur, divinationum opportunitates esse ductæ. ut enim Aegyptij, ut Babylonij in camporum patentium aquoribus habitantes, cum ex terra nihil emineret, quod contemplationi cœli officere posset, omnem curam in siderum cognitione posuerunt: Etrusci autem, quod religione imbuti studiosius, & crebrius hostias immolabant, extorum cognitioni se maxime dediderunt; quodq; propter aeris crassitudinem de cœlo apud eos multa fiebant, & quod ob eandem causam multa inusitata partim ex cœlo, alia ex terra oriebantur, quædam etiam ex hominum, pecudumve conceptu, & satù, portentorum exercitatissimi interpretes extiterunt. quorum quidem vim, ut tu soles dicere, verba ipsa prudenter à maioribus posita declarant. quia enim ostendunt, portendunt, monstrant, prædicunt, ostenta, portenta, monstra, prodigia dicuntur. Arabes autem, & Phryges, & Cilices, quod pastu pecudum maxime utuntur, campos, & montes hieme, et æstate peragrantes, propterea facilius cantus avium & uolatus notauerunt. eademq; & Pisidiæ causa fuit, & huic nostræ Umbriæ. tum Caria tota, præcipueq;

Telmesses, quos ante dixi, & agros uberrimos maximeq;
 fertiles incolunt, in quibus multa propter fecunditatem
 fingi, gigni; possunt, in ostentis animaduertendis dili-
 gentes fuerunt. quis uero non uidet, in optima quaque
 Rep. plurimum auspicia & reliqua diuinandi genera
 ualuisse? quis Rex unquam fuit, quis populus, qui
 non uteretur praedictione diuina? neque solum in pace,
 sed in bello multo etiam magis: in quo maius erat certa-
 men, & discrimen salutis. omitto nostros, qui nihil in
 bello sine extis agunt, nihil sine auspicijs domi habent.
 auspicia externa uideamus. nam & Athenienses omni-
 bus semper publicis consilijs diuinos quosdam sacerdotes,
 quos Mantes uocant, adhibuerunt: & Lacedaemonij Re-
 gibus suis augurem assessorem dederunt: itemq; Senibus,
 sic enim consilium publicum appellant, augurem inter-
 esse uoluerunt: ijdemq; de rebus maioribus semper aut
 Delphis oraculum, aut ab Hammone, aut à Dodona pe-
 tebant. Lycurgus quidem, qui Lacedaemoniorum Remp.
 temperauit, leges suas auctoritate Apollinis Delphici
 confirmauit. quas cum uellet Lysander commutare, ea-
 dem est prohibitus religione. atque etiam qui praeerant
 Lacedaemonijs, non contenti uigilantibus curis, in Pasi-
 theæ fano, quod est in agro propter urbem, somnian-
 di causa excubabāt, quia uera quietis oracula ducebant.
 Ad nostra iam redeo. quoties senatus decem uiros ad li-
 bros ire iussit? nam & cum duo uisi soles essent, & cum
 tres lunæ, & cum faces, & cum sol nocte uisus esset,
 & cum ex caelo fremitus auditus, & cum caelum di-
 scessisse uisum est, atque in eo animaduersi globi. dela-
 ta etiam ad senatum labes agri Priuernatis, cum ad in-

DE DIVINATIONE

finitam altitudinem terra defedisset, Apuliaq; maximis
 terræmotibus conquassata esset. quibus portentis magna
 populo R. bella, perniciosæq; seditiones denunciabantur.
 inq; his omnibus responsa aruspicum cum Sibyllæ uersi-
 bus congruebant. quid, cum Cumis Apollo sudauit,
 Capuæ Victoria? quid ortus androgyni? non ne fatale
 quoddam monstrum fuit? quid, quod fluuius atratus
 sanguine fluxit? quid, cum sæpe lapidum, sanguinis nō
 nunquam, terræ interdum, quondam etiam lactis im-
 ber defluxit? quid, cum in Capitolio ictus centaurus.
 ex cœlo est? in Auentino portæ, & homines? Tusculi
 aedes Castoris, & Pollucis, Romæq; pietatis? non ne &
 aruspices ea responderunt, quæ euenerunt: & in Sibyl-
 læ libris eadem repertæ prædictiones sunt? quoties sena-
 tus decemuiros ad libros ire iussit? quantis in rebus,
 quamq; sæpe responsis aruspicum paruit? Cæcilie Q.
 filie somnio modo, Marsico bello, templum est à senatu
 Iunoni sospitæ restitutum. quod quidem somnium si-
 fenna cum disputasset mirifice ad uerbum cum re conue-
 nisse, tum insolenter, credo ab Epicuro aliquo inductus,
 disputat somnijs credi non oportere. idem contra osten-
 ta nihil disputat, exponitq; initio belli Marsici & deo-
 rum simulacra sudauisse, & sanguinem fluxisse, & di-
 scessisse cœlum, & ex occulto auditas esse uoces, quæ pe-
 ricula belli nunciarent, & Lanuij clypeos, quod aru-
 spicibus tristissimum uisum esset, à muribus esse dero-
 sos. quid, quod in annalibus habemus, Veienti bello,
 cum lacus Albanus præter modum creuisset, Veientem
 quendā ad nos hominem nobilem profugisse, eumq; di-
 uisse, ex fatiis, quæ Veientes scripta haberent, Veios caz

pi non posse, dum lacus is redundaret, & si lacus emissus lapsu, & cursu suo ad mare profluxisset, perniciosum populo R. sin autem ita esset eductus, ut ad mare peruenire non posset, tum salutare nostris fore. ex quo illa admirabilis à maioribus Albanae aquae facta ductio est. cum autem Veientes bello fessi legatos ad senatum misissent, tum ex his quidam dixisse dicitur, nō omnia illum transfugam ausum esse senatui dicere: in iisdem enim fatis scriptum Veientes habere, fore ut breui à Gallis Roma caperetur. quod quidem sexennio post Veios captos factum esse uidemus. Sape etiam & in praelijs Fauni auditi, & in rebus turbidis ueridicae uoces ex occulto missae esse dicuntur. cuius generis duo sunt ex multis exempla, sed maxima. nam non multo ante urbem captam exaudita uox est à luco Vestae, qui à Palatii radice in nouam uiam deuenit; ut muri & portae reficerentur; futurum esse, nisi prouisum esset, ut Roma caperetur. quod neglectum cum cauere poterat, post acceptam illam maximam cladem explicatum est: ara enim Aio loquenti, quam septam uidemus, aduersus eum locum consecrata est. atque etiam scriptum à multis est, cum terramotus factus esset, ut suae plenae procuratio fieret, uocem ab aede Iunonis ex arce extitisse: quo circa Iunonem illam appellatam Monetam. haec igitur & à dijs significata, & à nostris maioribus indicata contemnimus? neque solum deorum uoces Pythagorei obseruauerunt, sed etiam hominum, quae uocant omina. quae maiores nostri quia ualere censebant, iccirco omnibus rebus agendis, quod bonum, faustum, felix, fortunatumq; esset, praefabantur: re-

busq; diuinis, quæ publice fierent, ut fauerent linguis,
 imperabatur: inq; feriis imperandis, ut litibus, & iur=
 gijs se abstinere. itemq; in lustranda colonia, ab eo,
 qui eam deduceret, & cum imperator exercitum, cen=
 sor populum lustraret, bonis nominibus, qui hostias du=
 cerent, eligebantur. quod idem in delectu Consules ob=
 seruant, ut primus miles fiat bono nomine. quæ quidē
 à te scis & Consule, & imperatore summa religione es=
 se seruata. prerogatiuam etiam maiores omnes iustorū
 comitiorum esse uoluerunt. atque ego exempla ominum
 nota proferam. L. Paulus Consul iterum, cum ei, bel=
 lum ut cum Rege Perse gereret, obtigisset; ut ea ipsa
 die domum ad uesperum redijt, filiolarum suarum tertiam,
 quæ tum erat admodum parua, osculans animaduertit
 tristulam. quid est, inquit, mea tertia, quid tristis es?
 mi pater, inquit, Persa periit. tum ille arētius puellā
 complexus, accipio omen, inquit, mea filia. erat autē
 mortua catella eo nomine. L. Flaccum flaminem Mar=
 tialem ego audiui cum diceret, Cæciliam Metelli, cum
 uellet sororis suæ filiam in matrimonium collocare, exis=
 se in quoddam sacellum ominis capiendi causa; quod fie=
 ri more ueterum solebat: cum uirgo staret, & Cæcilia
 in sella sederet, neque diu ulla uox extitisset, puellam de
 fatigatam petiisse à matertera, ut sibi concederet pau=
 lisser, ut in eius sella requiesceret; illam autem dixisse,
 uero mea puella tibi concedo meas sedes. quod omen res
 consecuta est: ipsa enim breuī mortua est, uirgo autem
 nupsit cui Cæcilia nupta fuerat. hæc posse contemni, uel
 etiam rideri, præclare intelligo: sed ipsum est, deos nō
 putare; quæ ab ijs significantur, contemnere. quid de

auguribus loquar? tuæ partes sunt: tuum inquam auspiciorum patrociniū debet esse: tibi P. Claudius augur Consuli nunciauit, addubitato salutis augurio, bellum domesticum triste, ac turbulentum fore: quod paucis post mensibus exortum, paucioribus est à te diebus oppressum. cui quidem auguri uehementer assentior: solus enim multorum annorum memoria non decantandi augurij, sed diuinandi tenuit disciplinam. quem irridebant collegæ tui, eumq; tum Pisidam, tum Soranum augurem esse dicebant. quibus nulla uidebatur in augurijs, aut auspicijs præsentio, aut scientia ueritatis futura, sapienter aiebant ad opinionem imperitorum esse fictas religiones. quod longe secus est: neque enim in pastoribus illis, quibus Romulus præfuit, nec in ipso Romulo hæc calliditas esse potuit, ut ad errorem multitudinis religionis simulacra fingerent: sed difficultas, laborq; discendi disertam negligentiam reddidit: malunt enim differere, nihil esse in auspicijs, quàm, quid sit, ediscere. quid est illo auspicio diuinius, quod apud te in Mario est, ut utar potissimum te auctore?

- » Hic Iouis altisoni subito pennata satelles
- » Arboris è trunco serpentis saucia morsu,
- » Subigit ipsa feris transfigens unguibus anguem
- » Semianimum, & uaria grauius ceruice micantem.
- » Quem se intorquentem lanians, rostroq; cruentans,
- » Iam satiata animos, iam duos ulta dolores,
- » Abijcit efflantem, & laceratum affligit in unda,
- » Sæq; obitu à solis nitidos conuertit ad ortus.
- » Hanc ubi præpetibus pennis, lapsuq; uolantem
- » Conspectit Marius diuini numinis augur,

DE DIVINATIONE

- » Fausta; signa suæ laudis, reditusq; notauit;
 - » Partibus insonuit cœli pater ipse sinistris.
 - » Sic aquilæ clarum firmavit Iuppiter omen.
atq; ille Romuli auguratus, pastoralis, non urbanus fuit;
nec fictus ad opiniones imperitorum, sed à certis acce-
ptus, & posteris traditus. itaque Romulus augur, ut a-
pud Ennium est, cum fratre item augure,
 - » Curantes magna cum cura, concupientes
 - » Regni, dant operam simul auspicio, augurioq;.
 - » Hinc Remus auspicio se deuouet, atq; secundam
 - » Solus auem seruans. at Romulus pulcher in alto
 - » Querit Auentino, seruat genus altiuolantum.
 - » Certabant, urbem Romam Remam ne uocarent.
 - » Omnis cura uiris, uter esset induperator.
 - » Expectant, ueluti, consul cum mittere signum
 - » Vult, omnes auidi spectant ad carceris oras,
 - » Quà mox emittat pictis ex faucibu' currus:
 - » Sic expectabat populus, atq; ore timebat
 - » Rebus, utri magni uictoria sit data regni.
 - » Interea sol albu' recessit in infera noctis.
 - » Exin candida se radijs dedit iëta foras lux:
 - » Et simul ex alto longe pulcherrima præpes
 - » Læua uolauit auis: simul aureus exoritur sol.
 - » Cedunt ter quatuor de cœlo corpora sancta
 - » Anium, præpetibus sese pulchrisq; locis dant.
 - » Conspicit inde sibi data Romulus esse priora,
 - » Auspicio regni stabilita scamna solumq;.
- sed unde huc digressa est, eodem redeat oratio. si nihil
queam disputare, quamobrem quidq; fiat, & tantum mo-
do fieri ea, quæ commemorauimus, doceam, parum ne Epicu-

ro, Carneadi'ue respondeam? quid, si etiam ratio extat
 artificiosa præsensionis facilis, diuinæ autem paulo obscu-
 rior? quæ enim extis, quæ fulguribus, quæ portentis, quæ
 astris præsentiuntur, hæc notata sunt obseruatione diu-
 turna. affert autem uetustas omnibus in rebus longin-
 qua obseruatione incredibilem scientiam: quæ potest esse
 etiam sine motu, atq; impulsu deorum, cum, quid ex quo-
 que eueniat, & quid quanq; rem significet, crebra ani-
 maduersione perspectum est. altera diuinitas est natu-
 ralis, ut ante dixi: quæ physica disputandi subtilitate re-
 ferenda est ad naturam deorum: à qua, ut doctissimis,
 sapientissimisque placuit, haustos animos, & delibatos
 habemus: cumque omnia completa sint & referta æter-
 no sensu, & mente diuina, necesse est cognatione diui-
 norum animorum animos humanos commoueri. sed ui-
 gilantes animi uitæ necessitatibus seruiunt, disjunguntque
 se à societate diuina, uinclis corporis impediti. rarum
 est quoddam genus eorum, qui se à corpore auocent, &
 ad diuinarum rerum cognitionem cura omni, studioque
 rapiantur. horum sunt auguria non diuini impetus, sed
 rationis humanæ. nam & natura futura præsentiunt,
 ut aquarum fluxiones, ut deflagrationem futuram ali-
 quando cœli, atque terrarum: alij autem in Rep. exer-
 citati, ut de Atheniensi Solone accepimus, orientem ty-
 rannidem multo ante prospiciunt: quos prudentes pos-
 sumus dicere, id est providentes, diuinos nullo modo pos-
 sumus, non plus, quam Milesium Thalem, qui, ut ob-
 iurgatores suos conuinceret, ostenderetque etiam philo-
 sophum, si ei commodum esset, pecuniam facere pos-
 se, omnem oleam, antequam florere cœpisset, in agro

DE DIVINATIONE

Mileſio coemiſſe dicitur . animaduerterat fortasſe qua-
dam ſcientia , olearum ubertatem fore . & quidem idē
primus defectionem ſolis , quæ Aſtyage regnante facta
eſt , prædiſſe fertur . multa medici , multa guberna-
tores , agricolæ etiam multa præſentiunt : ſed nullam eo-
rum diuinationem uoco , ne illam quidem , qua ab Ana-
ximandro phyſico moniti Lacedæmoniꝝ ſunt , ut urbem , et
teſta linquerent , armatiq; in agro excubarent , quod ter-
ræmotus inſtaret , tum , cum & urbs tota corruit , & ex
monte Taygeto extrema montis quaſi puppis auulſa eſt .
ne Pherecides quidem ille Pythagoræ magiſter potius di-
uinus habebitur , quàm phyſicus : qui cum uidiſſet hau-
ſtam aquam de iugi puteo , terræmotus dixit inſtare .
nec uero unquam animus hominis naturaliter diuinat ,
niſi cum ita ſolutus eſt , & uacuus , ut ei planè nihil ſit
cum corpore . quod aut uatibus contingit , aut dormien-
tibus . itaque ea duo genera à Dicaarcho probantur , et,
ut dixi , à Cratippo noſtro : ſi propterea quod ea profi-
ciſcuntur à natura , ſint ſumma ſanè , modo ne ſola : ſi
autem nihil eſſe in obſervatione putant , multa tollunt .
quibus uitæ ratio continetur . ſed quoniam dant aliquid ,
idq; non paruum , uaticinationes cum ſomnijs : nihil eſt ,
quod cum his magnopere pugnemus , præſertim cum
ſint , qui omnino nullam diuinationem probent . ergo
& ij , quorum animi ſpretis corporibus euolant , atque
excurrunt foras , ardore aliquo inflammati , atque
incitati cernunt illa profecto , quæ uaticinantes præ-
nunciant : multisq; rebus inflammantur tales animi ,
qui corporibus non inharerent , ut ij , qui ſono quo-
dam uocum , & Phrygijs cantibus incitantur : multos
nemora

nemora, siluæq; multos amnes, aut maria commouent :
quorum furibunda mens uidet ante multo, quæ futura
sunt . quo de genere illa sunt,

- » Eheu uidete : iudicauit iudicium inclytum
- » Inter deas tris aliquis : quo iudicio Lacedæmonia
- » Mulier furiarum una adueniet. -

eodem enim modo multa à uaticinantibus sæpe prædi-
cta sunt, neq; solum uerbis, sed etiam

- » Versibus, quos olim Fauni, uatesq; canebant.

similiter Martius & Publicius uates cecinisse dicuntur .
quo ex genere Apollinis operta prolata sunt . credo etiã
anhelitus quosdam fuisse terrarum, quibus inflatæ men-
tes oracula funderent . Atq; hæc quidem uatum ratio
est : nec dissimilis sanè somniorum : nam quæ uigilanti-
bus accidunt uatibus , eadem nobis dormientibus : uiget
enim animus in somnijs, liberq; sensibus ab omni impedi-
tione curarum, iacente et mortuo penè corpore . qui quia
uixit ab omni æternitate, uersatusq; est cum innumerabi-
libus animis, omnia, quæ in natura rerum sunt, uidet, si
modo temperatis escis, modicisq; potationibus ita est affe-
ctus, ut sopito corpore ipse uigilet . hæc somniantis est di-
uination . hic magna quædam exoritur, neq; ea natura-
lis, sed artificiosa somniorum Antiphontis interpreta-
tio, eodemq; modo & oraculorum, & uaticinatio-
num : sunt enim explanatores, ut grammatici poeta-
rum . nam ut aurum, & argentum, æs, ferrum fru-
stra natura diuina genuisset, nisi eadem docuisset quem-
admodum ad eorū uenas perueniretur ; nec fruges ter-
ræ, baccas uel arborum cum utilitate ulla generi humano
dedisset, nisi earum cultus, & conditiones tradidisset ;

Cic. Phil. uol. II.

o

DE DIVINATIONE

materia deinde quid iuuaret, nisi confectionis eius fabricam haberemus? sic cum omni utilitate, quam dii hominibus dederunt, ars aliqua coniuncta est, per quam illa utilitas percipi possit. item igitur somniis, uaticinationibus, oraculis, quod erant multa obscura, multa ambigua, explanationes adhibitæ sunt interpretum. quo modo autem aut uates, aut somniantes ea uideant, quæ nusquam etiam tunc sint, magna quæstio est. sed explorata si sint ea, quæ ante quæri debeant, sint hæc, quæ quærimus, faciliora: continet enim totam hanc quæstionem ea ratio, quæ est de natura deorum, quæ à te secundo libro est explicata dilucide. quam si obtinemus, stabit illud quidem, quod locum hunc continet, de quo agimus, esse deos, & eorum providentia mundum administrari, eosdemq; consulere rebus humanis, nec solum uniuerfis, uerum etiam singulis. hæc si tenemus, quæ mihi quidem non uidentur posse conuelli: profecto hominibus à dijs futura significari necesse est. sed distinguendum uidetur, quonam modo. non placet Stoicis, singulis iecorum fissis, aut auium cantibus interesse deum; neque enim decorum est, nec dijs dignum, nec fieri ullo pacto potest: sed ita à principio inchoatum esse mundum, ut certis rebus certa signa præcurrerent, alia in extis, alia in auibus, alia in fulguribus, alia in ostentis, alia in stellis, alia in somniantium uisis, alia in furentium uocibus. ea quibus bene percepta sunt, ij non sepe falluntur. male coniecta, maleq; interpretata, falsa sunt, non rerum uitio, sed interpretum inscitia. hoc autem posito, atq; concesso, esse quandam uim diuinam hominum uitam continentem: non difficile est,

quæ fieri certe uidemus, ea qua ratione fiant, sufficari.
 nam & ad hostiam deligendam potest dux esse uis quæ=
 dam sentiens, quæ est toto confusa mundo: & tum, ip=
 sam cum immolare uelis, extorum fieri mutatio potest,
 ut aut absit aliquid, aut supersit: paruis enim momen=
 tis multa natura aut affingit, aut mutat, aut detra=
 hit: quod ne dubitare possimus, maximo est argumen=
 to quod paulo ante interitum Cæsaris contigit: qui cum
 immolaret illo die, quo primum in sella aurea sedit,
 & cum purpurea ueste processit, in extis bouis opimi
 cor non fuit. num igitur censes ullum animal, quod
 sanguinem habeat, sine corde esse posse? qua ille rei no=
 uitate perculsus, cum spurinna diceret, timendum es=
 se, ne consilium, & uita deficeret; earum enim rerum
 utrunq; à corde proficisci: postero die caput in iecore
 non fuit. quæ quidem illi portendebantur à dijs immor=
 talibus; ut uideret interitum, non ut caueret. cum igi=
 tur eæ partes in extis non reperiuntur, sine quibus ui=
 etima illa uiuere nequisset: intelligendum est, in ipso im=
 molationis tempore eas partes, quæ absint, interiisse.
 eademq; efficit in auibus diuina mens; ut tum huc, tum
 illuc uolent alites; tum in hac, tum in illa parte se
 occultent; tum à dextra, tum à sinistra parte canant
 oscines. nam si omne animal, ut uult, ita utitur mo=
 tu sui corporis, pronò, obliquo, supino, membraque
 quò uult flectit, contorquet, porrigit, contrahit, eaq;
 ante efficit penè quàm cogitat: quãto id deo est facilius,
 cuius numini parent omnia? idemq; mittit & signa no=
 bis eius generis: qualia permulta historia tradidit: quale
 scriptum illud uidemus: si luna paulo ante solis ortum

DE DIVINATIONE

defecisset in signo leonis, fore ut armis Darius, & Persæ ab Alexandro, & Macedonibus prælio uincerentur, Dariusq; moreretur: & si puella nata biceps esset, seditionem in populo fore, corruptelam, & adulterium domi: & si mulier leonem peperisse uisa esset, fore ut ab exteris gentibus uinceretur ea Resp. in qua id contigisset. eiusdem autem generis etiam illud est, quod scribit Herodotus: Cræsi filium, cum esset infans, locutum: quo ostento regnum patris, & domum funditus concidisse. caput arsisse Ser. Tullio dormienti, quæ historia non prodidit? ut igitur, qui se tradet ita quieti, preparato animo tum bonis cogitationibus, tum rebus ad tranquillitatem accommodatis, certa & uera cernit in somnis: sic castus animus, purusq; uigilantis, et ad astrorum, & ad auium, reliquorumq; signorum, & ad extorum ueritatem est paratior. hoc nimirum est illud, quod de Socrate accepimus, quodq; ab ipso in libris Socraticorum sæpe dicitur, esse diuinum quiddam, quod Demonion appellat, cui semper ipse paruerit, nunquam impellenti, sæpe reuocanti. & Socrates quidem, quo quem auctorem meliorem quærimus? Xenophonti consulenti, sequeretur ne Cyrum, postea quàm exposuit quæ sibi uidebantur, & nostrum quidem, inquit, humanum est consilium, sed de rebus & obscuris, et incertis ad Apollinem censeo referendum, ad quem etiam Athenienses publice de maioribus rebus semper retulerunt. scriptum est item, cum Critonis sui familiaris oculum alligatum uidisset, quæsiuisset quid esset: cum autem ille respondisset, in agro ambulanti ramulum adductum, ut remissus esset, in oculum recidisset, tum Socra-

tes, non enim paruisi mihi reuocanti, cum uterer, qua
soleo, præsagitione diuina. idem etiam Socrates, cum
apud Delium male pugnatum esset Lachete pratore, fu-
geretq; cum ipso Lachete: ut uentum est in trinium, ead-
dem, quâ ceteri, fugere noluit. quibus quærentibus cur
non eadem uia pergeret, deterreri à deo dixit. tum qui-
dem ij, qui alia uia fugerant, in hostium equitatum inci-
derunt. permulta coniecta sunt ab Antipatro, quæ mi-
rabiliter à Socrate diuinata sunt: quæ prætermittam:
tibi enim nota sunt, mihi ad commemorandum non ne-
cessaria. illud tamen eius philosophi magnificum, ac pe-
nè diuinum, quod, cum impijs sententijs damnatus esset,
æquissimo animo se dixit mori: neq; enim domo egre-
dienti, neq; illud suggestum, in quo causam dixerat, ascen-
denti signum sibi ullum, quod consuesset, à deo quasi ma-
li alicuius impendentis datum. equidem sic arbitror: etiã
si multa fallant eos, qui aut arte, aut coniectura diuina-
re uideantur, esse tamen diuinationem, homines autem,
ut in ceteris artibus, sic in hac posse falli. potest accide-
re, ut aliquod signum dubie datum, pro certo sit acce-
ptum: potest aliquod latuisse, aut ipsum, aut quod esset
illi contrarium: mihi autem ad hoc, de quo disputo, pro-
bandum satis est, non modo plura, sed pauciora diuine
præsensa, & prædicta reperiri. quin etiam hoc non du-
bitans dixerim: si unum aliquid ita sit prædictum, præ-
sensumq; ut, cum euenerit, ita cadat ut prædictum sit,
neque in eo quicquam casu, & fortuito factum esse
appareat, esse certe diuinationem, idq; esset omnibus
confitendum. quocirca primum mihi uidetur, ut Posi-
donius facit, à deo, de quo satis dictum est, deinde à

DE DIVINATIONE

f. 3. 26-

fato, deinde à natura vis omnis diuinandi, ratioq; rependa. fieri igitur omnia fato, ratio cogit fateri. fatum autem id appello, quod Græci ἐμαρμένον, id est ordinem, sericinq; causarum, cum causa causæ nexa rem ex se gignat. ea est ex omni æternitate fluens ueritas sempiterna. quod cum ita sit; nihil est factum, quod non futurum fuerit; eodemq; modo nihil est futurum, cuius non causas id ipsum efficientes natura contineat. ex quo intelligitur, ut fatum sit non id quod superstitiose, sed id quod physice dicitur, causa æterna rerum, cur & ea, quæ præterierunt, facta sint, & quæ instant, fiant, & quæ sequuntur, futura sint: ita fit, ut & observatione notari possit, quæ res quanq; causam plerunq; consequatur, etiam si non semper: nam id quidem difficile est affirmare. easdemq; causas uerisimile est rerum futurarum cerni ab ijs, qui aut per furorem eas, aut in quiete uideant. præterea cum fato omnia fiant, id quod alio loco ostendetur: si quis modo talis possit esse, qui colligationem causarum omnium perspiciat animo, nihil eum profecto fallat: qui enim teneat causas rerum futurarum, idem necesse est omnia teneat, quæ futura sint. quod cum facere nemo nisi deus possit, relinquendum est homini, ut signis quibusdam consequentia declarantibus futura præsentiat: non enim illa, quæ futura sunt, subito existunt; sed est, quasi rudentis explicatio, sic tractio temporis nihil noui efficientis, & primum quidq; replicantis. quod & ij uident, quibus naturalis diuinitio data est; & ij, quibus cursus rerum obseruando notatus est. qui etsi causas ipsas non cernunt, signa tamen causarum, & notas cernunt: ad quas adhibita memo-

ria, & diligentia, ex monumentis superiorum efficitur
 ea diuinitio, quæ artificiosa dicitur, extorum, fulgurum,
 ostentorum, signorumq; coelestium. non est igitur ut mi-
 randum sit, ea praesentiri à diuinantibus, quæ nusquam
 sint: sunt enim omnia, sed tempore absunt. atq; ut in se-
 minibus uis inest earum rerum, quæ ex ijs progignun-
 tur: sic in causis conditæ sunt res futuræ, quas esse futu-
 ras aut concitata mens, aut soluta somno cernit, aut ra-
 tio, aut coniectura praesentit. atq; ut ij, qui solis, & lu-
 nae, reliquorumq; siderum ortus, obitus, motusq; cogno-
 runt, quo quidq; tempore eorum futurum sit, multo an-
 te praedicunt: sic qui cursum rerum, euentorumq; conse-
 quentiam diuturnitate pertractata notauerunt, aut sem-
 per, aut, si id difficile est, plerunq; quod si ne id quidem
 conceditur, non nunquam certe, quid futurum sit, intelli-
 gunt. Atq; hæc quidem, et quædam huiusmodi argumen-
 ta, cur sit diuinitio, ducuntur à fato. A natura autem alia
 quædā ratio est: quæ docet, quanta sit animi uis seiuncta
 à corporis sensibus: quod maxime cōtingit aut dormien-
 tibus, aut mente permotis. ut enim decorum animi sine
 oculis, sine auribus, sine lingua sentiunt inter se, quid
 quisq; sentiat; ex quo fit, ut homines, etiam cum taciti
 optent aliquid, aut noueant, haud dubitent quin dī illud
 exaudiant: sic animi hominum, cum aut somno soluti ua-
 cant corpore, aut mente permoti per se ipsi liberi incitati
 mouentur, cernunt ea, quæ permisti cum corpore animi
 uidere non possunt. atque hanc quidem rationem na-
 turæ difficile est fortasse traducere ad id genus diui-
 nationis, quod ex arte profectum dicimus: sed tamen
 id quoq; rimatur quantum potest Posidonius, cum esse

censet in natura signa quædam rerum futurarum . ut
 enim Ceos accepimus ortum caniculæ diligenter quotan-
 nis solere seruire, coniecturamq; capere, ut scribit Ponti-
 cus Heraclides, salubris ne, an pestilens annus futurus
 sit : nam si obscurior quasi caliginosa siella extiterit, pin-
 gue & concretum esse cælum, ut eius aspiratio grauis,
 & pestilens futura sit : sin illustris, & perlucida stella
 apparuit, significari cælum esse tenue, purumq; ; & pro-
 pterea salubre Democritus autem censet sapienter insti-
 tuisse ueteres, ut hostiarum immolatarum inspicerentur .
 exta, quorum ex habitu, atq; colore tum salubritatis, tum
 pestilentie signa percipi, non nunquam etiam quæ sit uel
 sterilitas agrorum, uel fertilitas futura. quæ si à natura
 profecta, obseruatio, atq; usus agnouit; multa afferre po-
 tuit dies, quæ animaduertendo notarentur : ut ille Pacu-
 uianus, qui in Chryse physicus inducitur, minime natu-
 ram rerum cognoscere uideatur.

- » Nam istis, qui linguam auium intelligunt,
 - » Plusq; ex alieno iecore sapiunt quàm ex suo,
 - » Magis audiendum quàm auscultandum censeo.
- cur quæso ? cum ipse paucis interpositis uersibus dicas sa-
 tis luculente :
- » Quicquid est hoc, omnia animat, format, alit, auget,
 creat,
 - » Sepelit, recipitq; in sese omnia, omniumq; idem est
 pater,
 - » Indidemq; eadem, quæ oriuntur, de integro, atq; eodem
 occidunt.
- quid est igitur, cur, cum domus sit omnium una, eaq;
 communis, cumq; animi hominum semper fuerint, fu-

turūq; sint, cur ij quidem, quid ex quoque eueniat, & quid quanq; rem significet, perspicere non possunt?

Hæc habui, inquit, de diuinatione quæ dicerem. nunc illa testabor, non me sortilegos neque eos, qui quasi causa harioleantur, ne psychomantia quidem, quibus Appius amicus tuus uti solebat, agnoscere. non habeo deniq; nau ci Marsum augurem,

- » Non uicanos aruspices, non de circo astrologos,
 - » Non Isiacos coniectores, non interpretes somniū :
 - » Non enim sunt ij aut scientia aut arte diuini,
 - » Sed supersticiosi uates, impudentesq; harioli,
 - » Aut inertes, aut insani, aut quibus egestas imperat :
 - » Qui sibi semitam non sapiunt, alteri monstrant uiam :
 - » Quibus diuitias pollicentur, ab ips drachmā ipsi petunt.
 - » De his diuitijs sibi deducant drachmam, reddant cetera.
- atque hæc quidem Ennius, qui paucis ante uersibus esse deos censet, sed eos non curare opinatur quid agat humanum genus. ego autem, qui & curare arbitror, & monere etiam, ac multa prædicere, leuitate, uanitate, malitia exclusa diuinationem probo. quæ cum dixisset Quin tus, præclare tu quidem, inquam, paratus,

Desunt pauca quadam.

M. TVLLII CICERONIS
DE DIVINATIONE
LIBER II.

*Q*uarenti mihi, multumq; & diu cogi-
tanti, quanam re possem prodesse quam
plurimis, ne quando intermitterem con-
sulere Reip. nulla maior occurrebat,
quam si optimarum artium uias trade-
rem meis ciuibus: quod compluribus iam libris me ar-
bitror consecutum. nam & cohortati sumus, ut maxi-
me potuimus, ad philosophiae studium eo libro, qui est
inscriptus Hortensius: & quod genus philosophandi mi-
nime arrogans, maximèq; & constans, & elegans ar-
bitraremur, quatuor Academicis libris ostēdimus. cumq;
fundamentum esset philosophiae positum in finibus bono-
rum, & malorum, perpurgatus est is locus à nobis quin-
que libris, ut, quid à quoque, & quid contra quenque
philosophum diceretur, intelligi posset: totidem subsequen-
ti libri Tusculanarum disputationum, res ad beate ui-
uendum maxime necessarias aperuerunt: primus enim
est de contemnenda morte, secundus de tolerando dolo-
re, de aegritudine lenienda tertius, quartus de reliquis
animi perturbationibus, quintus cum locum complexus
est, qui totam philosophiam maxime illustrat: docet e-
nim, ad beate uiuendum uirtutem se ipsa esse contentam.
quibus rebus editis, tres libri perfecti sunt de natura deo-
rum: in quibus omnis eius loci quaestio continetur. quae
ut plene esset, cumulatèq; perfecta, de diuinatione in-

gressi sumus his libris scribere . quibus , ut est in animo ,
de fato si adiunxerimus , erit abunde satisfactum toti
huic quaestioni . atque his libris annumerandi sunt sex de
Rep. quos tunc scripsimus , cum gubernacula Reip. tene
bamus : magnus locus , philosophiaeq; proprius , à Plato =
ne , Aristotele , Theophrasto , totaq; Peripateticorum fa
milias tractatus uberrime . nam quid ego de Consolatione
dicam ? quæ mihi quidem ipsi sanè aliquantum medetur :
ceteris item multum profuturam puto . interiectus eti
am est nuper is , quem ad nostrum Atticum de senectute
misimus . in primisq; , quoniam philosophia uir bonus
efficitur , & fortis , Cato noster in horum librorum nu
mero ponendus est . cumq; Aristoteles , itemq; Theophra
stus , excellentes uiri cum subtilitate , tum copia , cum phi
losophia dicendi etiam præcepta cōiunxerint , nostri quo
que oratorij libri in eundem numerum referendi uiden
tur . ita tres erunt de Oratore , quartus Brutus , quin
tus Orator . adhuc hæc erant : ad reliqua acriter tendeba
mus animo , sic parati , ut , nisi quæ causa grauior ob
stitisset , nullum philosophiæ locum esse pateremur , qui
non latinis literis illustratus pateret . quod enim munus
Reip. afferre maius , melius ue possumus , quàm si doce
mus , atque erudimus iuuentutem ? his præsertim mori
bus , atque temporibus : quibus ita prolapsa est , ut om
nium opibus refrenanda , atque coercenda sit . nec uero id
effici posse confido , quod ne postulandum quidem est , ut
omnes adolescentes se ad hæc studia cōuertant . pauci uti
nam : quorū tamen in Rep. late patere poterit industria .
equidem etiam ex ijs fructum capio laboris mei , qui iam
ætate prouecti in nostris libris acquiescunt : quorum stua

DE DIVINATIONE

dio legendi meum scribendi studium uehementius in dies
 incitatur : quos quidem plures , quàm rebar , esse cogno-
 ui . magnificum illud etiam , Romanisq; hominibus glo-
 riosum , ut Græcis de philosophia literis non egeant . quod
 assequar profecto , si instituta perfecero . ac mihi qui-
 dem explicandæ philosophiæ causam attulit grauis casus
 ciuitatis , cū in armis ciuilibus nec tueri meo more Remp.
 nec nihil agere poteram , nec , quid potius , quod quidem
 me dignum esset , agerem , reperiēbam . dabunt igitur
 mihi ueniam mei ciues , uel gratiam potius habebunt , q̃ ,
 cum esset in unius potestate Resp. neque ego me abdi-
 di , neque deserui , neque affluxi ; neque ita gessi , quasi ho-
 mini , aut temporibus iratus ; neque ita porro aut adu-
 latus , aut admiratus fortunam sum alterius , ut me meæ
 pœniteret : id enim ipsum à Platone , philosophiaq; didi-
 ceram , naturales esse conuersiones quasdam rerum pu-
 blicarum , ut eæ tum à principibus tenerentur , tum à
 populis , aliquando à singulis . quod cum accidisset no-
 stræ Reip. tum pristinis orbatî muneribus hæc studia re-
 nouare cœpimus , ut & animus molestiis hæc potissimū .
 re leuaretur , & prodessemus ciuibus nostris qua re cum-
 que possemus . in libris enim sententiam dicebamus , con-
 cionabamur , philosophiam nobis pro Reip. procuratione
 substitutam putabamus . nunc , quoniam de Rep. consuli
 cœpti sumus , tribuenda est opera Reip. uel omnis potius
 in ea cogitatio , & cura ponenda : tantum huic studio
 relinquendum , quantum uacabit à publico officio &
 munere . sed hæc aliàs pluribus : nunc ad institutam di-
 scussionem reuertamur . Nam cum de diuinatione Q.
 frater ea differuisset , quæ superiore libro scripta sunt ,

satisq; ambulatum uideretur, tum in bibliotheca, quæ in Lyceo est, assedimus. atque ego, Accurate tu quidem, inquam, Quinte, & Stoice Stoicorum sententiam defendisti: quodq; me maxime delectat, plurimis nostris exemplis usus es, & ijs quidem claris, & illustribus. dicendum est mihi igitur ad ea, quæ sunt à te dicta; sed ita, nihil ut affirmem, quæram omnia, dubitans plerunque, & mihi ipse diffidens: si enim aliquid certi haberem quod dicerem, ego ipse diuinarem, qui esse diuinationem nego. Etenim me mouet illud, quod in primis Carneades querere solebat, quarumnam rerum diuinatio esset, earum ne, quæ sensibus perciperentur? at eas quidem cernimus, audimus, gustamus, olfacimus, tangimus. nunquid ergo in ijs rebus est, quod prouisione, aut permotione mentis magis, quàm natura ipsa sentiamus? aut nescio qui ille diuinus, si oculis captus sit, ut Tiresias fuit, possit, quæ alba sint, quæ nigra, dicere? aut, si surdus sit, uarietates uocum, aut modos noscere? ad nullam igitur earum rerum, quæ sensu accipiuntur, diuinatio adhibetur. Atqui ne in ijs quidem rebus, quæ arte tractantur, diuinatione opus est. etenim ad ægros non uates, aut hariolos, sed medicos solemus adducere. nec uero, qui tibijs, aut fidibus uti uolunt, ab aruspibus accipiunt earum tractationem, sed à musicis. eadem in literis ratio est, reliquisq; rebus, quarum est disciplina. num censeres eos, qui diuinare dicuntur, posse respondere, sol maior ne, quàm terra sit; an tantus, quantus uideatur? lunaq; suo lumine, an solis utatur? sol, luna quem motum habeant? quem quinque stellæ, quæ errare dicuntur? nec hæc,

DE DIVINATIONE

qui diuini habentur, proficentur se esse dicturos: nec eorum, quæ in geometria describuntur, quæ uera, quæ falsa sint: sunt enim ea mathematicorum, non hario-
 lorum. de illis uero rebus, quæ in philosophia uersan-
 tur, nunquid est quod quisquam diuinorum aut respon-
 dere soleat, aut consuli, quid bonum sit, quid malum,
 quid neutrum? sunt enim hæc propria philosophorum.
 quid de officio? num quis aruspice[m] consuluit, quemad-
 modum sit cum parentibus, cum fratribus, cum amicis
 uiuendum? quemadmodum utendum pecunia? quem-
 admodum honore? quemadmodum imperio? ad sapien-
 tes hæc, non ad diuinos referri solent. quid, quæ à phy-
 sicis, aut dialecticis tractantur, num quis eorum diui-
 nare potest, unus ne mundus sit, an plures? quæ sint ini-
 tia rerum, ex quibus nascuntur omnia? physicorum est
 ista prudentia. quo modo autem mentientem, quem
 Δευδόμενον uocant, dissoluas? aut quemadmodum so-
 riti resistas? quem, si necesse sit latino uerbo, liceat acer-
 ualem appellare: sed nihil opus est: ut enim ipsa philo-
 sophia & multa uerba Græcorum, sic Sorites satis lati-
 no sermone tritus est. ergo hæc quoque dialectici dicent,
 non diuini. quid? cum queritur qui sit optimus Reip.
 status, quæ leges, qui mores aut utiles, aut inutiles,
 aruspices ne ex Etruria accersentur, an principes statu-
 ent, & delecti uiri, periti rerum ciuiliu[m]? quod si nec
 earum rerum, quæ subiectæ sensibus sunt, ulla diuina-
 tio est; nec earum, quæ artibus continentur; nec ea-
 rum, quæ in philosophia differuntur; nec earum, quæ
 in Rep. uersantur: quarum rerum sit, nihil prorsus
 intelligo: nam aut omnium debet esse, aut aliqua ei ma-

teria danda est, in qua uersari possit: sed nec omnium diuination est, ut ratio docuit; nec locus, nec materia inuenitur, cui diuinationem præficere possimus: uide igitur, ne nulla sit diuination. est quidem Græcus in hanc sententiam uersus.

- 22 Bene qui conijciat, uatem hunc perhibeto optimum. num igitur, aut quæ tempestas impendeat, uates melius conijciat, quàm gubernator; aut morbi naturam acutius, quàm medicus; aut belli administrationem prudētius, quàm imperator, coniectura assequetur? sed animaduerti Quinte, te caute, & ab ijs coniecturis, quæ haberent artem atque prudentiam, & ab ijs rebus, quæ sensibus aut artificijs perciperentur, abducere diuinationem, eamq; ita diffinire, diuinationem esse earum rerum prædictionem, & præsensioem, quæ essent fortuitæ. primum eodem reuolueris. nam & medici, & gubernatoris, & imperatoris præsensio est rerum fortuitarum. num igitur aut aruspex, aut augur, aut uates quis, aut somnians melius coniecerit, aut ex morbo euasurum agrotum, aut ex periculo nauem, aut ex insidijs exercitum, quàm medicus, quàm gubernator, & imperator? Atqui ne illa quidem diuinantis esse dicebas, uentos, aut imbres impendentes quibusdam præsentire signis. in quo nostra quadam Aratea memoriter à te pronunciata sunt. & si hæc ipsa fortuita sunt: plerunque enim, non semper eueniunt. quæ est igitur, aut ubi uersatur fortuitarum rerum præsensio? quam diuinationē uocas. quæ enim præsentiri aut arte, aut ratione, aut usu, aut coniectura possunt, ea non diuinis tribuenda putas, sed peritis. ita relinquitur, ut ea fortuita diuinari

DE DIVINATIONE

possint, quæ nulla nec arte, nec sapientia prouideri possunt: ut si quis M. Marcellum illum, qui ter Consul fuit, multis annis ante dixisset naufragio esse periturum, dinasset profecto: nulla enim arte alia, nec sapientia id scire potuisset. talium ergo rerum, quæ in fortuna posite sunt, præsensio diuinationis est. potest ne igitur earum rerum, quæ nihil habent rationis, quare futurae sint, ulla esse præsensio? quid est enim aliud fors, quid fortuna, quid casus, quid euentus, nisi cum sic aliquid cecidit, sic euenit, ut uel non cadere, atque euenire, uel aliter cadere, atque euenire potuerit? quo modo ergo id, quod temere fit cæco casu, & uolubilitate fortuna, præsentiri, & prædici potest? medicus morbum ingrauescentem ratione prouidet, insidias imperator, tempestates gubernator: tamen hi ipsi saepe falluntur, qui nihil sine certa ratione opinantur: ut agricola cum florem oleæ uidet, baccam quoque se uisurum putat: non sine ratione ille quidem: sed non nunquam tamen fallitur. quod si falluntur ij, qui nihil sine aliqua probabili coniectura, ac ratione dicunt: quid existimandum est de coniectura eorum, qui extis, aut auibus, aut ostentis, aut oraculis, aut somnijs futura præsentunt? non dum dico, quàm hæc signa nulla sint, fissum iecoris, corui catus, uolatus aquilæ, stellæ traiectio, uoces furentium, sortes, somnia: de quibus singulis dicam suo loco, nunc de uniuersis. qui potest prouideri, quicquam futurum esse, quod neque causam habet ullam, neque notam cur futurum sit? solis defectiones, itemq; lunæ prædicuntur in multos annos ab ijs, qui siderum cursus, & motus numeris persequuntur: ea enim prædicunt, quæ

naturæ

naturæ necessitas perfectura est . uident ex constantissi-
mo motu lunæ, quando illa è regione solis facta incur-
rit in umbram terræ, quæ est meta noctis, ut eam ob-
scurari necesse sit; quandoq; eadem luna subiecta soli
atq; opposita nostris oculis eius lumen obscuret; quo in
signo quæq; errantium stellarum, quoq; tempore fu-
tura sit; qui exortus quoq; die signi alicuius, aut qui oc-
casus futurus sit . hæc qui ante dicunt, quam rationem
sequantur uides : qui thesaurum inuenturum, aut hære-
ditatem uenturam dicunt, quid sequuntur? aut in qua
rerum natura inest, id futurum? quod si ea, quæ
sunt eiusdem generis, habent aliquam talem necessita-
tem : quid est tandem, quod casu fieri, aut forte for-
tuna putemus? nihil enim est tam contrarium rationi,
& constantiæ, quàm fortuna : ut mihi ne in deum qui-
dem cadere uideatur, ut sciat quid casu, & fortuito
futurum sit . si enim scit, certe illud eueniet . sin certe
eueniet, nulla fortuna est . est autem fortuna : rerum
igitur fortuitarum nulla est præsensio . aut si negas es-
se fortunam, & omnia, quæ sunt, quæq; futura sunt,
ex omni æternitate diffinita dicis esse fataliter : muta
diffinitionem diuinationis, quam dicebas præsensio-
nem esse rerum fortuitarum . si enim nihil fieri potest, nihil
accidere, nihil euenire, nisi quod ab omni æternitate cer-
tum fuerit esse futurum rato tempore : quæ potest esse
fortuna? qua sublata, qui locus est diuinationi? quæ à
te fortuitarum rerum est dicta præsensio . quanquam
dicebas, omnia, quæ fierent, futura ue essent, fato conti-
neri . anile sanè, & plenum superstitionis fati nomen ip-
sum : sed tamen apud stoicos de isto fato multa dicun-

Cic. Phil. uol. II.

P

tur . de quo aliàs : nunc quod necesse est . si omnia fa-
 to : quid mihi diuinitio prodest ? quod enim is , qui diui-
 nat , prædicit , id uero futurum est : ut ne illud quidem
 sciam quale sit , quòd Deiotarum familiarem nostrum
 ex itinere aquila reuocauit . qui nisi reuertisset , in eo con-
 clauis ei cubandum fuisset , quod proxima nocte corruit .
 ruina igitur oppressus esset . at id neq; , si fatum fuerat ,
 effugisset , nec , si non fuerat , in eum casum incidisset .
 quid ergo adiuvat diuinitio ? aut quid est , quod me mo-
 ueant aut sortes , aut exta , aut ulla prædictio ? si enim .
 fatum fuit , classes populi R . bello Punico primo alteram
 naufragio , alteram à pœnis depressam interire ; etiam si
 tripudium solistimum pulli fecissent , L . Iunio , & P . Clo-
 dio Consulibus classes tamen interissent . sin , cum auspicijs
 obtemperatum esset , interiturae classes non fuerunt , non
 interierunt fato . uultis autem omnia fato : nulla igitur
 est diuinitio . quòd si fatum fuit , bello Punico se-
 cundo exercitum populi R . ad lacum Trasimenum inte-
 rire : num id mutari potuit , si Flaminius Consul ijs si-
 gnis , ijsq; auspicijs , quibus pugnare prohibebatur , paruif-
 set ? certe potuit . aut igitur non fato interiit exercitus ;
 mutari enim fata non possunt : aut , si fato , quod certe
 uobis ita dicendum est ; etiam si obtemperasset auspicijs ,
 idem euenturum fuisset . ubi est igitur diuinitio ista Stoi-
 corum ? quæ , si fato omnia sunt , nihil nos admonere po-
 test , ut cautiore simus : quoquo enim modo nos gesserim-
 us , fiet tamen illud quod futurum est . sin autem id po-
 test flecti , nullum est fatum , ita ne diuinitio quidẽ , quo-
 niam ea rerum futurarum est . nihil autem est pro certo
 futurum , quod potest aliqua procuratione accidere ne

fiat. Atq; ego ne utilem quidem arbitror esse nobis futurarum rerum scientiam. quæ enim uita fuisset Priamo, si ab adolescentia scisset quos euentus senectutis esset habiturus? abeamus à fabulis: propiora uideamus. clarissimorum hominum nostræ ciuitatis grauissimos exitus in Consolatione collegimus. quid igitur? ut omittamus superiores, M. ne Crasso putas utile fuisse, tum, cum maximis opibus, fortunisq; florebat, scire, sibi, interfecto Publio filio, exercituq; deleto, trans Euphratem cum ignominia, & dedecore esse pereundum? an Cn. Pompeium censes tribus suis Consulatibus, tribus triumphis, maximarum rerum gloria, lataturum fuisse, si scisset se in solitudine Aegyptiorum trucidatum iri amisso exercitu, post mortem uero ea consecutura, quæ sine lacrymis non possumus dicere? quid uero Cæsarem putamus? si diuinasset, fore ut in eo senatu, quem maiore ex parte ipse cooptasset, in curia Pompeiana, ante ipsius Pompeij simulacrum, tot centurionibus suis inspectantibus, à nobilissimis ciuibus, partim etiam à se omnibus rebus ornatis, trucidatus ita iaceret, ut ad eius corpus non modo amicorum, sed ne seruorum quidem quisquam accederet; quo cruciatu animi uitam acturum fuisse? certe igitur ignoratio futurorum malorum utilior est, quam scientia. nam illud quidem dici, præsertim à Stoicis, nullo modo potest: non isset ad arma Pompeius: non transisset Crassus Euphratem: non suscepisset bellum civile Cæsar. non igitur fatales exitus habuerunt. uultis autem euenire omnia fato: nihil ergo profuisset illis diuinare: atque etiam omnem fructum uitæ superioris perdidissent: quid enim posset ijs esse latum exitus suos

DE DIVINATIONE

cogitantibus? ita, quoquo se uerterint Stoici, iaceat necesse est omnis eorum solertia. si enim id, quod euenturum est, uel hoc uel illo modo potest euenire: fortuna ualeat plurimum. quæ autem fortuita sunt, certa esse non possunt. sin autem certum est, quid quaq; de re, quoq; tempore futurum sit: quid est, quod me adiuuent aruspices, cum res tristissimas portendi dixerint? Addit ad extremum, omnia leuius casura rebus diuinis procuratis. si enim nihil fit extra fatum, nihil leuari re diuina potest. hoc sentit Homerus, cum querentem Iouem inducit, quod Sarpedonem filium à morte contra fatum eripere non posset. hoc idem significat Græcus ille in eam sententiam uersus.

- » Quod fore paratum est, id summum exuperat Iouem. totum omnino fatum etiam Atellanio uersu iure mihi esse irrisum uidetur. sed in rebus tam seueris non est iocandi locus. concludatur ergo ratio. si enim prouideri nihil potest futurum esse eorum, quæ casu fiunt, quia esse certa non possunt: diuination nulla est. sin autem iccirco possunt prouideri, quia certa sunt, & fatalia: rursus diuination nulla est: eam enim tu fortuitarum rerum esse dicebas. sed hæc fuerit nobis tanquam leuis armaturæ prima orationis excursio: nunc cominus agamus: experiamur itaq; si possumus cornua commouere disputationis tuæ. duo enim genera diuinandi esse dicebas, unum artificiosum, alterum naturale: artificiosum constare partim ex coniectura, partim ex obseruatione diuturna: naturale, quod animus arriperet, aut exciperet extrinsecus ex diuinitate, unde omnes animos haustos, aut acceptos, aut libatos haberemus. artificiose diuinationis illa fere

genera ponebas, extispicum, eorumq; qui ex fulguribus, ostentisq; prædicerent, tum augurum, eorumq; qui signis, aut ominibus uterentur: omneq; genus coniecturale in hoc ferè genere ponebas. illud autem naturale aut concitatione mentis edi, & quasi fundi uidebatur, aut animo per somnum sensibus & curis uacuo prouideri. duxisti autem diuinationem omnem à tribus rebus, à deo, à fato, à natura. sed tamen cum explicare nihil posses, pugnaſti commentitiorum exemplorum mirifica copia. de quo primo hoc libet dicere. hoc ego philosophi non arbitror, testibus uti: qui aut casu ueri, aut malitia falsi, fictiq; esse possunt. argumentis & rationibus oportet, quare quidq; ita sit, docere, non euentis, ijs præsertim, quibus mihi liceat non credere. ut ordiar ab aruspicina, quam ego Reip. causa, communisq; religionis colendam censeo: sed soli sumus: licet uerum exquirere sine inuidia, mihi præsertim de plerisq; dubitanti: inspiciamus, si placet, exta primum. persuaderi igitur cuiquam potest, ea, quæ significari dicuntur extis, cognita esse ab aruspicebus obseruatione diuturna? ecquàm diuturna ista fuit? aut quàm longinquo tempore obseruari potuit? aut quo modo est collata inter ipsos, quæ pars inimici, quæ pars familiaris esset, quod fissum periculum, quod commodum aliquod ostenderet? an hæc inter se aruspices Etrusci, Elij, Aegyptij, Pœni contulerunt? at id, præterquam quod fieri non potuit, ne fingi quidem potest: alios enim alio more uidemus exta interpretari, nec esse unam omnium disciplinam. et certe, si est in extis aliqua uis, quæ declaret futura: necesse est, eam aut cum rerum natura esse coniunctam, aut con-

DE DIVINATIONE

formari quodā modo numini deorum. atqui diuina cum rerum natura tanta, tamq; præclara in omnes partes, motusq; diffusa, quid habere potest commune? non dicam gallinaceum fel (sunt enim, qui uel argutissima hæc exta esse dicant) sed tauri opimi iecur, aut cor, aut pulmo quid habet naturale, quod declarare possit quid futurū sit? Democritus tamen non inscite nugatur ut physicus: quo genere nihil arrogantius.

» Quod est ante pedes, nemo spectat: coeli scrutantur plagas.

uerum is tamen habitu extorum, & colore declarari censet, hoc duntaxat, pabuli genus, & earum rerum, quas terra procreet, uel ubertatem, uel tenuitatem: salubritatem etiam, aut pestilentiam extis significari putat. ò mortalem beatum: cui certo scio ludum nunquam defuisse. huncine hominem tantis delectatum esse nugis, ut non uideret, cum futurum id uerisimile, si omnium pecudum exta eodem tempore in eundem habitum se, coloremq; conuerterent? sed si eadem hora aliæ pecudis iecur nitidum, atq; plenum est, aliæ horridum & exile: quid est, quod declarari possit habitu extorum, & colore? an hoc eiusdem modi est, quale Pherecydeum illud, quod est à te dictum? qui cum aquam uidisset ex puteo haustam, terræ motum dixit futurum. parum, credo, impudenter, quod, cum factus esset motus, dicere audent quæ uis id effecerit. etiam ne futurum esse aquæ iugis colore præsentunt? multa istiusmodi dicuntur in scholis: sed credere omnia uide ne non sit necesse. uerum sint sanè ista Democritea uera: quando ea nos extis exquirimus? aut quando aliquid eiusmodi ab aruspice in-

speculis extis audiuius? ab aqua, aut ab igni pericula
monent: tum hereditates, tum damna denunciant: si-
sum familiare, & uitale tractant: caput iecoris ex o-
mni parte diligentissime considerant: si uero id non est
inuentum, nihil putant accidere potuisse tristius. hac ob-
seruari certe non potuerunt, ut supra docui. sunt igitur
artis inuenta, non uetustatis, si est ars ulla rerum inco-
gnitarum. Cum rerum autem natura quam cognatio-
nem habent? quæ ut uno consensu iuncta sit, & con-
tinens, quod uideo physicis placuisse, eisq; maxime, qui
omne, quod esset, unum esse dixerunt: quid habere
mundus potest cum thesauri inuentione coniunctum?
si enim extis pecuniæ mihi amplificatio ostenditur, idq;
sit natura: primum exta sunt coniuncta mundo, de-
inde meum lucrum natura rerum continetur. non ne
pudet physicos hæc dicere? ut enim iam sit aliqua in
natura rerum cognatio, quam esse concedo: multa
enim stoici colligunt: nam & musculorum iecuscula
bruma dicuntur augeri, & puleium aridum flore-
scere ipso brumali die, & inflatas rumpi uesiculas,
& semina malorum, quæ in his medijs inclusa sint,
in contrarias partes se uertere: iam nervos in fidi-
bus alijs pulsus resonare alios; ostreisq; & conchilijs
omnibus contingere, ut cum luna crescant pariter,
pariterq; decrescant; arboresq; ut hiemali tempore,
cum luna simul senescentes, quia tum exsiccatae sint,
tempestiue cadi putentur. quid de fretis, aut de ma-
rinis astibus plura dicam? quorum accessus & reces-
sus lunæ motu gubernantur. sexcenta licet eiusmodi
proferri, ut distantium rerum cognatio naturalis appa-

DE DIVINATIONE

reat . demus hoc : nihil enim huic disputationi aduersatur . num etiam , si fissum cuiusdammodi fuerit in iecore , lucrum ostenditur ? quæ ex cognatione naturæ , & quasi concentu , atq; consensu , quam συµπαθεῖαν Græci appellant , conuenire potest aut fissum iecoris cum luctello meo , aut meus quæstiunculus cum cælo , terra , rerumq; natura ? concedam hoc ipsum , si uis : etsi magnam iacturam causæ fecero , si ullam esse conuenientiam naturæ cum extis concessero : sed tamen eo cōcesso , qui euenit , ut is , qui impertire uelit , conuenientem hostiam rebus suis immolet ? hoc erat , quod ego non rebar posse dissolui . at quàm festiue dissoluitur . pudet me non tui quidem , cuius etiam memoriam admiror ; sed Chrysippi , Antipatri , Posidonij , qui idem istuc quidem dicunt , quod est dictum à te , ad hostiam deligendam ducem esse uim quandam sentientem atq; diuinam , quæ toto confusa mundo sit . illud uero multo etiam melius , quod & à te usurpatum est , & dicitur ab illis : cum immolare quispiam uelit , tum fieri extorum mutatione , ut aut absit aliquid , aut supersit : deorum enim numini parere omnia . hæc , mihi iam crede , ne aniculæ quidem existimant . an censes , eundem uitulum si alius delegerit , sine capite iecur inuenturum ; si alius , cum capite ? hæc decessio capitis , aut accessio subito ne fieri potest , ut se exta ad immolantis fortunam accommodent ? non perspicitis aleam quandam inesse hostijs deligendis , præsertim cum res ipsa doceat ? cum enim tristissima exta sine capite fuerunt , quibus nihil uidetur esse dirius : proxima hostia litatur sæpe pulcherrime . ubi illæ minæ superiorum extorum ? aut quæ tam subita facta est deo =

rum tanta placatio? sed affers, in tauri opimi extis immolante Casare cor non fuisse: id quia non potuerit accidere, ut sine corde uictima illa uiueret, iudicandum esse tum interisse cor cum immolaretur. qui fit, ut alterum intelligas, sine corde non potuisse bouem uiuere: alterum non uideas, cor subito non potuisse nescio quò auolare? ego enim possum uel nescire, quæ uis sit cordis ad uiuendum; uel suspicari, contactum aliquo morbo bouis exilile, & exiguum, & uietum cor, & dissimile cordis fuisse. tu uero quid habes, quare putes, si paulo ante cor fuerit in tauro opimo, subito id in ipsa immolatione interisse? an, quod aspexit uestitu purpureo excordem Cæsarem, ipse corde priuatus est? urbem philosophiæ, mihi crede, proditis, cum castella defenditis. nam dum aruspicinam ueram esse uultis, physiologiam totam peruertitis. caput est in iecore, cor in extis: iam abscedet, simul ac molam, & uinum insperferis. deus id eripiet, uis aliqua conficiet, aut exedet. non ergo omnium interitus atque obitus natura conficiet: & erit aliquid, quod aut ex nihilo oriatur, aut in nihilum subito occidat. quis hoc physicus dixit unquam? aruspices dicunt. his igitur, quàm physicis, potius credendum existimas? quid, cum pluribus dijs immolatur, qui tandem euenit, ut litetur alijs, alijs non litetur? quæ autem inconstantia deorum est, ut primis minentur extis, bene promittant secundis? aut tanta inter eos dissensio, sæpe etiam inter proximos, ut Apollinis exta bona sint, Dianæ non bona? quid est tam perspicuum, quàm, cum fortuito hostiæ adducantur, talia cuique exta esse, qualis cuique obtingit hostia? at enim id ipsum habet aliquid diuini, quæ

DE DIVINATIONE

cuique hostia obtingat, tanquam in sortibus quæ cui ducatur. mox de sortibus. quanquam tu quidem non hostiarum casum confirmas sortium similitudine, sed infirmas sortes collatione hostiarum. an, cum in Acquimelum misimus qui afferat agnum, quem immolemus, is mihi agnus affertur, qui habet extra rebus accommodata, & ad eum agnum non casu, sed duce deo servus deducitur? nam si casum in eo quoque dicis esse, quasi sortem quandam cum deorum uoluntate cōiunctam: doleo tantam Stoicos nostros Epicureis irridendi sui facultatem dedisse: non enim ignoras, quàm ista derideant. & quidem illi facilius facere possunt: deos enim ipsos iocandi causa induxit Epicurus perlucidos, & perslabiles, & habitantes, tanquam inter duos lucos, sic inter duos mundos propter metum ruinarum: eosq; habere putat eadem membra, quæ nos, nec ullum usum habere membrorum. ergo is circuitione quadam deos tollens, recte non dubitat diuinationem tollere. sed non, ut hic sibi constat, item Stoici: illius enim deus nihil habens nec sui, nec alieni negocij, non potest hominibus diuinationem impertire: uester autem deus potest non impertire, ut nihilo minus mundum regat, & hominibus consulat. cur igitur uos inducitis in eas captiones, quas nunquam explicetis? ita enim, cum magis properant, concludere solent. si dii sunt, est diuinatio. sunt autem dii, est ergo diuinatio. multo est probabilius: nō est autem diuinatio, non sunt ergo dii. uide, quàm temere committant, ut, si nulla sit diuinatio, nulli sint dii: diuinatio enim perspicue tollitur; deos esse, retinendum est. atque hac extispicum diuinatione sublata, omnis ars

spicina sublata est : ostenta enim sequuntur , & fulgura : ualet autē in fulguribus obseruatio diuturna ; in ostentis ratio , plerunque coniectura adhibetur . quid est igitur , quod obseruatum sit in fulgure ? cœlum in XVI partes diuiserunt Etrusci . facile id quidem fuit , quatuor , quas nos habemus , duplicare , post idem iterum facere , ut ex eo dicerent , fulmen qua ex parte uenisset . primum id quid interest ? deinde quid significat ? non ne perspicuum est , ex prima admiratione hominum , quod tonitrua , iactusq; fulminum extimuisent , credidisse ea efficere rerum omnium præpotentem Iouem ? itaque in nostris commentarijs scriptum habemus : Ioue tonante , fulgurante , comitia populi habere nefas . hoc fortasse Reip. causa constitutum est . comitiorum enim non habendorum causas esse uoluerunt . itaque comitiorum solum uicium est fulmen : quod idem omnibus rebus optimum auspicium habemus , si sinistrum fuerit . de auspicij alio loco : nunc de fulguribus . quid igitur minus à physicis dici debet , quam quicquam certi significari rebus incertis ? non enim te puto esse eum , qui Ioui fulmen fabricatos esse Cyclopas in Aetna putes . nam esset mirabile , quo modo Iuppiter toties iaceret , cum unum haberet . nec uero fulminibus homines , quid aut faciendum esset , aut cauendum , moneret . placet enim Stoicis , eos anhelitus terræ , qui frigidi sint , cum fluere cœperint , uentos esse : cum autem se in nubem induerint , eiusq; tenuissimam quanque partem cœperint diuidere , atque disrumperere , idq; crebrius facere , & uehementius , tum & fulgura , & tonitrua existere : si autem nubium confictu ardor expressus se emisserit , id esse fulmen . quod igitur

DE DIVINATIONE

ui naturæ, nulla constantia, nullo rato tempore uide-
mus effici, ex eo significationem rerum consequentium
quærimus? scilicet, si ista Iuppiter significaret, tam mul-
ta frustra fulmina emitteret. quid enim proficit, cum
in medium mare fulmen iecit? quid, cum in altissimos
montes? quod plerunque fit: quid, cum in desertas soli-
tudines? quid, cum in earum gentium oras, in quibus
hæc ne obseruantur quidem? at inuentum est caput in
Tiberi. quasi ego artem aliquam istorum esse negem.
diuinationem nego. cœli enim distributio, quam ante
dixi, & certarum rerum notatio docet unde fulmen ue-
nerit, quò concesserit: quid significet autem, nulla ra-
tio docet. Sed urges me meis uersibus.

- » Nam pater altitonans stellanti nixus olympo,
- » Ipse suos quondam tumulos, ac templa petiuit,
- » Et Capitolinis iniecit sedibus ignes.

tum statua Nattæ, tum simulacra deorum, Romulusq;
et Remus cum altrice belua ui fulminis iecti conciderunt,
deq; his rebus aruspicum extiterunt responsa uerissima.
mirabile autem illud, quòd eo ipso tempore, quo fieret.
indiciu coniurationis in senatu, signum Iouis biennio
post, quàm erat locatum, in Capitolio collocabatur. tu
igitur animum induces (sic enim mecum agebas) causam
istam & contra facta tua, & contra scripta defende-
re? frater es. eo uereor. uerum quid tibi hic tandem
nocet? res ne, quæ talis est; an ego, qui uerum explica-
ri uolo? itaque nihil contra dico: à te rationem totius a-
ruspiciæ peto. sed te mirificam in latebram coniecisti.
quod enim intelligeres fore ut premerem te, cū ex te cau-
sam uniuscuiusque diuinationis exquirerem: multa uer-

ba fecisti, te, cum res uideres, rationem causamq; non quæ-
rere; quid fieret, non cur fieret, ad rem pertinere: quasi
ego aut fieri concederem; aut esset philosophi, causam,
cur quidq; fieret, nō quærere. Et eo quidem loco Et pro-
gnostica nostra pronunciabas, Et genera herbarum, Scā
moneam, Aristolochiamq; radicem; quarū causam igno-
rares, uim Et effectum uideres. dissimile totum. nam
Et prognosticorum causas persecuti sunt et Boethus Stoi-
cus, qui est à te nominatus, Et noster etiam Posidonius.
Et si causæ non reperiantur istarum rerum, res tamen
ipsæ obseruari animaduertiq; possunt. Nattæ uero sta-
tua, aut æra legum de cœlo tacta quid habent obserua-
tum, ac uetustum? Pinarij Nattæ nobiles. à nobilitate
igitur periculum. hoc tamen callide Iuppiter cogitauit.
Romulus lætens fulmine iectus. urbi igitur periculum
ostenditur, ei, quam ille condidit. quā scite per no-
tas nos certiores facit Iuppiter? at eodem tempore signū
Iouis collocabatur, quo coniuratio indicabatur. Et tu
scilicet maioris numine deorum id factum, quā casu ar-
bitrari? Et redemptor, qui columnam illam de Cotta
Et de Torquato conduxerat faciendam, non inertia,
aut inopia tardior fuit, sed à dijs immortalibus ad istā
horam seruatus est? non equidem planè despero ista esse
uera, sed nescio, Et discere à te uolo. nam cum mihi
quadam casu uiderentur sic euenire, ut prædicta es-
sent à diuinantibus: dixisti multa de casu; ut, ueneri-
um iaci posse casu, quatuor talis iactis; quadringen-
tis, centum uenerios non posse casu consistere. primum
nescio, cur non possint: sed non pugno: abundas enim
similibus: habes Et resperfectionem pigmentorum, Et ro-

DE DIVINATIONE

strum suis, & alia permulta. idem Carneadem fingere dicis de capite Panisci. quasi non potuerit id euenire casu, & non in omni marmore necesse sit inesse uel Praxitelia capita. illa enim ipsa efficiuntur detractiōe: nec quicquam illuc affertur à Praxitele: sed cū multa sunt detracta, & ad lineamenta oris peruentum est, tum intelligas, illud, quod iam expolitum sit, intus fuisse. potest igitur tale aliquid etiam sua sponte in lapicidinis Chiorum extitisse. sed sit hoc fictum: quid? in nubibus nunquid animaduertisti leonis formam? aut hippocentauro? potest igitur, quod modo negabas, ueritatem casus imitari. sed quoniam de extis & fulguribus satis est disputatum, ostenta restant, ut tota aruspicina sit pertractata. Mula partus prolatus est à te: res mirabilis, propterea quia non saepe fit: sed si fieri non potuisset, facta non esset. atque hoc contra omnia ostenta ualeat, nunquam, quod fieri non potuerit, esse factum; sin potuerit, non esse mirandum: causarum enim ignoratio in re noua mirationem facit; eadem ignoratio in rebus usitatis est, non miramur: nam qui mulam peperisse miratur, is, quo modo equa pariat, aut omnino quæ natura partum animantis faciat, ignorat: sed, quod crebro uidet, non miratur, etiam si, cur fiat, nescit: quod autem non uidit, id si euenierit, ostentum esse censet. utrum igitur, cum concepit mula, an cum peperit, ostentum est? conceptio contra naturam fortasse, sed partus propè necessarius. sed quid plura? ortum uideamus aruspicina: sic facillime, quid habeat auctoritatis, indicabimus. Tages quidam dicitur in agro Tarquiniensi, cum terra araretur, &

sulcus altius esset impressus, extitisse repente, & cum
 affatus esse, qui arabat. is autem Tages, ut in libris est
 Etruscorum, puerili specie dicitur uisus, sed senili fuisse
 prudentia: eius aspectu cum obstupuisset bubulcus,
 clamoremque maiorem cum admiratione edidisset, con-
 cursum esse factum, totamque breui tempore in eum lo-
 cum Etruriam conuenisse: tum illum plura locutum mul-
 tis audientibus, qui omnia eius uerba exceperint, lite-
 risque mandauerint: omnem autem orationem fuisse eam,
 qua aruspiciæ disciplina contineretur: eam postea cre-
 uisse rebus nouis cognoscendis, & ad eadem illa princi-
 pia referendis. hæc accepimus ab ipsis: hæc scripta con-
 seruant: hunc fontem habent disciplinæ. num ergo o-
 pus est ad hæc refellenda Carneade? num Epicuro? est
 ne quisquam ita desipiens, qui credat exaratum esse, de-
 um dicam, an hominem? si deum, cur se contra natu-
 ram in terram abdiderit, ut patefactus aratro lucem
 aspiceret? quid est idem non ne poterat deus hominibus di-
 sciplinam superiore ex loco tradere? si autem homo ille
 Tages fuit, quonam modo potuit terra oppressus uiue-
 re? unde porro illa potuit, quæ docebat alios, ipse di-
 dici? sed ego insipientior, quam illi ipsi, qui ista cre-
 dunt, qui quidem contra eos tam diu disputem. uetus
 autem illud Catonis admodum scitum est, qui mirari se
 aiebat, quod non rideret aruspex, aruspice cum ui-
 disset. quæ enim quæque res euenit prædicta ab his?
 aut, si euenit quippiam, quid afferri potest, cur non ca-
 su id euenerit? Rex Prusias, cum Annibali apud eum
 exulanti pugnare placeret, negabat se audere, quod ex-
 ta prohiberent. an tu, inquit, caruncula uirulina manūs,

DE DIVINATIONE

quàm imperatori ueteri credere? quid? ipse Cæsar, cum à summo aruspice moneretur, ne in Africam ante brumam transmitteret, non ne transmisit? quod ni fecisset, unum in locum omnes aduersariorum copiae cōuenissent. quid ego aruspicum responsa commemorem (possum equidem innumerabilia) quæ aut nullos habuerunt exitus, aut contrarios? hoc ciuili bello dii immortales quàm multa luserunt? quæ nobis in Græciam Roma responsa aruspicum missa sunt? quæ dicta Pompeio? etenim ille admodum extis, & ostentis mouebatur. non lubet commemorare, nec uero necesse est, tibi præsertim, qui interfuisti: uides tamen omnia ferè contra, ac dicta sunt, uenisse. sed hæc hæctenus: nunc ad ostenta ueniamus. Multa me Consule à me ipso scripta recitasti: multa ante Marsicum bellum à Sisenna collecta attulisti: multa ante Lacedæmoniorum malam pugnam in Leuætris à Callisthene commemorata dixisti. de quibus dicam equidem singulis, quoad utile uidebitur: sed dicendum etiam est de uniuersis. quæ est enim ista à dijs profecta significatio, & quasi denunciatio calamitatum? qui autem ea uolunt dii immortales primum significantes, quæ sine interpretibus non possumus intelligere; deinde ea, quæ cauere nequeamus? at hoc ne homines quidem probi faciunt, ut amicis impendentes calamitates prædicant, quas illi effugere nullo modo possint: ut medici, quanquam sæpe intelligunt, tamen nunquam agris dicunt illo morbo eos esse morituros: omnis enim prædictio mali tum probatur, cum ad prædictionem cautio adiungitur. quid igitur aut ostenta, aut eorum interpretes uel Lacedæmonios olim, uel nuper nostros adiunxerunt?

runt? quæ si signa deorum putanda sunt, cur tam obscura fuerunt? si enim, ut intelligeremus, quid esset euenturum: aperte declarari oportebat, aut ne occulte quidem, si ea sciri nolebant. Iam uero coniectura omnis, in qua nititur diuinitio, ingenijs hominum in multas, ac diuersas, aut etiam contrarias partes sæpe deducitur. ut enim in causis iudicialibus alia est coniectura accusatoris, alia defensoris, & tamen utriusque credibilis: sic in omnibus ijs rebus, quæ coniectura inuestigari solent, anceps reperitur oratio. quas autem res tum natura, tum casus affert, non nunquam etiam errorem creat similitudo: magna stultitia est earum rerum deos facere effectores, causas rerum non quærere. tu uates Boetios credis Lebadia uidisse ex gallorum gallinaceorum cantu uictoriam esse Thebanorum, quia galli uicti silere solent, canere uictores. hoc igitur per gallinas Iuppiter tantæ ciuitati signum dabat? an illæ aues, nisi cum uicerint, canere non solent? at tum canebant, nec uicerant. id enim inquires ostentum: magnum uero: quasi pisces, non galli cecinerint. quod autem est tempus, quo illi non cantent, uel nocturnum, uel diurnum? quod si uictores alacritate, & quasi lætitia ad canendum excitantur: potuit accidisse alia quoque lætitia, qua ad cantum mouerentur. Democritus quidem optimis uerbis causam explicat, cur ante lucem galli canant: depulso enim de pectore, & in omne corpus diuiso, & modificato cibo, cantus edere quiete satiatos: qui quidem silentio noctis, ut ait Ennius, fauent faucibus: rursus cantu, plausuque premunt alas. cum igitur hoc animal tam sit canorum sua sponte, quid in mentem uenit Callistheni

Cic. Phil. uol. II.

9

DE DIVINATIONE

dicere deos gallis signum dedisse cantandi? cum id uel natura, uel casus efficere potuisset. sanguinem pluuisse senatui nunciatum est, atratum fluuium fluxisse sanguine, deorum sudasse simulacra: num censes his nuncijs Thalem, aut Anaxagoram, aut quenquam physicum crediturum fuisse? nec enim sanguis, nec sudor nisi è corpore est. sed & decoloratio quædam ex aliqua contagione terrena maxime potest sanguinis similis esse; et humor allapsus extrinsecus, ut in tectorijs uidemus austro, sudorem imitari. atq; hæc in bello plura, & maiora uidentur timentibus: eadem non tam animaduertuntur in pace. accedit illud etiam, quod in metu, & periculo cum creduntur facilius, tum finguntur impunius. nos autem ita leues, atq; inconsiderati sumus, ut, si mures corroserint aliquid, quorum est opus hoc unum, monstrum putemus. ante uero Marsicum bellum, quod clypeos Lanuij, ut à te est dictum, mures rosissent, maximum id portentum aruspices esse dixerunt. quasi uero quicquam intersit, mures, diem & noctem aliquid rodentes, scuta an cribra corroserint. nam si ista sequimur; quod Platonis Politiam nuper apud me mures corroserint, de Rep. debui pertimescere; aut, si Epicuri de uoluptate liber corrosus esset, putarem annonam in macello cariorem fore. an uero illa nos terrent, si quando aliqua portentosa aut ex pecude, aut ex homine nata dicuntur? quorum omnium, ne sim longior, una ratio est. quicquid enim oritur, quaecumq; est, causam habeat à natura necesse est: ut etiam si præter consuetudinem extiterit, præter naturam tamen non possit existere. causam igitur inuestigato in re noua, atq; admi-

rabili, si potes: si nullam reperiēs, illud tamen explora-
 tum habeto, nihil fieri potuisse sine causa: eumq; er-
 rorem, quem tibi rei nouitas attulerit, naturæ ratione
 depellito. ita te nec terræ fremitus, nec cœli discessus,
 nec lapideus, aut sanguineus imber, nec traiectio stellæ,
 nec fâces uisæ terre bunt. quarum omnium causas si à
 Chrysippo quæras, ipse ille diuinationis auctor nunquam
 illa dicet facta fortuito, naturalemq; rationem omnium
 reddet: nihil enim fieri sine causa potest: nec quicquam
 fit, quod fieri non potest: nec, si id factum est, quod fieri
 potuit, portentum debet uideri: nulla igitur portenta
 sunt. nam si, quod raro fit, id portentum putandum est,
 sapientem esse portentum est: sæpius enim mulam pepe-
 risse arbitror, q̃ sapientem fuisse. illa igitur ratio conclu-
 ditur; nec id, quod non potuerit fieri, factum unquā esse;
 nec, quod potuerit, id portentum esse; ita omnino nullum
 esse portentum. quod etiam coniector quidam ex inter-
 pres portentorum non inscite dicitur ei respondisse, qui
 cum ad eum retulisset quasi ostentum, q̃ anguis domi ue-
 nit. Etenim circūuectus fuisset, tum esset, inquit, ostentum si an-
 guem uectis circumplicasset. hoc ille responso satis aperte
 declarauit, nihil habendu esse portentum, quod fieri pos-
 set. C. Gracchus ad M. Pōponium scripsit, duobus angui-
 bus domi comprehensis, arustices à patre conuocatos. qui
 magis anguibus, q̃ lacertis, q̃ muribus? quia sunt hac
 quotidiana, angues non item. quasi uero referat, quod fie-
 ri potest, quàm id sæpe fiat. ego tamen miror, si emissio
 fœminæ anguis mortem afferebat Ti. Graccho, emis-
 sio autem maris anguis erat mortifera Corneliæ, cur al-
 terutram emiseric: nihil enim scribit respondisse aru-

DE DIVINATIONE

spices, si neuter anguis emissus esset, quid esset futurum.
at mors insecuta Gracchum est. causa quidem credo aliqua morbi grauioris, non emissione serpentis: neq; enim tanta est infelicitas aruspicum, ut ne casu quidem unquam fiat, quod futurum illi esse dixerint. nam illud mirarer, si crederem, quod apud Homerum Calchantem dixisti ex passerum numero belli Troiani annos auguratum: de cuius coniectura sic apud Homerum, ut nos ociosi conuertimus, loquitur Agamemnon.

- » Ferte uiri, & duros animo tolerate labores,
- » Auguris ut nostri Calchantis fata queamus
- » Scire ratos ne habeant, an uanos pectoris orsus:
- » Nanq; omnes memori portentum mente retentant,
- » Qui non funestis liquerunt lumina fatis.
- » Argolicis primum ut uestita est classibus Aulis,
- » Quae Priamo cladem, & Troiae, pestemq; ferebant:
- » Nos circum latices gelidos fumantibus aris,
- » Aurigeris diuū placantes numina tauris,
- » Sub platano umbrifera, fons unde emanat aquai,
- » Vidimus immani specie, tortuq; draconem
- » Terribilem, Iouis ut pulsu penetrabat ab ara:
- » Qui platani in ramo foliorum tegmine septos
- » Corripuit pullos: quos cum consumeret octo,
- » Nona super tremulo genitrix clangore uolabat:
- » Cui ferus immani laniauit uiscera morsu.
- » Hunc, ubi tam teneros uolucres, matremq; peremit,
- » Qui luci ediderat, genitor Saturnius idem
- » Abdidit, & duro firmavit tegmine saxi.
- » Nos autem timidi stantes mirabile monstrum
- » Vidimus in medijs diuū uersarier aris.

- » Tum Calchas hæc est fidenti uoce locutus.
 » Quidnam torpentes subito obstupuisſis Achii ?
 » Nobis hæc portenta deũ dedit ipſe creator,
 » Tarda & ſera nimis, ſed fama ac laude perenni.
 » Nam quot aues tetro macſtatas dente uidetis,
 » Tot nos ad Troiam belli exanclabimus annos:
 » Quæ decimo cadet, & poena ſatiabit Achiuos.
 » Edidit hæc Calchas : quæ iam matura uidetis.

quæ tandem iſta auguratio eſt ex paſſeribus annorum
 potius, quàm aut menſium, aut dierum ? cur autem de
 paſſerculis coniecturam facit, in quibus nullum erat
 monſtrum ; de dracone ſilet, qui, id quod fieri non po-
 tuit, lapideus dicitur factus ? poſtremo quid ſimile habet
 paſſer annis ? nam de angue illo, qui Syllæ apparuit im-
 molanti, utrũq; memini, & Syllam, cum in expeditionem
 educaturus eſſet, immolauiffe, et anguem ab ara extitiſſe,
 eoq; die rem præclare eſſe geſtam non aruſpiciſ conſilio,
 ſed imperatoris . atq; hæc oſtentorum genera mirabile
 nihil habent : quæ cum facta ſunt, tum ad coniecturam
 aliqua interpretatione reuocantur : ut illa tritici grana
 in os pueri Midæ congeſta, aut apes quas dixiſti in la-
 bris Platonis pueri conſediſſe, non tam mirabilia ſint,
 quàm coniecta belle : quæ tamen uel ipſa falſa eſſe, uel
 illa, quæ prædicta ſunt, fortuito accidiſſe potuerunt. de
 ipſo Roſcio poteſt illud quidem eſſe falſum, ut circumli-
 gatus fuerit angui : ſed ut in cunis fuerit anguis, nõ tam
 eſt mirum, in Selonio præſertim, ubi apud focum angues
 nundinari ſolent. nam quod aruſpices reſponderunt, ni-
 hil illo clarius, nihil nobilius fore : miror deos immorta-
 les hiſtrioni futuro claritatem oſtendiſſe, nullam oſten-

disse Africano. Atq; etiam à te Flaminiana ostenta collecta sunt, quòd ipse, et equus eius repente conciderit: non sanè hoc quidem mirabile: quòd euelli primi hastati signum non potuerit: timide fortasse signifer euellebat, quod fidenter infixerat. Nam Dionysij equus quid attulit admirationis, quòd emerfit ex flumine? quodq; habuit apes in iuba? sed quia breui tempore regnare cœpit; quod casu acciderat, nim habuit ostenti. At Lacedæmonius in Herculis fano arma sonuerunt, eiusdemq; dei Thebis ualuæ clausæ subito se aperuerunt: eaq; scuta, quæ fuerant sublime fixa, sunt humi inuenta. horum cum nihil fieri potuerit sine aliquo motu, quid est cur diuinitus ea potius, quàm casu facta esse dicamus? At in Lysandri statuæ capite Delphis extitit corona ex asperis herbis, & quidem subita. ita ne censes? ante coronam extitisse, quàm herbarum conceptum esse semen? herbam autem asperam credo auium congestu, non humano satù. iam quicquid in capite est, id coronæ simile uideri potest. nam quòd eodem tempore stellas aureas Castoris & Pollucis Delphis positas decidisse, neq; eas usquam repertas esse dixisti: furum id magis factum, quàm deorum uidetur. Simiæ uero Dodonæ improbitatem historijs Græcis mādātam esse demiror. quid minus mirum, quàm illam monstruosissimam bestiam urnam eueruisse, sortes dissipauisse? & negant historici Lacedæmonius ullum ostentum hoc tristius accidisse. Nam illa prædicta Veientum, si lacus Albanus redundasset, isq; in mare fluxisset, Romam perituram; si repressus esset, Veios; ita aqua Albana deducta ad utilitatem agri suburbani, non ad arcem, urbemq; retinendam. At paulo post audita uox est

monentis, ut prouiderent ne à Gallis Roma caperetur :
ex eo Aio loquenti aram in noua uia consecratam. quid
ergo ? Aius iste loquens, quando eum nemo norat, aie=
bat, & loquebatur, & ex eo nomen inuenit : postea=
quam & sedem, & aram, & nomen inuenit, obmu=
tuit ? Quod idem dici de Moneta potest : à qua, prater=
quam de sue plena, quid unquam moniti sumus ? Satis
multa de ostentis. Auspicia restant, & sortes, ea quæ du=
cuntur, non illæ quæ uaticinatione funduntur : quæ ora=
cula uerius dicimus : de quibus tum dicemus, cum ad na=
turalem diuinationem uenerimus. Restat etiam de Chal=
dæis. sed primum auspicia uideamus. Difficilis auguri
locus ad contradicendum, Marso fortasse, sed Romano
facillimus : non enim sumus ij nos augures, qui auium,
reliquorum uel signorum obseruatione futura dicamus :
& tamen credo Romulum, qui urbem auspicato condi=
dit, habuisse opinionem, esse in prouidendis rebus au=
gurandi scientiam : errabat enim multis in rebus anti=
quitas : quam uel usu iam, uel doctrina, uel uetusta=
te immutatam uidemus. retinetur autem & ad opinio=
nem uulgi, & ad magnas utilitates Reip. mos, religio,
disciplina, ius augurum, collegij auctoritas. nec uero
non omni supplicio digni P. Claudius, L. Iunius Consules,
qui contra auspicia nauigarunt : parendum enim fuit
religioni, nec patrius mos tam contumaciter repudian=
dus. iure igitur alter populi iudicio damnatus est, alter
mortem sibi ipse consciuit. Flaminius non paruit auspi=
cijs : itaq; periit cū exercitu. at anno post Paulus paruit :
num minus cecidit in Cānensi pugna cū exercitu : etenim
ut sint auspicia, quæ nulla sunt ; hæc certe, quibus uti=

DE DIVINATIONE

mur siue tripudio, siue de cœlo, simulacra sunt auspici-
 ciorum, auspicia nullo modo. Q. Fabi, te uolo mihi in
 auspicio esse. uolo, responder. audiui hæc. apud maio-
 res nostros adhibebatur peritus, nunc quilibet. peritum
 autem esse necesse est eum, qui, silentium quid sit, intelli-
 gat: id enim silentium dicimus in auspicijs, quod omni
 uitio caret. hoc intelligere, perfecti auguris est. illi au-
 tem, qui in auspiciũ adhibetur, cum ita imperauit is, qui
 auspicatur, dicito, si silentium esse uidetur, nec suspicit,
 nec circumspicit, statim responder, silentium esse, uideri.
 tum ille, dicito si pascuntur aues: pascuntur. quæ, aut
 ubi? attulit, inquit, in cauea pullos is, qui ex eo ipso nomi-
 natur pullarius. hæ sunt igitur aues internunciæ Iouis:
 quæ pascantur, nec ne, quid refert? nihil ad auspicia: sed
 quia, cum pascuntur, necesse est aliquid ex ore cadere, &
 terram pauire, terripantium primo, post terripudium di-
 ctum est, hoc quidem iam tripudium dicitur. cum igitur
 offa iam cecidit ex ore pulli, tum auspicanti tripudium
 solistimum nunciant. ergo hoc auspiciũ diuini quicquam
 habere potest, quod tam sit coactum & expressum?
 quo antiquissimos augures non esse usos, argumento est,
 quod decretum collegij uetus habemus, omnem auem tri-
 pudium facere posse. tum igitur esset auspiciũ, si mo-
 do ei esset liberum se ostendisse: tum auis illa uideri pos-
 set interpres, & satelles Iouis. nunc uero inclusa in ca-
 uea, & fame eneeta, si in offam pultis inuadit, & si
 aliquid ex ore cecidit, hoc tu auspiciũ, aut hoc modo
 Romulum auspicari solitum putas? iam uero de cœlo
 seruare non ipsos censes solitos, qui auspicabantur? nunc
 imperant pullario: ille renunciat. fulmen sinistrum

auspiciū optimum habemus ad omnes res, præterquam ad comitia: quod quidem institutum Reip. causa est, ut comitiorum uel in iudicijs populi, uel in iure legum, uel in creandis magistratibus principes ciuitatis essent interpretes. at Ti. Gracchi literis Scipio & Figulus, quod augures iudicassent eos uitio creatos esse, magistratu se abdicauerunt. quis negat augurum disciplinam esse? diuinationem nego. at aruspices diuini: quos cum Ti. Gracchus propter mortem repentinam eius, qui in prærogatiua referenda subito concidisset, in senatum introduxisset, non iustum rogatorem comitiorum fuisse dixerunt. primum uide, ne in eum dixerint, qui rogator centuriæ fuisset: is enim erat mortuus. id autem sine diuinatione, coniectura poterat dicere. deinde fortasse casu: qui nullo modo est ex hoc genere tollendus. quid enim scire Etrusci aruspices aut de tabernaculo recte capto, aut de pomerij iure potuerunt? equidem assentior C. Marcello potius, quam App. Claudio; qui ambo mei collegæ fuerunt: existimoq; ius augurum, & si diuinationis opinione principio constitutum sit, tamen postea Reip. causa conseruatum, ac retentum. sed de hoc loco plura in alijs, nunc hætenus: externa enim auguria, quæ sunt non tam artificiosa, quam superstitiosa, uideamus. Omnibus ferè auibus utuntur, nos admodum paucis. alia illis sinistra sunt, alia nostris. solebat ex me Deiotarus percontari nostri augurij disciplinam, & ego illius. dii immortales, quantum differerebat: ut quædam essent etiam contraria. atque ille ijs semper utebatur: nos, nisi dum à populo auspicia accepta habemus, quàm multum ijs utimur? bellicam

DE DIVINATIONE

rem administrari maiores nostri nisi auspicio noluerunt: quàm multi anni sunt, cum bella à propratoribus & proconsulibus administrantur? qui auspicia non habent: itaque nec amnes transeunt auspicio, nec tripudio auspicantur. nam ex acuminibus quidem, quod totum auspicium militare est, iam M. Marcellus ille quinquies Consul totum omisit, idem imperator, idem augur optimus. ubi est ergo animi diuinitas? quæ, quoniam ab iis, qui auspicia nulla habent, bella administrantur, ab urbanis retenta uidetur, à bellicis esse sublata. & quidem ille dicebat; si quando rem agere uellet, ne impeditur auspicis, lectica operta facere se iter solere. huic simile est, quod nos augures precipimus, ne iuge auspicium obueniat, ut iumenta iubeant disjungere. quid est aliud nolle moneri à Ioue, nisi efficere, ut aut ne fieri possit auspicium, aut, si fiat, uideri? nam illud admodum ridiculum, quod negas Deiotarum auspiciorum, quæ sibi ad Pompeium proficiscenti facta sunt, poenitere, quod fidem secutus, amicitiamq; populi R. functus sit officio: antiquiorem enim sibi fuisse laudem & gloriam, quàm regnum & possessiones suas. credo id quidem: sed nihil ad auspicia: nec enim ei cornix canere poterat recte cum facere, quod populi R. libertatem defendere pararet. ipse hoc sentiebat, sicuti sensit. aues euentus significant aut aduersos, aut secundos. uirtutis auspicis uideo esse usum Deiotarum: quæ uetat spectare fortunam, dum prastetur fides. aues uero si prosperos euentos ostenderunt, certe fefellerunt. fugit ex pralio cum Pompeio: graue tempus. discessit ab eo: luctuosa res. Casarem eodem tempore

& hostem, & hospitem uidit. quid hoc tristius? is cum
 ei Troginorum tetrarchiam eripuisset, & asseclæ suo
 Pergameno nescio cui dedisset, eidemq; detraxisset Ar=
 meniam à senatu datam, cumq; ab eo magnificentissi=
 mo hospitio acceptus esset, spoliatum reliquit. & hospi=
 tem, & Regem. sed labor longius: ad propositum re=
 uertar. si euenta quærimus, quæ exquiruntur auibus:
 nullo modo prospera Deiotaro. sin officia: à uirtute ip=
 sius, non ab auspicijs petita sunt. omitte igitur lituum
 Romuli, quem in maximo incendio negas potuisse com=
 buri: contemne cotem Attij Nauij: nihil debet esse in
 philosophia commentitijs fabellis loci. illud erat philosop=
 phi, totius augurij primum naturam ipsam uidere, de
 inde inuentionem, deinde constantiam. quæ est igitur na=
 tura, quæ uolucres huc, & illuc passim uagantes effi=
 ciat, ut significant aliquid, & tum uetent agere, tum
 iubeant aut cantu, aut uolatu? cur autem alijs à dex=
 tra, alijs à læua datum est auibus, ut ratum auspicium
 facere possint? quo modo autem hæc, aut quando, aut
 à quibus inuenta dicemus? Etrusci tamen habent exara=
 tum puerum auctorem disciplinæ suæ: nos quem? At=
 tium ne Nauium? at aliquot annis antiquior Romulus,
 & Remus, ambo augures, ut accepimus. an Pisida=
 rum, aut Cilicum, aut Phrygum ista inuenta dicemus?
 placet igitur, humanitatis expertes habere diuinitatis au=
 ctiores. at omnes Reges, populi, nationes utuntur auspi=
 cijs. quasi uero quicquam sit tam ualde, quàm nihil sa=
 pere, uulgare: aut quasi tibi ipsi in iudicando placeat
 multitudo. quotus quisque est, qui uoluptatem neget esse
 bonum? plerique etiam summum bonum dicunt. num

DE DIVINATIONE

igitur eorum frequentia stoici de sententia deterren-
tur? aut num plerisque in rebus sequitur eorum aucto-
ritatem multitudo? quid mirum igitur, si in omnibus
auspicijs, & omni diuinatione imbecilli animi supersti-
tiosa ista concipiant, uerum dispicere non possint? quæ
autem est inter augures conueniens, & coniuncta
constantia? ad nostri augurij consuetudinem dixit
Ennius,

- » Cum tonuit læuum bene tempestate serena .
at Homericus Ajax apud Achillem querens de ferocitate .
Troianorum, nescio quid hoc modo nunciat .
- » Prospera Iuppiter his dextris fulgoribus edit .
ita nobis sinistra uidentur, Graijs & barbaris dextra
meliora . quanquam haud ignoro, quæ bona sint, sini-
stra nos dicere, etiam si dextra sint . sed certe nostri si-
nistrum nominauerunt, externiq; dextrum, quia ple-
runque melius id uidebatur . hæc quanta dissensio est?
quid, quod alijs auibus utuntur, alijs signis, aliter ob-
seruant, aliter respondent? non necesse est fateri, par-
tim horum errore susceptum esse, partim superstitione .
multa fallendo? atque his superstitionibus non dubitasti
etiam omina adiungere . Aemilia Paulo, Persam peris-
se : quod pater omen accepit . Cæcilia sororis filia sedes
suas tradere . iam illa, fauete linguis, & prærogatiua
omen comitiorum . hoc est, ipsum esse contra se copio-
sum, & disertum : quando enim illa obseruans, quieto,
& libero animo esse poteris, ut ad rem gerendam non
superstitionem habeas, sed rationem ducem? ita ne? si
quis aliquid ex sua re, atque ex suo sermone dixerit, &
eius uerbum aliquod apte ceciderit ad id quod ages, aut

cogitabis, ea res tibi aut timorem afferret, aut alacritatem? cum M. Crassus exercitum Brundisij imposeret, quidam in portu caricas Cauno aduectas uendens, Cauneas clamitabat. dicamus, si placet, monitum ab eo Crassum, cauere ne iret, non fuisse perituum si omini paruisset. quæ si suscipiamus, pedis offensio nobis, & abruptio corrigiæ, & sternutamenta erunt obseruanda. Sortes restant, & Chaldaei: ut ad uates & somnia ueniamus. Dicendum igitur putas de Sortibus. quid enim Sors est? idem propemodum, quod micare, quod talos iacere, quod tesseras. quibus temeritas, & casus, non ratio, nec consilium ualeat. tota res est inuenta fallacijs, aut ad quæstum, aut ad superstitionem, aut ad errorem. atque ut in aruspicina fecimus, sic uideamus clarissimarum sortium quæ tradatur inuentio. Numerum Suffucium Prænestinorum monumēta declarant honestum hominem, & nobilem somnijs crebris, ad extremum etiam minantibus, cum iuberetur certo in loco silem cadere, perterritum uisis, iridentibus suis ciuibus, id agere cœpisse: itaque perfractō saxo sortes erupisse, in robore insculptas priscarum literarum notas. is est hodie locus septus religiose propter Iouis pueri, qui lactens cum Iunone in gremio Fortunæ sedens mammam appetens castissime colitur à matribus. eodem tempore illo loco, ubi nunc Fortunæ sita ædes est, mel ex olea fluxisse dicunt, aruspicesq; dixisse, summa nobilitate illas sortes futuras, eorumq; iussu ex illa olea arcam esse factam, eaq; conditas sortes, quæ hodie Fortunæ monitu tolluntur. quid igitur in his potest esse certi, quæ Fortunæ monitu pueri manu miscentur, atque ducuntur?

DE DIVINATIONE

quo modo autem ista posita in illo loco? quis robur illud cecidit, dolauit, inscripsit? nihil est, inquiunt, quod deus efficere non possit. utinam sapientes Stoicos effecisset, ne omnia superstitiosa solitudine & miseria crederent. sed hoc quidem genus diuinationis uita iam communis explosit. fani pulchritudo, & uetustas, Præstinarum etiam nunc sortium retinet nomen, atque id in uulgus. quis enim magistratus, aut quis uir illustrior uititur sortibus? cæteris uero in locis sortes planè refrixerunt. quod Carneadem Clitomachus scribit dicere solitum, nusquam se fortunatiorem, quàm Præneste uidisse Fortunam. ergo hoc diuinationis genus omittemus. Ad Chaldaeorum môstra ueniamus: de quibus Eudoxus Platonis auditor, in astrologia iudicio doctissimorum hominum facile princeps, sic opinatur, id quod scriptum reliquit: Chaldaei in prædictione, & in notatione cuiusque uitæ ex natali die, minime esse credendum. nominat etiam Panatius, qui unus è Stoicis astrologorum prædicta reiecit; Archelaum, & Cassandrum summos astrologos illius ætatis, qua erat ipse, cum in cæteris astrologiæ partibus excellerent, hoc prædictionis genere non usos. Scylax Halicarnassæus, familiaris Panatii, excel lens in astrologia, idemq; in regenda sua ciuitate princeps, totum hoc Chaldaicum prædicendi genus repudi auit. sed ut ratione utamur omissis testibus, sic isti disputant, qui hæc Chaldaeorum natalitia prædicta defendunt. uim quandam esse aiunt signifero in orbe, qui græce ζωδιακὸς dicitur, talem, ut eius orbis unaquaque pars alia alio modo moueat, immutetq; cælum, perinde ut quæque stellæ in ijs, finitimisq; partibus sint quoq;

tempore; eamq; uim uarie moueri ab ijs sideribus, quæ uocantur errantia. cum autem in eam ipsam partem orbis uenerint, in qua sit ortus eius qui nascitur; aut in eam, quæ coniunctum aliquid habeat, aut consentiens; ea triangula illi, & quadrata nominant. etenim cum tempore anni, tempestatumq; , cœli conuersiones, commutationesq; tantæ fiant accessu stellarum, & recessu; cumq; ea uim solis efficiantur, quæ uidemus: non uerisimile solum, sed etiam uerum esse censent, perinde ut cunque temperatus sit aer, ita pueros orientes animari, atque formari, ex eoq; ingenia, mores, animum, corpus, actionem uitæ, casus cuiusque, euentusq; fingi. ò delirationem incredibilem: non enim omnis error stultitia est dicenda. quibus etiam Diogenes Stoicus concedit aliquid ut prædicere possint, duntaxat quali quisque natura, & ad quam quisque maxime rem aptus futurus sit. cetera, quæ profiteantur, negat ullo modo posse sciri: etenim geminorum formas esse similes, uitam atque fortunam plerunque disparem. Proclus, & Euristhenes Lacedæmoniorum Reges gemini fratres fuerunt. at hi nec totidē annos uiixerunt: anno enim Procli uita breuior fuit, multumq; is fratri rerum gestarum gloria præstitit. at ego id ipsum, quod uir optimus Diogenes Chaldæis, quasi quadam præuaricatione, concedit, nego posse intelligi. etenim cum, ut ipsi dicunt, ortus nascentium luna moderetur, eaq; animaduertant, & notent sidera natalitia Chaldæi, quæcunque lunæ iuncta uideantur: oculorum fallacissimo sensu indicant ea, quæ ratione atque animo uidere debebant: docet enim ratio mathematicorum, quam istis notā esse oportebat, quāta humilitate

DE DIVINATIONE

luna feratur terram pene contingens, quantum absit à proxima Mercurij stella, multo autem longius à Veneris, deinde alio intervallo distet à sole, cuius lumine colustrari putatur. reliqua uero tria intervalla infinita, & immensa, à sole ad Martis, inde ad Iouis, ab eo ad Saturni stellam, inde ad cœlum ipsum, quod extremum atque ultimum mundi est. quæ potest igitur contagio ex infinito penè intervallo pertinere ad lunam, uel potius ad terram? quid? cum dicunt id, quod ipsi dicere necesse est, omnes omnium ortus, quicunque gignantur in omni terra, quæ incolatur, eosdem esse, eademq; omnibus, qui eodem statu cœli, & stellarum nati sunt, accidere necesse esse, non ne eiusmodi sunt, ut ne cœli quidem naturam interpretes istos cœli nosse appareat? cum enim illi orbes, qui cœlum quasi medium diuidunt, & aspectum nostrum definiunt, qui à Græcis ὀρίζοντες nominantur, à nobis finientes rectissime nominari possunt, uarietatem maximam habeant, alijq; in alijs locis sint: necesse est, ortus, occasusq; siderum non fieri eodem tempore apud omnes. quòd si eorum ui cœlum modo hoc, modo illo modo temperatur: qui potest eadem uis esse nascentium, cum cœli tanta sit dissimilitudo? in his locis, quæ nos incolimus, post solstitium canicula exoritur, & quidem aliquot diebus; apud Troglodytas, ut scribitur, ante solstitiū: ut, si iam concedamus aliquid uim cœlestē ad eos, qui in terra gignuntur, pertinere, confitendum sit illis, eos, qui nascuntur eodem tempore, posse in dissimiles incidere naturas propter cœli dissimilitudinem. quod minime illis placet: uolunt enim illi, omnes eodem tempore ortos, qui ubique sint nati, eadem conditione nasci.

sed quæ

sed quæ tanta dementia est, ut in maximis motibus, mutationibusq; cœli nihil intersit qui uentus, qui imber, quæ tempestas ubiq; sit? quarum rerum in proximis locis tantæ dissimilitudines sæpe sunt, ut alia Tusculi, alia Romæ eueniat sæpe tempestas. quod, qui nauigant, maxime animaduertunt, cum in flectendis promontorijs uentorum mutationes maximas sæpe sentiant. hæc igitur cum sit tum serenitas, tum perturbatio cœli: est ne sanorum hominum, hoc ad nascentium ortus pertinere non dicere? quod non certe pertinet. illud nescio. quid tenue, quod sentiri nullo modo, intelligi autem uix potest, quæ à luna cæterisq; sideribus cœli temperatio fiat, dicere ad puerorum ortus pertinere. quid, quod non intelligunt seminum uim, quæ ad gignendum, procreandumq; plurimum ualeat, funditus tolli, mediocris erroris est? quis enim non uidet & formas, & mores, & plerosq; status, ac motus effingere à parentibus liberos? quod non contingeret, si hoc non uis, & natura gignentium efficeret, sed temperatio lunæ, cœliq; moderatio. quid, quod uno eodemq; temporis puncto. nati dissimiles & naturas, & uitas, & casus habent, parum ne declarant nihil ad agendam uitam nascendi tempus pertinere? nisi forte putamus neminem eodem tempore ipso & conceptum, & natum, quo Africa= num. nunquis igitur talis fuit? quid? illud ne dubium est, quin multi, cum ita nati essent, ut quædam contra naturam deprauata haberent, restituerentur, & corrigerentur ab natura, cum se ipsa reuocasset, aut arte, aut medicina? aut quorū linguæ sic inhærerent, ut loqui non possent, eæ scalpello resectæ liberarentur? multi etiam

Cic. Phil. vol. II.

r

DE DIVINATIONE

naturæ uitiū meditatione, atq; exercitatione suslulerunt, ut Demosthenem scribit Phalereus, cum rho dicere nequireret, exercitatione fecisse, ut planissime diceret. quod si hæc astro ingenerata & tradita essent, nulla res ea mutare posset. quid? dissimilitudo locorum non ne dissimiles hominum procreationes habet? quas quidem percurrere oratione facile est: quid inter Indos & Persas, Aethiopas & Syros differat corporibus, animis: ut incredibilis uarietas dissimilitudoq; sit. ex quo intelligitur, plus terrarum situs, quàm lunæ tractus ad nascendum ualere. Nam quod aiunt quadringenta et septuaginta milia annorum in periclitandis, experiundisq; pueris, quicumq; essent nati, Babylonios posuisse, fallunt. si enim esset factitatum, non esset desitum. neminem autem habemus auctorem, qui aut fieri dicat, aut factum sciat. uides ne me non ea dicere, quæ Carneades, sed ea, quæ princeps Stoicorum Panætius dixerit? ego autem etiam hoc requiro, omnes ne, qui Cannensi pugna ceciderunt, uno astro fuerint. exitus quidem omnium unus & idem fuit. quid? qui ingenio atq; animo singulares, num astro quoq; uno? quod enim tempus, quo non innumerabiles nascantur? at certe nemo similis Homeri. & si ad rem pertinet, quo modo cælo affecto, compositisq; sideribus quodq; animal oriatur: ualeat id necesse est etiam in rebus inanimis. quo quid dici potest absurdius? L. quidem Tarutius Firmanus, familiaris noster, in primis Chaldaicis rationibus eruditus, urbis etiam nostræ natalem diem repetebat ab ijs parilibus, quibus eam à Romulo conditam accepimus, Romamq; cum esset in iugo luna, natam esse dicebat, nec eius fata canere dubitabat. ò nim maximam

erroris. etiam ne urbis natalis dies ad uim stellarum & lunæ pertinebat? fac in puero referre, ex qua affectio-
ne cœli primum spiritum duxerit: num hoc in latere,
aut in cemento, ex quibus urbs effecta est, potuit ua-
lere? sed quid plura? quotidie refelluntur. quàm mul-
ta ego Pompeio, quàm multa Crasso, quàm multa huic
ipsi Casari à Chaldaeis dicta memini, neminem eorum
nisi senectute, nisi domi, nisi cum claritate esse moritu-
rum: ut mihi permirum uideatur, quenquam extare,
qui etiam nunc credat ijs, quorum prædicta quotidie ui-
deat re, & euentis refelli. Restant duo diuinandi ge-
nera: quæ habere dicimur à natura, non ab arte: uati-
cinandi, & somniandi. de quibus Quinte inquam, si pla-
cet, differamus. Mihi uero, inquit, placet: his enim, quæ
adhuc disputasti, prorsus assentior: & uere ut loquar,
quanquam tua me oratio confirmauit, tamen etiam mea
sponte nimis supersticiosam de diuinatione Stoicorum sen-
tentiam iudicabam: ac me Peripateticorum ratio ma-
gis mouebat, & ueteris Dicaarchi, & eius, qui nunc
florebat, Cratippi: qui censent esse in mentibus hominum
tanquam oraculum aliquod, ex quo futura præsen-
tiant, si aut furore diuino incitatus animus, aut somno
relaxatus solute moueatur ac libere. his de generibus
quid sentias, & quibus ea rationibus infirmes, audi-
re sanè uelim. Quæ cum ille dixisset, tum ego rur-
sus quasi ab alio principio sum exorsus dicere. Non
ignoro Quinte, te semper ita sensisse, ut de cæteris diui-
nandi generibus dubitares, ista duo furoris & somnij,
quæ à libera mente fluere uiderentur, probares. dicam
igitur, de istis ipsis duobus generibus mihi quid uidea-

DE DIVINATIONE

tur, si prius, Stoicorum rationis conclusio, & Cratipp
nostri quid ualeat, uidero. Dixisti & Chrysippum, & i
Diogenem, & Antipatrum concludere hoc modo. si
sunt dii, neq; ante declarant hominibus, quæ futura
sint: aut non diligunt homines: aut, quid euenturum
sit, ignorant: aut existimant nihil interesse hominem
scire, quid sit futurum: aut non censent esse suæ ma-
iestatis præsignificare hominibus, quæ sint futura: aut
ea ne ipsi quidem dii significare possunt. at neq; non di-
ligunt nos; sunt enim benefici, generiq; hominum ami-
ci: neq; ignorant ea, quæ ab ipsis constituta, & designa-
ta sunt: neq; nostra nihil interest scire ea, quæ futura
sunt; erimus enim cautiores, si scierimus: neq; hoc alie-
num ducunt maiestate sua; nihil est enim beneficentia
præstantius: neq; non possunt futura prænoscere: non
igitur dii sunt, nec significant nobis futura: sunt autem
dii, significant ergo. & non, si significant futura, nullas
dant nobis uias ad significationum scientiam; frustra
enim significarent: neq; si dant uias, non est diuinitas:
est igitur diuinitas. ò acutos homines: q̄ paucis uerbis ne-
gocium confectum putant. ea sumunt ad cōcludendum,
quorum ijs nihil conceditur. conclusio autem rationis ea
probanda est, in qua ex rebus non dubijs id, quod dubita-
tur, efficitur. uides'ne Epicurum, quem hebetem, & ru-
dem dicere solent Stoici, quemadmodum, quod in natura
rerum omne esse dicimus, id infinitum esse concluderit?
quod finitum est, inquit, habet extremum. quis hoc non
dederit? quod habet extremum, id cernitur ex alio ex-
trinsecus. hoc quoq; est concedendum. at quod omne
est, id non cernitur ex alio extrinsecus. ne hoc quidem

negari potest . nihil igitur cum habeat extremum, infini-
 nitum sit necesse est . uides'ne ut ad rem dubiam conces-
 sis rebus peruenierit ? hoc uos dialectici non facitis : nec
 solum ea non sumitis ad concludendum, quæ ab omnibus
 concedantur ; sed ea sumitis, quibus concessis, nihilo ma-
 gis efficiatis quod uelitis . primum enim hoc sumitis . si
 sunt dii, benefici in homines sunt . quis hoc uobis dabit ?
 Epicurus'ne, qui negat quicquam deos nec alieni curare,
 nec sui; an noster Ennius, qui magno applausu loquitur,
 assentiente populo ?

- „ Ego deū genus esse semper dixi, & dicam cœlitum :
 „ Sed eos non curare opinor, quid agat humanum genus.
 & quidem, cur sic opinetur, rationem subiicit . sed nihil
 est necesse dicere quæ sequuntur . tantum sat est intel-
 ligi, id sumere istos pro certo, quod dubium contro-
 uersumq; sit . sequitur porro, nihil deos ignorare, quod
 omnia sint ab ijs constituta . hic uero quanta pugna est
 doctissimorum hominum, negantium esse hæc à dijs im-
 mortalibus constituta ? at nostra interest scire quæ euen-
 tura sint . magnus Dicaarchi liber est, nescire ea me-
 lius esse, quàm scire. * negant enim id esse alie-
 num maiestatis deorum, scilicet causas omnium intro-
 spicere, ut uideant quid cuique conducatur . neq; non pos-
 sunt futura prænoscere . negant posse ijs, quibus non pla-
 cet esse certum, quid futurum sit . uides'ne igitur, quæ du-
 bia sunt, ea sumere ipsos pro certis, atque concessis ?
 deinde contorquent, & ita concludunt . non igitur &
 sunt dii, nec significant futura : id enim iam perfe-
 ctum arbitrantur . deinde assumunt : sunt autem dii :
 quod ipsum non ab omnibus conceditur . significant er-

DE DIVINATIONE

go . ne id quidem sequitur : possunt enim non significare, & tamen esse dii, nec, si significant, non dare vias aliquas ad scientiam significationis . at id quoque potest, ut non dent homini, sed ipsi habeant . cur enim Tuscis potius, quàm Romanis darent ? nec, si dant vias, nulla est diuination . fac dare deos : quod absurdum est : quid refert, si accipere non possumus ? extremum, est igitur diuination . sit extremum : effectum tamen non est : ex falsis enim, ut ab ipsis didicimus, uerum effici non potest : iacet igitur tota conclusio . Veniamus nunc ad optimum uirum familiarem nostrum Cratippum . Si sine oculis, inquit, non potest extare officium, & munus oculorum, possunt autem aliquando oculi non fungi suo munere : qui uel semel ita est usus oculis, ut uera cerneret, is habet sensum oculorum uera cernentium . item igitur, si sine diuinatione non potest officium, & munus diuinationis extare, potest autem cum quis diuinationem habeat, errare aliquando, nec uera cernere : satis est ad confirmandam diuinationem, semel aliquid ita esse diuinatum, nihil ut fortuito cecidisse uideatur . sunt autem rarius generis innumerabilia . esse igitur diuinationem confitendum est . festiue, & breuiter : sed cum bis sumpsit quod uoluit, etiam si faciles nos ad concedendum habuerit, id tamen, quod assumit, concedi nullo modo potest . Si, inquit, aliquando oculi peccent, tamen, quia recte aliquando uiderint, inest in ipsis uis uidendi . item, si qui semel aliquid in diuinatione dixerit, is etiam cum peccet, tamen existimandus est habere uim diuinandi . uide quæso Cratippe noster, quàm sint ista similia : nam mihi quidem non uidentur : oculi enim uera cernentes,

utuntur natura, atq; sensu; animi si quando uel uati-
cinando, uel somniando uera uiderunt, usi sunt fortu-
na, atq; casu. nisi forte concessuros tibi existimas eos,
qui somnia pro somnijs habent, si quando aliquod so-
mnium uerum euaserit, non id fortuito accidisse. sed
demus tibi istas duas sumptiones, ea, quæ λήμματα appel-
lant dialectici; sed nos latine loqui malumus: præsum-
ptio tamen, quam πρόληψις iudem uocant, non dabitur.
assumit autem Cratippus hoc modo. sunt autem innu-
merabiles præensiones non fortuitæ. at ego dico nul-
lam. uide, quanta sit controuersia. iam, assumptione
non concessa, nulla conclusio est. at impudentes sumus,
qui, quod tam perspicuum sit, non concedamus. quid
est perspicuum? multa uera, inquit, euadere. quid, q̃
multo plura falsa? non'ne ipsa uarietas, quæ est pro-
pria fortunæ, fortunam esse causam, non naturam do-
cet? deinde, si tua ista conclusio Cratippe uera est (re-
cum enim mihi res est) non ne intelligis eadem uti posse
& aruspices, & fulguratores, & interpretes ostento-
rum, & augures, & sortilegos, & Chaldaeos? quo-
rum generum nullum est, ex quo non aliquid, sicut præ-
dictum sit, euaserit. ergo aut ea quoq; genera diuinandi
sunt, quæ tu rectissime improbas: aut, si ea non sunt,
non intelligo, cur hæc duo sint, quæ relinquis. qua er-
go ratione hæc inducis, eadem illa possunt esse, quæ tol-
lis. Quid uero habet auctoritatis furor iste, quem diui-
num uocatis, ut, quæ sapiens non uideat, ea uideat in-
sanus, & is, qui humanos sensus amiserit, diuinos asse-
cutus sit? Sibyllæ uersus obseruamus, quos illa furens fu-
disse dicitur. quorum interpret nuper falsa quædam ho-
r iij

DE DIVINATIONE

minum fama dicturus in senatu putabatur, eum, quem re uera Regem habebamus, appellandum quoque esse Regem, si salui esse uellemus. hoc si est in libris, in quem hominem, et in quod tempus est? callide enim, qui illa composuit, perfecit, ut, quodcunque accidisset, praedictum uideretur, hominum et temporum diffinitione sublata. adhibuit etiam latebram obscuritatis, ut iidem uersus alias in aliam rem posse accommodari uiderentur. non esse autem illud carmen furentis, cum ipsum poema declarat (est enim magis artis, et diligentiae, quam incitationis, et motus) tum uero ea, quae ἀγροοτιχὴ dicitur, cum deinceps ex primis uersus literis aliquid connectitur, ut in quibusdam Ennianis, quae Ennius fecit. id certe magis est attentum animi, quam furentis. atque in Sibyllinis ex primo uersu cuiusque sententiae primis literis illius sententiae carmen omne prae-textitur. hoc scriptoris est, non furentis; adhibentis diligentiam, non insani. quamobrem Sibyllam quidem sepositam, et conditam habeamus, ut, id quod proditum est a maioribus, iniussu senatus ne legantur quidem libri, ualeantque ad deponendas potius, quam ad suscipiendas religiones: cum antistitibus agamus, ut quiduis potius ex illis libris, quam Regem proferant: quem Romae posthac nec di, nec homines esse patientur. at multi saepe uera uaticinati, ut Cassandra.

» Iamque mari magno. =

eademque paulo post:

» Eheu uidete. =

num igitur me cogis etiam fabulis credere? quae delectationis habeant, quantum uoles; uerbis, sententijs, numeris, cantibus adiuentur: auctoritatem quidem

useb. lib. de
ita costanti.
in g. 164:
1 fi. et 165:

nullam debemus, nec fidem commentitijs rebus adiungere. Eodemq; modo nec ego Publicio nescio cui, nec Martijs uatibus, nec Apollinis opertis credendum existimo; quorum partim ficta aperte, partim effutita temere, nunquam ne mediocri quidem cuiquam, non modo prudenti, probata sunt. Quid, inquires, remex ille de classe Coponij, non ne ea prædixit, quæ facta sunt? ille uero & ea quidem, quæ omnes eo tempore, ne acciderent, timebamus: castra enim in Thessalia castris collata audiebamus: uidebaturq; nobis exercitus Caesaris & audacie plus habere, quippe qui patriæ bellum intulisset; & roboris, propter uetustatem. casum autem prælij, nemo nostrum erat, quin timeret, sed ita, ut constantibus hominibus par erat, non aperte. ille autem Græcus quid mirum si magnitudine timoris, ut plerunque fit, à constantia, atque à mente, atque à se ipse discescit? qua perturbatione animi, quæ, sanus cum esset, timebat ne euenirent, ea demens euentura esse dicebat. utrum tandem per deos atque homines magis uerisimile est, uesanum remigem, an aliquem nostrum, qui ibi tum eramus, M. Catonem, Varronem, Coponium ipsum consilia deorum immortalium perspicere potuisse? Sed iam ad te uenio

- » O sancte Apollo, qui umbilicum terrarum certum obsides,
 » Vnde supersticiosa primum sæua euasit uox fera:
 tuis enim oraculis Chrysippus totum uolumen impleuit
 partim falsis, ut ego opinor; partim casu ueris, ut fit
 in omni oratione sæpissime; partim flexiloquis & obscuris,
 ut interpret egeat interprete, & sors ipsa referenda
 sit ad sortes; partim ambigujs, & quæ ad dialecti-

DE DIVINATIONE

cum referenda sint . nam cum fors illa edita est opulenti-
tissimo regi Asiæ,

» Cræsus Halym penetrās magnam peruertet opum uim,
hostium uim sese peruersurum putauit, peruertit autem
suam . utrum igitur eorum accidisset, uerum oraculum
fuisset . cur autem hoc credam unquam editum Cræso?
aut Herodotum cur ueraciorem ducam Ennio? num mi-
nus ille potuit de Cræso, quàm de Pyrrho fingere Enni-
us? quis enim est, qui credat Apollinis ex oraculo Pyr-
rho esse responsum,

» Aio te Aeacida Romanos uincere posse?
primum latine Apollo nunquam locutus est: deinde ista
fors inaudita Græcis est: præterea Pyrrhi temporibus iam
Apollo uersus facere desierat: postremo, quanquam sem-
per fuit, ut apud Ennium est, stolidum genus Aeacida-
rum; Bellipotentes sunt magi, quàm sapientipotentes:
tamen hanc amphibologiam uersus intelligere potuisset,
uincere te Romanos, nihilo magis in se, quàm in Roma-
nos ualere . nam illa amphibologia, quæ Cræsum dece-
pit, uel Chrysippum potuisset fallere: hæc uero ne Epicu-
rum quidem . sed, quod caput est, cur isto modo iam
oracula Delphis non eduntur, non modo nostra ætate,
sed iandiu, iam ut nihil possit esse contemptius? hoc lo-
co cum urgentur, euanuisse aiunt uetustate uim loci e-
ius, unde anhelitus ille terræ fieret, quo Pythia mente
incitata oracula ederet . de uino aut salsamento putes lo-
qui, quæ euanescent uetustate . de ui loci agitur, neque
solum naturali, sed etiam diuina: quæ quo tandem mo-
do euauit? uetustate, inquires . quæ uetustas est, quæ
uim diuinam conficere possit? quid tam diuinum, quàm

afflatus ex terra mentem ita mouens, ut eam prouidam rerum futurarum efficiat, ut ea non modo cernat multo ante, sed etiam numero uersuq; pronunciet? quando autem ista uis euauit? an postquam homines minus creduli esse coeperunt? Demosthenes quidem, qui abhinc annos propè CCC fuit, iam tum φιλιππίαν Pythiam dicebat, idest quasi cum Philippo facere. hoc autem ed spectabat, ut eam à Philippo corruptam diceret. quo licet existimare in alijs quoque oraculis Delphicis aliquid non sinceri fuisse. sed nescio quo modo isti philosophi. superstitiosi, & penè fanatici quiduis malle uidentur, quàm se non ineptos. euauisse mauultis, & extinctum esse id, quod si unquam fuisset, certe æternum esset, quàm ea, quæ non sunt credenda, non credere. Similis est error in somnijs: quorum quidem defensio repetita quàm longe est? diuinos animos censent esse nostros, eosq; esse tractos extrinsecus, animorumq; consentientium multitudinem completum esse mundum: hac igitur mentis & ipsius diuinitate, & coniunctione cum externis mentibus cerni quæ sint futura. contrahi autem animum Zeno, & quasi labi putat, atque concidere, & ipsum esse dormire. an Pythagoras & Plato, locupletissimi auctores, quo in somnis certiora uideamus, præparatos quodam cultu atque uictu proficisci ad dormiendum iubent: faba quidem Pythagorei utique abstinerere: quasi uero eo cibo mens, non uenter infletur. sed nescio quo modo nihil tam absurde dici potest, quod non dicatur ab aliquo philosophorum. utrum igitur censemus dormientium animos per semet ipsos in somnando moueri, an, ut Democritus censet, externa, &

DE DIVINATIONE

aduentitia uisione pulsari? siue enim sic est, siue illo modo, uideri possunt permulta somniantibus falsa pro ueris. nam & nauigantibus moueri uidentur ea, quæ stant; & quodam obtutu oculorum duo pro uno lucernæ lumina. quid dicam, insanis, quid, ebrijs quàm multa falsa uideantur? quòd si eiusmodi uisis credendum non est, cur somnijs credatur, nescio. nam tam licet de his erroribus, si uelis, quàm de somnijs disputare: ut ea, quæ stant, si moueri uideantur, terramotum significare dicas, aut repentinam aliquam fugam: gemino autem lucernæ lumine declarari dissensionem, ac seditionem moueri. iam ex insanorū aut ebriorum uisis innumerabilia coniectura trahi possunt, quæ futura uideantur. quis est enim, qui totum diem iaculans non aliquando collimet? totas noctes somniamus; neque ulla ferè est, qua non dormiamus: & miramur, aliquando id, quod somniamus, euadere? quid est tam incertum, quàm talorum iactus? tamen nemo est, quin sæpe iactans, uenereum aliquando iaciat, non nunquam etiam iterum, ac tertium. num igitur, ut inepti, Veneris id fieri impulsu malumus, quàm casu dicere? quòd si cæteris temporibus falsis uisis credendum non est, non uideo quid præcipui somnus habeat, in quo ualeant falsa pro ueris. quòd si ita natura paratum esset, ut ea dormientes agerent, quæ somniarent: alligandi essent omnes, qui cubitum irent: maiores enim, quàm ulli insani, efficerent motus somniantes. quòd si insanorum uisis fides non est adhibenda, quòd falsa sunt: cur credatur somniantium uisis, quæ multo etiam perturbatiora sunt, non intelligo. an quod insani sua uisa coniectori non narrant, nar

rant qui somniauerunt? quæro etiam, si uelim scribere quid, aut legere, aut canere uoce, uel fidibus, aut geometricum quiddam, aut physicum, aut dialecticum explicare, somnium'ne expectandum sit, an ars adhibenda, sine qua nihil earum rerum nec fieri, nec expediri potest? atqui, ne si nauigare quidem uelim, ita gubernarem ut somniauerim: præsens enim poena sit. quid igitur cõuenit ægros à coniectore somniorum potius, quàm à medico petere medicinam? an Aesculapius, an Serapis potest præscribere per somnium curationem ualitudinis, Neptunus gubernantibus non potest? & si sine medico medicinam dabit Minerva, musæ scribendi, legendi, cæterarumq; artium scientiam somniantibus non dabunt? at si curatio daretur ualitudinis, hæc quoque, quæ dixi, darentur. quæ quoniam non dantur, medicina non datur. qua sublata, tollitur omnis auctoritas somniorum. sed hæc quoque in promptu: nunc interiora uideamus. aut enim diuina uis quædam consulens nobis somniorum significationes facit: aut coniectores ex quadam conuenientia, & coniunctione naturæ, quam uocant *συμπάθεια*, quid cuique rei conueniat, ex somnijs, & quid quanq; rem sequatur, intelligunt: aut eorum neutrum est, sed quædam observatio constans, atque diuturna est, cum quid uisum secundum quietem sit, quid euenire, aut quid sequi soleat. primum igitur intelligendum est, nullam uim esse diuinam effectricem somniorum. atque illud quidem perspicuum est, nulla uisa somniorum proficisci à numine deorum: nostra enim causa dij id facerent, ut prouidere futura possemus. quotus igitur est quisque, qui somnijs pareat? qui

DE DIVINATIONE

intelligat? qui meminerit? quàm multi uero, qui con-
 temnant, eamq; superstitionem imbecilli animi, atque
 anilis putent? quid est igitur, cur his hominibus consu-
 lens deus, somnijs moneat eos, qui illa non modo cu-
 ra, sed ne memoria quidem digna ducant? nec enim
 ignorare deus potest, qua mente quisque sit: nec, fru-
 stra, ac sine causa quid facere, dignum deo est: quod
 horret etiam ab hominis constantia. ita si pleraque som-
 nia aut ignorantur, aut negliguntur: aut nescit hoc de-
 us, aut frustra somniorum significatione utitur. sed ho-
 rum neutrum in deum cadit: nihil igitur à deo somnijs
 significari fatendum est. illud etiam requiro, cur, si deus
 ista uisa nobis providendi causa dat, non uigilantibus po-
 tius det, quàm dormientibus. siue enim externus, &
 aduentitius pulsus animos dormientium commouet, siue
 per se ipsi animi mouentur, siue quæ causa alia est, cur
 secundum quietem aliquid uidere, audire, agere uidea-
 mur: eadem causa uigilantibus esse poterat; idq; si no-
 stra causa secundum quietem dii facerent, uigilantibus
 idem facerent, præsertim cum Chrysippus Academicos
 refellens permulto clariora & certiora esse dicat, quæ
 uigilantibus uideantur, quàm quæ somniantibus. fuit
 igitur diuina beneficentia dignius, cum consuleret no-
 bis, clariora uisa dare uigilantibus, quàm obscuriora
 per somnium. quod quoniam non fit, somnia diuina pu-
 tanda non sunt. iam uero quid opus est circuitione, &
 anfractu, ut sit utendum interpretibus somniorum po-
 tius, quàm directo deus, si quidem nobis consulebat, hoc
 facito, hoc ne feceris, diceret? idq; uisum uigilanti po-
 tius, quàm dormienti daret? iam uero quis dicere audeat,

uera omnia esse somnia? aliquot somnia uera, inquit En-
 nius: sed omnia non est necesse. quæ est tandem ista di-
 stinctio? quæ uera, quæ falsa habet? & si uera à deo
 mittuntur, falsa unde nascuntur? nam si ea quoque di-
 uina, quid inconstantius deo? quid inscitius autem est,
 quam mentes mortalium falsis, & mendacibus uisis con-
 citare? sin uera uisa diuina sunt, falsa autem, & ina-
 nia humana: quæ est ista designandi licentia, ut hoc deus,
 hoc natura fecerit potius, quam aut omnia deus, quod ne-
 gatis, aut omnia natura? quod quoniam illud negatis,
 hoc necessario confitendum est. naturam autem eam di-
 co, qua nunquam animus insisteret agitatione, & motu esse
 uacuius potest. is cum languore corporis, nec membris uti,
 nec sensibus potest, incidit in uisa uaria, & incerta ex re-
 liquis, ut ait Aristoteles, inheretibus earum rerum, quas
 uigilans gesserit, aut cogitarit. quarum perturbatione
 mirabiles interdum existunt species somniorum. quæ si
 alia uera, alia falsa: qua nota internoscantur, scire sa-
 nè uelim. si nulla est, quid istos interpretes audiamus?
 sin quæpiam est, aueo audire quæ sit. sed hærebunt. ue-
 nit enim iam in contentionem, utrum sit probabilius, de-
 os ne immortales rerum omnium præstantia excellentes
 concurrere omnium mortalium, qui ubique sunt, non
 modo lectos, uerum etiam grabatos, & cum stertentes
 aliquos uiderint, obijcere his uisa quadam tortuosa, &
 obscura, quæ illi exterriti somnio ad coniectorem mane
 deferant; an natura fieri, ut mobiliter animus agitatus,
 quod uigilans uiderit, dormiens uidere uideatur. utrum
 philosophia dignius, sagarum superstitione ista interpre-
 tari, an explicatione naturæ? ut si iam fieri possit

DE DIVINATIONE

coniectura uera somniorum, tamen isti, qui profitentur, eam facere non possunt: ex leuissimo enim, & in doctissimo genere constant. Stoici autem tui negant quēquā nisi sapientem diuinum esse posse. Chrysippus quidem diuinationem diffinit his uerbis, uim cognoscentem, & uidentem, & explicantem signa, quæ à dijs hominibus portendantur: officium autem eius esse, prænoscere, dei erga homines mente qua sint, quidq; significant, quemadmodumq; ea procurentur, atque expientur. idemq; somniorum coniectiōem diffinit hoc modo, esse uim cernentem, & explanantem quæ à dijs hominibus significantur in somnis. quid ergo, ad hæc mediocri opus est prudentia, an & ingenio præstanti, & eruditione perfecta? talem autem cognouimus neminem. uide igitur, ne, etiam si diuinationem tibi esse concessero, quod nunquam faciam; neminem tamen diuinum reperire possimus. qualis autem ista mens est deorum, si neque ea nobis significant in somnis, quæ ipsi per nos intelligamus; neque ea, quorum interpretes habere possimus? similes enim sunt dii, si ea nobis obijciunt, quorum neque scientiam, neque explanationem habeamus, tanquam si Pœni, aut Hispani in senatu nostro sine interprete loquerentur. iam uero quò pertinent obscuritates, & ænigmata somniorum? intelligi enim à nobis dii uelle debebant ea, quæ nostra causa nos monebant. quid? poeta nemo, nemo physicus obscurus? ille uero nimis etiam obscurus Euphorion: at non Homerus: uter igitur melior? ualde Heraclitus obscurus, minime Democritus: num igitur conferendi? mea causa me mones, quod non intelligam. quid me igitur mones? ut si quis medicus

agrote

ægroto imperet, utumat

» Terrigenam, herbigradā, domiportā, sanguine cassam,
potiusquam hominum more, cocleam, dicere. nam Pacu-
uianus Amphion,

» Quadrupes tardigrada, agrestis, humilis, aspera,

» Capite breui, ceruice anguina, aspectu truci,

» Euiscerata, inanima cum animali sono,

cum dixisset obscurius, tum Attici respondent: non intel-
ligimus, nisi aperte dixeris. at ille uno uerbo, testudo. non

potueras hoc igitur à principio cytharista dicere? defert
ad coniectorem quidam somniasse se, ouum pendere ex
fascia lecti sui cubicularis. est hoc in Chrysippi libro so-
mniū. respondit coniectōr, thesaurum defossum esse
sub lecto. fodit: inuenit auri aliquantum, idq; circunda-
tum argento: misit coniectori quantulum uisum est de
argento. tum ille, nihil ne de uitello? id enim ex ouo ui-
debatur aurum declarasse, reliquum argentum. nemo ne
igitur unquam alius ouum somniauit? cur ergo hic ne-
scio quis thesaurum solus inuenit? quā multi inopes,
digni præsidio deorum, nullo somnio ad thesaurum repe-
riendum admonentur? quam autem ob causam tam est
obscurè admonitus, ut ex ouo nasceretur thesauri simi-
litudo, potius, quā aperte thesaurum quarere iubere-
tur, sicut aperte Simonides uetitus est nauigare? ergo
obscura somnia minime consentanea sunt maiestati deo-
rum. ad aperta et clara ueniamus, quale est de illo inter-
fecto à caupone Megaris, quale de Simonide, qui ab eo,
quem humauerat, uetitus est nauigare; quale etiam de
Alexandro: quod à te prateritum esse miror: qui, cum
Ptolemaus familiaris eius in pralio telo uenenato iectus

Cic. Phil. uol. II.

f

DE DIVINATIONE

esset, eoq; vulnere summo cum dolore moreretur, Alexander assidens somno est consopitus. tum secundum quietem visus ei dicitur draco is, quem mater Olympias alebat, radiculam ore ferre, & simul dicere quo illa loci nasceretur (neq; is longe aberat ab eo loco) eius autem esse vim tantam, ut Ptolemaeum facile sanaret. cum Alexander experrectus narrasset amicis somnium, emisisse qui illam radiculam quærerent. qua inuenta, & Ptolemaeus sanatus dicitur, & multi milites, qui erant eodem genere teli vulnerati. multa etiam sunt à te ex historiis prolata somnia, matris Phalaridis, Cyri superioris, matris Dionysij, Pœni Amilcaris, Annibalis, P. Decij, peruulgatum iam illud de præsultore, Gracchi etiam, & recens Cæcilie Balearici filie somnium. sed hæc externa, ob eamq; causam ignota nobis sunt: non nulla etiam ficta fortasse: quis enim auctor istorum? de nostris somniis quid habemus dicere? tu de merso me, & equo ad ripam? ego de Mario cum fascibus laureatis me in suum deduci iubente monumentum? omnium somniorum Quinte una ratio est. quæ, per deos immortales, uideamus ne nostra superstitione, & deprauatione superetur. quem enim tu Marium visum à me putas? speciem credo eius, & imaginem, ut Democrito uidetur, unde profectam imaginem: à corporibus enim solidis, & à certis figuris uult fluere imagines. quod igitur Marii corpus erat, ex eo, inquit, quod fuerat, plena sunt imaginum omnia ista. igitur me imago Marii in campum Atinatem persequabatur: nulla enim species cogitari potest, nisi pulsu imaginum. quid ergo? istæ imagines ita nobis dicto audientes sunt, ut, simul atq; uelimus, accurrant? etiam

ne earum rerum, quæ nullæ sunt? quæ est enim forma tam inusitata, tam nulla, quam non sibi animus possit effingere? ut, quæ nunquam uidimus, ea tamen formata habeamus, oppidorum situs, hominum figuras. num igitur, cum aut muros Babylonis, aut Homeri faciem cogito, imago illorum me aliqua pellit? omnia igitur, quæ uolumus, nota nobis esse possunt: nihil est enim, de quo cogitare nequeamus. nullæ ergo imagines obrepunt in animos dormientium extrinsecus, nec omnino fluunt illæ: nec cognoui quenquam, qui maiore auctoritate nihil diceret. animorum est ea uis, atq; natura, ut uigilent uigilantes, nullo aduentitio pulsu, sed suo motu, incredibili quadam celeritate. hi cum sustententur membris, & corpore, & sensibus, omnia certiora cernunt, cogitant, sentiunt. cum autem hæc subtracta sunt, desertusq; animus languore corporis, tum agitur ipse per sese. itaq; in eo & formæ uersantur, & actiones, & multa audiri, multa dici uidentur. hæc scilicet imbecillo remissoq; animo multa omnibus modis confusa & uariata uersantur: maximeq; reliquæ earum rerum mouentur in animis, & agitantur, de quibus uigilantes aut cogitauimus, aut egimus: ut mihi temporibus illis multum in animo Marius uersabatur recordanti, quàm ille grauem suum casum magno animo, quàm constanti tulisset. hanc credo causam de illo somniandi fuisse. tibi autem de me cum solitudine cogitanti subito sum uisus emersus ex flumine: inerant enim in utriusq; nostrum animis uigilantium cogitationum uestigia. At quedam adiuncta sunt: ut mihi de monumento Marij: tibi, q̃ equus, in quo ego uehebar, mecum unà demersus rursus ap

DE DIVINATIONE

paruit. an tu censes ullam anum tam deliram futuram
fuisse, ut somnijs crederet, nisi ista causa non nunquam,
forte, temere concurrerent? A' alexandro loqui draco ui-
sus est. potest omnino hoc esse falsum, potest uerum: sed
utrum sit, non est mirabile: non enim audiuit ille draco-
nem loquentem, sed est uisus audire: & quidem, quo
maius sit, cum radicem ore teneret, locutus est. sed nihil
est magnum somnianti. quæro autem, cur Alexandro
tam illustre somnium, tam certum, nec huic eidem aliàs,
nec multa cæteris. mihi quidem, præter hoc Marianum,
nihil sanè, quod meminerim. frustra igitur consumptæ
tot noctes tam longa in ætate. nunc quidem propter in-
termissionem forensis operæ & lucubrationes detraxi,
& meridiationes addidi, quibus uti antea non solebam:
nec tam multum dormiens ullo somno sum admonitus,
tantis præsertim de rebus: nec mihi magis usquam ui-
deor, quàm cum aut in foro magistratus, aut in curia
senatum uideo, somniare. Etenim ex diuisione hoc secun-
dum est, quæ est continuatio, coniunctioq; naturæ: quæ,
ut dixi, uocant *συμπάθεια* eiusmodi, ut thesaurus ex
ouo intelligi debeat. nam medici ex quibusdam rebus
& aduenientes & crescentes morbos intelligunt: non
nullæ etiam uoletudinis significationes, ut hoc ipsum,
pleni, enectiue simus, ex quodam genere somniorum
intelligi posse dicuntur. thesaurus uero, & hæreditas,
& honos, & uictoria, & multa generis eiusdem qua
cum somnijs naturali cognatione iunguntur? dicitur
quidam, cum in somnijs complexu uenerio iungere-
tur, calculos eiecisse. uideo sympathiã: uisum est enim
tale obiectum dormienti, ut id, quod euenit, naturæ uis,

non opinio erroris effecerit . quæ igitur natura obculit
illam speciem Simonidi, à qua uetaretur nauigare? aut
quid naturæ copulatum habuit Alcibiadis quod scribi-
tur somnium? qui paulo ante interitum uisus est in
somnia amica esse amictus amiculo . is cum esset proie-
ctus inhumatus, ab omnibusq; desertus iaceret: amica
corpus eius texit suo pallio . ergo hoc inerat in rebus fu-
turis, & causas naturales habebat, an, & ut uideretur,
& ut eueniret, casus effecit? quid ipsorum interpretum
coniecturæ, nonne magis ingenia declarant eorum,
quàm uim consensumq; naturæ? cursor ad Olympia
proficisci cogitans, uisus est in somnia curru quadriga-
rum uehi . mane ad coniectorem . at ille, uinces, inquit:
id enim celeritas significat, & uis equorum . post idem
ad Antiphontem . is autem, uincare, inquit, necesse est.
an non intelligis quatuor ante te cucurrisse? ecce alius
cursor . atq; horum somniorum, & talium plenus est
Chrysippi liber, plenus Antipatri . sed ad cursorem re-
deo . ad interpretem detulit, aquilam se in somnia ui-
sum esse factum . at ille, uicisti: ista enim auis uolat
nulla uehementius . huic equidem Antipho, tu uero, in-
quit, te uictum esse non uides? ista enim auis insectans
alias & agitans, semper ipsa postrema est . parere quæ-
dam matrona cupiens, dubitans esset ne pragnans, uisa
est in quiete obsignatam habere naturam: retulit . nega-
uit eam, quoniam obsignata fuisset, concipere potuisse.
at alter pragnantem esse dixit: nam inane obsignari ni-
hil solere . quæ est ista ars coniectoris, eludentis ingenio?
an ea, quæ dixi, & innumerabilia, quæ collecta habent
Stoici, quicquam significant, nisi acumen hominum ex

DE DIVINATIONE

similitudine aliqua coniecturam modo huc, modo illuc
ducentium? medici signa quaedam habent ex uenis, &
ex spiritu egroti, multisq; ex alijs futura praesentiunt.
gubernatores cum exultantes Loligenes uiderint, aut Del
phinos se in portum conijcientes, tempestatem significa
ri putant. hac ratione explicari, & ad naturam facile
reuocari possunt: ea uero, quae paulo ante dixi, nullo
modo. At enim observatio diuturna (hac enim pars
una restat) notandis rebus fecit artem. an tandem so
mnia obseruari possunt? quonam modo? sunt enim in
numerabiles uarietates. nihil tam praepostere, tam incon
dite, tam monstruose cogitari potest, quod non possimus
somnia. quo modo igitur hac infinita, & semper no
ua aut memoria complecti, aut obseruando notare pos
sumus? astrologi motus errantium stellarum notauerunt:
inueniunt enim ordo in ijs stellis, qui non putabatur.
cedo tandem, qui sit ordo, aut quae concursatio somnio
rum? quo modo autem distinguere possunt uera somnia à
falsis, cum eadem & alijs aliter euadant, & ijsdem non
semper eodem modo? ut mihi mirum uideatur, cum men
daci homini, ne uerum quidem dicenti credere soleamus,
quo modo isti, si somnium uerum euasit aliquod, non ex
multis potius uni fidem derogant, quam ex uno innume
rabilia confirmant. si igitur neque deus est effector somnio
rum, neque naturae societas ulla cum somnijs, neque observa
tione inueniri potuit scientia: effectum est, ut nihil pror
sus somnijs tribuendum sit; praesertim cum illi ipsi, qui
ea uident, nihil diuinent; ij, qui interpretantur, coniectu
ram adhibeant, non naturam; casus autem innumerabi
libus penè seculis in omnibus plura mirabilia, quam in

somniorum uisus effecerit; neq; coniectura, quæ in uarias
 partes duci potest, non nunquam etiam in contrarias,
 quicquam sit incertius. explodatur hæc quoq; somnio-
 rum diuinationo pariter cum cæteris: nam, ut uere loqua-
 mur, superstitio fusa per gentes, oppressit omnium fe-
 rè animos, atq; hominum imbecillitatem occupauit. quod
 & in ijs libris dictum est, qui sunt de natura deorum:
 & hac disputatione id maxime egimus: multum enim
 & nobismet ipsis, & nostris profuturi uidebamur, si
 eam funditus substrulissimus. nec uero (id enim dili-
 genter intelligi uolo) superstitione tollenda religio tolli-
 tur. nam & maiorum instituta tueri sacris, cerimonijsq;
 retinendis, sapientis est: et esse præstantem aliquam, æter-
 namq; naturam, & eam suscipiendam admirandamq;
 hominum generi, pulchritudo mundi, ordoq; rerum cœ-
 lestium cogit confiteri. quamobrem ut religio propagan-
 da etiam est, quæ est iuncta cum cognitione natura: sic
 superstitionis stirpes omnes eijciendæ sunt: instat enim,
 & urget, & quocumq; te uerteris, persequitur, siue tu
 uatem, siue tu omen audieris, siue immolaris, siue auem
 aspexeris, si Chaldaum, si aruspicem uideris, si fulse-
 rit, si tonuerit, si tactum aliquid erit de cœlo, si osten-
 ti simile natum, factum'ue quippiam: quorum neces-
 se est plerumque aliquid eueniat: ut nunquam liceat
 quieta mente consistere. perfugium uidetur omnium
 laborum & solitudinum esse somnus. at ex eo ipso
 plurimæ curæ, metusq; nascuntur. qui quidem ipsi per
 se minus ualerent, & magis contemnerentur, nisi som-
 niorum patrociniū philosophi suscepissent, nec ij qui-
 dem contemptissimi, sed in primis acuti, & consequen-

DE DIVINATIONE

tia & repugnantia uidentes : qui propè iam absoluti, et
perfecti putantur . quorum licentiæ nisi Carneades re-
stitisset, haud scio an soli iam philosophi iudicarentur. cū
quibus omnis ferè nobis disceptatio, contentioq; est : non
quòd eos maxime contemnamus : sed quòd uidentur acu-
tissime sententias suas, prudentissimeq; defendere . cum
autem proprium sit Academiae iudicium suum nullum
interponere ; ea probare , quæ simillima ueri uidean-
tur ; conferre causas, & quid in quaq; sententiam dici
possit, expromere ; nulla adhibita sua auctoritate, iudiciū
audientium relinquere integrum, ac liberum : tenebimus
hanc consuetudinem à Socrate traditam, eaq; inter nos,
si tibi Quinte frater placebit, quam sæpissime utemur .
mihi uero, inquit ille, nihil potest esse iucundius. quæ cum
essent dicta, surreximus.

M. TVLLII CICERONIS

DE FATO LIBER.

Via pertinet ad mores, quos ἤδη
 Græci uocant, nos eam partem
 philosophiæ de moribus appella=Brut. 167:2
 re solemus. sed decet augentem
 linguam latinam nominare mo=
 ralem. explicandaq; uis est, ra=
 tioq; enunciationum: quæ Græci
 ἀξιώματα uocant: quæ de re futura cum aliquid dicunt,
 deq; eo, quod possit fieri, aut non possit, quam uim habe=
 ant obscura quæstio est: quam περὶ δυνάτων appellant:
 totaq; est logicæ: quam rationem differendi uoco. quod
 autem in alijs libris feci, qui sunt de natura deorum,
 itemq; in ijs, quos de diuinatione edidi, ut in utranque
 partem perpetua explicaretur oratio, quo facilius id à
 quoque probaretur, quod cuique maxime probabile ui=
 deretur; in hac disputatione de fato casus quidam, ne fa=
 cerem, impediuit. nam cum essem in Puteolano, Hirciusq;
 noster Consul designatus ijsdem in locis, uir nobis amicis=
 simus, & ijs studijs, in quibus nos à pueritia uiximus, de=
 ditus; multum unà eramus, maxime nos quidem exqui=
 rentes ea consilia, quæ ad pacem, & ad cōcordiam ciuiū
 pertinerent. cum enim omnes post interitum Cæsaris no=
 uarum perturbationum causæ quæri uideretur, hisq; esse
 occurrendum putaremus: omnis fere nostra in his deli=
 berationibus consumebatur oratio: idq; & sæpe aliàs, et
 quodam liberiore, quàm solebam, & magis uacuo ab in=

DE FATO

teruentoribus die, cum ille ad me uenisset, primo illa, quæ erant quotidiana, & quasi legitima nobis, de pace, & de ocio dicta sunt. quibus acceptis, quid ergo, inquit ille, quoniam oratorias exercitationes, nō tu quidem, ut spero, reliquisti, sed certe philosophiā illis anteposuisti, possum ne aliquid audire? Tu uero, inquam, uel audire, uel dicere: nec enim, quod recte existimas, oratoria illa studia deserui; quibus etiam te incendi, quamquam flagrantissimum acceperam: nec ea, quæ nunc tracto, minuit, sed augere potius illam facultatem: nam cum hoc genere philosophiæ, quod nos sequimur, magnam habet orator societatem: subtilitatem enim ab Academia mutuatur, & ei uicissim reddit ubertatem orationis, & ornamenta dicendi. quamobrem, inquam, quoniam utriusque studij nostra possessio est, hodie utro frui malis, optio sit tua. Tum Hircius, gratissimum, inquit, & tuorum omnium simile: nihil enim unquam abnuī uoluntas tua meo studio: sed quoniam mihi rhetorica uestra sat nota, teq; in his & audiuimus sæpe, & audiemus, atque hanc Academicorum contra propositum disputandi consuetudinem indicant te suscepisse Tusculana disputationes: proponere aliquid, ad quod audiam, si tibi non est molestum, uolo. An mihi, inquam, potest quicquam esse molestum, quod tibi gratum futurum sit? sed ita audies, ut Romanum hominem, ut timide ingredientem ad hoc genus disputandi, ut longo intervallo hæc studia repetentem. Ita, inquit, audiam te disputantem, ut ea lego, quæ scripsisti. proinde ordire.

Multa desunt.

Consideramus hic, quorum in alijs, ut in Antipatro poeta, ut in brumali die natis, ut in simul agrotantibus fratribus, ut in urina, ut in unguibus, ut in reliquis eius modi naturæ contagio ualeret: quam ego non tollo: uis est nulla fatalis. in alijs autem fortuita quadam esse possunt, ut in illo naufragio, ut in Icadio, ut in Daphita. quædam etiam Posidonius, pace magistri dixerim, comminisci uidetur. sunt inquam quidem absurda. quid enim? si Daphitæ fatum fuit de equo cadere, atque ita perire, ex hoc ne equo, qui cum equus non esset, nomen habebat alienum? aut Philippus hæc in capulo quadrigulas uitare monebatur? quasi uero capulo sit occisus. * quid autem magnum, & naufragum illum sine nomine in riuo esse lapsum? quanquam huic quidem hic scribit prædictum in aqua esse pereundum. ne Hercule Icadij quidem prædonis uideo fatum ullum: nihil enim scribit ei prædictum. quid mirum igitur, ex spelunca saxum in crura eius incidisse? puto enim, etiam si Icadius tum in spelunca non fuisset, saxum tamen illud casurum fuisse. nam aut nihil est omnino fortuitum, aut hoc ipsum potuit euenire fortuna. quero igitur, atque hoc late patebit, si fati omnino nullum nomen, nulla natura, nulla uis esset, & forte, temere, casu aut pleaque fierent, aut omnia: num aliter, ac nunc eueniunt, euenirent? quid ergo attinet inculcare fatum, cum sine fato ratio omnium rerum ad naturam, fortu-

DE FATO

nam'ue referatur? sed Posidonium, sicut æquum est, cum bona gratia dimittamus: ad Chrysippi laqueos reuertamur. cui primum quidem de ipsa rerum contagione respondeamus: reliqua postea persequemur. inter locorum naturas quantum intersit, uideamus: alios esse salubres, alios pestilentes, in alijs esse pituitosos, & quasi redundantes, in alijs exsiccatos, atque aridos: multaq; sunt alia, quæ inter locum & locum plurimum differunt. Athenis tenue cælum, ex quo acutiores etiam putantur Attici: crassum Thebis, itaque pingues Thebani, & ualentes. tamen neque illud tenue cælum efficiet, ut aut Zenonem quis, aut Arcesilam, aut Theophrastum audiat: neque crassum, ut Nemea potius, quàm Isthmo uictoriam petat. disiunge longius. quid enim loci natura asferre potest, ut in porticu Pompeij potius, quàm in campo ambulemus? tecum, quàm cum alio? Idibus potius, quàm Calendis? ut igitur ad quasdam res natura loci pertinet, & operatur aliquid, ad quasdam autem nihil: sic affectio astrorum ualeat, si uis, ad quasdam res, ad omnes certe non ualebit. at enim quoniam in naturis hominum dissimilitudines sunt, ut alios dulcia, alios subamara delectent, alij libidinosi, alij iracundi, aut crudeles, aut superbi sint, alij talibus uitijs abhorreant: quoniam igitur, inquit, tantum natura à natura distat; quid mirum est, has dissimilitudines ex differentibus causis esse factas? hæc differens, qua de re agatur, & in quo causa consistat, non uidet. nõ enim, si alij ad alia propensiores sint propter causas naturales, & antecedentes, ideo etiam nostrarum uoluntatum, atque appetitionum sunt causæ naturales, & antecedentes: nam nihil esset in nostra

potestate, si res ita se haberet: nunc uero fatemur, acuti, hebetes ne, ualentes, imbecilli ne simus, non esse id in nobis. qui autem ex eo cogi putat, ne ut sedeamus quidem, aut ambulemus uoluntatis esse, is non uidet quæ quanque res consequatur. ut enim & ingeniosi, & tardi ita nascentur antecedentibus causis, itemq; ualentes, & imbecilli: non sequitur tamen, ut etiam sedere, & ambulare, & rem agere aliquam, principalibus causis definitum, & constitutum sit. Stylphonem Megaricum philosophum, acutum sanè hominem, & probatum temporibus illis accepimus. hunc scribunt ipsius familiares & ebriosum, & mulierosum fuisse: neque hoc scribunt uituperantes, sed potius ad laudem: uitiosam enim naturam ab eo sic edomitam, & compressam esse doctrina, ut nemo unquam uinolentum illum, nemo in eo libidinis uestigium uiderit. quid? Socratem non ne legimus quæ admodum notarit Zopirus physiognomon, qui se profitebatur hominum mores naturasq; ex corpore, oculis, uultu, fronte pernoscere? stupidum esse Socratem dixit, & bardum, quod iugula concava non haberet: obstructas eas partes, & obturatas esse dicebat: addidit etiam mulierosum: in quo Alcibiades cachinnum dicitur sustulisse. sed hæc ex naturalibus causis uitia nasci possunt: extirpari autem, & funditus tolli, ut is ipse, qui ad ea propensus fuerit, à tantis uitijs auocetur, non est id possum in naturalibus causis, sed in uoluntate, studio, disciplina. quæ tolluntur omnia, si uis & natura fati ex diuinationis ratione firmabitur. etenim si est diuination, qualibet natura à præceptis artis profisciscitur: præcepta appello, quæ dicuntur grace θεωρηματα. non enim

p^o Vol. 20
2-

credo nullo præcepto aut cæteros artifices uersari in suo munere, aut eos, qui diuinatione utantur, futura prædicere. sunt igitur astrologorum præcepta huiusmodi. si quis, uerbi causa, oriente canicula natus est, is in mari non morietur. uigila Chrysippe, ne tuam causam, in qua tibi cum Diodoro ualente dialectico magna luctatio est, deferas. si enim uerum est, quod ita connectitur; si quis oriente canicula natus est, in mari non morietur: illud quoque uerum est; si Fabius oriente canicula natus est, Fabius in mari non morietur. pugnant ergo hæc inter se, oriente canicula natum esse, & in mari Fabium moriturum: & quoniam certum in Fabio ponitur, ortum esse eum canicula oriente, hæc quoque pugnant, & esse Fabium, & in mari moriturum. ergo hæc quoque coniunctio est ex repugnantibus, & est Fabius, & in mari Fabius morietur. quod ut propositum est, ne fieri quidem potest. ergo illud, morietur in mari Fabius, ex eo genere est, quod fieri non potest. omne igitur, quod falsum dicitur in futuro, id fieri non potest. at hoc Chrysippe minime uis: maximeq; tibi de hoc ipso cum Diodoro certamen est: ille enim id solum fieri posse dicit, quod aut sit uerum, aut futurum sit uerum: & quicquid futurum sit, id dicit fieri necesse esse; & quicquid non sit futurum, id negat fieri posse. tu, & quæ non sint futura, posse fieri dicis; ut frangi hanc gemmam, etiam si id nunquam futurum sit: neque necesse fuisse Cypselum regnare Corinthi, quanquam id millesimo ante anno Apollinis oraculo editum esset. at si ista comprobabis diuina prædicta: & quæ falsa in futuris dicentur, in his habemus, ut ea fieri non possint: ut si dicatur Afri-

canum Carthagine potiturum, & si uere dicatur de futuro, idq; ita futurum sit, dicas esse necessarium. quæ est tota Diodori uobis inimica sententia. etenim si illud uere connectitur; si oriente canicula natus es, in mari non morieris; primumq; quod in connexo, natus es oriente canicula, necessarium est; omnia enim uera in præteritis necessaria sunt, ut Chrysippo placet dissentienti à magistro Cleanthe, quia sunt immutabilia, nec in falsum è uero præterita possunt conuerti: si igitur quod primum in connexo est, necessarium est, fit etiam quod consequitur necessarium. quanquam hoc Chrysippo non uidetur ualere in omnibus. sed tamen, si naturalis est causa cur in mari Fabius non moriatur, in mari Fabius mori non potest. hoc loco Chrysippus astuans falli sperat Chaldaeos, ceterosq; diuinos, neque eos usus esse conjunctionibus, ut ita sua præcepta pronuncient, si quis natus est oriente canicula, is in mari non morietur, sed potius ita dicant, non & natus est quis oriente canicula, & is in mari morietur. ò licentiam iocularum: ne ipse incidat in Diodorum, docet Chaldaeos, quo pacto eos exponere præcepta oporteat. quæro enim, si Chaldaei ita loquantur, ut negationes infinitarum conjunctionum potius, q̃ infinita conexa ponat: cur idem medici, cur geometræ, cur reliqui facere non possint? medicus in primis, quod erit ei perspectum in arte, non ita proponet; si cui uena sic mouetur, is habet febrē: sed potius illo modo; nō & huic uenæ sic mouentur, & febrē is non habet. itemq; geometres nō ita dicet; si in sphaera maximi orbes sunt, medij inter se diuiduntur: sed potius illo modo; nō et sunt in sphaera maximi orbes, & hi nō medij inter se diuiduntur. quid

DE FATO

est, quod non possit isto modo ex connexo transferri ad
coniunctionum negationem? & quidem alijs modis eas-
dem res efferre possumus. modo dixi, si in sphaera ma-
ximi orbes sunt, medij inter se diuiduntur: possum di-
cere, si in sphaera maximi orbes erunt: possum dicere,
quia in sphaera maximi orbes erunt. multa genera
sunt enunciandi, nec ullum distortius, quàm hoc, quo
Chrysippus sperat Chaldaeos contentos Stoicorum causa
fore. illorum tamen nemo ita loquitur: maius est enim
has contortiones orationis, quàm signorum ortus obitusq;
perdiscere. sed ad illam Diodori contentionem, quam
περί ἀναρχίας appellant, reuertamur. in qua quid ua-
leat id, quod fieri possit, inquirat. placet igitur Diodoro
id solum fieri posse, quod aut uerum sit, aut uerum futu-
rum sit. qui locus attingit hanc quæstionem; nihil fieri,
quod non necesse fuerit; & quicquid fieri possit, id aut
esse iam, aut futurum esse; nec magis commutari ex ue-
ris in falsa ea posse, quæ futura sunt, quàm ea, quæ fa-
cta sunt; sed in factis immutabilitatem apparere; in fu-
turis quibusdam quia non apparent, ne necesse quidem
uideri: ut in eo, qui mortifero morbo urgeatur, uerum
sit, hic morietur hoc morbo: at hoc idem si uere dicatur
in eo, in quo uis morbi tanta non appareat, nihilo mi-
nus futurum sit. ita fit, ut commutatio ex uero in fal-
sum ne in futuro quidem ulla fieri possit. nam, morie-
tur Scipio, talem uim habet, ut, quanquam de futuro di-
cetur, tamen id non possit conuerti in falsum: de homi-
ne enim dicitur, cui necesse est mori. sic si diceretur, mo-
rietur noctu in cubiculo suo Scipio uel oppressus, uere di-
ceretur: id. n. fore diceretur, quod esset futurum: futurum
autem

tem fuisse, ex eo, quia factum est, intelligi debet: nec magis erat uerum, morietur Scipio, quàm, morietur illo modo: nec minus necesse est mori Scipioni, quàm illo modo mori: nec magis immutabile ex uero in falsum, necatus est Scipio, quàm, necabitur Scipio: nec, cum hæc ita sint, est causa cur Epicurus fatum extimescat, & ab atomis petat praesidium, easq; de uia deducat, & uno tempore suscipiat res duas inenodabiles, unam, ut sine causa fiat aliquid, ex quo existet, ut de nihilo quippiam fiat, quod nec ipsi, nec cuiquam physico placet; alteram, ut, cum duo indiuidua per inanitatem ferantur, alterum è regione moueatur, alterum declinet: licet enim Epicuro, concedenti omne enūciatum aut uerum, aut falsum esse, non uereri, ne omnia fato fieri sit necesse: non enim æternis causis naturæ necessitate manantibus uerum est id, quod ita enunciatur: descendit in Academiam Carneades: nec tamen sine causis: sed interest inter causas fortuito antegressas, & inter causas cohibentes in se efficientiam naturalem. ita et semper uerum fuit, morietur Epicurus, cum duo & septuaginta annos uixerit, Archonte Pitarato: neq; tamen erant causæ fatales, cur ita accideret: sed quòd ita cecidisset, certe casurum, sicut cecidit, fuit. nec ij, qui dicunt immutabilia esse, quæ futura sint, nec posse uerum futurum conuerti in falsum, fati necessitatem confirmant, sed uerborum uim interpretantur. at qui introducunt causarum seriem sempiternam, ij mentem hominis uoluntate libera spoliata, necessitate fati deuinciunt. sed hæc hætenus. alia uideamus. concludit enim Chrysippus hoc modo: si est motus sine causa, non omnis enunciatio, quod ἀξίωμα dialectici appellant, aut

Cic. Phil. uol. II.

z

DE FATO

uera, aut falsa erit : causas enim efficientes quod non habebit, id nec uerum, nec falsum erit : omnis autem enunciatio aut uera, aut falsa est : motus ergo sine causa nullus est. quod si ita est, omnia, quæ sunt, causis sunt antecessis : id si ita est, omnia fato fiunt : efficitur igitur fato fieri quæcunq; fiant. hic primum si mihi libeat assentiri Epicuro, & negare omnem enunciationem aut ueram esse, aut falsam, eam plagam potius accipiam, quàm fato omnia fieri cōprobem : illa enim sententia aliquid habet disputationis, hæc uero non est tolerabilis : itaq; contendit omnes neruos Chrysippus, ut persuadeat omne ἢ ξῖσμα aut uerum esse, aut falsum. ut enim Epicurus ueretur, ne, si hoc concesserit, concedendū sit, fato fieri quæcunq; fiant ; si enim alterutrum ex æternitate uerum sit, esse id etiam certum ; & si certum, etiam necessariū ; ita et necessitatem, et fatum confirmari putat : sic Chrysippus metuit, ne, si non obtinuerit, omne, quod enuncietur, aut uerum esse, aut falsum, omnia fato fieri possint, & ex causis æternis rerum futurarum. sed Epicurus de declinatione atomi uitari fati necessitatem putat. itaq; tertius quidam motus oritur extra pondus, et plagam, cum declinat atomus interuallo minimo. id appellat ἐλάχιςτος. quam declinationem sine causa fieri, si minus uerbis, re cogitur confiteri : non enim atomus ab atomo pulsa declinat : nam qui potest pelli alia ab alia, si gravitate feruntur ad perpendicularum corpora indiuidua, rectis lineis, ut Epicuro placet ? sequitur enim, ut, si alia ab alia nunquam depellatur, ne contingat quidem alia aliam. ex quo efficitur, ut iam si sit atomus, eaq; declinet, declinare sine causa. hæc rationem Epicurus induxit ob eam rem,

quod ueritus est, ne, si semper atomus gravitate ferretur naturali, ac necessaria, nihil liberum nobis esset, cum ita moueretur animus, ut atomorum motu cogeretur. id Democritus auctor atomorum accipere maluit, necessitate omnia fieri, quam à corporibus indiuiduis naturales motus auellere. acutius Carneades, qui docebat Epicureos suam causam sine hac commentitia declinatione defendere. nam cum doceret esse posse quendam animi motum uoluntarium, id fuit defendi melius, quam introducere declinationem, cuius præsertim causam reperire non possunt. quo defenso, facile Chrysippo possent resistere: cum enim concessissent motum nullum esse sine causa, non concederent, omnia, quæ fierent, fieri causis antecedentibus: uoluntatis enim nostræ non esse causas externas, & antecedentes. communi igitur consuetudine sermonis abutimur, cum ita dicimus, uelle aliquid quempiam, aut nolle sine causa. ita enim dicimus sine causa, ut dicamus sine externa & antecedente causa, non sine aliqua. ut cum uas inane dicimus, non ita loquimur ut physici, quibus inane esse nihil placet; sed ita, ut, uerbi causa, sine aqua, sine uino, sine oleo uas esse dicamus: sic, cum sine causa animum moueri dicimus, sine antecedente & externa causa moueri, non omnino sine causa, dicimus. de ipsa atomo dici potest, cum per inane moueatur gravitate, & pondere, sine causa moueri, quia nulla causa accedat extrinsecus. rursus autem, ne omnes physici irrideamur, si dicamus quicquam fieri sine causa, distinguendum est, & ita dicendum, ipsius indiuidui hanc esse naturam, ut pondere & gravitate moueatur, eamque ipsam esse causam cur ita feratur. similiter ad animorum

DE FATO

motus uoluntarios, non est requirenda externa causa. motus enim uoluntarius eam naturam in se ipso continet, ut sit in nostra potestate, nobisq; pareat: nec id sine causa: eius enim rei causa, ipsa natura est. quod cum ita sit, quid est, cur non omnis pronuntiatio aut uera, aut falsa sit? nisi concesso fato fieri quaecumq; fiant. quia futura, inquit, uera non possunt esse ea, quæ causas, cur futura sint, non habent. habeant igitur causas necesse est, ut ea, quæ uera sunt, ita cum euenerint, fato euenerint. confectum negotium, si quidem tibi concedendum est, aut fato omnia fieri, aut quicquam posse fieri sine causa. an aliter hæc enunciatio uera esse non potest, capiet Numantiam Scipio, nisi ex æternitate causa causam ferens hoc erit effectura? an hoc falsum potuisset esse, si esset sexcentis seculis ante dictum? et si tum non esset uera hæc enunciatio, capiet Numantiam Scipio; ne illa quidem uera est hæc enunciatio, capiet Numantiam Scipio. potest igitur quicquam factum esse, quod non uerum fuerit futurum esse. nam ut præterita ea uera dicimus, quorum superiore tempore uera fuerint instantia: sic futura, quorum consequenti tempore uera erunt instantia, ea uera dicimus. nec si omne enunciatum aut uerum aut falsum est, sequitur ilico esse causas immutabiles, easq; æternas, quæ prohibeant quicquam secus cadere, atq; casurum sit. fortuitæ sunt causæ, quæ efficiant, ut uere dicantur, quæ ita dicentur, ueniet Cato in senatum; non incluse in rerum natura, atq; mundo. & tamen tam est immutabile uenturum, cum est uerum; quàm uenisse; nec ob eam causam fatum, aut necessitas extimescenda est. etenim erit confiteri necesse, si hæc enunciatio, ueniet in Tusculanum

Hortensius, uerum non est : sequitur, ut falsum sit. quorum isti neutrum uolunt : quod fieri non potest. nec nos impedit illa ignaua ratio, quæ dicitur : appellatur enim quidam à philosophis ἀγὼς λόγος : cui si pareamus, nihil est omnino, quod agamus in uita. sic enim interrogant : si fatum tibi est ex hoc morbo conualescere ; siue medicū adhibueris, siue non, conualesces. item, si fatum tibi est ex hoc morbo non conualescere ; siue tu medicum adhibueris, siue non, non conualesces. & alterutrum fatū est : medicum ergo adhibere nihil attinet. recte genus hoc interrogationis ignauum, atq; iners nominatum est, q̃ eadem ratione omnis è uita tolletur actio. licet etiā immutare, ut fati nomen non adiungas, & eandem tamen teneas sententiā, hoc modo. si ex æternitate uerum hoc fuit, ex isto morbo conualesces ; siue adhibueris medicum, siue non, conualesces. itemq; si ex æternitate hoc falsum fuit, ex isto morbo non conualesces ; siue adhibueris medicum, siue non adhibueris, non conualesces : deinde cætera. hæc ratio à Chrysippo reprehenditur. quædam enim sunt, inquit, in rebus simplicia, quædam copulata. simplex est, morietur eo die Socrates. huic, siue quid fecerit, siue nō fecerit, finitus est moriendi dies. at si ita fatum sit, nascetur Oedipus Laio, non poterit dici, siue fuerit Laius cum muliere, siue non fuerit : copulata enim res est, & confatalis : sic enim appellat : quia ita fatum sit, & concubiturum cum uxore Laium, & ex ea Oedipum procreaturum. ut si esset dictum, luctabitur Olympijs Milo; et referret aliquis, ergo, siue habuerit aduersarium, siue non habuerit, luctabitur : erraret : est enim copulatum, luctabitur, quia sine aduersario nulla luctatio est. omnes

DE FATO

igitur istius generis captiones eodem modo refelluntur .
 siue tu adhibueris medicum, siue non adhibueris, conua-
 lesces : captiosum : tam enim est fatale medicum adhibe-
 re, quàm conualescere. hæc, ut dixi, confatalia ille appel-
 lat. Carneades hoc totum genus non probabat, & nimis
 inconsiderate concludi hanc rationem putabat: itaq; pre-
 mebat alio modo, nec ullam adhibebat calumniam : cu-
 ius erat hæc cōclusio. si omnia antecedentibus causis fiūt,
 omnia naturali colligatione conserte, contexteq; fiunt .
 quod si ita est, omnia necessitas efficit. id si uerum est, ni-
 hil est in nostra potestate. est autem aliquid in nostra po-
 testate. ac si omnia fato fiūt, omnia causis antecedentibus
 fiunt. non igitur fato fiunt, quæcunq; fiunt. hæc arctius
 astringi ratio non potest. nam si quis uelit idem referre,
 atq; ita dicere ; si omne futurum ex æternitate uerum
 est, ut ita certe eueniat, quemadmodum sit futurum, o-
 mnia necesse est colligatione naturali conserte, contexteq;
 fieri: nihil dicat : multum enim differt, utrum causa na-
 turalis ex æternitate futura uera efficiat, an etiam sine
 æternitate naturali, futura quæ sint, ea uera esse possint .
 intelligi . itaq; dicebat Carneades, ne Apollinem quidem
 futura posse dicere, nisi ea, quorum causas natura ita
 cōtineret, ut ea fieri necesse esset. quid enim spectans deus
 ipse diceret, Marcellum eum, qui ter Consul fuit, in mari
 esse periturum ? erat quidem hoc uerum ex æternitate,
 sed causas id efficientes nō habebat. ita ne præterita qui-
 dem ea, quorum nulla signa tāquam uestigia extarent,
 Apollini nota esse censebat : quo minus futura : causis
 enim efficientibus quanq; rem cognitis, posse deniq; sciri
 quid futurum esset: ergo nec de Oedipo potuisse Apolli-

nem prædicere, nullis in rerum natura causis propositis, cur ab eo patrem interfici necesse esset: nec quicquam huiusmodi. quo circa si Stoicis, qui omnia fato fieri dicunt, consentaneum est huiusmodi oracula, cæteraq; quæ ad diuinationem pertinent, comprobare; ijs autem, qui, quæ futura sunt, ea uera esse ex aternitate dicunt, non idem dicendum est: uide, ne non eadem sit illorum causa, & Stoicorum: hi enim urgentur angustius, illorum ratio soluta, ac libera est. quod si concedatur nihil posse euenire nisi causa antecedente: quid proficiatur, si ea causa non ex aternis causis apta ducatur? causa autem ea est, quæ id efficit, cuius est causa, ut uulnus mortis, cruditas morbi, ignis ardoris. itaq; non sic causa intelligi debet, ut, quod cuiq; antecedit, id & causa sit, sed quod cuiq; efficienter antecedit: nec, quod in campum descenderim, id fuisse causa, cur pila luderem: nec Hecubæ causam interitus fuisse Troianis, quod Alexandrum genuerit: nec Tyndareum Agamemnoni, quod Clytemnestram: hoc enim modo uiator quoq; bene uestitus causa crassatori fuisse diceretur, cur ab eo spoliaretur. ex hoc genere illud est Ennij,

- » Utinam ne in nemore Pelio securibus
- » Cæsa cecidisset abiegnæ ad terram trabes.
licuit uel altius, utinam ne in Pelio nata ulla unquã esset arbor: etiam supra, utinam ne esset mōs ullus Pelius: si militerq; superiora repetētem regredi in infinitum licet.
- » Ne ue inde nauis inchoandæ exordium
- » Cepisset.
quorsum hæc præterita? quia sequitur illud,
- » Nam nunquam heræ errans mea, domo efferret pedem

DE FATO

22 Medea, animo ægro, amore sauo saucia,
 non ut ea res causam afferrent amoris. interesse autem
 aiunt, utrum eiusmodi quid sit, sine quo aliquid effici nō
 possit; aut eiusmodi, cum quo aliquid effici necesse sit.
 nulla igitur earum causa est, quoniam nullam rem sua
 ui efficit, cuius dicitur causa: nec id, sine quo quippiam
 non sit, causa est; sed id, quod cum accessit, id, cuius cau-
 sa est, efficit necessario: non dum enim ulcerato serpentis
 morsu Philoëteta, quæ causa in rerum natura contineba-
 tur, fore, ut is in insula Lemno linqueretur? post autem
 causa fuit propior, & cum exitu iunctior. ratio igitur
 euentus aperit causam: sed ex æternitate uera fuit hæc
 enunciatio: relinquetur in insula Lemno Philoëtetes: nec
 hoc ex uero in falsum poterat conuertere: necesse est enim
 in rebus contrarijs duabus (contraria autem hoc loco ea
 dico, quorum alterum ait quid, alterum negat) ex his igi-
 tur necesse est inuito Epicuro alterum uerum esse, alte-
 rum falsum: ut, sauciabitur Philoëtetes, omnibus ante
 seculis uerum fuit; non sauciabitur, falsum. nisi forte
 uolumus Epicureorum opinionem sequi, qui tales enūcia-
 tiones nec ueras, nec falsas esse dicunt: aut, cum id pudet,
 illud tamen dicunt, quod est impudentius, ueras esse ex
 contrarijs disiunctiones; sed quæ in his enunciata essent,
 eorum neutrum esse uerum. o admirabilem licentiam,
 & miserabilem inscitiam differendi. si enim aliquid in
 eloquendo nec uerum, nec falsum est, certe id uerum
 non est. quod autem uerum non est, qui potest non fal-
 sum esse? aut quod falsum non est, qui potest non ue-
 rum esse? tenebitur id, quod à Chrysippo defenditur. om-
 nem enūciationem aut uerā, aut falsam esse, ratio ipsa

coget, & ex aeternitate quædam uera esse, & ea non esse nexa causis æternis, & à fati necessitate esse libera. ac mihi quidem uidetur, cum duæ sententiæ fuissent ueterum philosophorum, una eorum, qui censerent omnia ita fato fieri, ut id fatum uim necessitatis afferret, in qua sententia Democritus, Heraclitus, Empedocles, Aristoteles fuit; altera eorum, quibus uideretur sine ullo fato esse animorum motus uoluntarij; Chrysippus tanquam arbiter honorarius medium se ferre uoluisse; sed applicat se ad eos potius, qui necessitate motus animos liberatos uolunt. dū autem uerbis uititur suis, delabitur in eas difficultates ut necessitatem fati confirmet inuitus. atq; hoc, si placet, quale sit uideamus, in assensionibus, quas prima oratione tractaui: eas enim ueteres illi, quibus omnia fato fieri uidebantur, ui effici & necessitate dicebant: qui autem ab his dissentiebant, fato assensiones liberabant; negabantq; fato assensionibus adhibito, necessitatem ab his posse remoueri: iijq; ita differebant. si omnia fato fiunt, omnia fiunt antecedente causa: & si appetitus, illa etiam quæ appetitum sequuntur, ergo etiam assensiones. at si causa appetitus non est sita in nobis, ne ipse quidem appetitus est in nostra potestate. quod si ita est, ne illa quidem, quæ appetitu efficiuntur, sita in nobis sunt: non sunt igitur neq; assensiones, neq; actiones in nostra potestate: ex quo efficitur, ut neque laudationes iustæ sint, nec uituperationes; nec honores, nec supplicia. quod cum uitiosum sit, probabiliter concludi putant nō omnia fato fieri, quacumq; fiant. Chrysippus autem cum & necessitatem improbare, & nihil uellet sine propositis causis euenire, causarum genera distinguit, ut & necessitatem effugiat, & retineat

DE FATO

fatum. causarum enim, inquit, aliæ sunt perfectæ, et principales, aliæ adiuuantes, & proximæ. quamobrem cum dicimus omnia fato fieri causis antecedentibus, nō hoc intelligi uolumus, causis perfectis & principalibus, sed causis antecedentibus adiuuantibus & proximis: itaq; illi rationi, quam paulo ante conclusi, sic occurrit; si omnia fato fiant, sequi illud quidem, ut omnia causis fiant antepositis, uerum non principalibus, & perfectis, sed adiuuantibus, & proximis. quæ si ipsæ non sint in nostra potestate, nō sequitur, ut ne appetitus quidē sit in nostra potestate: at hoc sequeretur, si omnia perfectis et principalibus causis fieri diceremus, ut cum hæ causæ non essent in nostra potestate, ne ille quidē esset in nostra potestate. quæobrem qui ita fatum introducunt, ut necessitatem adiungant, in eos ualebit illa conclusio: qui autem causas antecedentes non dicent perfectas neq; principales, in eos nihil ualebit: quod enim dicantur assensiones fieri causis antepositis, id quale sit, facile à se explicari putant. nā quanq̃ assensio non possit fieri nisi cōmota uiso: tamen cum id uisum proximam causam habeat, nō principalem, hanc habet rationem, ut Chrysippus uult, quam dudum diximus, non ut illa quidem fieri possit nulla ni extrinsecus excitata (neesse est enim assensionē uiso cōmoueri) sed reuertitur ad cylindrum, & turbinem suum, quæ moueri incipere, nisi pulsa, non possunt: id autem cū accidit, suapte natura, quod superest, & cylindrū uolui, & uersari turbinem putant. ut igitur, inquit, qui protrusit cylindrum, dedit ei principium motionis, uolubilitatem autem nō dedit: sic uisum obiectum imprimet illud quidem, & quasi signabit in animo suam speciem, sed assensio nostra erit in

6:27-

potestate, eaq; quemadmodum in cylindro dictum est, extrinsecus pulsa, quod reliquum est, suapte ui, & natura mouebitur. quod si aliqua res efficeretur sine causa antecedente, falsum esset omnia fato fieri. sin omnibus, quacumq; sunt, uerisimile est causam antecedere: quid afferri poterit, cur non omnia fato fieri fatendum sit? modo intelligatur quæ sit causarum distinctio, ac dissimilitudo. hæc cum ita sint à Chrysippo explicata; si illi, qui negant assensiones fato fieri, fateantur tamen eas non sine uiso antecedente fieri, alia ratio est: sed si concedunt anteire uisa, nec tamen fato fieri assensiones, q̃ proxima illa, & continens causa nō moueat assensionem; uide, ne idem dicāt: neq; enim Chrysippus concedens assensionis proximam et continentē causam esse in uiso positam, neq; eam causam ad assentiendū necessariam esse, concedet, ut, si omnia fato fiant, omnia fiant causis antecedentibus, & necessarijs: itemq; illi, qui ab hoc dissentiunt, confitentes nō fieri assensiones sine præcursione uisorum, dicent si omnia fato fieret eiusmodi, ut nihil fieret nisi prægressione causæ, confitendū esse fato fieri omnia. ex quo facile intellectu est, cū utriq; patefacta, atq; explicata sententia sua, ad eundem exitum ueniant, uerbis eos, nō re dissidere. omninoq; cum hæc sit distinctio, ut quibusdā in rebus uere dici possit, cū hæ causæ antegressæ sint, non esse in nostra potestate, quin illa eueniāt, quorū causæ fuerint; quibusdā autē in rebus, causis antegressis, in nostra tamē esse potestate, ut illud aliter eueniat: hæc distinctionē utriq; approbant: sed alteri censent, quibus in rebus cū causæ antecesserint ita, ut nō sit in nostra potestate, ut aliter illa eueniant, illas fato fieri; quæ autem in nostra potestate sint, ab his fatum abes-

DE FATO

se . hoc modo hanc causam disceptari oportet, nō ab atomis errantibus, & de uia declinatibus præsidium petere . declinat, inquit, atomus . primum cur? aliam enim quandam uim motus habebunt à Democrito impulsione, quā plagam ille appellat; à te Epicure grauitatis & ponderis . quæ ergo noua causa in natura est, quæ declinet atomū? aut num sortiuntur inter se, quæ declinent, quæ nō? aut cur minimo declinet interuallo, maiore non? aut cur declinent uno minimo, non declinent duobus, aut tribus? optare hoc quidem est, non disputare . nam neq; extrinsecus impulsam atomum loco moueri, & declinare dicis: neq; in illo inani, per quod feratur atomus, quicquā fuisse causæ, cur ea non è regione ferretur: nec in ipsa atomi mutationis aliquid factum est, quamobrem naturalē sui ponderis motum non teneret . ita cum attulisset nullam causam, quæ istam declinationem efficeret; tamē aliquid sibi dicere uidetur; cum id dicat, quod omnium mentes aspernentur, ac respuant . nec uero quisquam magis confirmare mihi uidetur non modo fatum, uerum etiam necessitatem, & uim omnium rerum, substulisseq; motus animi uoluntarios, q̄ hic, qui aliter obistere fato fatetur se non potuisse, nisi ad has cōmentitias declinationes cōfugisset . nam, ut essent atomi, quas quidem esse mihi probari nullo modo potest: tamen declinationes istæ nunq̄ explicarentur . nam si atomis, ut grauitate ferantur, tributū est necessitate naturæ, q̄ omne pondus nulla re impediēte moueatur & feratur necesse est: illud quoque necesse est, declinare quibusdam atomis, uel, si uolūt, omnibus naturaliter.

Multa desunt.

M. T. CICERONIS DE LEGIBVS

LIBER PRIMVS.

ATTICVS.

Vcus quidem ille, & hæc Arpi-
natum quercus agnoscitur, sæpe
à me lectus in Mario. si manet
illa quercus, hæc est profecto: et=
enim est sanè uetus. QVIN=

TVS. Manet uero Attice no=
ster, & semper manebit: sata est

enim ingenio: nullius autem agricolæ cultu stirps tam
diuturna, quàm poetæ uersu seminari potest. Att. Quo
tandem modo Quinte? aut quale est istuc, quod poetæ se
runt? mihi enim uideris fratrem laudando suffragari ti
bi. Q. Sit ita sanè. ueruntamen, dum latinæ loquentur
literæ, quercus huic loco non deerit, quæ Mariana dica=
tur, eaq; ut ait Scæuola, de fratris mei Mario Canescet se
clis innumerabilibus. nisi forte Athenæ tuæ sempiter=
nam in arce oleam tenere potuerūt: aut, quod Homeri=
cus Vlyxes Deli se proceram & teneram palmarum ui
disse dixit, hodie monstrant eandem: multa; alia multis
locis diutius commemoratione manent, quàm natura sta
re potuerunt. quare glandifera illa quercus, ex qua
olim euolauit

- » Nuncia fulua Iouis, miranda uisa figura,
nunc sit hæc: sed cum eam tempestas uetustas ue consum=
pserit, tamen erit his in locis, quam Marianam quercum
uocent. Att. Non dubito id quidem: sed hoc iam non ex

DE LEGIBVS

te Quinte quero, uerum ex ipso poeta, tui ne uersus hâc quercum seuerint, an ita factum de Mario, ut scribis, acceperis. MARCVS. Respondebo tibi equidem, sed nō ante, quā tu ipse mihi respondeas Attice, certe non longe à tuis ædibus inambulans post excessum suum Romulus Proculo Iulio dixerit, se deum esse, & Quirinum uocari, templumq; sibi dedicari in eo loco iusserit; & Athenis nō lōge item à tua illa antiqua domo Orithyiam Aquilo sustulerit: sic enim est traditum. Att. Quorsum tandem, aut cur ista quæris? M. Nihil sanè, nisi ne nimis diligēter inquiras in ea, quæ isto modo memoriæ sint prodita. Att. Atqui multa quærentur in Mario ficta ne, an uera sint, & à non nullis, quod & in recenti memoria; & in Arpinati homine: sed ueritas à te postulatur. M. Et mehercule ego me cupio non mendacem putari: sed tamen non nulli isti Tite faciunt imperite, qui in isto opusculo non ut à poeta, sed ut à teste ueritatem exigāt: nec dubito, quin iidem, & cum Egeria collocutum Numam, & ab aquila Tarquinio apicem impositum putent. Q. Intelligo te frater alias in historia leges obseruandas putare, alias in poemate. M. Quippe cum in illa ad ueritatem Quinte referantur, in hac ad delectationem pleraque: quanquam & apud Herodotum patrem historiae, & apud Theopompum sunt innumerabiles fabulæ. Att. Teneo quam optabam occasionem, neque omittam. M. Quam tandem Tite? Att. Postulatur à te iandiu, uel flagitatur potius historia: sic enim putant, te illam tractante effici posse, ut in hoc etiam genere Graciæ nihil cedamus. atq; ut audias quid ego ipse sentiam, non solum mihi uideris eorum studijs, qui li-

teris delectantur, sed etiam patriæ debere hoc munus, ut ea, quæ salua per te est, per te eundem sit ornata: abest enim historia literis nostris, ut & ipse intelligo, & ex te persæpe audio: potes autem tu profecto satisfacere in ea, quippe cum sit opus, ut tibi quidem uideri solet, unum hoc oratorium maxime. quamobrem aggredere quæsumus, & sume ad hanc rem tempus, quæ est à nostris hominibus adhuc aut ignorata, aut relicta. nam post annales pontificum maximorum, quibus nihil potest esse iucundius; si aut ad Fabium, aut ad eum, qui tibi semper in ore est, Catonem, aut ad Pisonem, aut ad Fannium, aut ad Vennonium uenias; quanquā ex his alius alio plus habet uirium, tamen quid tam exile, quàm isti omnes? Fannij autem atate coniunctus Antipater paulo inflauit uehementius, habuitq; uires agrestes ille quidem, atque horridas, sine nitore, ac palæstra, sed tamen admonere reliquos potuit, ut accuratius scriberent. ecce autem succedere huic bello Clodius, Asilo, nihil ad Celium, sed potius ad antiquorum languorem, atque inscitiam. nam quid Accium memorem? cuius loquacitas habet aliquid argutiarum, nec id tamē ex illa erudita Græcorum copia, sed ex librariolis latinis: in orationibus autem multus & ineptus, ad summam impudentiam. Sisenna eius amicus omnes adhuc nostros scriptores, nisi qui forte non dum ediderunt, de quibus existimare non possumus, facile superauit. is tamen neque orator in numero uestro unquam est habitus, & in historia puerile quiddam consuetatur: ut unum Clitarchum, neque præterea quenquam, de Græcis legisse uideatur, eum tamen uelle duntaxat imitari: quem si

DE LEGIBVS

assequi posset, aliquantum ab optimo tamen abesset. quare tuum est munus: hoc à te expectatur: nisi quid Quinto uidetur secus. Q. Mihi uero nihil: & saepe de isto collocuti sumus: sed est quaedam inter nos parua dissensio. Att. Quæ tandem? Q. A quibus temporibus scribendi capiatur exordium: ego enim ab ultimis censeo, quoniam illa sic scripta sunt, ut ne legantur quidem: ipse autem æqualem ætatis suæ memoriam deposcit, ut ea complectatur, quibus ipse interfuit. Att. Ego uero huic potius assentior: sunt enim maximæ res in hac memoria, atque ætate nostra: tum autem hominis amicissimi Cn. Pompeij laudes illustrabit: incurret etiam in illum memorabilem annum suum: quem ab isto malo prædicari, quàm, ut aiunt, de Remo, & Romulo. M. Intelligo equidem à me istum laborem iandiu postulari Attice: quem non recusarem, si mihi ullum tribueretur uacuum tempus & liberum: neque enim occupata opera, neque impedito animo, res tanta suscipi potest: utrumque opus est, & cura uacare, & negotio. Att. Quid? ad cætera, quæ scripsisti plura, quàm quisquam è nostris, quod tibi tandem tempus uacuum fuit concessum? M. Subsiciua quædam tempora incurrunt: quæ ego perire non patior: ut si qui dies ad rusticandum dati sint, ad eorum numerum accommodentur, quæ scribimus. historia uero nec institui potest, nisi præparato ocio; nec exiguo tempore absolui: & ego animi pendere soleo, cum semel quid orsus, si traducor aliò: neque tam facile interrupta contexo, quàm absoluo instituta. Att. Legationem aliquam nimirum oratio ista postulat, aut eiusmodi quampiam cessationem liberam

ram, atq; ociosam. M. Ego uero ætatis potius uacatio=
 ni confidebam, cum præsertim non recusarem, quo mi=
 nus more patrio sedens in solio consulentibus responde=
 rem, senectutisq; non inertis grato atq; honesto funge=
 rer munere: sic enim mihi liceret & isti rei, quam desi=
 deras, & multis uberioribus atq; maioribus operæ, quan=
 tum uellem, dare. Att. Atqui uereor, ne istam causam Brut. 194: 2
 nemo noscat: tibiq; semper dicendum sit, & eo magis,
 quòd te ipse mutasti, & aliud dicendi genus instituisti:
 ut quemadmodum Roscius familiaris tuus in senectute .
 numeros in cantu ceciderat, ipsasq; tardiores fecerat
 tibias, sic tu à contentionibus, quibus summis uti sole=
 bas, quotidie relaxes aliquid, ut iam oratio tua non
 multum à philosophorum lenitate absit. quod sustine=
 re cum uel summa senectus posse uideatur, nullam ti=
 bi à causis uacationem uideo dari. Q. At mehercule
 ego arbitrabar posse id populo nostro probari, si te ad
 ius respondendum dedisses. quamobrem, cum place=
 bit, tibi experiendum censeo. M. Id, siquidem Quin=
 te nullum esset in experiendo periculum: sed uereor, .
 ne, dum minuere uelim laborem, augeam, atque ad
 illam causarum operam, ad quam ego nunquam nisi
 paratus, & meditatus accedo, adiungatur hæc iuris
 interpretatio, quæ non tam mihi molesta sit propter
 laborem, quàm quòd dicendi cogitationem auferat, si=
 ne qua ad nullam maiorem unquam causam sum ausus
 accedere. Att. Quin igitur ista ipsa explicas nobis his
 subsiciis, ut ais, temporibus, & conscribis de iure ci=
 uili subtilius, quàm cæteri. nam à primo tempore æta=
 tis iuri studere te memini, cum ipse etiam ad Scauolam

Cic. Phil. uol. II.

66

uentitarem : neq; unquam mihi uisus es ita te ad dicen-
dum dedisse, ut ius ciuile contemneres. M. In longum
sermonem me reuocas Attice : quem tamen , nisi Quin-
tus aliud quid nos agere mauult, suscipiam : & quoniā
uacui sumus, dicam. Q. Ego uero libenter audierim :
quid enim agam potius ? aut in quo melius hunc consu-
mam diem ? M. Quin igitur ad illa spatia nostra, se-
desq; pergimus ? ubi, cum satis erit deambulatum, re-
quiescemus : nec profecto nobis delectatio deerit, aliud
ex alio quærentibus. Att. Nos uero, & hac quidem, adi-
re si placet per ripam & umbram. sed iam ordire expli-
care quæso, de iure ciuili quid sentias. M. Ego memini
summos fuisse in ciuitate nostra uiros, qui id interpreta-
ri populo, & respondere soliti sint ; sed eos magna pro-
fessos, in paruis esse uersatos. quid enim est tantum, quan-
tum ius ciuitatis ? quid autem tam exiguum, quā est
munus hoc eorum, qui consuluntur ? quā est popu-
lo necessarium ? nec uero eos, qui ei muneri præfue-
runt, uniuersi iuris expertes fuisse existimo, sed hoc, ci-
uile quod uocant, eatenus exercuerunt, quoad populo
præstare uoluerunt. id autem incognitum est, minusq;
in usu necessarium. quamobrem quō me uocas ? aut quid
hortaris, ut libellos conficiam de stillicidiorum, ac de pa-
rietum iure ? aut ut stipulationum, & iudiciorum for-
mulas componam ? quæ & conscripta sunt à multis di-
ligenter, & sunt humiliora, quā illa, quæ à uobis
expectari puto. Att. Atqui, si quæres ego quid expe-
ctem ; quoniam scriptum est à te satis de optimo Reip.
statu, consequens esse uidetur, ut scribas tu idem de le-
gibus : sic enim fecisse uideo Platonem illum tuū, quem

tu admiraris, quem omnibus anteponis, quem maxime diligis. M. Vis ne igitur, ut ille Cretæ cum Clinia, & cum Lacedæmonio Megillo, æstiuo, quemadmodum describit, die, in cupressetis Gnosiorum, & spatijs siluestribus, crebro insistens, interdum acquiescens, de institutis rerum publicarum, ac de optimis legibus disputat; sic nos inter has procerissimas populos, in uiridi opacâq; ripa inambulantes, tum autem residentes, quæramus ijsdem de rebus aliquid uberius, quàm forensis usus desiderat? Att. Ego uero ista audire cupio. M. Quid ait Quintus? Q. Nulla de re magis. M. Et recte quidem: nam sic habetote, nullo in genere disputandi magis honesta pateferi, quid sit homini natura tributum, quantam uim rerum optimarum mens humana contineat, cuius muneris colendi, efficiendiq; causa nati, & in lucem editi sumus, quæ sit coniunctio hominum, quæ naturalis societas inter ipsos: his enim explicatis, fons legum, & iuris inueniri potest. Att. Non ergo à prætoris edicto, ut pleriq; nunc, neq; à XII tabulis, ut superiores, sed penitus ex intima philosophia hauriendam iuris disciplinam putas. M. Non enim id quærimus hoc sermone Pomponi, quemadmodum caueamus in iure, aut quid de quaq; cōsultatione respondeamus. sit ista res magna, sicut est: quæ quondam à multis claris uiris, nunc ab uno summa auctoritate, & scientia sustinetur. sed noris ista. complectenda in hac disputatione tota causa uniuersi iuris est, ac legum, ut hoc, ciuile quod dicimus, in paruum quendam, & angustum locum concludatur naturæ: natura enim iuris nobis explicanda est, eaq; ab hominis repetenda natura:

u ij

considerandæ leges, quibus ciuitates regi debeant: tum hæc tractanda, quæ composita sunt, & descripta, iura, & iussa populorum, in quibus ne nostri quidem populi latebunt, quæ uocantur iura ciuilia. Q. Alte uero, & ut oportet, à capite frater repetis quod querimus: & qui aliter ius ciuile tradunt, non tam iustitiæ, quàm litigandi tradunt uias. M. Non est ita Quinte: ac potius ignoratio iuris litigiosa est, quàm scientia. sed hæc posterius. nunc iuris principia uideamus. Igitur doctissimis uiris proficisci placuit à lege: haud scio an recte, si modo, ut iidem definiunt, lex est ratio summa inserta in natura, quæ iubet ea, quæ facienda sunt, prohibetq; contraria. eadem ratio cum est in hominis mente confirmata, & confecta, lex est. itaq; arbitrantur prudentiam esse legem, cuius ea uis sit, ut recte facere iubeat, uetet delinquere: eamq; rem illi græco putant nomine suum cuique tribuendo appellatam, ego nostro à legendo: nam ut illi aqutatis, sic nos delectus uim in lege ponimus; & proprium tamen utrunq; legis est. quod si ita recte dicitur, ut mihi quidem plerunq; uideri solet: à lege ducendum est iuris exordium: ea est enim naturæ uis, ea mens ratioq; prudentis, ea iuris atq; iniuriæ regula. sed quoniam in populari ratione omnis nostra uersatur oratio, populariter interdum loqui necesse erit, & appellare eam legem, quæ scripto sancit quod uult, aut iubendo, aut uetando, ut uulgus appellat. constituendi uero iuris ab illa summa lege capiamus exordium, quæ seculis omnibus ante nata est, quàm scripta lex ulla, aut quàm omnino ciuitas constituta. Q. Commodius uero, & ad rationem instituti

sermonis sapientius. M. Vis ne ergo, ipsius iuris ortum à fonte repetamus? quo inuento, non erit dubium, quò sint hæc referenda quæ quærimus. Q. Ego uero ita faciendum esse censeo. Att. Me quoq; adscribito fratris sententiæ. M. Quoniam igitur eius Reip. quam optimam esse docuit in illis sex libris Scipio, tenendus est nobis, & seruandus status, omnesq; leges accommodandæ ad illud ciuitatis genus, ferendi etiam mores, nec scriptis omnia sancienda: repetam stirpem iuris à natura; qua duce est nobis omnis disputatio explicanda.

Att. Rectissime: & quidem ista duce errari nullo pacto potest. M. Das ne igitur hoc nobis Pomponi (nam Quinti noui sententiam) deorum immortalium natura, ratione, potestate, mente, numine, siue quod est aliud uerbum, quo planius significem quod uolo, naturam omnem diuinam regi? nam si hoc non probas, à deo nobis causa ordiendæ est potissimum. Att. Do sanè, si postulas: etenim propter hunc concentum auium, strepitumq; fluminum, non uereor, condiscipulorum ne quis exaudiat. M. Atqui cauendum est: solent enim, id quod uiuorum bonorum est, admodum irasci: nec uero ferent, si audierint te primum caput libri optimi prodidisse: in quo scripsit nihil curare deum nec sui, nec alieni. Att. Perge quæso: nam id, quod tibi concessi, quorsum pertineat expecto. M. Non faciam longius: huc enim pertinet: Animal hoc prouidum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis, & consilij, quem uocamus hominem, præclara quadam conditione generatum esse à supremo deo: solum est enim ex tot animantium generibus, atq; naturis particeps rationis & cogitatio-

Stench'i
Cosmop.
90.27-

DE LEGIBVS

nis, cum cetera sint omnia expertia. quid est autem non dicam in homine, sed in omni cœlo, atq; terra, ratione diuinius? quæ cum adoleuit, atq; perfecta est, nominatur rite sapientia. est igitur, quoniam nihil est ratione melius, eaq; & in homine & in deo, prima homini cum deo rationis societas. inter quos autem ratio, inter eosdem etiam recta ratio cōmunis est. quæ cum sit lex, lege quoq; consociati homines cum dijs putandi sumus. inter quos porrò est communio legis, inter eos communio iuris est. quibus autem hæc sunt inter eos communia, & ciuitatis eiusdem habendi sunt. si uero iisdem imperijs & potestatibus parent, multo etiam magis parent huic cœlesti descriptioni, menti q; diuinæ, & præpotenti deo: unde etiam uniuersus hic mundus una ciuitas communis deorum atq; hominum existimanda: & quod in ciuitatibus ratione quadam, de qua dicitur idoneo loco, agnationibus familiarum distinguuntur status, id in rerum natura tanto est magnificentius, tantoq; præclarior, ut homines deorum agnatione & gente teneantur. nam cum de natura omni queritur, disputari solent nimis ista; perpetuis cursibus, conuersionibus cœlestibus extitisse quandam materiam ferendi generis humani, quod sparsum in terras, atq; satum, diuino auctum sit animorum munere. nam quod aliquibus coherent homines, è mortali genere sumpserunt quæ fragilia essent et caduca: animum esse ingeneratum à deo; ex quo uere uel agnatio nobis cum cœlestibus, uel genus, uel stirps appellari potest: itaq; ex tot generibus nullum est animal præter hominem, quod habeat notitiam aliquam dei: de ipsiq; hominibus nulla gens est neq; tam

immansueti, neq; tam fera, quæ non, etiam si ignoret
 qualem habere deum deceat, tamen habendum sciat. ex
 quo efficitur illud, ut is agnoscat deum, qui, unde ortus
 sit, quasi recordetur ac noscat. iam uero uirtus eadem
 in homine ac deo est, neq; ullo alio ingenio præterea. est
 autem uirtus nihil aliud, quàm in se perfectæ, & ad
 summum perducta natura. est igitur homini cum deo
 similitudo. quod cum ita sit, quæ tandem potest esse
 57.24 propior certior'ue cognatio? itaq; ad hominum commo- *de fin. 104.2*
 ditates, & usus tantam rerum ubertatem natura largi-
 ta est, ut ea, quæ gignuntur, donata consulto nobis, non
 fortuito nata uideantur; nec solum ea, quæ frugibus
 atq; bacis terræ foetu profunduntur; sed etiam pecu-
 des, quod perspicuum sit, partim esse ad usum homi-
 num, partim ad fructum, partim ad uescendum pro-
 creatas. artes uero innumerabiles repertæ sunt docente
 natura. quam imitata ratio res ad uitam necessarias so-
 lenter consecuta est. ipsum autem hominem eadem na-
 tura non solum celeritate mentis ornauit, sed etiam sen-
 sus tanquam satellites attribuit ac nuncios; & rerum
 plurimarum obscuras & necessarias intelligentias enu-
 dauit, quasi fundamenta quædam scientiæ; figuramq;
 corporis habilem, et aptam ingenio humano dedit: nam
 cum cæteras animantes abiecisset ad pastum, solum ho-
 minem erexit, ad cœliq; quasi cognationis domiciliq;
 pristini conspectum excitauit: tum speciem ita forma-
 uit oris, ut in ea penitus reconditos mores effingeret. nam
 & oculi nimis arguti, quemadmodum animo affecti si-
 mus, loquuntur: & is, qui appellatur uultus, qui nullo
 in animante esse præter hominem potest, indicat mores:

DE LEGIBVS

cuius vim Græci norunt, nomen omnino non habent. o-
mitto opportunitates, habilitatesq; reliqui corporis, mo-
derationem uocis, orationis vim, quæ conciliatrix est hu-
manæ maxime societatis. neq; enim omnia sunt huius di-
sputationis, ac temporis: & hunc locum satis, ut mihi ui-
detur, in ijs libris, quos legistis, expressit Scipio. nunc quo-
niam hominem, quod principium reliquarum rerum esse
uoluit, generauit & ornauit deus, perspicuum sit illud,
ne omnia differantur, ipsam per se naturā longius pro-
gredi; quæ etiam nullo docente profecta ab ijs, quorum
ex prima & inchoata intelligentia genera cognouit, con-
firmat ipsa per se rationem & perficit. Att. Dii im-
mortales, quā tu longe iuris principia repetis, atq; ita,
ut ego non modo ad illa non properem, quæ expectabam
à te de iure ciuili, sed facile patiar te hunc diem uel to-
tum in isto sermone consumere: sunt enim hæc maiora,
quæ aliorum causa fortasse complecteris, quā ipsa il-
la, quorum hæc causa præparantur. M. Sunt hæc qui-
dem magna, quæ nunc breuiter attinguntur: sed omniū,
quæ in hominum doctorem disputatione uersantur, ni-
hil est profecto præstabilius, quā planè intelligi nos
ad iustitiam esse natos, neq; opinione, sed natura consti-
tutum esse ius. id iam patebit, si hominum inter ipsos
societatem, coniunctionemq; perspexeris. nihil est enim
unum uni tam simile, tam par, quā omnes inter nos
met ipsos sumus. quod, si deprauatio consuetudinum, si
opinionum uanitas non imbecillitatem animorū torque-
ret, et flecteret quocunq; cœpisset: sui nemo ipse tam si-
milis esset, q̄ omnes sunt omnium. itaq; quæcunq; est homi-
nis diffinitio, una in omnes ualet. quod argumenti satis

est, nullam dissimilitudinem esse in genere. quæ si esset, non una omnes diffinitio contineret. etenim ratio, quæ una præstamus beluis, per quam coniectura ualemus, argumentamur, refellimus, differimus, conficimus aliquid, concludimus, certe est communis, doctrina differens, discendi quidem facultate par. nam & sensibus eadem omnia comprehenduntur: & ea, quæ mouent sensus, itidem mouent omnium: quæq; in animis imprimuntur, de quibus ante dixi, inchoatæ intelligentiæ, similiter in omnibus imprimuntur: interpretq; est mentis oratio, uerbis discrepans, sententijs congruens. nec est quisquam gentis ullius, qui ducem naturam nactus ad uirtutem peruenire non possit. nec solum in rectis, sed etiam in prauis actibus insignis est humani generis similitudo. nam & uoluptate capiuntur omnes: quæ etsi est illecebra turpitudinis, tamen habet quiddam naturalis boni: lenitas est enim, & suauitatis: id enim, ut suauitate delectans, sic ab errore mentis tanquam salutare aliquid adiscitur. similiq; inscitia mors fugitur, quasi dissolutio naturæ: uita expetitur, quia nos, in quo nati sumus, continet: dolor in maximis malis ducitur, cum sua asperitate, tum quod naturæ interitus uidetur sequi. propter quam honestatis, & gloriæ similitudinem beati, qui honorati sunt, uidentur; miseri autem, qui inglorij. molestiæ, lætitiæ, cupiditates, timores similiter omnium mentes peruagantur: nec, si opiniones aliæ sunt apud alios, ideoque, qui canem & felem ut deos colunt, non eadem superstitione, quæ ceteræ gentes, conficiantur. quæ autem natio non comitatem, non benignitatem, non gratum animum, & beneficij memorem diligit? quæ

Actus per
seis. sic in
bit Actum
Apostolorum, in
Testo nouo
bet scriptu
sacris

DE LEGIBVS

superbos, quæ maleficos, quæ crudeles, quæ ingratos non aspernatur, non odit? quibus ex rebus cum omne genus hominum sociatum inter se esse intelligatur, illud extremum est, quod recte uiuendi ratio meliores efficit. quæ si approbatis, pergam ad reliqua: sin quid requiritis, id explicemus prius. Att. Nos uero nihil; ut pro utroque respondeam. M. Sequitur igitur, ad participandum a lium alio communicandumq; inter omnes, iustos natura esse factos (atque hoc in omni disputatione sic intelligi uolo, quod dicam naturam esse) tantam autem esse corruptelam malæ consuetudinis, ut ab ea tanquam igniculi extinguantur à natura dati, exorianturq; & confirmetur uitia contraria. quod si, quo modo est natura, sic iudicio homines humani (ut ait poeta) nihil à se alienū putarent, coleretur ius æque ab omnibus: quibus enim ratio natura data est, iisdem etiam recta ratio data est: ergo & lex, quæ est recta ratio in iubendo, & uetando: si lex, ius quoque. at omnibus ratio: ius igitur datum est omnibus: recteq; Socrates execrari eum solebat, qui primus utilitatem à natura seiunxisset: id enim querebatur caput esse exitiorum omnium: unde enim illa Pythagorea uox, τὰ τῶν φίλων κοινὰ, καὶ φίλων ἰσότης τὰ. ex quo perspicitur, cum hanc beneuolentiam tam late longeq; diffusam uir sapiens in aliquem pari uirtute præditum contulerit, tum illud effici, quod quibusdā incredibile uideatur, sit autem necessarium, ut nihilo sese plus, quàm alterum diligat. quid enim est, quod afferat, cum sint cuncta paria? quod si interesse quipiam tantulum modo potuerit, iam amicitie nomen occiderit: cuius est ea uis, ut, simul atque sibi aliquid, q̄

f. 6: 26-

ex.

f. 11. 13 -

alteri maluerit, nulla sit. quæ præmuniuntur omnia reliquo sermoni, disputationiq; nostræ, quo facilius, ius in natura esse positum, intelligi possit. de quo cum per pauca dixerō, tum ad ius ciuile ueniam, ex quo hæc omnis nata est oratio. Q. Tu uero iam per pauca scilicet: ex ijs enim quæ dixisti, Attice * uidetur, mihi quidem certe ex natura ortum esse ius. Att. An mihi aliter uideri possit, cum hæc iam perfectæ sint? primum quasi muneribus deorum nos esse instructos, & ornatos: secundo autem loco unam esse hominum inter ipsos uiuendi parem, communemq; rationem: deinde omnes inter se naturali quadam indulgentia, & beneuolentia, tum etiam societate iuris contineri. quæ cum uera esse recte, ut arbitror, concesserimus, qui iam licet nobis à natura leges & iura seiungere? M. Recte dicis: & res sic se habet. uerum philosophorum more, non ueterum quidem illorum, sed eorum, qui quasi officinas insiruerunt sapientiæ, quæ fusc olim disputabantur, ac libere, ea nunc articulatim distincteq; dicuntur: nec enim satisfieri censent huic loco, qui nunc est in manibus, nisi separatim hoc ipsum, naturæ esse ius, disputarint. Att. Et scilicet tua libertas differendi amissa est; aut tu is es, qui in disputando non tuum iudicium sequare, sed auctoritati aliorum pareas. M. Non semper Tite: sed, iter huius sermonis quod sit, uides: ad Reip. firmandas, & stabiliendas uires, sanandos populos omnis nostra pergit oratio. quocirca uereor committere, ut non bene prouisa, & diligenter explorata principia ponantur, nec tamen ut omnibus probentur (nam id fieri non potest) sed ut ijs, qui omnia recta, atque ho-

c. ora. 149. 19-

nesta per se expetenda duxerunt, & aut nihil omnino in bonis numerandum, nisi quod per se ipsum laudabile esset, aut certe nullum habendum magnum bonum, nisi quod uere laudari sua sponte posset. his omnibus, siue in Academia uetere cum Speusippo, Xenocrate, Polemone manserunt, siue Aristotelem, & Theophrastum, cum illis re congruentes, genere docendi paulum differentes, secuti sunt, siue, ut Zenoni uisum est, rebus non commutatis immutauerunt uocabula, siue etiam Aristonis difficilem, atque arduam, sed iam tamen fractam, & conuictam sectam secuti sunt, ut uirtutibus exceptis, atque uitijs, cetera in summa aequalitate ponerent, his omnibus hac, quæ dixi, probantur. sibi autem indulgentes, & corpori deseruientes, atque omnia, quæ sequantur in uita, quæq; fugiant, uoluptatibus, & doloribus ponderantes, etiam si uera dicunt, nihil enim opus est hoc loco litibus, in hortulis suis inbeamus dicere, atque etiam ab omni societate Reip. cuius partem nec norunt ullam, nec unquam nosse uoluerunt, paulisper faceffant rogemus. perturbatricem autem harum omnium rerum Academiam hanc ab Arcesila, & Carneade recentem exoremus, ut sileat. nam si inuasit in hac, quæ satis scite nobis instructa & composita uidetur, nimias edet ruinas. quam quidem ego placare cupio, submouere non audeo * nam & in ijs sine illius suffimentis expiati sumus. at uero scelerum in homines, atque impietatum nulla expiatio est. itaque pœnas luunt non tam iudicij, quæ quondam nusquam erant, hodie multifariam nulla sunt, ut sint tamen, persape falsa sunt; ut eos agitent, insectenturq; furia, non ar-

dentibus tædis, sicut in fabulis, sed angore conscientiae, fraudisq; cruciatu. quod si homines ab iniuria poena, non natura arcere deberet, quanam sollicitudo uexaret impios, sublato suppliciorum metu? quorum tamen nemo tam audax unquam fuit, quin aut abnuerit à se commissum esse facinus, aut iusti sui doloris causam aliquam fingeret, defensionemq; facinoris à natura iure aliquo quæreret. quæ si appellare audent impij, quo tandem studio colentur à bonis? quod si poena, si metus supplicij, non ipsa turpitudine, deterret ab iniuriosa, facinorosaq; uita: nemo est iniustus, at incauti potius habendi sunt improbi. tum autem qui non ipso honesto mouemur, ut off. 13. 10. boni uiri simus, sed utilitate aliqua atque fructu, callidi sumus, non boni. nam quid faciet is homo in tenebris, qui nihil timet nisi testem, uel iudicem? quid in deserto loco, naetus quem multo auro spoliare possit imbecillum, atque solum? noster quidem hic natura iustus uir ac bonus etiam colloquetur, iuuabit, in uiam deducet. is uero, qui nihil alterius causa facit, & metitur suis commodis omnia, uidetis credo quid sit acturus. quod si negabit se illi uitam erepturum, & aurum ablaturum, nunquam ob eam causam negabit, quod id natura turpe iudicet, sed quod metuat ne emanet, idest ne malum habeat. o rem dignam, in qua non modo docti, uerum etiam agrestes erubescant. iam uero stultissimum illud, existimare omnia iusta esse, quæ scita sint in populorum institutis, aut legibus. etiam ne, si quæ sint tyrannorum leges, si triginta illi Athenis leges imponere uoluissent? aut si omnes Athenienses delectarentur tyrannicis legibus, nunc iccirco hæ leges iustæ haberentur? nihil credo magis illa,

quam interrex noster tulit, ut Dictator, quem uellet ciuium, indicta causa impune posset occidere: est enim unum ius, quo deuincta est hominum societas, & quod lex constituit una. quæ lex est recta ratio imperandi, atque prohibendi: quam qui ignorat, is est iniustus, siue est illa scripta uspiam, siue nusquam. quod si iustitia est obtemperatio scriptis legibus, institutisq; populorum, & si, ut iidem dicunt, utilitate omnia metienda sunt, negliget leges, easq; perrumpet, si poterit, is, qui sibi eam rem fructuosam putabit fore. ita fit, ut nulla sit omnino iustitia, si neque natura est, & ea, quæ propter utilitatem constituitur, utilitate illa conuellitur. atqui si natura confirmatum ius non erit, uirtutes omnes tollantur: ubi enim liberalitas, ubi patriæ charitas, ubi pietas, ubi autem bene merendi de altero, aut referendæ gratiæ uoluntas poterit existere? nam hæc nascuntur ex eo, quod natura propensi sumus ad diligendos homines, quod fundamentum iuris est: neque solum in homines obsequia, sed etiam in deos cærimoniarum, religionesq; tolluntur: quas non metu, sed ea coniunctione, quæ est homini cum deo, conseruandas puto. quod si populorum iussis, si principum decretis, si sententijs iudicum, iura constituerentur; ius esset latrocinari, ius adulterare, ius testamenta falsa supponere, si hæc suffragijs, aut scitis multitudinis probarentur. quæ si tanta potentia est stultorum sententijs, atque iussis, ut eorum suffragijs rerum natura uertatur: cur non sanciant, ut, quæ mala, perniciosaq; sunt, habeantur pro bonis, ac salutaribus? aut cur, cum ius ex iniuria lex facere possit, bonum eadem facere non possit ex malo? atqui nos legem bonam à ma-

la nulla alia nisi naturali norma diuidere possumus. nec solum ius à natura dijudicatur, sed omnino omnia honesta ac turpia. nam & communis intelligentia nobis notas res efficit, easq; in animis nostris inchoauit, ut honesta in uirtute ponantur, in uitijs turpia. hæc autem in opinione existimare, non in natura ponere, dementis est. nam nec arboris, nec equi uirtus quæ dicitur, in quo abutimur nomine, in opinione sita est, sed in natura. quod si ita est, honesta quoque & turpia natura dijudicanda sunt. nam si opinione uniuersa uirtus, eadem est ius etiam partes probarentur. quis igitur prudentem, & ut ita dicam, catum non ex ipsius habitu, sed ex aliqua re externa iudicet? est enim uirtus perfecta ratio. quod certe in natura est. igitur omnis honestas eodem modo. nam ut uera, & falsa, ut consequentia, et contraria, sua sponte, non aliena iudicantur: sic constans, & perpetua ratio uitæ, quæ est uirtus, itemq; inconstantia, quod est uitium, sua natura probatur. nos ingenia iuuenum non ratione ab ingenua naturæ uirtute, sed uitia, quæ existunt ab ingenijs, iudicamus. an ea non aliter, quàm honesta & turpia, non ad naturam referri necesse erit? quod laudabile bonum est, in se habeat quod laudetur necesse est: ipsum enim bonum non est in opinionibus, sed in natura: nam ni ita esset, beati quoque opinione essent: quo quid dici potest stultius? quare cum & bonum & malum natura iudicetur, & ea sint principia naturæ: certe honesta quoque & turpia simili ratione dijudicanda, & ad naturam referenda sunt. sed perturbat nos opinionum uarietas, hominumq; dissensio: & quia non idem contingit in

de Inuic 50:9

DE LEGIBVS

sensibus, hos natura certos putamus, illa, quæ alijs sic, alijs secus, nec ijsdem semper uno modo uidentur, ficta esse dicimus. quod est longe aliter. nam sensus nostros non parens, non nutrix, non magister, non poeta, non scena deprauat, non multitudinis consensus abducit à uero. animis omnes tenduntur insidiæ, uel ab ijs, quos modo enumerauimus, qui teneros, & rudes cum acceperunt, inficiunt, & flectunt, ut uolunt; uel ab ea, quæ penitus in omni sensu implicata insidet imitatrix boni uoluptas, malorum autem mater omnium; cuius blanditijs corrupti, quæ natura bona sunt, quia dulcedine hac et scabie carent, non cernimus satis. Sequitur, ut conclusa mihi iam hæc sit omnis ratio, id quod ante oculos ex ijs est, quæ dicta sunt, & ius, & omne honestum sua sponte esse expetendum. etenim omnes uiri boni ipsam æquitatem & ius ipsum amant: nec est uiri boni errare, & diligere, quod per se non sit diligendum. per se igitur ius est expetendum & colendum. quod si ius: & iustitia: sic reliquæ quoque uirtutes per se colendæ sunt. quid liberalitas? gratuita ne est, an mercenaria? si sine premio benigna est, gratuita: si cum mercede, conducta: nec est dubium, quin is, qui liberalis, benignus uel dicitur, officium, non fructum sequatur. ergo item iustitia nihil expetit præmij, nihil pretij: per se igitur expetitur. eademq; omnium uirtutum causa, atque sententia est. atque etiam si emolumentis, non suapte natura uirtus expetitur, una erit uirtus, quæ malitia reëctissime dicitur. ut enim quisque maxime ad suum commodum refert quacunque agit, ita minime est uir bonus, ut, qui uirtutem premio metiuntur, nullam uirtutem

uirtutem nisi malitiam putent. ubi enim beneficus, si nemo alterius causa benigne facit? ubi gratus, si non eum ipsum, cui referunt gratiam, cernunt grati? ubi illa sancta amicitia, si non ipse amicus per se amatur toto petore, ut dicitur? qui etiam deferendus et abiiciendus est, desperatis emolumentis, & fructibus. quo quid potest dici immanius? quod si amicitia per se colenda est, societas quoque hominum, & aequalitas, & iustitia per se expetenda. quod ni ita est, omnino iustitia nulla est: id enim iniustissimum ipsum est, iustitiae mercedem quaerere. quid uero de modestia, quid de temperantia, quid de continentia, quid de uerecundia, pudore, pudicitiaque dicemus? infamiae ne metu non esse petulantes, an legum, & iudiciorum? innocentes ergo & uerecundi sunt, ut bene audiant; & ut rumore bonum colligant, erubescunt, & pudet impudica loqui. ac me nimirum istorum philosophorum pudet, qui nullum uitium uitare, nisi iudicio ipso multatum, putant. quid enim? possumus eos, qui stupro arcentur infamiae metu, pudicos dicere, cum ipsa infamia propter rei turpitudinem consequatur? nam quid aut laudari rite, aut uituperari potest, si ab eius natura recesseris, quod aut laudandum, aut uituperandum putes? an corporis prauitates, si erunt perinsignes, habebunt aliquid offensionis, animi deformitas non habebit? cuius turpitudine ex ipsis uitibus facillime perspicitur: quid enim foedius auaritia, quid immanius libidine, quid contemptius timiditate, quid abiecius tarditate & stultitia dici potest? quid ergo? eos, qui singulis uitibus excellunt, aut etiam pluribus, propter damna, aut detrimenta, aut cruciatus aliquos

Cic. Phil. uol. II.

x

miseros dicimus, an propter uim turpitudinemq; uitio-
 rum? quod item ad contrariam laudem in uirtute dici
 potest. nam si propter alias res uirtus expetitur, melius
 esse aliquid, quàm uirtutem, necesse est. pecuniam ne
 igitur? an honores? an formam? an ualetudinem?
 quæ & cum adsunt, perparua sunt; & quàm diu af-
 futura sint, certum sciri nullo modo potest. an, id quod
 turpissimum dictu est, uoluptatem? at in ea quidem
 spernenda & repudianda uirtus uel maxime cernitur.
 Videtis ne, quanta series rerum, sententiarumq; sit?
 atq; ut ex alio alia nectantur? quin labebar longius, nisi
 me retinuisssem. Q. Quò tandem? libenter enim fra-
 ter cum ista oratione tecum prolaberer. M. Ad finem
 bonorum, quò referuntur, & cuius causa sunt facien-
 da omnia: controuersam rem, et plenam dissensionis in-
 ter doctissimos, sed aliquando tamen iudicandam. A.
 Qui istuc fieri potest? L. Gellio mortuo? M. Quid
 tandem id ad rem? Att. Quia me Athenis audire ex
 Phædro meo memini, Gellium, familiarem tuum, cum
 proconsul ex Pratura in Græciam uenisset, Athenis phi-
 losophos, qui tum erant, in locum unum conuocasse,
 ipsisq; magnopere auctorem fuisse, ut aliquando con-
 trouersiarum aliquem facerent modum: quòd si essent
 eo animo, ut nollent atatem in litibus conterere, posse
 rem conuenire; & simul operam suam illis esse polli-
 citum, si posset inter eos aliquid conuenire. M. Iocu-
 lare istud quidem Pomponi, & à multis saepe derisum:
 sed ego planè uellem me arbitrum inter antiquam Aca-
 demiam & Zenonem datum. Att. Quo tandem istuc
 modo? M. Quia de re una solum dissident, de cate-

ris mirifice congruunt. Att. An tandem una de re est solum dissensio? M. Quæ quidem ad rem pertineat, una: quippe cum antiqui omnes, quod secundum naturam esset, quo iuuaremur in uita, bonum esse decreuerint, hic, nisi quod honestum esset, putauerit bonum. Att. Perparuam uero controuersiam dicis, ac non eam, quæ dirimat omnia. M. Probe quidem sentis, si re, ac non uerbis dissiderent. Att. Ergo assentiris Antiocho familiari meo, magistro enim non audeo dicere; quocum uixi, & qui me ex nostris penè conuellit hortulis, deduxitq; in Academiam perpauculis passibus. M. Vir iste fuit ille quidem prudens & acutus, & in suo genere perfectus, mihiq; ut scis, familiaris: cui tamen ego assentiar in omnibus, nec ne, mox uidero: hoc dico, controuersiam totam istam posse sedari. Att. Qui istuc tandem uides? M. Quia si, ut Chius Aristoteli dixit, solum bonum esse diceret, quod honestum esset; malumq; quod turpe; ceteras res omnes planè pares, ac ne minimum quidem, utrum adessent, an abessent, interesse: ualde à Xenocrate, & Aristotele, & ab illa Platonis familia discreparet, essetq; inter eos de re maxima, & de omni uiuendi ratione dissensio. nunc uero cum decus, quod antiqui summum bonum esse dixerunt, hic solum bonum dicat; item dedecus, quod illi summum malum, hic solum; diuitias, ualetudinem, pulchritudinem, commodas res appellet, non bonas; paupertatem, debilitatem, dolorem, incommodas, non malas: sentit idem, quod Xenocrates, quod Aristoteles; loquitur alio modo. ex hac autem non rerum, sed uerborum discordia controuersia nata est de finibus: in

qua quoniam usucapionem XII tabulae inter quinque pedes esse uoluerunt, depasci ueterem possessionem Academicam ab hoc acuto homine non sinemus: nec Manilia lege singuli, sed ex his tres arbitri fines regemus. Q. Quamnam igitur sententiam dicimus? M. Requiriti placere terminos, quos Socrates pepigerit; ipsique parere. Q. Praeclare frater iam nunc à te uerba usurpantur civilis iuris et legum: quo de genere expecto disputationem tuam: nam ista quidem magna diiudicatio est, ut ex te ipso saepe cognoui. M. Sed certe res ita se habent, ut ex natura uiuere summum bonum sit, id est uita modica, et apta uirtute perfrui, aut naturam sequi, et eius quasi lege uiuere, id est nihil, quantum in ipso sit, praetermittere, quo minus ea, quae natura postulet, consequatur, quod inter haec uelit uirtute tanquam lege uiuere. quapropter hoc diiudicari, nescio an unquam, sed hoc sermone certe non potest, si quidem id, quod suscepimus, perfecturi sumus. Att. At ego huc declinabam non inuitus. Q. Licebit aliàs: nunc id agamus, quod coepimus, cum praesertim ad id nihil pertineat. haec de summo malo, bonoque; dissensio. M. Prudentissime Quinte dicis: nam quae à me adhuc dicta sunt, *

Q. nec Licurgi leges, nec Solonis, neque Charondae, neque Zaleuci, nec nostras XII tabulas, nec plebiscita desidero: sed te existimo tum populis, tum etiam singulis hodierno sermone legem uiuendi, et disciplinam daturum. M. Est huius uere disputationis Quinte proprium id, quod expectas: atque utinam esset etiam facultatis meae. sed profecto ita se res habet, ut, quoniam uitiorum emendatricem legem esse oportet, commendatri-

cemq; uirtutum, ab ea uiuendi doctrina ducatur. ita
fit, ut mater omnium bonarum artium sapientia sit: à
cuius amore græco uerbo philosophia nomen inuenit:
qua nihil à dys immortalibus uberius, nihil florentius,
nihil præstabilius hominum uitæ datum est. hæc enim
una nos cum ceteras res omnes, tum, quod est difficilli-
mum, docuit, ut nosmet ipsos nosceremus: cuius præce-
pti tanta uis, tanta sententia est, ut ea non homini cui-
piam, sed Delphico deo tribueretur. nam qui se ipse no-
rit, primum aliquid sentiet se habere diuinum, inge-
niumq; in se suum, sicut simulacrum aliquod, dedica-
tum putabit; tantoq; munere deorum semper dignum
aliquid & faciet, & sentiet; & cum se ipse perspexe-
rit, totumq; tentarit, intelliget quemadmodum à natu-
ra subornatus in uitam uenerit, quantaq; instrumen-
ta habeat ad obtinendam, adipiscendamq; sapientiam,
quoniam principio rerum omnium quasi adumbratas
intelligentias animo ac mente conceperit, quibus il-
lustratus sapientia duce bonum uirum, & ob eam
ipsam causam cernat se beatum fore. nam cum ani-
mus, cognitis perceptisq; uirtutibus, à corporis obsequio,
indulgentiaq; discesserit, uoluptatemq; sicut labem ali-
quam dedecoris oppresserit, omnemq; mortis dolorisq; ti-
morem effugerit, societatemq; carnis eiecerit, tum suis,
omnibusq; natura cōiunctos, suos duxerit, cultumq; deo-
rum, & puram religionem susceperit, & exacuerit il-
lam, ut oculorum, sic ingenij aciem ad bona deligenda
& reiicienda contraria, quæ uirtus ex providendo est ap-
pellata prudentia: quid eo dici, aut excogitari poterit
beatius? idemq; cum cœlum, terras, maria, omniumq;

DE LEGIBVS

rerum naturam perspexerit, eaq; unde generata, quò
 recurrant, quando, quo modo obitura, quid in ijs mor-
 tale, & caducum, quid diuinum, aeternumq; sit, uide-
 rit, ipsumq; ea moderantem & regentem penè prehen-
 derit, seseq; non unis circumdatum moribus popularem
 alicuius loci, sed ciuem totius mundi, quasi unius urbis,
 agnouerit: in hac ille magnificentia rerum, atq; in hoc
 conspectu & cognitione naturæ, dii immortales, quàm
 ipse se noscet, quod Apollo præcepit Pythius; quàm con-
 temnet, quàm despiciet, quàm pro nihilo putabit ea, quæ
 uulgo dicuntur amplissima. atq; hæc omnia, quasi sepi-
 mento aliquo, uallabit differendi ratione, ueri, & falsi, iu-
 dicio, scientia, & arte quadam intelligendi quid quanq;
 rem sequatur, & quid sit cuiq; contrarium. cumq; se
 ad civilem societatem natum senserit, non solum illa
 subtili disputatione sibi utendum putabit, sed etiam fu-
 sa latius perpetua oratione, qua regat populos, qua stabi-
 liat leges, qua castiget improbos, qua tueatur bonos, qua
 laudet claros uiros, qua præcepta salutis, & laudis apte
 ad persuadendum edat suis ciuibus, qua hortari ad de-
 cus, reuocare à flagitio, consolari possit afflictos, fa-
 ctaq; & consulta fortium & sapientum cum improbo-
 rum ignominia sempiternis monumentis prodere. quæ
 cum tot res tantæq; sint, quæ inesse in homine perspician-
 tur ab ijs, qui se ipsi uelint noscere; earum parens est
 educatrixq; sapientia. Att. Laudata quidem à te gra-
 uiter, & uere. sed quorsus hæc pertinent? M. Primum
 ad ea Pomponi, de quibus acturi iam sumus: quæ tanta
 esse uolumus: non enim erunt, nisi ea fuerint, unde illa
 manant, amplissima. deinde facio & libenter, & ut

spero, recte, quod eam, cuius studio teneor, quæq; me, quicumq; sum, effecit, non possum silentio præterire. Att. Re uera facis & merito, & ipse, fuitq; id, ut dicis, in hoc sermone faciendum.

M. T. CICERONIS DE LEGIBVS

LIBER SECVNDVS.

ATTICVS.

S Ed uis'ne, quoniam & satis iam deambulatum est, & tibi aliud dicendi initium sumendum est, locum mutemus, et in insula, quæ est in Fibreno, (nam opinor illi alteri flumini nomen esse) sermoni reliquo demus operam sedentes? M. Sanè quidem: nam illo loco libentissime soleo uti, siue quid mecum ipse cogito, siue aliquid scribo, aut lego. Att. Equidem, qui nunc primum huc uenerim, satiari non quæco, magnificasq; uillas, & pauimenta marmorea, & laqueata tecta contemno. ductus uero aquarum, quos isti tubos & euri pos uocant, quis non, cum hæc uideat, irriserit? itaq; ut tu paulo ante de lege & iure differens ad naturam referbas omnia, sic in his ipsis rebus, quæ ad quietem animi, delectationemq; quaruntur, natura dominatur. quare antea mirabar (nihil enim his in locis nisi saxa, & montes cogitabam: idq; ut facerem, & orationibus inducebar tuis, & uersibus) sed mirabar, ut dixi, te tam ualde hoc loco delectari: nunc cōtra miror, te, cum Roma ab sis, usquā potius esse. M. Ego uero, cum licet plures dies

DE LEGIBVS

abesse, præsertim hoc tempore anni, & amœnitatem, & salubritatem hanc sequor. raro autem licet. sed nimirum me alia quoq; causa delectat, quæ te non attingit ita. Att. Quæ tandem ista causa est? M. Quia, si uerum dicimus, hæc est mea, & huius fratris germana patria: hic enim orti stirpe antiquissima sumus: hic sacra, hic genus, hic maiorum multa uestigia. quid plura? hanc uides uillam, ut nunc quidem est, lautius ædificatam patris nostri studio: qui cum esset infirma ualitudine, hic ferè ætatem egit in literis. sed hoc ipso in loco cum auus uiueret, & antiquo more parua esset uilla, ut illa Curiana in Sabinis, me scito esse natum. quare id est nescio quid, & latet in animo ac sensu meo, quo me plus hic locus fortasse delectet: siquidem etiam ille sapientissimus uir, Itacham ut uideret, immortalitatem scribitur repudiasse. Att. Ego uero tibi istam iustam causam puto, cur huc libentius uenias, atq; hunc locum diligas. quin ipse, uere dicam, sum ipsi uillæ amicior factus, atq; huic omni solo, in quo tu ortus, & procreatus es: mouemur enim nescio quo pacto locis ipsis, in quibus eorum, quos diligimus, aut admiramur, adsunt uestigia. me quidem ipsæ illæ nostræ Athenæ nō tam operibus magnificis, exquisitisq; antiquorum artibus delectant, quàm recordatione summorum uirorum, ubi quisq; habitare, ubi sedere, ubi disputare sit solitus: studiosq; eorum etiam sepulcra contemplor. quare istum, ubi tu es natus, plus amabo posthac locum. M. Gaudeo igitur me incunabula penè mea tibi ostendisse. Att. Et quidem me cognosse admodum gaudeo. sed illud tamen quale est, quod paulo ante dixisti? hunc locum, idem ego te ac-

cipio dicere Arpinum, germanam patriam esse uestram. nunquid uos duas habetis patrias, an est illa una patria communis? nisi forte sapienti illi Catoni fuit patria non Roma, sed Tusculum. M. Ego mehercule & illi, & omnibus municipibus duas esse censeo patrias, unam naturæ, alteram ciuitatis: ut ille Cato, cum esset Tusculi natus, in populi R. ciuitatem susceptus est: itaque, cum ortu Tusculanus esset, ciuitate Romanus, habuit alteram loci patriam, alteram iuris: ut uestri Attici, priusquam Theseus eosdem migrare ex agris, & in astu, quod appellatur, omnes se conferre iussit, & symphradas ex Atticis: sic nos & eam patriam dicimus, ubi nati, & illam, qua excepti sumus: sed necesse est charitate eam præstare, qua Reip. nomen uniuersæ ciuitatis est: pro qua mori, & cui nos totos dedere, & in qua nostra omnia ponere, & quasi consecrare debemus. dulcis autem non multo secus est ea, quæ genuit, quàm illa, quæ excepit: itaque ego esse hanc meam patriam prorsus nunquam negabo, dum illa sit maior, & hæc in ea contineatur. Att. Recte igitur Magnus ille noster me audiente posuit in iudicio, cum pro Ambio tecum simul diceret, Remp. nostram iustissimas huic municipio gratias agere posse, quòd ex eo duo sui conseruatores extitissent: ut iam uideam adduci, hanc quoque, quæ te procreauit, esse patriam tuam. Sed uentum in insulam est. hac uero nihil est amœnius. ut enim hoc quasi rostro finditur Fibrenus, & diuisus æqualiter in duas partes latera hæc alluit, rapideq; dilapsus cito in unum confluit, & tantum complectitur quod satis sit modicæ palestræ loci. quo effecto, tanquam id habuerit ope =

DE LEGIBVS

ris, ac muneris, ut hanc nobis officeret sedem ad disputandum, statim precipitat in Lirem, & quasi in familiam patritiam uenerit, amittit nomen obscurius, Liremque multo gelidiorum facit: nec enim ullum hoc frigidius flumen attingi, cum ad multa accesserim, ut uix pede tentare id possim: quod in Phædro Platonis facit Socrates. M. Est uero ita: sed tamen huic amœnitati, quam ex Quinto saepe audio, Thebanus Epirotes tuus ille nihil opinor concesserit. Q. Est ita, ut dicis: caue enim putes Attici nostri Emathio, platanisque illis quicquam esse præclarius. sed, si uidetur, considamus hic in umbra, atque ad eam partem sermonis, ex qua egressi sumus, reuertamur. M. Præclare exigis Quinte. at ego effugisse arbitrabar: & tibi nihil horum debere potest. Q. Ordire igitur: nam hunc tibi totum dicamus diem, maiore musarum primordio, sicut in Arati carmine orsi sumus. M. Quorsum istuc? Q. Quia nunc itidem ab eodem, & cæteris dijs immortalibus sunt nobis agendi capienda primordia. M. Optime uero frater: & fieri sic decet. Videamus igitur rursus, priusquam aggrediamur ad leges singulas, uim naturamque legis, ne, cum referenda sint ad eam nobis omnia, labamur interdum errore sermonis, ignoremusque uim sermonis eius, quo iura nobis diffinienda sint. Q. Sanè quidem Hercule: & est ista recta docendi uia. M. Hanc igitur uideo sapientissimorum fuisse sententiam, legem neque hominum ingenijs excogitatam, neque scitum aliquod esse populorum, sed æternum quiddam, quod uniuersum mundum regeret imperandi, prohibendi que sapientia. ita principem legem illam, & ultimam, mentem esse

dicebant omnia ratione aut cogentis, aut uetantis dei : ex qua illa lex , quam dii humano generi dederunt , recte est laudata : est enim ratio , mensq; sapientis ad iubendum , & ad deterrendum idonea. Q. Aliquoties iam iste locus à te tactus est : sed antequam ad populares leges uenias , uim istius cœlestis legis explana , si placet ; ne æstus nos consuetudinis absorbeat , & ad sermonis morem usitati trahat. M. A. paruis enim Quinte didicimus , si in ius uocat , atque eat , eiusmodi leges alias nominare . sed uero intelligi sic oportet , & hæc , & alia iussa , ac uetita populorum uim habere ad recte facta uocandi , & à peccatis auocandi : quæ uis non modo senior est , quàm atas populorum , & ciuitatum , sed aqua = lis illius cœlum , atque terras tuentis , & regentis dei : neque enim esse mens diuina sine ratione potest , nec ratio diuina non hanc uim in rectis prauisq; sancientis habere : nec , quia nusquam erat scriptum , ut contra omnes hostium copias in ponte unus assisteret , à tergoq; pontem interficendi iuberet , iccirco minus Coclitem illum rem gessisse tantam fortitudinis lege , atque imperio putabimus : nec , si regnante Tarquinio nulla erat Romæ scripta lex de stupris , iccirco non contra illam legem sempiternam Sex. Tarquinius uim Lucretiæ Tricipitini filię attulit : erat enim ratio profecta à rerum natura , & ad recte faciendum impellens , & à delicto auocans : quæ non tum denique incipit lex esse , cum scripta est , sed tum , cum orta est : orta autem simul est cum mente diuina : quamobrem lex uera , atque princeps , apta ad iubendum , & ad uetandum , ratio est recta summi Iouis , Q. Assentior

DE LEGIBVS

frater, ut, quod est re^{ct}um, uerum quoque sit, neque cum literis, quibus scita scribuntur, aut oriatur, aut occidat. M. Ergo ut illa diuina mens summa lex est, item, cum in homine est perfecta, est in mente sapientis. quæ sunt autem uariæ, & ad tempus scriptæ, populi fauore magis, quàm re, legum nomen tenent: omnem enim legem, quæ quidem recte lex appellari possit, esse laudabilem quibusdam talibus argumentis docent. constat profecto, ad salutem ciuium, ciuitatumq; incolumitatem, uitamq; omnium quietam, & beatam conditas esse leges; eosq; qui primum eiusmodi scita sanxerunt, populis ostendisse, ea se scripturos, atque laturos, quibus illi ascriptis, susceptisq; honeste beateq; uiuerent: quæq; ita composita, sanctaq; essent, eas leges uidelicet nominarunt. ex quo intelligi par est, eos, qui perniciofa, & iniusta populis iussa descripserint, cum contra fecerint, quàm polliciti, professiq; sint, quiduis potius tulisse, quàm leges: ut perspicuum esse possit, in ipso nomine legis interpretando inesse uim, & sententiam iusti, & iuris colendi. quæro igitur Quinte à te, sicut illi solent: quo si ciuitas careat, ob eam ipsam causam, quòd eo careat, pro nihilo habenda sit, id est ne numerandū in bonis? Q. Ac maximis quidem. M. Lege autem carens ciuitas an ne ob ipsum habenda nullo loco? Q. Dici aliter non potest. M. Necesse est igitur legem haberi in rebus optimis. Q. Prorsus assentior. M. Quid, quòd multa perniciofa, multa pestifera sciscuntur in populis? quæ non magis legis nomen attingunt, quàm si latores aliquas concessu suo sanxerint. nam neque medicorum præcepta dici uere possent, si quæ insciji imperitiq; pro

salutaribus mortifera conscripserint : neque in populo
lex , cuiusmodi fuerit , illa , etiam si perniciosum aliqd
populus acceperit . ergo est lex iustorum , iniustorumq;
distinctio , ad illam antiquissimam , & rerum omnium
principem expressa naturam , ad quam leges hominum
diriguntur , quæ supplicio improbos afficiunt , & defen-
dunt , & tuentur bonos . Q . Præclare intelligo : nec ue-
ro iam aliam esse ullam legem puto non modo habendā ,
sed ne appellandam quidem . M . Igitur tu Seias & Apu-
leias leges nullas putas ? Q . Ego uero ne Linias quidem .
M . Et recte , quæ præsertim uno uersiculo senatus pun-
cto temporis sublata sint : lex autem illa , cuius uim ex-
plicavi , neque tolli , neque abrogari potest . Q . Eas tu
igitur leges rogabis uidelicet , quæ nunquam abrogen-
tur . M . Certe , si modo acceptæ à uobis duobus erunt .
sed , ut uir doctissimus fecit Plato , atque idem grauissi-
mus , omniumq; princeps , de Rep . cum scripsit , idemq;
separatim de legibus eius , id mihi credo esse faciendum ,
ut , priusquam ipsam legem recitem , de eius legis laude
dicam . quod idem & Zaleucum , & Charondam fecis-
se uideo , cum quidem illi non studij , & delectationis ,
sed Reip . causa leges ciuitatibus suis scripserunt . quos imi-
tatus Plato , uidelicet hoc quoque legis putauit esse , per-
suadere aliquid , nō omnia ui ac minis cogere . Q . Quid ,
quod Zaleucum istum negat ullum fuisse Timæus ? M .
At Theophrastus auctor , haud deterior mea quidem sen-
tentia , meliorem multi nominant : commemorant uero
ipsius ciues , nostri clientes , Locri . sed siue fuit , siue non
fuit , nihil ad rem . loquimur , quod traditum est . sit igi-
tur hoc iam à principio persuasum ciuibus , dominos esse

DE LEGIBVS

omnium rerum, ac moderatores deos, eaq; quæ geratur, eorum geri iudicio, ac numine, eosdemq; optime de genere hominum mereri, & qualis quisq; sit, quid agat, quid in se admittat, qua mente, qua pietate religiones colat, intueri, piorumq; & impiorum habere rationem: his enim rebus imbutæ mentes, haud sanè abhorrebunt ab utili, & à uera sententia: quid est enim uerius, quàm neminem esse oportere tam stulte arrogantem, ut in se mentem & rationem putet inesse, in cælo mundoq; non putet? aut ea, quæ uix summa ingenij ratione cõprehendat, nulla ratione moueri putet? quem uero astrorum ordines, quem dierum, noctiumq; uicissitudines, quem mensium temperatio, quemq; ea, quæ gignuntur nobis ad fruendum, non gratum esse cogant, hunc hominem omnino numerare qui decet? cumq; omnia, quæ rationem habent, præstent ijs, quæ sint rationis expertia, nefasq; sit dicere ullam rem præstare naturæ omnium rerum: rationem inesse in ea confitendum est. utiles esse autem opiniones has quis neget, cum intelligat, quàm multa firmentur iurciurando, quantæ salutis sint fœdera religionis, quàm multos diuini supplicij metus à scelere reuocarit, quàmq; sancta sit societas ciuium, inter ipsos dijs immortalibus interpositis tum iudicibus, tum testibus? Habes legis proœmium: sic enim hoc appellat Plato. Q. Habeo uero frater: & in hoc admodum delector, quòd in alijs rebus, alijsq; sententijs uersaris, atque ille: nihil enim tam dissimile est, quàm uel ea, quæ ante dixisti, uel hoc ipsum legis exordium. unum illud mihi uideris imitari orationis genus. M. Vellem fortasse: quis enim id potest, aut unquam poterit imitari? nā

sententias interpretari per facile est. quod quidem ego *de off. 2. 20-*
 facerem, nisi planè esse uellem meus: quid enim nego *de fm. 50. 0-*
 cij est, eadem propè uerbis iisdem conuersa dicere? Q.

Prorsus assentior. uerum, ut modo tute dixisti, te esse
 malo tuum. sed iam exprome, si placet, istas leges de
 religione. M. Expromam equidem, ut potero: & quo=
 niam & locus, & sermo familiaris est, legum uocem
 proponam. Q. Quidnam id est? M. Sunt certa legum
 uerba Quinte, neque ita prisca, ut in ueteribus his, sa=
 cratisq; legibus, & tamen, quo plus auctoritatis habe=
 ant, paulo antiquiora, quam hic sermo est. cum morè
 igitur cum breuitate, si potero, consequar. leges autem
 à me edentur non perfectæ, nam esset infinitum, sed ip=
 sæ summæ rerum, ac sententia. Q. Ita uero necesse est:

- » quare audiamus uerba legis. M. Ad diuos adeunto ca=
 » ste: pietatem adhibento: opes amouento. qui secus faxit,
 » deus ipse uindex erit. Separatim nemo habessit deos, ne
 » ue novos: sed ne aduenas, nisi publice adscitos, priuatim
 » colunto. constructa à patribus delubra habento: lucos
 » in agris habento, & larum sedes: ritus familiae, pa=
 » trumq; seruant. diuos, & eos, qui cœlestes semper
 » habiti, colunto, & ollos, quos in cœlum merita uoca=
 » uerint, Herculem, Liberum, Aesculapium, Castorem,
 » Pollucem, Quirinum: ast olla, propter quæ datur ho=
 » mini ascensus in cœlum, Mentem, Virtutem, Pietatem,
 » Fidem, earumq; laudum delubra sunt. nec ulla uitio=
 » rum sacra solennia obeunto. feriis iurgia amouento,
 » easq; in famulis operibus patris habento. itaque, ut
 » ita cadat in annuis anfractibus, descriptum est: cer=
 » tasq; fruges, certasq; bacas sacerdotes publice libanto:

DE LEGIBVS

» hoc certis sacrificijs ac diebus . itemq; alios addes . uber=
 » tatem lactis , fœtusq; seruant . idq; ne committi possit,
 » ad eam rem, & rationem cursus annuos sacerdotes fini=
 » unt . quæq; cuique diuo decoræ grataq; sint hostiæ, pro
 » uidento : diuisq; alijs alij sacerdotes, omnibus pontifices ,
 » singulis flamines sunt . uirgines Vestales in urbe custo=
 » diunt ignem foci publici sempiternum : quoq; & pri=
 » uatim, & publice modo, rituq; fiat, discunt ignari a pu=
 » plicis sacerdotibus . eorum autem duo genera sunt, unū
 » quod præsit cerimonijs, & sacris, alterum quod interpre=
 » tetur fatidicorum & uatum effata incognita, cum sena=
 » tus populusq; ascuerit . interpretes autem Iouis optimi
 » maximi publici augures signis, & auspicijs postea uiden=
 » to, disciplinam tenent . sacerdotes uincta, uirgetaq; , &
 » salutem populi auguranto : quiq; agent rem duelli, quiq;
 » populare auspiciū præmonent : olliq; obtemperanto ,
 » diuorumq; iras prouident, ijsq; parent, cœliq; fulgura
 » regionibus ratis temperanto, urbemq; , & agros , & tem=
 » pla liberata , & efflata habent : quæq; augur iniusta,
 » nefasta , uitiosa , dira defixerit , irrita, infectaq; sunt :
 » quiq; non paruerit, capitale esto . fœderum, pacis , belli,
 » induciarum oratores , feciales, indices sunt : bella, disce=
 » ptatio, prodigia, portenta ad Etruscos & aruspices, si se=
 » natus iusserit, deferunt : Etruriaq; principes disciplinā
 » docent : quibus diuis creuerint , procurant : idemq;
 » fulgura atque obstita pianto . nocturna mulierum sacri=
 » ficia ne sunt, præter olla, quæ pro populo rite fient . ne
 » ue initiant, nisi ut assolet Cereri Græco sacro . sacrum
 » commissum, quod neque expiari poterit, impie commissum
 » est : quod expiari poterit , publici sacerdotes expiant .

Ludis

„ Ludis publicis, quod sine curriculo & sine certatione
 „ corporum fiat, popularem lætitiā in cantu, & fidi=
 „ bus, & tibijs moderanto, eamq; cum diuū honore iun=
 „ gunt. Ex patrijs ritibus optima colunt, præter Ideæ
 „ matris famulos, eosq; iustis diebus, nequis stipem cogito.
 „ Sacrum sacro'ue cōmendatum qui clepserit, rapseritq;
 „ parricida esto. Periurij pœna diuina, exitium; huma=
 „ na, dedecus. Incestum pontifices supremo supplicio san=
 „ ciunt. Impius ne audeto placare donis iram deorum.
 „ sancte uota reddunt. Pœna uiolati iuris esto. Quo cir=
 „ ca ne quis agrum consecrato: auri, argenti, eboris sacran=
 „ di modus esto. sacra priuata perpetua manento. Deorum
 „ manium iura sancta sunt. Hos leto dato diuos habento.
 „ sumptum in ollos luctumq; minuunt. Att. Conclusa
 est quidem apte tam magna lex, sanequam breuis: &
 ut mihi quidem uidetur, non multum discrepat ista con=
 stitutio religionum à legibus Numæ, nostrisq; moribus.
 M. An censes, cum in illis de Rep. libris persuadere ui=
 deatur Africanus omnium rerum publicarum nostram
 ueterem illam fuisse optimam, non necesse esse optimæ
 Reip. leges dare consentaneas? Att. Immo prorsus ita
 censeo. M. Ergo adeo expectate leges, quæ genus illud
 optimum Reip. contineant: et si quæ forte à me hodie ro=
 gabuntur, quæ non sint in nostra Rep. nec fuerint, ta=
 men erant ferè in more maiorum, qui tum ut lex ua=
 lebat. Att. Suade igitur, si placet, istam ipsam legem,
 ut ego, ut & tu rogas, possim edicere. M. Ain tandem
 Attice, non es edicturus aliter? Att. Prorsus maiorem
 quidem rem nullam sciscam aliter: in minoribus, si uo=
 les, remittā hoc tibi. M. Atq; mea quidem sententia est.

Cic. Phil. uol. II.

y

DE LEGIBVS

at ne longum fiat, uideate. Att. Utinam quidem: quid enim agere malumus? M. Caste iubet lex adire ad deos, animo uidelicet, in quo sunt omnia: nec tollit castimoniam corporis: sed hoc oportet intelligi, cum multum animus corpori præstet, obserueturq; ut casto corpore adeatur, multo esse in animis id seruandum magis: nam illud uel aspersione aquæ, uel dierum numero tollitur; animi labes nec diuturnitate uanescere, nec manibus ullis elui potest. Quod autem pietatem adhiberi, opes amoueri iubet, significat probitatem gratam esse deo, sumptum esse remouendum: quid est enim, cum paupertatem diuitijs etiã inter homines esse æqualem uelimus, cur eam sumptu ad sacra adhibito deorum aditu arceamus? præsertim cum ipsi deo nihil minus gratum futurum sit, quàm non omnibus patere ad se placandum, & colendum uiam. Quod autem nõ iudex, sed deus ipse iudex cõstituitur, præsentis pœnæ metu religio cõfirmari uidetur. Suosq; deos, aut nouos, aut alienigenas coli confusionem habet religionum, & ignotas cerimonias etiam sacerdotibus. nam à patribus acceptos deos ita placet coli, si huic legi paruerunt ipsi. Patrum delubra esse in urbibus censeo: nec sequor magos Persarum: quibus auctoribus Xerxes inflammasse templa Graciæ dicitur, quòd parietibus includerent deos, quibus omnia deberent esse patentia, ac libera, quorumq; hic mundus omnis templum esset, & domus. melius Græci, atq; nostri: qui, ut augerent pietatem in deos, easdem illos, quas nos, urbes incolere uoluerunt: affert enim hæc opinio religionem utilem ciuitatibus: siquidem & illud bene dictum est à Pythagora doctissimo uiro, tum maxime & pietatem

Et religionem uersari in animis, cum rebus diuinis ope=
 ram daremus: Et quod Thales, qui sapientissimus inter
 * septem fuit, homines existimare oportere deos omnia cer=
 nere, deorum omnia esse plena: fore enim omnes castio=
 res, ueluti quo infans esset maxime religiosus: est enim
 quadam opinione species deorum in oculis, non solum
 in mentibus. Eandemq; rationem luci habent in agris.
 neq; ea, quæ à maioribus prodita est cum dominis, tum
 famulis, posita in fundi, uillaq; conspectu religio patrū
 repudianda est. Iam ritus familiæ patrumq; serua=
 ri, id est, quoniam antiquitas proxime accedit ad deos, à
 dijs quasi traditam religionem tueri. Quod autem ex
 hominum genere consecratos, sicut Herculem, Et cæ=
 teros, coli lex iubet, indicat omnium quidem animos im=
 mortales esse, sed fortium, bonorumq; diuinos. Be=
 ne uero, quod Mens, Pietas, Virtus, Fides, consecra=
 tur manu: quarum omnium Romæ dedicata publice
 templa sunt, ut illa qui habeant (habent autem omnes
 boni) deos ipsos in animis suis collocatos putent. nam
 illud uitiosum Athenis, quod, Cylonio scelere expiato,
 Epimenide Crete suadente fecerunt Contumeliæ fanum,
 Et Impudentiæ: uirtutes enim, non uitia consecrare de=
 cet. ara; uetus stat in Palatio Febris, Et altera Exqui=
 lijs malæ Fortunæ, detestataq;: quæ omnia eiusmodi re=
 pudianda sunt. quod si fingenda nomina uice poetæ,
 * Et potius uincendi, atq; potiundi, stat assandi; cogno=
 mina, statoris, Et inuicti Iouis, rerumq; expectandarum
 nomina, salutis, honoris, opis, uictoriæ, quoniam qui=
 dem expectatione rerum bonarum erigitur animus. Re=
 fte etiam à Colatino fies consecrata est: fortunaq; sit

* uel huius diei. nam ualet in omnes dies uel respiciens ad opem ferendam, uel forum, in quo incerti casus significantur magis, uel primigeniam à gignendo: cum est

* feriarum festorumq; dierum ratio in liberis requietem habet litium, & iurgiorum, in seruis operum, & laborum: quas compositio anni conferre debet & perfectionem operum rusticorum. quod tempus, ut sacrificiorum libamenta seruentur, foetusq; pecorum, quæ dicta in lege sunt, diligenter habenda ratio intercalandi est. quod institutum perire à Numa, posteriorum pontificum negligentia dissolutum est. Iam illud ex institutis pontificum & aruspicum non mutandum est, quibus hostijs immolandum cuiq; deo, cui maioribus, cui lactentibus, cui maribus, cui foeminis. Plures autem deorum omnium, singuli singulorum sacerdotes, & respondendi iuris & confitendarum religionum facultatum afferunt. cumq; Vesta quasi focus urbis, ut græco nomine est appellata, quod nos propè idem græcum interpretatum nomen tenemus, conspecta sit, ei colendæ uirgines præsent, ut aduigiletur facilius ad custodiam ignis, & sentiant mulieres in natura foeminarum omnium deum castitatem pati. Quod sequitur uero, non solum ad religionem pertinet, sed etiam ad ciuitatis statum, ut sine ijs, qui sacris publice præsent, religioni priuata satisfacere non possint: continet enim Reip. consilio & auctoritate optimatum semper populum indigere: descriptioq; sacerdotum nullum iustæ religionis genus prætermittit. nam sunt ad placandos deos alij constituti, qui sacris præsent sollemnibus; ad interpretanda alij prædicta uatum, neq; multorum, ne esset infinitum, neq; ut ea

ipsa, quæ suscepta publice essent, quisquam extra collegium nosset. Maximum autem, & præstantissimum in Rep. ius est augurū, cum est auctoritati coniunctum. neq; uero hoc, quia sum ipse augur, ita sentio, sed quia sic existimare nos est necesse. quid enim maius est, si de iure quærimus, quàm posse à summis imperiis, & summis potestatibus comitia tollere? concilia uel instituta dimittere, uel habita rescindere? quid grauius, quàm rem susceptam dirimi, si unus augur aliter dixerit? quid magnificentius, quàm posse discernere, ut magistratu se abdicent consules? quid religiosius, quàm cum populo cum plebe agendi ius aut dare, aut non dare? quid, legem, si non iure rogata est, tollere? ut etiam decreto collegij, ut Liuias consilio Philippi, consules, & augures: nihil domi, nihil foris per magistratus gestum, sine eorum auctoritate posse cuiquam probari? Att. Age iam ista uideo, fateorq; omnia esse magna: sed est in collegio uestro inter Marcellum, & Appium optimos augures magna dissensio: nam eorum ego in libros incidi: cum alteri placeat auspicia ista ad utilitatem esse Reip. composita, alteri disciplina uestra quasi diuinari uideatur prorsus posse. hac tu de re quæro quid sentias. M. Ego ne? diuinationem, quam Græci *μαντικήν* appellant, esse censeo, & huius hanc ipsam partem, quæ est in auiibus cæterisq; signis disciplinæ nostræ, quod, cum summos deos esse concedamus, eorumq; mente mundum regi, & eorundem benignitatem hominum consulere generi, & posse nobis signa rerum futurarum ostendere, non uideo cur diuinationem esse negem. sunt autem ea, quæ posui, ex quibus id, quod uolumus, efficitur, & co-

gitur . iam uero permultorum exemplorum & nostra
plena est Resp. & omnia regna , omnesq; populi , cun-
ctaq; gentes , augurum prædictis multa incredibiliter
uera cecidisse : neq; enim Poletis , neq; Melampodis , neq;
Mopsi , neq; Amphiarai , neq; Calchantis , neq; Heleni tan-
tum nomen fuisset , neq; tot nationes id ad hoc tempus
retinuissent , Arabum , Phrygum , Lycaonum , Cilicum , ma-
ximèq; Pisidarum , nisi uetustas ea certa esse docuisset :
nec uero Romulus noster auspicato urbem condidisset ,
neq; Attij Nauij nomen memoria floreret tam diu , nisi
hi omnes multa ad ueritatem admirabilia dixissent . sed
dubium non est , quin hæc disciplina & ars augurum
euanuerit iam & uetustate , & negligentia . itaq; neq;
illi assentior , qui hanc scientiam negat unquam in no-
stro collegio fuisse : neq; illi , qui esse etiam nunc putat .
quæ mihi uidetur apud maiores fuisse dupliciter , ut ad
Reip. tempus non nunquam , ad agendi consilium sæ-
pissime pertineret . Att. Credo Hercle ita esse , isti-
q; rationi potissimum assentior . sed redde cætera . M.
Reddam uero , & si potero , breui . Sequitur enim de
iure belli : in quo & suscipiendo , & gerendo , & de-
ponendo ius ut plurimum ualet , & fides : horumq;
ut publici interpretes essens , lege sancimus . iam de
aruspicum religione , de expiationibus , & procuratio-
nibus satis , superq; in ipsa lege dictum puto . Att.
Assentior , quoniam omnis hæc in religione uersatur ora-
tio . M. At uero , quod sequitur , quo modo aut tu as-
sentiare , aut ego reprehendam , sanè quæro Tite . Att.
Quid tandem id est ? M. De nocturnis sacrificijs mu-
lierum . Att. Ego uero assentior , excepto præsertim in

ipsa lege solenni sacrificio ac publico. M. Quid ergo aget Iacchus, Eumolpidaq; nostri, & augusta illa mysteria, siquidem sacra nocturna tollimus? non enim populo R. sed omnibus bonis firmisq; populis leges damus.

Att. Excipis credo illa, quibus ipsi initiati sumus. M. Ego uero excipiam. nam mihi cum multa eximia diuinaq; uidentur Athenæ tuæ peperisse, atq; in uita hominum attulisse, tum nihil melius illis mysterijs, quibus ex agresti immaniq; uita exculti ad humanitatem, & mitigati sumus: initiaq; ut appellantur, ita re uera principia uitæ cognouimus: neq; solum cum læticia uiuendi rationem accepimus, sed etiam cum spe meliore moriendi. quid autem mihi displiceat, innocentes poetæ indicant comici. qua licentia Romæ data, quidnam egisset ille, qui in sacrificium cogitatam libidinem intulit, quò ne imprudentiam quidem oculorum adijci fas fuit? Att.

Tu uero istam Romæ legem rogato, nobis nostras ne ademeris. M. Ad nostra igitur reuertor: quibus profecto diligentissime sancendum est, ut mulierum famam multorum oculis lux clara custodiat, initienturq; eo ritu Cereri, quo Romæ initiantur. quo in genere seueritatem maiorum senatus uetus auctoritas de Bacchana libus, et Consulum exercitu adhibito quæstio, animaduersioq; declarat. atq; omnia nocturna, ne nos duriores forte uideamur, in media Græcia Diagondas Thebanus lege perpetua sustulit. novos uero deos, & in his colendis nocturnas peruigilationes sic Aristophanes facetissimus poeta ueteris comædiæ uexat, ut apud eum Sabazius, & quidam alij dij, peregrini iudicati, è ciuitate eijciantur. Publicus autem sacerdos imprudentiâ consilio

DE LEGIBVS

expiatam metu liberet, audaciam in admittendis religionibus foedis damnet, atq; impiam iudicet. Iam ludi publici, cum sint cauea, circoq; diuisi, sint corporum certationes, cursu, & pugillatione, luctatione, curriculisq; equorum usq; ad certam uictoriam circo constitutis; cauea, cantu, uoce, ac fidibus, & tibijs; dum modo ea moderata sint, ut lege praescribitur: assentior enim Platoni, nihil tam facile in animos teneros, atq; molles influere, quam uarios canendi sonos. quorum dici uix potest quanta sit uis in utranq; partem. nanq; & incitat languentes, & languefacit excitatos, & tum remittit animos, tum contrahit: ciuitatumq; hoc multarum in Graecia interfuit, antiquum uocum seruare modum: quarum mores lapsi ad mollitiem, pariter sunt immutati cum cantibus, aut hac dulcedine corruptelaq; deprauati, ut quidam putant; aut, cum seueritas eorum ob alia uitia cecidisset, tum fuit in auribus animisq; mutatis etiam huic mutationi locus. quamobrem ille quidem sapientissimus Graeciae uir, longeque doctissimus ualde hanc labem uereatur: negat enim mutari posse musicas leges sine mutatione legum publicarum. ego nec tam ualde id timendum, nec plane contemnendum puto. illa quidem, quae solebant quondam completi seueritate iucunda Liuianis, et Nauianis modis, nunc ut eadem exultent, cervices oculosq; pariter cum modorum flexionibus torqueant. grauius olim ista uindicabat uetus illa Graecia, longe prouidens, quam sensim perniciēs illapsa ciuium animos malis studijs, malisq; doctrinis repente totas ciuitates euerteret: siquidem illa seuera Lacedaemon neruos inussit, quod plures quam septem haberet, in Timothei fidibus inde

demi. Deinceps in lege est, ut de ritibus patrijs co-
 lantur optimi: de quo cum consulerent Athenienses A-
 pollinem Pythium, quas potissimum religiones tenerent;
 oraculum editum est, eas, quæ essent in more maiorum.
 quò cum iterum uenissent, maiorumq; morem dixissent
 sæpe esse mutatum, quæsuissentq; quem morem potissi-
 mum sequerentur è uarijs, respondit, optimum. & pro-
 fecto ita est, ut id habendum sit antiquissimum, & deo
 proximum, quod sit optimum. Stipem sustulimus,
 nisi eam, quam apud paucos dies propriam Ideæ matris
 excepimus: implet enim superstitione animos, & exhau-
 rit domos. Sacrilego pœna est, neque ei soli, qui sa-
 crum abstulerit; sed etiam ei, qui sacro commendatum.
 quod & nunc multis fit in fanis. Alexander in Cilicia
 deposuisse apud solem in delubro pecuniam dicitur, &
 Atheniensis Clisithenes Iunoni Samiæ ciuis egregius, cum
 rebus timeret suis, filiarum dotes credidit. Sed iam de
 periuris: de incestis nihil sanè hoc quidem loco disputan-
 dum est. Donis impij ne placare audeant deos, Plato-
 nem audiant, qui uetat dubitare qua sit mente futurus.
 deus, cum uir nemo bonus ab improbo se donari uelit.

Diligentia uotorum satis in lege dicta est, ac uoti spõ-
 sio, qua obligamur deo. Pœna uero uiolata religio-
 nis iustam recusationem non habet. quid ego hic scelera-
 torum utar exemplis? quorum sunt plenæ tragædiæ.
 quæ ante oculos sunt, ea potius attingantur. & si hac
 cõmemoratio uereor ne supra hominis fortunam esse ui-
 deatur: tamen, quoniam mihi sermo est apud deos, ni-
 hil reticebo: uelimq; hoc, quod loquar, dijs immortaliz-
 bus grati potius uideri, quàm graue. omnia autem tum

perditorum ciuium scelere discessu meo religionum iura
 polluta sunt: uexati nostri lares familiares: in eorum se
 dibus exedificatum templum Licentiæ: pulsus à delubris
 is, qui illa seruauit. circumspectis hæc celeriter animus (ni
 hil enim attinet quenquam nominari) qui sint rerum exi
 tus consecuti. nos, qui illam custodem urbis, omnibus
 ereptis nostris rebus, ac perditis, uiolari ab impijs passi
 non sumus, eamq; ex nostra domo in ipsius patris domū
 detulimus, iudicia senatus, Italia, gentium denique o
 mnium, conseruata patriæ consecuti sumus. quo quid.
 * accidere potuit homini præclarius? quo scelere religiones
 prostrate, afflictæq; sunt: partim ex illis distraetæ ac
 dissipatæ iacent. qui uero ex his & omnium scelerum
 principes fuerunt, & præter ceteros in omni religione
 impij, non solum uita cruciati, atque dedecore, uerum
 etiam sepultura, ac iustis exequijs caruerunt. Q. Equi
 dem ista agnosco frater, & meritis dijs gratias ago:
 sed nimis saepe secus aliquanto uidemus euadere. M. Non
 enim Quinte recte existimamus, quæ poena diuina sit:
 & opinionibus uulgi rapimur in errorem, nec uera cer
 nimus: morte, aut dolore corporis, aut luctu animi,
 aut offensione iudicij, hominum miseras ponderamus:
 quæ fateor humana esse, & multis bonis uiris accidisse:
 sceleris autem poena tristis, & præter eos euentus, qui
 sequuntur, per se ipsa maxima est. uidimus eos, qui ni
 si odissent patriam, nunquam inimici nobis fuissent, ar
 dentes tum cupiditate, tum metu, tum conscientia, quid
 agerent modo timentes, uicissim contemnentes religiones,
 iudicia perrupta, ab iisdem corrupta hominum, non deo
 rum, reprimam iam, & non insequar longius, eoq; mi=

nus, quo plus poenarum habui, quàm petiui : tantum poenam merui, duplicem poenam esse diuinam, quòd constaret & ex uexandis uiuorum animis, & ea fama mortuorum, ut eorum exitium & iudicio uiuorum, & gaudio comprobetur. Agri autem ne consecrentur, Platonì prorsus assentior : qui, si modo interpretari potuerò, his ferè uerbis utitur. Terra igitur, ut focus, domicilium sacrum omnium deorum est. quocirca ne quis iterum idem consecrato. aurum autem, & argentum in urbibus & priuatim, & in fanis inuidiosa res est. tum ebur ex inani corpore extractum, haud satis castum donum deo. iam as, atque ferrum duelli instrumenta, non fani. ligneum autem quodq; uoluerit uno è ligno dedicato, itemq; lapideum. in delubris communibus textile : nec operosius, quàm mulieris opus menstruum. color autem albus præcipue decorus deo est tum in ceteris, tum maxime in textili. tineta uero absint, nisi à bellicis insignibus. diuinissima autem dona habent, & formæ ab uno pictore uno absolutæ die. itemq; cetera huius exempli dona sunt. hæc illi placent. sed ego cetera non tam restrictè præfinio, uel hominum uitis, uel subsidijs temporum uictus. terræ cultum segniorem suspicor fore, si ad eam tuendam, ferroq; subiiciendam superstitionis aliquid accesserit. Att. Habeo ista. nunc de sacris perpetuis, & de manium iure restat. M. O miram memoriam Pomponi tuam. at mihi ista exciderant. Att. Ita credo : sed tamen hoc magis eas res & memini, & expecto, quòd & ad pontificium ius, & ad ciuile pertinent. M. Vera, & apertissima sunt istis de rebus & responsa, & scripta multa : & ego in

DE LEGIBVS

hoc omni sermone nostro, quod ad cunque legis genus me disputatio nostra deduxerit, tractabo, quoad poterō, eius ipsius generis ius civile nostrum, sed ita, locus ipse ut notus sit, ex quo ducatur quæque res, & ars iuris, ut non difficile sit, quæcunque noua causa consultatio ne acciderit, eius tenere ius, cum scias à quo sit capite repetendum. Sed iureconsultus siue erroris obijciendi causa, quo plura & difficiliora scire uideatur; siue, quod similis ueri est, ignoratione docendi (nam non solum scire aliquid, artis est, sed quædam ars etiam docendi) sæpe, quod positum est in una cognitione, id in infinita dispariuntur: uelut in hoc ipso genere, quàm magnum illud Scauolæ faciunt, pontifices ambo, & ijdem iuris peritissimi? at, inquit Publij filius, ex patre audiui, pontificem neminem bonum esse, nisi qui ius civile cognosset. totum'ne? quid ita? quid enim ad pontificem de iure parietum, aut aquarum, aut ullo omnino? si ergo quod cum religione coniunctum est: id autem quantum est? de sacris credo, de uotis, de ferijs, de sepulcris, & si quid eiusmodi est. cur igitur hæc tanta facimus, cum cetera perparua sint? de sacris autem, qui locus patet latius, hæc sit una sententia, ut conseruentur semper, & deinceps familijs prodantur, & ut in lege posui, perpetua sint sacra hic posita. hæc iura pontificum auctoritatem consecuta sunt, ut ne morte patris familias sacrorū memoria occideret, et ijs esset ea adiuncta, ad quos eiusdem morte pecunia uenerit. hoc uno posito, quod est ad cognitionem disciplinæ satis, innumerabilia nascuntur, quibus implentur iurisconsultorum libri. queruntur enim, qui astringantur sacris.

hæredum causa iustissima est : nulla est enim persona , quæ ad uicem eius , qui è uita emigrauerit , propius accedat . deinde qui morte , testamento'ue eius tantundem capiat , quantum omnes hæredes : id quoque ordine : est enim ad id , quod propositum est , accommodatum . Tercio loco , si nemo sit hæres , is , qui de bonis , quæ eius fuerint , cum moriturus , acceperit plurimum possidendo . Quarto , si nemo sit , qui ullam rem ceperit , de creditibus eius qui plurimum seruet . extrema illa persona est , ut is , qui mortuus sit , pecuniam debuerit , neminiq; eam soluerit , perinde habeatur , quasi eam pecuniam ceperit . Hæc nos à Scæuola didicimus : non ita descripta sunt ab antiquis . nam illi quidem his uerbis docebant , tribus modis sacris astringi hæreditatem , aut si maiorem partem pecuniæ capiat , aut si maior pars pecuniæ legata est , aut si inde quippiam ceperit . sed pontificem sequamur . uidetis igitur omnia pendere ex uno illo , quod pontificum pecuniam sacro coniungi uolunt . iisdemq; ferias & cerimonias ascribendas putant . atque etiam dant hoc Scæuolæ , quod est partitio ; ut , si in testamento deducta , scripta non sint , ipsiq; minus ceperint , quàm omnibus hæredibus relinquatur , sacris ne alligentur . in donatione hoc idem secus interpretantur : & quod paterfamilias in eius donatione , qui in ipsius potestate esset , approbavit , ratum est : quod eo inscio factum est , si id is non approbat , ratum non est . his propositis , quæstiunculae multæ nascuntur : quas qui intelligat , non , si ad caput referat , per se ipse perspiciat : ueluti , si minus quis cepisset , ne sacris alligaretur , post de eius hæredibus aliquis exegisset

DE LEGIBVS

pro sua parte id , quod ab eo , cuius ipse hæres esset , præ-
 termissum fuisset : eaq; pecunia non minor esset facta
 cum superiore exactione , quàm hæredibus omnibus esset
 relicta : qui eam pecuniam exegisset , solum , nisi cohæ-
 redibus , sacris alligari . quin etiam cauent , ut cui plus
 legatum sit , quàm sine religione capere liceat , is per æs ,
 & libram hæredem testamenti soluat ; propterea quod
 eo loco res est ita soluta hæreditate , quasi ea pecunia
 legata non esset . hoc ego loco , multisq; alijs quæro à vo-
 bis Scauolæ pontifices maximi , & homines meo quidem .
 iudicio acutissimi , quid sit , quod ad ius pontificium ci-
 uile appetatis ? ciuilis enim iuris sciētia pontificium quo-
 dam modo tollitis : nam sacra cum pecunia pontificum
 auctoritate nulla lege coniuncta sunt : itaque usibus
 tantum modo pontificis esset , si pontificalis maneret au-
 ctoritas . sed quod idem iuris ciuilis est , spernitis , ac
 scientia illa eluditis . placuit P. Scauolæ , & Cornu-
 no pontificibus maximis , idemq; cæteris , qui tantundem
 caperet , quantum omnes hæredes , sacris alligari . hæ-
 beo ius pontificium . quid huc accessit ex iure ciuili ? par-
 titiois caput , scriptum caute , ut centum numi dedu-
 cerentur . inuenta est ratio , cur pecunia sacrorum mo-
 lestia liberaretur . quod si hoc , qui testamentum facie-
 bat , cauere uoluisset , admonet iurisconsultus hic qui-
 dem ipse Murius , pontifex idem , ut minus capiat , quàm
 omnibus hæredibus relinquatur . super dicebant , quic-
 quid cepisset , astringi . rursus sacris liberantur . hoc ue-
 ro nihil ad pontificium ius , & e' medio est iure ciuili ,
 ut per æs , & libram hæredem testamenti soluant , et eo-
 dem loco res sit , quasi ea pecunia legata non esset , si is ,

cui legatum est, stipulatus est id ipsum, quod legatum est, ut ea pecunia ex stipulatione debeatur, sitq; ea

* non doctum hominem sanè: cuius fuit Accius per familiaris: sed mensem credo extremum anni, ut ueteres februario, sic hic decembrem sequebatur. Hostia autem maxima parentare, pietatis esse adiunctum putabat. Iam tanta religio est sepulcrorum, ut extra sacra, & gentem inferri fas negent esse: idq; apud maiores nostros Torquatus in gente Popilia iudicauit. nec uero tam denicales, quæ à nece appellatæ sunt, qua refidunt mortui, quàm cæterorum cœlestium quieti dies feriae nominarentur, nisi maiores eos, qui ex hac uita migrassent, in deorum numero esse uoluissent: eas in eos dies cõferre ius, ut neque ipsius, neque publicæ feriæ sint. totaque huius iuris compositio pontificalis magnam religionem cerimoniamq; declarat. neque necesse est edisseri à nobis, quæ finis funestæ familiæ, quod genus sacrificij lare ueruecibus fiat, quemadmodum os reiectum terræ obtegatur, quæq; in porca confracta iura sint, quo tempore incipiat sepulcrum esse, & religione teneatur. at mihi quidem antiquissimum sepulturæ genus id fuisse uidetur, quo apud Xenophontem Cyrus utitur: redditur enim terræ corpus, & ita locatum, ac situm, quasi operimeto matris obducitur. eodemq; ritu in eo sepulcro, quod procul ad fontis aras, Regem nostrum Numam conditum accepimus: gentemq; Corneliam usque ad memoriam nostram hac sepultura scimus esse humatam. C. Marij sitas reliquias apud Anicnem dissipari iussit Sylla uictor, acerbior odio incitatus, quàm, si tam sapiens fuisset, quàm fuit uehemens. quod haud scio an timens suo

corpore posse accidere, primus è patritijs Cornelijs igni uoluit cremari: declarat enim Ennius de Africano,

» Hic est ille situs.

uere: nam siti dicuntur ij, qui conditi sunt: nec tamen eorum ante sepulcrum est, quàm iusta facta, & corpus incensum est. & quod nunc communiter in omnibus sepultis penitus, humati dicantur; id erat proprium tum in ijs, quos humus iniecta contegeret: eumq; morem ius pontificale confirmat. nam priusquam in eos iniecta gleba est, locus ille, ubi crematum est corpus, nihil habet religionis. iniecta gleba tumulis, & humatus est, & gleba uocatur: ac tum deniq; multa religiosa iura complectitur. itaque in eo, qui in naui necatus, deinde in mare proiectus esset, decreuit P. Mutius familiam puram quot os supra terram non extare, porcæ heredi esset. contra censet habēdas triduum ferias, & porco foemina piaculum pati: si in mari mortuus esset, eadem præter piaculum & ferias. Att. Video, quæ sint in pontificio iure. sed quæro, quidnam sit in legibus. M. Pauca sanè Tite, & uti arbitror, non ignota uobis. sed ea non tam ad religionem spectant, quàm ad ius sepulcrorum. hominem mortuum, inquit lex in duodecim tabulis, in urbe ne sepelito, ne ue urito. credo uel propter ignis periculū. quod autem addit, ne ue urito, indicat, non qui uratur sepeliri, sed qui humetur. Att. Quid, qui post duodecim in urbe sepulti sunt? M. Claros uiros credo Tite fuisse, aut eos, quibus hoc ante hanc legem uirtutis causa tributum est, ut Publicolæ, ut Tuberto, quod eorum posterius iure tenuerunt, aut eos, si qui hoc, ut C. Fabricius, uirtutis causa soluti legibus cōsecuti sunt. sed in urbe sepe-

liri

liri lex uetat . sic decretum à pontificum collegio , non
 esse ius in loco publico fieri sepulcrum . nostis extra por-
 tam Collinam ædem Honoris : & aram in eo loco fuis-
 se , memoriæ proditum est : ad eam cum lamina esset in-
 uenta , & in ea scriptum , domina honoris : ea causa fuit
 ædis huius dedicandæ . sed cum multa in eo loco sepulcra
 fuissent , exarata sunt : statuit enim collegium , locum pu-
 blicum non potuisse priuata religione obligari . Iam cæ-
 » tera in duodecim , minuendi sunt sumptus , lamentatio-
 » nesq; funeris , translata de Solonis ferè legibus : hoc .
 » plus inquit , ne facito rogum , ascia ne polito . nostis
 quæ sequuntur : discebamus enim pueri duodecim ut
 carmen necessarium : quas iam nemo discit . extenuato
 igitur sumptu tribus ricinijs , & uinculis purpureæ , &
 » decem tibicinibus , tollit etiam lamentationem . mulieres
 » genas ne radunto , ne ue lessum funeris ergò habento .
 hoc ueteres interpretes , Sex. Aelius , L. Acilius nō satis se
 intelligere dixerunt , sed suspicari uestimenti aliquod
 genus funebris : Lælius lessum quasi lugubrem eiulatio-
 nem , ut uox ipsa significat . quod eo magis iudico ue-
 rum esse , quia lex Solonis id ipsum uetat . hæc laudabi-
 lia , & locupletibus ferè cum plebe communia . quod
 quidem maxime è natura est , tolli fortunæ discrimen
 in morte . cetera item funebria , quibus luctus auge-
 » tur , duodecim sustulerunt . homini , inquit , mortuo ne
 » ossa legito , quo post funus faciat . excipit bellicam pere-
 grinamq; mortem . hæc præterea sunt in legibus de un-
 » ctura : quæ seruilis unctura tollitur , omnisq; circumpo-
 tatio . quæ & recte tolluntur , neq; tollerentur , nisi fuis-
 sent , ne sumptuosa aspersione longæ coronæ , nec acerræ

Cic. Phil. uol. II .

Z

DE LEGIBVS

prætereantur . illa iam significatio est, laudis ornamenta
ad mortuos pertinere, quod coronam uirtute paratam,
et ei, qui peperisset, et eius parenti sine fraude esse lex
impositam iubet ; credoq; quod erat factitatum, ut uni
plura fierent, lectiq; plures sternerentur, id quoq; ne fie-
ret, lege sancitum est. qua in lege cum esset, ne ue aurum
» addito, quam humane excipiat. Altera lex præcipit, alte-
ra lex uetat , ut cui auro dentes iuncti essent, astim cum
* illo sepeliretur : et ne se fraudi esto : et simul illud uide-
detote, aliud habitum esse sepeliretur ære. Dux sunt præ-
terea leges de sepulcris. quarum altera priuatorum ædifi-
cijs, altera ipsis sepulcris cauet. nã quod rogi bustum
ue nouu uetat propius sexaginta pedes adijci ædes alie-
nas inuito domino, incendium ueretur acerbum . Quod
autem forum, id est uestibulum sepulcri bustum ue usu-
capi uetat, tuetur ius sepulcrorum. hæc habemus in duo-
decim sanè secundum naturam : quæ norma legis est.
reliqua sunt in more : funus ut indicatur, si quid ludo-
* rum, domusq; funeris utatur accenso, atq; liëtoribus : ho-
noratorum uirorum laudes in concione memorantor,
easq; etiam ad cantus ad tibicinem prosequantor : cui no-
men Nenia: quo uocabulo etiã Græcos cantus lugubres
nominant. Q. Gaudeo nostra iura ad naturã accom-
modari : maiorumq; sapientia admodum delector. M.
Sed credo Quinte, ut ceteros sumptus, sic etiam sepul-
crorum modum recte requiri : quos enim ad sumptus
progressa iam ista res sit, in C. Figuli sepulcro uides . sed
credo minimam olim istius rei fuisse cupiditatem . alio-
quin multa extarent exempla maiorum. nostræ quidem
legis interpretes, quo capite iubentur sumptus, et luctum

remouere à deorum manium iure, hoc intelligunt, in pri-
 mis sepulcrorum magnificentiam esse minuendam. nec
 hæc à sapientissimis legum scriptoribus neglecta sunt.
 nam & Athenis iam ille mos à Cecrope, ut aiunt, permã-
 sit, hoc ius terra humandi: quam cum proximi fecerant,
 obductaq; terra erat, frugibus obserebatur, ut sinus &
 gremiũ quasi matris mortuo tribueretur, solum autem
 frugibus expiatum ut uiuis redderetur. sequebantur epu-
 læ, quas inibant parentes coronati: apud quas de mortui
 laude, cum ni quid ueri erat prædicatum: nam mentiri
 nefas habebatur: ad iusta coniecta erant. posteaquam,
 ut scribit Phalereus, sumptuosa fieri funera, & lamenta-
 bilia cœpissent, Solonis lege sublata sunt. quã legem eis-
 dem propè uerbis nostri uiri in decimam tabulam conie-
 cerunt. nam de tribus ricinijs, & pleraq; illa Solonis
 sunt. de lamentis uero expressa uerbis sunt. mulieres ge-
 nas ne radunto, ne ue lessum funeris ergò habento. de se-
 pulcris autem nihil est apud Solonem amplius, quàm ne
 quis ea deleat, ne ue alienum inferat: poenaq; est, si quis
 bustum (nam id puto appellari tymbon) aut monu-
 mentum, inquit, aut columnam uiolarit, deiecerit, frege-
 rit, sed post aliquanto propter has amplitudines sepul-
 crorum, quas in Ceramico uidemus, lege sanctum est, ne
 quis sepulcrum faceret operosius, quàm quod decem ho-
 mines effecerint triduo. neq; id opere tectorio exornari,
 nec, Hermas quos uocant, licebat imponi, nec de mortui
 laude nisi in publicis sepulturis, nec ab alio nisi qui pu-
 blice ad eam rem constitutus esset, dici licebat. sublata
 etiam erat celebritas uirorum & mulierum, quo lamen-
 tatio minueretur: habet enim luctum concursus homi-

DE LEGIBVS

num . quocirca Pittacus omnino accedere quenquam ue-
tat in funus aliorum . sed ait rursus idem Demetrius in-
crebuisse eam funerum , sepulcrorumq; magnificentiam ,
quæ nunc fere Romæ est . quam consuetudinem lege mi-
nuit ipse : fuit enim hic uir , ut scitis , non solum erudi-
tissimus , sed etiam ciuis Reip . maxime tuendæq; ciuitatis
peritissimus . iste igitur sumptus minuit non solum pœ-
na , sed etiam tempore : ante lucem enim iussit efferri .
sepulcris autem nouis finiuit modum : nam super ter-
ræ tumulum noluit quid statui , nisi columellam tribus
cubitis non altiore , aut mensam , aut labellum : &
huic procurationi certum magistratum præfecerat .
Hæc igitur Athenienses tui . sed uideamus Platonem , qui
iusta funerum reijcit ad interpretes religionum . quem
nos morem tenemus . de sepulcris autem dicit hæc . Ve-
tat ex agro culto , eo ue , qui coli possit , ullam partem su-
mi sepulcro ; sed quæ natura agri tantummodo efficere
possit , ut mortuorum corpora sine detrimento uiuorum
recipiat , ea potissimum ut compleatur ; quæ autem ter-
ra fruges ferre , & ut mater cibos suppeditare possit ,
eam ne quis nobis minuat ne ue uiuus , ne ue mortuus . ex-
trui autem uetat sepulcrum altius , quàm quod quin-
que diebus absoluerint , nec è lapide extari plus , nec imponi
quàm quod capiat laudem mortui incisam quatuor he-
roicis uersibus : quos longos appellat Ennius . Habemus
igitur huius quoq; auctoritatem summi uiri de sepul-
cris : à quo iterum funerum sumptus præfinitur ex cen-
sibus à minis quinque usq; ad minam . deinceps dicit ea-
dem illa de immortalitate animorum , & reliqua post
mortem tranquillitate bonorum , pœnis impiorum . Hæc

betis igitur explicatum omnem, ut arbitror, religionis locum. Q. Nos uero frater, & copiose quidem: sed perge ad cetera. M. Pergam equidem: &, quoniam libitum est uobis me ad hæc impellere, hodierno sermone conficiam spero, hoc præsertim die: uideo enim Platonem idem fecisse, omnemque orationem eius de legibus peroratum esse uno æstiuo die. sic igitur faciam, & dicam de magistratibus: id est enim profecto, quod constituta religione Remp. contineat maxime. Att. Tu uero dic, & istam rationem, quam coepisti, tene.

M. T. CICERONIS DE LEGIBVS

LIBER TERTIVS.

MARCVS.

S Equar igitur, ut institui, diuinum illum uirum: quem quadam admiratione commotus sæpius fortasse laudo, quàm necesse est. Att. Platonem uidelicet dicis. M.

Istum ipsum Attice. Att. Tu uero eum nec nimis ualde unquam, nec nimis sæpe laudaueris: nam hoc mihi etiam nostri illi, qui neminem nisi suum laudari uolunt, concedunt, ut eum arbitrato meo diligam. M. Bene Hercle faciunt: quid enim est elegatia tua dignius? cuius & uita & oratio consecuta mihi uidetur difficillimam illam societatem grauitatis cum humanitate. Att. Sanè gaudeo quod te interpellauim, quandoquidem tam præclarum mihi dedisti iudicii tui testimonium. sed perge, ut coepas. M. Laudemus igitur prius legem ipsam

DE LEGIBVS

ueris, & proprijs generis sui laudibus. Att. Sanè quidem, sicut de religionum lege fecisti. M. Videtis igitur, magistratus hanc esse uim, ut præsint, præscribatq; recta, & utilia, & coniuncta cum legibus. ut enim magistratibus leges, ita populo præsunt magistratus: uerèq; dici potest magistratum legem esse loquentem, legem autem mutū magistratum. nihil porro tam aptum est ad ius, conditionemq; naturæ: quod cum dico legem, à me dici nihil aliud intelligi uolo, quàm imperium, sine quo nec domus ulla, nec ciuitas, nec gens, nec hominum uniuersum genus stare, nec rerum natura omnis, nec ipse mundus potest: nam & hic deo paret, et huic obediunt maria terraq; et hominum uita iussis supremæ legis obtemperat. atq; ut ad ceteriora ueniam & notiora nobis: omnes antiquæ gentes Regibus quondā paruerunt. quod genus imperij primum ad homines iustissimos, et sapientissimos deferabatur: idq; in Rep. nostra maxime ualuit, quoad ei regalis potestas præfuit. deinde etiam deinceps posteris prodebatur: quod & in his etiam, qui nunc regnant, manet. quibus autem regia potestas non placuit, non ij nemini, sed non semper uni parere uoluerunt. nos autem, quoniam leges damus liberis populis; quæq; de optima Rep. sentiremus, in sex libris ante diximus; accōmodabimus hoc tempore leges ad illum, quæ probamus, ciuitatis statum. magistratibus igitur opus est: sine quorum prudentia ac diligentia esse ciuitas non potest: quorum descriptione omnis Reip. moderatio continetur. neq; solum ijs præscribendus est imperandi, sed etiam ciuib; obtemperandi modus. nam & qui bene imperat, paruerit aliquando necesse est: & qui modeste paret, uidetur,

qui aliquando imperet, dignus esse. itaq; oportet & eū,
 qui paret, sperare se aliquo tempore imperaturum; et
 illum, qui imperat, cogitare breui tempore sibi esse pa=
 rendum. nec uero solum ut obtemperent, obediāq; ma=
 gistratibus, sed etiam ut eos colant, diligantq; præscri=
 bimus, ut Charondas in suis facit legibus. noster uero
 Plato Titanum è genere statuit eos, qui, ut illi coele=
 stibus, sic hi aduersentur magistratibus. quæ cum ita
 sint, ad ipsas iam leges ueniamus, si placet. Att. Mi=
 hi uero & istud, & ordo iste rerum placet. M. Iu=
 sta imperia sunt, ijsq; ciues modeste, ac sine recusa=
 tione parento. magistratus nec obedientem, & noxium
 ciuem mulcta, uinculis, uerberibusq; coercento, ni par,
 maior ue potestas, populusq; prohibessit, ad quos pro=
 uocatio esto. cum magistratus indicassit, interrogassit ue,
 per populum mulctæ pœnæ certatio esto. militiæ ab=
 eo, qui imperabit, prouocatio ne esto. quodq; is, qui
 bellum gerat, imperassit, ius ratumq; esto. minores
 magistratus periti iuris plures in praelia sunt. mi=
 litæ quibus iussi erunt imperanto, eorumq; Tribuni
 sunt. domi pecuniam publicam custodiunt: uincu=
 la fontium seruant: capitalia uindicant: æs, argen=
 tum, aurum ue publice signant: lites contrāctas iu=
 dicant: quodcunq; senatus creuerit, agunt. suntq;
 Aediles curatores urbis, annonæ, ludorumq; solennium:
 ollisq; ad honoris amplioris gradum is primus ascensus
 esto. Censores, populi ciuitates, soboles, familias, pecu=
 niasq; censent, urbis templa, uias, aquas, ærarium, ue=
 tigalia tuent, populiq; partes in tribus distribuunt:
 exin pecunias, ciuitates, ordines partiunt: equitum, pedi-

„ tumq; prolem describunto : cœlibes esse prohibento : mo
 „ res populi regunto : probrum in senatu ne relinquunto :
 „ bini sunt : magistratum quinquennium habento : reli-
 „ qui magistratus annui sunt : eaq; potestas semper esto.
 „ iuris disceptator, qui priuata iudicet, iudicari ne iubeat,
 „ prætor esto : is iuris ciuilis custos esto : huic potestati pa-
 „ rento . quotcunq; senatus creuerit, populus ne iusserit ,
 „ tot sunt . regio imperio duo sunt : iſq; præundo, iudi-
 „ cando, consulendo, prætores, iudices, consules appellant :
 „ militiæ summum ius habento : nemini parento : salus po-
 „ puli suprema lex esto. eundem magistratum, ni interfue-
 „ rint X anni, ne quis capito. æuitatem annali lege seruan-
 „ to . ast quando duellum grauius, discordiæ ciuium, estun-
 „ to ne amplius sex menses, si senatus creuerit : idem iuris,
 „ quod duo Consules, tenunto : isq; aue sinistra dictus, po-
 „ puli magister esto . æquitatem quicunq; regat habeto pa-
 „ ri iure cum eo, quicunq; erit iuris disceptator. ast quando
 „ Consulis est, magistratusue populi, nec reliqui magi-
 „ stratusne sunt . auspicia patrum sunt : olliſq; ex se
 „ produnt, qui comitijs creare Consules rite possint. impe-
 „ ria, potestates, legationes cum senatus creuerit . populus
 „ ne iusserit, ex urbe exeunto : duella iusta iuste gerunto :
 „ socijs parcunto : se, & seruos continent, populi sui glo-
 „ riam augento : domum cum laude redeunto : rei suæ
 „ ergò ne quis legatus esto. Plebes quos pro se contra uim
 „ auxilij ergò decem creassit, Tribuni eius sunt : quodq;
 „ ij prohibessint, quodq; plebem rogassint, ratum esto : san-
 „ etiſq; sunt : neue plebem orbam Tribunis relinquunto.
 „ omnes magistratus auspiciũ, iudiciũq; habento : eq; his
 „ senatus esto : eius decreta rata sunt. ast ni potestas par,

» maior'ue prohibet, S. C. perscripta seruant. is ordo
 » uitio uacato: ceteris specimen esto. creatio magistratu=
 » um, iudicia, populi iussa, uetita, cum suffragio consci=
 » scentur, optimatibus nota, plebi libera sunt. at si quid
 » erit, quod extra magistratus coherario æsuffit, qui co=
 » hæret, populus creato, eiq; ius coercendi dato. cum po=
 » pulo, patribusq; agendi ius esto consuli, pratori, magi=
 » stro populi, equitumq; eiq; quem produnt patres con=
 » sulum rogandorum ergò: Tribunisq; quos sibi plebs ro=
 » gassit, ius esto cum patribus agendi: idem ad plebē, quod.
 » census erit, ferunt. quæ cum populo, quæ cum patri=
 » bus agentur, modica sunt. senatori, qui nec aderit, aut
 » causa, aut culpa esto. causas populi teneto. uis in po=
 » pulo abesto. par, maior'ue potestas plus ualeto. ast qui
 » turbassitur in agendo, fraus auctoris esto. intercessor
 » rei malæ salutaris ciuis esto. qui agent, auspicia seruan=
 » to: auguri publico parento: promulgata, proposita, in
 » ærario cognita, agunt: nec plus, quàm de singulis rebus
 » semel consulunt: rem populum docento: doceri à ma=
 » gistratibus priuatisq; patiuntur. priuilegia ne irrogan=
 » to: de capite ciuis, nisi per maximum comitatum: ollosq;
 » quos censes in partibus populi locassint, ne ferūto: do=
 » num ne capiunt, ne'ue danto, ne'ue petenda, ne'ue geren=
 » da, ne'ue gesta potestate. quod quis earum rerū migras=
 » sit, noxiæ pœna par esto. Censores fide legem custodiun=
 » to. priuata ad eos acta referunt: nec eo magis lege li=
 » beri sunt. Lex recitata est. discere, & tabellam iu=
 » bebo dari. Q. Quàm breui frater in conspectu posita
 » est à te omnium magistratum descriptio, sed ea penè
 » nostræ ciuitatis: & si à te paululum allatum est noui.

DE LEGIBVS

M. Rectissime Quinte animaduertis: hæc est enim, quam Scipio laudat in libris, & quam maxime probat temperationem Reip. quæ effici non potuisset, nisi tali descriptione magistratuum: nam sic habetote, magistratibus, usq; , qui præsumt, contineri Remp. & ex eorum compositione, quod cuiusque in Rep. genus sit, intelligi. quæ res cum sapientissime, moderatissimeq; constituta esset à maioribus nostris, nihil habui sanè, non modo multum, quod putarem nouandum in legibus. Att. Reddes igitur nobis, ut in religionis lege fecisti admonitu, & rogatu meo, sic de magistratibus, ut disputes, quibus de causis maxime placeat ista descriptio. M. Faciam Attice, ut uis; et locum istum totum, ut à doctissimis Græciæ quæsitum, & disputatum est, explicabo; & , ut institui, nostra iura attingam. Att. Istud maxime expecto dissendi genus. M. Atqui pleraque sunt dicta in illis libris: quod faciundum fuit, cum de optima Rep. quaereretur. sed huius loci de magistratibus sunt propria quedam, à Theophrasto primū, deinde à Dione Stoico quaesita subtilius. Att. Ain tandem, etiam à Stoicis ista tractata sunt? M. Non sanè, nisi ab eo, quem modo nominavi, & postea à magno homine, & in primis erudito, Panætio. nam ueteres uerbo tenuis, acute illi quidem, sed non ad hunc usum popularem, atque ciuilem, de Rep. differebant. ab hac familia magis ista manarunt Platone principe: post Aristoteles illustrauit omnem hunc ciuilem in disputando locum, Heraclidesq; Ponticus profectus ab eodem Platone. Theophrastus uero institutus ab Aristotele habitauit, ut scitis, in eo genere rerum: ab eodemq; Aristotele doctus Dicaearchus huic rationi stu-

dioq; non defuit . post à Theophrasto Phalereus ille De- off. 1:10-
 metrius, de quo feci supra mentionem, mirabiliter doctri Bru. 167: 35-
 nam ex umbraculis eruditorum, ocioq; non modo in so-
 lem, atque puluerem, sed in ipsum discrimen, aciemq; per-
 duxit. nam & mediocriter doctos magnos in Rep. uiros,
 & doctissimos homines non nimis in Rep. uersatos mul-
 tos commemorare possumus . qui uero utraque re excel-
 leret, ut & doctrinae studijs, & regenda ciuitate princeps
 esset, quis facile præter hunc inueniri potest ? Att. Puto
 posse, & quidem aliquem de tribus nobis . sed perge, ut off. 1:13-
 cœperas. M. Quæsitum igitur ab illis est, placeret ne u-
 num in ciuitate esse magistratum, cui reliqui parerent:
 quod exactis Regibus intelligo placuisse nostris maiori-
 bus. sed quontam regale ciuitatis genus probatum quon-
 dam, postea non tam regni, quàm Regis uitjs repudia-
 tum est, nomen tantum uidebitur Regis repudiatum, res
 manebit, si unus omnibus reliquis magistratibus impera-
 bit. quare nec Ephori Lacedamone sine causa à Theopō-
 po oppositi Regibus, nec apud nos Consulibus Tribuni .
 nam illud quidem ipsum, quod in iure positum est, habet .
 Consul, ut ei reliqui magistratus omnes pareant, excepto
 Tribuno, qui post extitit, ne id, quod fuerat, esset : hoc e-
 nim primum minuit consulare ius, quod extitit ipse, qui
 in eo non teneretur ; deinde quod attulit auxilium reli-
 quis non modo magistratibus, sed etiam priuatis, Con-
 suli non parentibus. Q. Magnum dicis malum : nam,
 ista potestate nata, grauitas optimatum cecidit, conua-
 luitq; ius multitudinis. M. Non est ita Quinte : non
 enim ius illud solum superbius populo, sed uiolentius
 uideri necesse erat : quò posteaquam modica & sapiens

temperatio accessit, conuersa lex in omnes est.

Multa defunt.

- domum cum laude redeunto. nihil enim præter laudem bonis, atque innocentibus, neque ex hostibus, neque à socijs reportandum. iam illud apertum profecto est, nihil esse turpius, quàm quenquam legari nisi Reip. causa. omitto, quemadmodum isti se gerant, atq; gesserint, qui legatione hereditates, aut syngraphas suas persequuntur. in hominibus est hoc fortasse uitium. sed quæro, quid hac res sit turpius, quàm sine procuratione senator, legatus sine mandatis, sine ullo Reip. munere? quod quidem genus legationis ego Consul, quanquam ad commodum senatus pertinere uideatur, tamen approbante senatu frequentissimo, nisi mihi leuissimus Tribunus pl. intercessisset, sustulissim: tamē minui tempus, & quod erat infinitum, annuum feci. ita turpitudine manet, diuturnitate sublata. sed iam, si placet, de prouincijs decedatur, in urbemq; redeatur. A. Nobis uero placet: sed ijs, qui in prouincijs sunt, minime placet. M. At uero Tite, si pareant his legibus, nihil his urbe, nihil domo sua dulcius, nec laboriosius, molestiusq; prouincia. Sed sequitur lex, quæ sancit eam Tribunorum pl. potestatem, quæ in Rep. no-

stra : de qua differi nihil necesse est. Q. At mehercule ego frater quero, de ista potestate quid sentias: nam mihi quidem pestifera uidetur, quippe quæ in seditione, & ad seditionem nata sit: cuius primum ortum, si recordari uolumus, inter arma ciuium & occupatis, & obsessis urbis locis procreatum uidemus. deinde cum esset cito legatus tanquam ex XII tabulis, insignis ad deformitatem puer breui tēpore nescio quo pacto creatus, multoq; tetrior, & fœdior natus est. quem enim ille non edidit, qui primum, ut impio dignum fuit, patribus omnem honorem eripuit, omnia infima summis paria fecit, turbauit, miscuit; cum afflixisset principum grauitatem, nunquam tamen conquieuit? atque ut Cn. Flaminiū, atque ea, quæ prisca sunt, relinquam: quid iuris bonis uiris T. Gracchi Tribunatus reliquit? & si quinquennio ante D. Brutum, & P. Scipionem Consules, quos, & quantos uiros, homo omnium infimus, & sordidissimus Tribunus pl. C. Curiatius in uincula coniecit: quod * ante factum non erat. C. uero Gracchus ruinis, & emissicijs, quas ipse se proiecisse in forum dixit, quibus digladiarentur inter se ciues, nonne omnem Reip. statum permutauit? quid iam de Saturnini supplicio, reliquisq; dicam? quos ne depellere quidem à se sine ferro potuit Resp. cur autem aut uetera, aut aliena proferamus potius, quam & nostra, & recentia? quis unquam tam audax, tam inimicus nobis fuisse, ut cogitaret unquam de statu nostro labefactando, nisi mucronem aliquem tribunitium exacuisset in nos? quem cum homines scelerati, ac perdit non modo ulla in domo, sed nulla in gente reperirent, gentes sibi in tenebris Reip.

* perturbandas putauerunt. quod nobis quidem egregium,
 & ad immortalitatem memoriæ gloriosum, neminem in
 nos mercede ulla potuisse reperiri, nisi cui nec esse quidē
 licuisset Tribuno. sed ille quas strages edidit? eas uideli-
 cet, quas sine ratione, ac sine ulla spe bona furor edere
 potuit impuræ beluæ multorum inflammatus furoribus.
 quamobrem in ista quidem re uehementer Syllam pro-
 bo, qui Tribunis pl. sua lege iniuriæ faciendæ potesta-
 tem ademerit, auxilium ferendi reliquerit: Pompeiumq;
 nostrum ceteris rebus omnibus, semper amplissimis, sum-
 misq; effero laudibus: de tribunitia potestate taceo: nec
 enim reprehendere libet, nec laudare possum. M. Vitia
 quidem Tribunatus præclare Quinte perspicis. sed est
 iniqua in omni re accusanda prætermisiss bonis malo-
 rum enumeratio, uitiorumq; selectio. nam isto quidem
 modo uel Consulatus uituperabilis est, si Consulum, quos
 enumerare nolo, peccata collegeris. ego enim fateor in
 ipsa ista potestate inesse quiddam mali. sed bonum, quod
 est quæsitum in ea, sine isto malo non haberemus. nimia
 potestas est Tribunorum pl. quis negat? sed uis populi
 multo sæuior, multoq; uehementior: quæ ducem quòd
 habet, interdum lenior est, quàm si nullum haberet:
 dux enim suo periculo progredi cogitat, populi impe-
 tus perituli rationem sui non habet. at aliquando in-
 cenditur. & quidem sæpe sedatur: quod enim est tam
 desperatum collegium, in quo nemo è decem sana men-
 te sit? quin per ipsum Ti. Gracchum non solum uetitus,
 sed etiam sublatus intercessor fuerat. quid enim illum
 aliud perculit, nisi quòd potestatem intercedendi colle-
 gæ abrogauit? sed tu sapientia maiore nihilo uide. con=

cessa plebi à patribus ista potestate arma ceciderunt:
restituta seditio est: inuentum est temperamentum, quo
tenuiores cum principibus aequari se putarint: in quo
uno fuit ciuitatis salus. at duo Gracchi fuerunt. &
præter eos quamuis enumeres multos licet, cum denique
crearentur: nullos in omni memoria reperies pernicio-
sos Tribunos, leues, & non bonos fortasse plures.
inuidia quidem summus ordo caret: plebs de suo iure
periculosas contentiones nullas facit. quamobrem
aut exigendi Reges non fuerunt, aut plebi re, non
uerbo danda libertas: quæ tamen sic data est, ut mul-
tis præclarissimis addiceretur, ut auctoritati princi-
pum cederet. Nostra autem causa, quæ optime & dul-
cissime frater incidit in tribunitiam potestatem, nihil
habuit contentionis cum Tribunatu. non enim plebs
incitata nostris rebus inuidit: sed uincula soluta
sunt, & seruitia incitata, adiuncto terrore etiam
militari. neque nobis cum illa tum peste certamen
fuit, sed cum grauissimo Reip. tempore: cui si non
cessissem, non diuturnum beneficii mei patria fructum
tulisset. atque hoc rei exitus indicauit. quis enim non
modo liber, sed etiam seruus libertate dignus fuit,
cui nostra salus chara non esset? quod si is casus fuisset
rerum, quas pro salute Reip. gessimus, ut non omnibus
gratus esset, & si in nos multitudinis uis fuisset
inflammata inuidia pepulisset tribunitia: quis in
me populum, sicut Gracchus in Lenatem, Saturninus
in Metellum, incitasset? ferremus ò Quinte frater:
consolarenturq; nos non tam philosophi qui Athenis
fuerunt, qui hoc facere debent, quam clarissimi

DE LEGIBVS

uiri, qui illa urbe pulsi carere ingrata ciuitate, quàm manere in improba maluerunt. Pompeium uero quòd una ista in re non ita ualde probas, uix satis mihi illud uideris attendere, non solum ei, quid esset optimum, uidentum fuisse, sed etiam quid necessarium: sensit enim deberi non posse huic ciuitati illam potestatem: quippe quam tantopere populus noster ignotam expetisset, qui posset carere cognita? sapientis autem ciuis fuit, causam nec perniciosam, & ita popularem, ut non posset obsisti, perniciose populari ciui non relinquere. Scis solere frater in huiusmodi sermone, ut transiri aliò possit, admodum dici. Q. Prorsus ita est: haud equidem assentior: tu tamen ad reliqua pergas uelim. M. Perseueras tu quidem, & in tua uetere sententia permanes. Q. Non mehercule. Att. Ego sanè à Quinto nostro dissentio. sed ea, quæ restant, audiamus. M. Deinceps igitur omnibus magistratibus auspicia, & iudicia dantur: iudicia, ut esset populi potestas, ad quam prouocaretur: auspicia, ut multos inuitiles comitatus probabiles impedirent moræ: sæpe enim populi impetum iniustum, auspicijs dij immortales represserunt: ex ijs autem, qui magistratum ceperunt, quod senatus consulto efficitur, popularem sanè neminem in summum locum nisi per populum uenire sublata cooptatione censoria. sed præsto est huius uitij temperatio, quòd senatus lege nostra confirmatur auctoritas. sequitur enim, eius decreta rata sunt. nam ita se res habet, ut, si senatus dominus sit publici consilij, quodq; is creuerit, defendant omnes, & si ordines reliqui principis ordinis cōsilio Rēp. gubernari uelint, possit ex temperatione iuris, cum potestas

testas in populo, auctoritas in senatu sit, teneri ille moderatus, et concors ciuitatis status, praesertim si proximæ legi parebitur. nam proximum est. is ordo uitio careto, ceteris specimen esto. Q. Præclara uero frater ista lex: sed & altera, ut & uitio careat ordo, & ut censorem quaerat interpretem. Att. Ille uero, etsi tuus totus est ordo, gratissimamq; memoriam retinet Consulatus tui; pace tua dixerim, non modo censores, sed etiam iudices omnes potest defatigare. M. Omitte ista Attice: non enim de hoc senatu, nec his de hominibus, qui nunc sunt, sed de futuris, si qui forte his legibus parere uoluerint, hæc habetur oratio. nam cum omni uitio carere lex iubeat, ne ueniet quidem in eum ordinem quisquam uitij particeps. id autem difficile factu est, nisi educatione quadam, & disciplina: de qua dicemus aliquid fortasse, si quid fuerit loci, aut temporis. Att. Locus certe non deerit, quoniam tenes ordinem legum: tempus uero largitur longitudo diei. ego autem, etiam si præterieris, repetam à te istum de educatione, & de disciplina locum.

M. Tu uero & istum Attice, & si quem alium. Ceteris.

* specimen esto: quod sic tenemus omnia. ut enim cupiditatibus principum, & uitij infici solet tota ciuitas: sic emendari & corrigi continentia. uir magnus, & nobis omnibus amicus, L. Lucullus ferebatur quam commo-
dissime respondisse, cum esset obiecta magnificentia uillæ Tusculanæ, duos se habere uicinos, superiorem equitem R. inferiorem libertinum: quorum cum essent magnificæ uillæ, concedi sibi oportere, quod ijs, qui tenuioris ordinis essent, liceret. non ne uides Luculle à te id ipsum natum, ut illi cuperent? quibus id, si tu non faceres, non

off. 28:6-

Cic. Phil. vol. II.

A

DE LEGIBVS

liceret . quis enim ferret istos, cum uideres eorum uillas
signis, & tabulis refertas partim publicis, partim etiam
sacris, & religiosis ? quis non frangeret eorum libidines,
nisi illi ipsi, qui eas frangere deberent, cupiditatis eius=
dem tenerentur? nec enim tantum mali est peccare prin=
cipes (quanquā est hoc magnum per se ipsum malum)
quantum illud, quod permulti imitatores principum exi=
stunt. nam licet uidere, si uelis replicare memoriam tem=
porum , qualescunq; summi ciuitatis uiri fuerunt , ta=
lem ciuitatem fuisse : quaecunq; mutatio morum in prin=
cipibus extiterat , eandem in populo secuturam . idq;
haud paulo est uerius , quā quod Platoni nostro pla=
cet, qui musicorum cantibus ait mutatis, mutari ciuita=
tum status . ego autem, nobilium uita, uictuq; mutato,
mores mutari ciuitatum puto . quo perniciosius de Rep.
merentur uiciosi principes, quod non solum uitia conci=
piunt ipsi, sed ea infundunt in ciuitatem; neq; solum ob=
sunt, quod illi ipsi corrumpuntur, sed etiā quod corrup=
punt, plusq; exemplo, quā peccato nocent . atq; hāc lex
dilatata in ordinem cunctum coangustari etiam potest : .
pauci enim, atq; admodum pauci, honore & gloria am=
plificati , uel corrumpere mores ciuitatis , uel corrigere
possunt . sed hāc & nunc satis, & in alijs libris tracta=
ta sunt diligentius . quare ad reliqua ueniamus. Proxi=
mus autem est de suffragijs : quæ iubeo nota esse opti=
matibus, populo libera. Att. Ita mehercule attendi, nec
satis intellexi, quid sibi lex, aut quid uerba ista uellent.
M. Dicam Attice, & uersabor in re difficili, ac multum
et saepe quæsitā ; suffragia in magistratu mandando, aut
de reo iudicando quin in lege, aut rogatione clam, an pa

lam ferre, melius esset. Q. An etiam id dubium est? uereor, ne à te rursus dissentiam. M. Non facies Quinte: nam ego in ista sum sententia, qua te fuisse semper scio, nihil ut fuerit in suffragijs uoce melius. sed, obtineri an possit, uidendum est. Q. bona tua uenia dixerim, ista sententia maxime & fallit imperitos, & obest sapissime Reip. cum aliquid uerum, & rectum esse dicitur, sed obtineri, id est obsisti posse populo, negatur. primum enim obsistitur, cum agitur seuerè: deinde ui opprimi in bona causa, est melius, quàm male cedere. qui autem non sentit auctoritatem omnem optimatum tabellariam legem abstulisse? quam populus liber nunquam desiderauit, idem oppressus dominatu, ac potentia principum flagitauit. itaq; grauiora iudicia de potentissimis hominibus extant uocis, quàm tabellæ. quamobrem suffragandi nimia libido in non bonis causis eripienda fuit potentibus, non latebra danda populo, in qua, bonis ignorantibus quid quisq; sentiat, tabella uitiiosum occultaret suffragium. itaq; isti rationi neq; lator quisquam est inuentus, neq; auctor unquam bonus. sunt enim quatuor leges tabellariæ: quarum prima de magistratibus mandandis: ea est Gabinia, lata ab homine ignoto, & sordido. secuta biennio post Cassia est de populi iudicio: ea à nobili homine lata est L. Cassio, sed, pace familia dixerim, dissidente à bonis, atque omnes rumusculos populari ratione aucupante. Carbonis est tertia de iubendis legibus, ac uetandis, seditiosi atq; improbi ciuis: cui ne reditus quidem ad bonos salutem à bonis potuit auferre. uno in genere relinqui uidebatur uocis suffragiū, quod ipse Cassius exceperat, perduellio-

A ij

Brut. 173.

nis . dedit huic quoque iudicio Celijs tabellam , doluitq;
 quoad uixit . sed ut opprimeret Celijs populum , nocuit
 & Reip. et auus quidem noster singulari uirtute in hoc
 municipio , quoad uixit , restitit M. Gratidio , cuius in ma-
 trimonio sororem auiam nostram habebat , ferēti legem
 tabellariam : excitabat enim fletus in simpulo , ut dicitur ,
 Gratidius , quos post filius eius in Aegæo excitauit mari .
 * ac nostro quidem , qui cum res esset ad se delata , Scaurus
 Consul , utinam , inquit , M. Cicero isto animo , atq; uir-
 tute in summa Rep. nobiscum uersari , quā in muni-
 cipali maluisses . Quamobrem , quoniam non recogno-
 scimus nunc leges populi R. sed aut repetimus ereptas ,
 aut nouas scribimus , non quid ab hoc populo obtineri
 possit , sed quid optimum sit , tibi dicendum puto . nam
 Cassiæ legis culpam Scipio tuus sustinet , quo auctore
 lata esse dicitur . tu , si tabellariam tuleris , ipse præsta-
 bis : nec enim mihi placet , nec Attico nostro , quantum
 è uultu eius intelligo . Att. Mihi uero nihil unquam po-
 pulare placuit : eamq; optimam Remp. esse duco , quam
 hic Consul constituerat , quæ sit in potestate optimorum .
 M. Vos demum , ut uideo , legem antiquassis sine ta-
 bella . sed ego , etsi satis dixit pro se in illis libris Sci-
 pio , tamen libertatem istam largior populo , ut & au-
 thoritate ualeant , & utantur bonis . sic enim à me lex
 „ est recitata de suffragijs . optimatibus nota , plebi libe-
 „ ra sunt . quæ lex hanc sententiam continet , ut omnes
 „ leges tollat , quæ postea latæ sunt , quæ tegunt omni ra-
 „ tione suffragium , ne quis inspiciat tabellam , ne roget ,
 „ ne appellet . pontes etiam lex Maria fecit angustos . quæ
 „ si opposita sunt ambitiosis , ut sunt ferè , non repre-

hendo. sin ualuerint tamen leges, ut ne sint ambitus : ha-
beat sanè populus tabellam, quasi uindicem libertatis,
dummodo hac optimo cuiq; , & grauiſſimo ciui oſten-
datur, ultroq; offeratur, uti ſit ipſa libertas, in qua po-
pulo poteſtas honeſte bonis gratificandi datur. coq; nunc
fit illud, quod à te modo Quinte dictum eſt, ut minus
multos tabella condemnet, quàm ſolebat uox, quia popu-
lo licere ſatis eſt. hoc retento, reliqua uoluntas auctori-
tati, aut gratiæ traditur. itaq; , ut omittam largitione
corrupta ſuffragia : non uides, ſi quando ambitus ſi-
leat, quæri in ſuffragijs, quid optimi uiri ſentiant?
quamobrem lege noſtra libertatis ſpecies datur, bono-
rum auctoritas retinetur, contentiõis cauſa tollitur.

- » Deinde ſequitur, quibus ius ſit cum populo agendi, aut
- » cum ſenatu. grauis, & ut arbitror, præclara lex. quæ
- » cum patribus agentur, modica ſunto : id eſt modèſta,
atq; ſedata : auctor enim moderatur effingit non mo-
do mentem, ac uoluntates, ſed penè uultus eorum, apud
- * quos agit. quod ſi in ſenatu non difficile eſt : eſt enim ip-
ſe ſenator is, cuius non ad auctorem referatur animus,
ſed qui per ſe ipſe ſpectari uelit. huic iuſſa tria ſunt :
ut adſit ; nam grauitatem res habet, cum frequens ordo
eſt : ut loco dicat, id eſt rogatus : ut modo ; ne ſit inſini-
tus : nam breuitas non modo ſenatoris, ſed etiam ora-
toris magna laus eſt in ſententia. nec eſt unquam longa
oratione utendum, niſi aut ſpectante ſenatu, quod ſit am-
- * bitione ſapiffime, nullo magiſtratu adiuuante, tolli diem
utile eſt ; aut cum tanta cauſa eſt, ut opus ſit oratoris co-
pia uel ad hortandum, uel ad docendum. quorum gene-
rum in utroq; magnus noſter Cato eſt. Quodq; addit,

A iij

DE LEGIBVS

- » causas populi teneto, est senatori necessariū nosse Remp. idq; late patet, quid habeat militum, quid ualeat ærario, quos socios Resp. habeat, quos amicos, quos stipendiarios, qua quisq; sit lege, conditione, fœdere: tenere consuetudinem decernendi, nosse exempla maiorum. uidetis iam, genus hoc omne scientiæ diligentiae memoriam esse, sine quo paratus esse senator nullo pacto potest. Deinceps sunt cum populo actiones: in quibus primum & maximum, uis abesto. nihil est enim exitiosius ciuitatibus, nihil tam contrarium iuri, & legibus, nihil minus ciuile, & humanum, quam, composita, & constituta Rep. quicquam agi per uim. parere iubet intercessori: quo nihil præstantius: impediri enim bonā rem melius, quam concedi malæ. Quod uero actoris iubeo abesse fraudē, id totum dixi ex Crassi sapientissimi hominis sententia: quam senatus est secutus, cum decreuisset, C. Claudio Consule designato Carbonis seditionem referente, eo inuito, qui cum populo ageret, seditionem non posse fieri, quippe cui liceat consilium, simul atq; intercessum, turbariq; cœptum sit, dimittere. quod qui permouet cum agi nihil potest, uim quærit. cuius impunitatem amittit hac lege.
- » sequitur illud. intercessor rei malæ salutaris ciuis esto. quis non studiosè Reip. subuenerit, hac tam præclara legis uoce laudatus? Sunt deinde posita deinceps, quæ habemus etiam in publicis institutis, ac legibus: auspicia seruanto: auguri parento. est autem boni auguris meminisse, maximis Reip. temporibus præsto esse debere, loquūq; optimo maximo se consiliarium, atq; administrum datum, ut sibi eos, quos in auspicio esse iusserit, cœliq; partes sibi definitas esse traditas, è quibus sæpe opem referre

possit. deinde de promulgatione, de singulis rebus agen-
dis, de priuatis, magistratibusue audiendis. tum leges
præclarissimæ de XII. tabulis translatae duæ: quarum
altera priuilegia tollit, altera de capite ciuis rogari, nisi
maximo comitatu, uetat, nō dum initis seditiosis Tribunis
 * plebis Negocialis quidem admirandū tantum maiores in
posterum prouidisse: in priuatos homines leges ferri no-
luerunt: id est enim priuilegiū: quo quid est iniustius?
cum legis hæc uis sit, scitum est iussum in omnes ferri, de
 * singulis nisi centuriatis comitijs noluerunt: descriptus
enim populus censu, ordinibus, ætatibus, plus adhibet ad
suffragiū auxiliij, q̄ fuisse in tribus conuocatus. quo uerius
in nostra causa uir magni ingenij, summaq; prudentia
L. Cotta dicebat, nihil omnino actum esse de nobis: præ-
ter enim q̄ quod comitia illa essent armis gesta seruilibus,
præterea neq; tributa capitis, neq; comitia rata esse pos-
sent, neq; ulla priuilegia: quo circa nihil nobis opus esse
lege, de quibus nihil omnino actū esset legibus. sed uisum
est & nobis, & clarissimis uiris melius, de quo serui, et la-
trones sciuisse se aliquid dicerent, de hoc eodem cunctam
Italiam, quid sentiret, ostendere. Sequitur de capitis pecu-
nijs, de ambitu legis. quæ cum magis iudicijs, q̄ uerbis san-
 cienda sint: adiungitur, noxiæ pœna par esto, ut in suo
uitio quisq; plectatur, uis capite, auaritia multa, honoris
cupiditas ignominia sanciat. Extremæ leges sunt nobis
non usitatae, Reip. necessariae. legum custodiā nullam ha-
bemus: itaq; hæc leges sunt, quas apparitores nostri uolūt:
à librarijs petimus: publicis literis cōsignatā memoriā
publicam nullam habemus. Græci hoc diligentius: apud
quos νομοφύλακες creantur: nec hi solum literas (nam id

A iiij

quidem etiam apud maiores nostros erat) sed etiam facta hominum obseruabant, ad legesq; reuocabant. Hæc detur cura censoribus: quando quidem eos in Rep. semper uolumus esse: apud eosdem, qui magistratu abierint, edant, & exponant quid in magistratu gesserint: deq; ijs Censores præiudicent. hoc in Gracia fit publice cõstitutis accusatoribus. qui quidem graues esse non possunt, nisi sint uoluntarij. quocirca melius est rationes referri, causamq; exponi Censoribus, integram tamen legem accusatori, iudicioq; seruari. Sed satis iam disputatum est de magistratibus, nisi forte quid desideratis. Att. Quid? si nos tacemus, locus tamen ipse nõ admonet, quid tibi sit deinde dicendum? M. Mihi ne? de iudijs arbitror Pomponi: id est enim iunctum magistratibus. Att. Quid? de iure populi R. quemadmodum instituiisti, dicendum nihil putas? M. Quid tandem hoc loco est, quod requiras? Att. Ego ne? quod ignorari ab ijs, qui in Rep. uersantur, turpissimum puto. nam, ut modo à te dictum est, leges à librarijs lego: sic animaduerto, quosq; in magistratibus ignoratione iuris sui tantum sapere, quantum apperitores, uelint. quamobrem, si de sacrorum alienatione dicendum putasti, cum de religione leges proposueras; faciendum tibi est, ut, magistratibus lege constitutis, de potestate, tum de iure disputes. M. Faciam breuiter, si cõse qui potuero: nã pluribus uerbis scripsit ad patrem suum M. Iunius sodalis, perite meo quidem iudicio, & diligenter. at de iure naturæ cogitari per nos, et quæ dicere debemus de iure populi R. quæ relieta sunt, & tradita. Att. Sic profecto cẽseo: et id ipsum, quod dicis, expecto. Multa desunt.

M. TVLLII CICERONIS

DE VNIVERSITATE

LIBER.

195: 23- de Nido
Ficino ut ibi
notam

M

Uita sunt à nobis & in Academicis
conscripta contra physicos, & saepe cū
P. Nigidio, Carneadeo more & modo
disputata: fuit enim uir ille cum cate-
ris artibus, quæ quidem dignæ libero
essent, ornatus omnibus, tum acer inuestigator, & dili-
gens earum rerum, quæ à natura inuolutæ uidentur. de-
nique sic iudico, post illos nobiles Pythagoreos, quorum di-
sciplina extincta est quodam modo, cum aliquot secula
in Italia, Siciliaq; uiguisset, hunc extitisse, qui illam reno-
uaret. qui cum me in Ciliciam proficiscentem, Ephesi ex-
pectauisset, Romam ex legatione ipse decedens, uenissetq;
eodem Mytilenis mei salutandi, & uisendi causa Cratip-
pus Peripateticorum omnium, quos quidem ego audire-
rim, meo iudicio facile princeps: perlibenter & Nigidium
uidi, et Cratippum cognoui. ac primum quidem tempus
salutationibus, reliquum percunetatione consumpsimus.

Desunt multa.

DE VNIVERSITATE

ex Timoe
Platanis.

in Basilic

impisso, græ

co qd pag

476. in fine

in latins at

704. in fin.

de. Orig. de

nip. n. 7. 3.

gr. 1.

lat. in græco

77. 5. lat.

os. 4.

in 477.

o. in fin.

os. 11. uerit

adi

quid est, quod semper sit, neque ullum habet ortum, & quod gignatur, nec unquam sit. quorum alterum intelligentia, & ratione comprehenditur, quod unum semper, atque idem est: alterum, quod affert opinionem per sensus, rationis expers, quod totum opinabile est, id gignitur, & interit, nec unquam esse uere potest. omne autem, quod gignitur, ex aliqua causa gigni necesse est: nullius enim rei causa remota, reperiri origo potest. quocirca si is, qui aliquod munus efficere molitur, eam speciem, quæ semper est eadem, intuebitur, atque eam sibi proponet exemplar, præclarum opus efficiat necesse est. sin autem illam, quæ gignitur: nunquam illam, quam expetet, pulchritudinem consequetur. omne igitur cælum, siue mundus, siue quouis alio uocabulo gaudet, hoc à nobis nuncupatus sit. de quo id primum consideremus, quod principio est in omni questione considerandum, semper ne fuerit nullo generatus ortu, an ortus sit, an ab aliquo temporis principatu ortus est, quandoquidem cer nitur, & tangitur, & est undique corporatus. omnia autem talia sensum mouet: sensusq; mouentia quæ sunt, eadem in opinatione confidunt: quæ ortum habere, gigni q; diximus, nihil autem gigni posse sine causis. atque illum quidem quasi parentem huius uniuersitatis inuenire difficile: & cum iam inueneris, indicare in uulgus nefas. rursus igitur uidendum, ille fabricator tanti operis utrum sit imitatus exemplar, id ne quod semper unum et idem, & sui simile, an id quod generatum ortumq; dicimus. Atqui si pulcher est hic mundus, si probus eius artifex: profecto speciem æternitatis imitari maluit. sin secus, quod ne dictu quidem fas est: generatum exem-

ad. 160. 6.

an illa. 1. 1. 1.

plum est pro aeterno secutus . non igitur dubium , quin aeternitatem maluerit exequi , quandoquidem neque mundo quicquam pulchrius , neque eius aedificatore praestantius . si ergo generatus , ad id est effectus , quod ratione sapientiaq; comprehenditur , atque immutabili aeternitate continetur . ex quo efficitur , ut sit necesse hunc , quem cernimus , mundum , simulacrum aeternum esse alicuius aeterni . difficillimum autem est in omni conquisitione rationis exordium . de ijs igitur , quae diximus , haec sit prima distinctio . in omni oratione cum ijs rebus , de quibus explicandum uidetur , esse cognitio . itaque cum de re stabili & immutabili disputatur , oratio talis sit , qualis sit illa , quae neque redargui , neque conuinci potest . cum autem ingressa est imitata , et effecta simulacra , bene agi putat , si similitudinem ueri consequatur . quantum enim ad id , quod ortum est , aeternitas ualet : tantum ad fidem ueritas . quocirca si forte de deorum natura , ortuq; mundi differentes , minus id , quod habemus animo , consequimur , ut tota dilucide , & planè oratio exornata sibi constet , & ex omni parte secum ipsa consentiat : haud sanè erit mirum : contentiq; esse debebitis , si probabilia dicentur : æquum est enim meminisse , & me , qui differam , hominem esse , & uos , qui iudicatis : ut , si probabilia dicentur , nil ultra requiratis . Quæramus igitur causam , quae cum impulerit , qui hæc machinatus sit , ut originem rerum , & motionem nouam quæreret . probitate uidelicet præstabat : probus autem inuidet nemini : itaque omnia sui similia generauit . hæc nimirum gignendi mundi causa iussissima . nam cum constituisset deus bonis omnibus explere mundum , mali nihil admiscere , quoad natura patere-

Stenck in
Cosmop. 55
32-
Plato in 3
477. 29-

DE VNIVERSITATE

tur: quicquid erat quod in cernendi sensum caderet, id sibi assumpsit, non tranquillum & quietum, sed immoderate agitatum, & fluctuans: idq; ex inordinato in ordinem adduxit: hoc enim iudicabat esse præstantius. fas autem nec est, nec unquam fuit, quicquam nisi pulcherrimum facere eum, qui esset optimus. cum rationem igitur habuisset, reperiēbat nihil esse eorum, quæ natura cernerentur; non intelligens, intelligente, in toto genere præstantius. quocirca intelligentiam in animo, animū conclusit in corpore. sic ratus est opus illud effectum esse pulcherrimum. quam ob causam non est cunctandum profiteri, si modo inuestigari aliquid coniectura potest, hunc mundum animal esse, idq; intelligens, & diuina providentia constitutum. hoc posito, quod sequitur uidendum est, cuiusnam animantium deus in fingendo mundo similitudinem secutus sit. nullius profecto, eorum quidem, quæ sunt nobis nota animantia: sunt enim omnia in quædam genera partita, aut inchoata, nulla ex parte perfectæ: imperfecto autem nec absoluto simile, pulchrū esse nihil potest. cuius ergo omne animal quasi particula quædam est, siue in singulis, siue in diuerso genere cernatur, eius similem mundum esse dicamus. omnes igitur, qui animo cernuntur, & ratione intelliguntur animantes, complexu rationis & intelligentiæ, sicut homines, hoc mundo, & pecudes, & omnia quæ sub aspectum cadūt, comprehenduntur: quod enim pulcherrimum in rerum natura intelligi potest, & quod ex omni parte absolutissimum est; cum deus similem mundum efficere uellet, animal unum, aspectabile, in quo omnia animalia continerentur, effecit. recte ne igitur unum mundum dixerim

mus, an sint plures, an innumerabiles, dictu uerius et melius. unus profecto, siquidem factus est ad exemplum: quod enim omnes animantes eos, qui ratione intelliguntur, complectitur, id non potest esse cum altero. rursus enim alius animans, qui eum contineat, sit necesse est, cuius partes sint animantes superiores, cælumq; hoc simul lacrum illius ultimi sit, non proximi. quorum ne quid accideret, atque ut hic mundus esset animanti absoluto simillimus, hoc ipso, quod solus atque unus esset, iccirco singularem deus hunc mundum, atque unigenam procreauit. Corporeum autem & aspectabile, itemq; tractabile omne necesse est esse, quod natum est. nihil porro igni uacuum uideri potest: nec uero tangi, quod careat solido: solidum autem nihil, quod terræ sit expers. quamobrem mundum efficere moliens deus, terram primum, ignemq; iungebat. omnia autem duo ad coherendum tertium aliquid requirunt, & quasi nodum, uinculumq; desiderant. sed uinculorum id est aptissimum atque pulcherrimum, quod ex se, atq; de his, quæ astringit, quammaxime unum efficit. id optime assequitur quæ græce ἀναλογία, latine (audendum est enim, quoniam hæc primum à nobis nouatur) comparatio, proportio'ue dici potest. quando enim trium uel numerorum, uel figurarum, uel quorumcunque generum contingit, ut quod medium sit, uti primum proportionem, ita id postremo comparetur, uicissimq; ut extremum cum medio, sic medium cum primo conferatur: id, quod medium est, tum primum fit, tum postremum; postrema uero & prima media fiunt. ita necessitas cogit, ut eadē sint ea quæ deiuncta fuerunt. eadem autē cum facta sint, efficitur, ut omnia sint unū.

DE VNIVERSITATE

quod si uniuersitatis corpus planum & æquabile explicaretur, neque in eo quicquam esset requisitum: unum interiectum medium, & se ipsum, & ea, quibus esset interpositum, colligaret. sed cum soliditas mundo quæreretur, solida autem omnia uno medio nunquam, duobus semper copulentur, ita contingit ut inter ignem, & terram aquam deus, animamq; poneret, eaq; inter se compareret, & proportionem coniungeret, ut, quemadmodum ignis animæ, sic anima aquæ, quodq; anima aquæ, id aqua terræ proportionem redderet. qua ex coniunctione cælum ita aptum est, ut sub aspectum, & tactum cadat. itaque & ob eam causam, & ab ijs rebus numero quatuor mundi est corpus effectum, ea constructum proportionem, qua dixi: ex quo ipse se concordiam quadam amicitia, & charitate complectitur; atque ita apte coheret, ut dissolui nullo modo queat, nisi ab eodem à quo est colligatus. earum autem quatuor rerum, quas supra dixi, sic in omni mundo omnes partes collocatae sunt, ut nulla pars huiusce generis excederet extra, atque in hoc uniuerso inessent genera illa uniuersa. id ob eas causas, primum ut mundus animans possit ex perfectis partibus esse perfectus, deinde ut unus esset, nulla parte, unde alter gigneretur, relicta, postremo ne quis morbus eum possit, aut senectus affligere: omnis enim coagmentatio corporis uel calore, uel frigore, uel aliqua impulsione uehementi labefactatur, & frangitur, & ad morbos senectutemq; compellitur. hanc igitur habuit rationem effector mundi, molitorq; deus, ut unum opus totum, atque perfectum ex omnibus totis, atque perfectis absolueretur, quod omni morbo senio'ue careret. for-

*prima mundi
otida.*

3 - *Θραυροειδής*. Plato in *ἑκτῷ ΑΤΘ.* 22 - in lat. 706
40 - *Aristo. lib. 2. de celo. c. 4. in ἑκτῷ ΑΤΘ. 3 -*

LIBER. III 198

mam autem & maxime sibi cognatam, & decoram
dedit. à quo enim animante omnes reliquos cōtineri uel=
let animantes, hunc ea forma figurauit, qua una omnes
reliquæ formæ concluduntur: & globosus est fabrica=
tus: quod *σφαῖροειδής* Græci uocant: cuius omnis ex=
tremitas paribus à medio radijs attingitur: idq; ita tor=
nauit, ut nihil effici possit rotundius, nihil ut asperitatis
haberet, nihil offensionis, nihil inclusum angulis, nihil an=
fractibus, nihil eminens, nihil lacunosum, omnesq; partes
simillimæ omnium, quoad eius præstabat iudicio dissimi=
litudini similitudo. Omni autem totam figuram mundi
leuitate circundedit: nec enim oculis egebat, quia nihil
extra, quod cerni posset, relictum erat; nec auribus, quia
ne quod audiretur quidem: neque erant anima circun=
fusa extrema mundi, ut respirationem requireret: nec
uero desiderabat aut alimenta corporis, aut detractionē
confecti, & consumpti cibi: neque enim ulla decessio fie=
ri poterat, neque accessio. neque uero erat unde: ita se
ipse consumptione & senio alebat sui, cum ipse per se, &
à se & pateretur, & faceret omnia. sic enim ratus est.
ille, qui ista iunxit, & condidit, ipsum se contentum
esse mundum, neque egere altero. itaque nec ei manus
affixit, quia nec capiendum quicquam erat, nec repellen=
dum: nec pedes, nec alia membra, quibus ingressus corpo=
re sustineret: motum enim dedit coelo eum, qui figuræ
eius sit aptissimus, qui unus ex septem motibus mentem
atque intelligentiam cohiberet maxime. itaque una con=
uersione, atque eadem ipse circum se torquetur, et uerti=
tur. sex autem reliquos motus ab eo separauit: itaque
eum ab omni erratione liberauit. ad hanc igitur cōuersio=

35.20-

DE VNIVERSITATE

nem, quæ pedibus & gradu non egeret, ingrediendi membra non dedit. hæc deus is, qui erat, de aliquando deo futuro cogitans, leuem eum effecit, & undique æquabilem, & à medio ad summum parem, & perfectum, atque absolutum ex absolutis, atque perfectis. animum autem ut in eius medio collocauit, ita per totum tetendit: deinde eum circundedit corpore, & uestiuit extrinsecus: cæloq; soliuago, & uolubili, & in orbem incitato complexus est, quod secum ipsum propter uirtutem facile esse posset, nec desideraret alterum satis sibi ipse notus, & familiaris. sic deus ille æternus hunc perfectè beatum deum procreauit. sed animum haud ita, ut modo locuti sumus, tum denique cum corpus ei effecisset, inchoauit: neque enim esset rectum minori parere maiorem. sed nos multa inconsiderate ac temere dicimus. deus autem & ortu, et uirtute antiquiorem genuit animū, eumq; ut dominum atque imperantem obedienti præfecit corpori: idq; molitus tali quodam est modo. ex materia, quæ indiuidua est, & quæ semper uniusmodi, suiq; similis, & ex ea, quæ corporibus diuidua gignitur, tertium materiæ genus ex duobus in medium admiscuit, quod esset eiusdem naturæ, & quod alterius: idq; interiecit inter indiuiduum, atque id, quod diuiduum esset in corpore. ea cum tria sumpsisset, unam in speciem temperauit: naturamq; illam, quam alterius diximus, uel cum eadem coniunxit fugientem, & eius copulationis alienam permiscens cum materia, cum ex tribus effecisset unum, id ipsum in ea quæ decuit membra partitus est. iam partes singulas ex eodem, & ex altero, & ex materia temperauit. fuit autem talis illa partitio. unā principio partem detraxit

ex

ex toto : secundam autem primæ partis duplam : deinde
 tertiam , quæ esset secundæ sesquialtera , primæ tripla :
 deinde quartam , quæ secundæ dupla esset : quintam in-
 de , quæ tertiæ tripla : tum sextam octuplam primæ :
 postremo septimam , quæ septem , et uiginti partibus an-
 tecederet primæ . deinde instituit dupla & tripla inter-
 ualla explere , partes rursus ex toto desecans : quas in-
 teruallis ita locabat , ut in singulis essent bina media : uix
 enim audeo dicere medietates , quas Græci μεσότητες ap-
 pellant : sed quasi ita dixerim , intelligatur : erit enim pla-
 nius . earum alteram , eadem parte præstantem extremis ,
 eademq; superatam , alteram pari numero præstantem
 extremis , pariq; numero superatam . sesquialteris autem
 interuallis , & sesquiterijs , & sesquioctauis sumptis ex
 his colligationibus in primis interuallis , sesquioctauo in-
 teruallo , sesquitercia omnia explebat , cum particulam
 singulorum relinqueret . eius autem particulæ interual-
 lo relicto , habebat numerus ad numerum eandem pro-
 portionem , comparisonemq; in extremis : quam habent
 CCLVI cum CCXLIII . atque ita permistum il-
 lud , ex quo hæc secuit , iam omne consumpserat . hanc
 igitur omnem coniunctionem , duplicem in longitudi-
 nem diffidit : mediæq; accommodans mediam , quasi de-
 cussauit : deinde in orbem torsit , ut & ipse secum , & in-
 ter se , ex commissura , quæ è regione esset , iungeren-
 tur : eoq; motu , cuius orbis semper in eodem erat , eo-
 demq; modo ciebatur , undiq; est eas circumplexus . atq;
 ita cum alterum esset exteriorem amplexus orbem , illum
 eiusdem naturæ , hunc alterius nominauit : eamq; , quæ
 erat eiusdem , detorsit à latere in dextram partem : hanc

Cic. Phil. uol. II.

B

DE VNIVERSITATE

autem citimam à media linea direxit ad læuam: sed principatum dedit superiori, quam solam indiuiduam reliquit. interioremem autem cum in sex partes diuississet, septem orbes dispares duplo, & triplo interuallo moueri iussit, contrarijs inter se cursibus. eorum autem trium fecit pares celeritates, sed quatuor & inter se dispares, & dissimiles triu reliquorum. animum igitur cum ille procreator mundi deus ex sua mente & diuinitate genuisset, tum deniq; omne, quod erat concretum, atq; corporeum, substernebat animo, interiusq; faciebat: atq; ita medio medium accommodans copulabat. sic animus à medio profectus, extremitatem cœli à suprema regione rotundo ambitu circūiecit, seseq; ipse uersans, diuinæ, sempiternæ, sapientisq; uitæ induxit exordium. & corpus quidem cœli spectabile effectum est. animus autem oculorum effugit obtutum. est autem animus ex omnibus, rationis, contentionisq; (ἀσχυρὴν græce) sempiternarum rerum & sub intelligentiam cadentium compos & princeps: quo nihil ab optimo et præstantissimo genitore melius procreatum: quippe qui ex eadem uinctus, alteraq; natura, adiuncta materia temperatione trium partium, proportionem compacta, se ipse cōuersans, cum materiam mutabilem arripuisset, & cum rursus indiuiduam, atq; simplicem, per quam omnis mouetur, discernitq; quid sit eiusdem generis, & quid alterius: & cætera diiudicat, quid cuiq; rei sit maxime aptum, quid quoq; loco, aut modo, aut tempore contingat: quæq; distinctio sit inter ea, quæ gignantur, & ea quæ sint semper eadem. ratio autem uera, quæ uersatur in ijs, quæ sunt semper eadem, et in ijs quæ mutantur, cum in eodem, & in altero moue-

tur ipsa per se sine uoce, & sine ullo sono, cum eandem partem attingit, qua sensus cieri potest: orbis illius generis alterius immutatus & rectus omnia animo mentiq; denunciat: tum opiniones, adfensionesq; firmæ ueræq; gi gnantur. cum autem in illis rebus uertitur, quæ manentes semper eadem, non sensu, sed intelligentia continentur,

Desunt multa.

ita uim suam natura conuertit, ut terram Lunæ cursus proxime ambiret, eiq; supra terrā proxima Solis circumuectio esset. Lucifer deinde et sancta Mercurij stella cursum habent Solis celeritati parem, sed uim quandam contrariam: eaq; conuersione, quam inter se habent Lucifer, Mercurius, Sol, alij alios uincūt, uicissimq; uincuntur. Reliquorum siderum quæ causa collocandi fuerit, quæq; eorum sit collocatio, in sermonem alium differendum est, ne in eo, quod attingendum fuit, q̄ in eo, cuius causa id attingimus, longior ponatur oratio. quādo igitur unūquodq; eorum siderum cursum decorum est adeptum, è quibus erat motus tēporis consignandus: colligatisq; corporibus uinculis animalibus, tū animatia orta sunt, eaq; imperio

B ij

10° - circuitū orbis. Plato. in geo 400. 54 - κυκλῆσε-
ως περὶ ὁδοῦ. ἰ orbis circuitus. ut κυκλῆσεως sit
orbis ut. 5. 35. 06 DE VNIVERSITATE

parere didicerūt, tunc ex alterius naturæ motione trans-
uersa, in eiusdem naturæ motum incurrentia, in eoq;
hærentia, atq; impedita, cum alia maiorem lustrarent
orbem, alia minorem, tardiusq; maiorem, celeriusq;
minorem, motu uero unius eiusdemq; naturæ, quæ ue-
locissime mouebantur, ea celeritate uinci à tardioribus,
& cum superabant, superari uidebantur: omnis enim
orbis eorū quasi facilitatis inflexione uertebatur: quam
bifariam cōtrarie simul procedentia efficiebant, ut, quod
esset tardissimum, id proximum fieret celerrimo. atque
ut esset mensura quædam euident, quæ in istis octo cur-
sibus celeritates, tarditatesq; declararet; deus ipse solem,
quasi lumen, accendit ad secundum supra terram am-
bitum, ut quammaxime cælum omnibus colluceret, ani-
mantesq; quibus ius esset doceri, ab eiusdem motu, &
ab eo, quod simile esset, numerorum naturam, uimq;
cognoscerent. nox igitur & dies ad hunc modum, & ob
has generata causas, unū circuitum orbis efficit sapientis-
simum, atq; optimum: mensur autem, quando Luna lu-
strato suo cursu Solem cōsecuta est: annus, ubi Sol suum
totum confecit, & peragrauit orbem. cæterorum autem
siderum ambitus ignorantes homines, præter admodum
paucos, neq; nomen appellant, neq; inter se numero com-
metiuntur: itaq; nesciunt hos siderum errores id ipsum
esse, quod rite dicitur tempus, multitudine infinita, ua-
rietate admirabili præditos. attamen illud prospici, &
intelligi potest, absoluto, perfectōq; numero temporis,
absolutum, perfectumq; annum, tunc compleri deniq;
cum se octo ambitus confectis suis cursibus ad idem ca-
put retulerunt, cumq; eos permensus est idem, & sem-

lato. 709.
9 - in lat. in
et 400. 54
alibi 0. R.

reuo.
luria
nis.
Fini-
nas

per sui similis orbis. has igitur ob causas nata astra sunt, quæ per cælum penetrantia solstitiali se & brumali reuocatione conuerterent, ut hoc omne animal, quod uidemus, esset illi animali, quod sentimus, ad æternitatis imitationem simillimum. & cætera quidem usque ad temporis ortum impressa ab illis, quæ imitabatur, effinxerat. sed quia non dum omne animal in mundo intus incluserat, ex ea parte deficiebat ad propositum exemplar imaginis similitudo. quot igitur, & quales animalium formas mens, in speciem rerum intuens, poterat cernere, totidem, & tales in hoc mundo secum cogitauit effingere. erant autem animantium genera quatuor, quorum unum diuinum, atque cœleste, alterum pennigerum & aerium, tertium * terrestre quartum. diuinæ animationis maxime speciem faciebat ex igne, ita ut splendidissimus esset, & aspectu pulcherrimus. cumque similem uniuersitatis naturæ efficere uellet, ad uolubilitatem rotundauit, comiteque eum sapientia quamoptimæ mentis effecit, circumque cælum æqualiter distribuit, ut hunc uarietate distinctum, bene Græci νοῦς, nos lucentem mundum nominaremus. dedit autem diuinis duo genera motus: unum, quod semper esset in eodem æque, & idem in omnibus, atque uno modo celeraret: alterum, quod ante mouit in quam partem à cōuersione eiusdem, & similis, pelleretur. quinque autem reliquis motibus orbem eum esse uoluit expertem, immobilem, & stantem. ex quo genere ea sunt sidera, quæ infixæ cælo non mouentur loco: quæ sunt animantia, eaque diuina, ob eamque causam suis sedibus inhaerent, & perpetuo manent. quæ autem uaga & mutabili ratione labuntur,

Idem. Tusc. I.
160:6-

Stenchi.
55.53-

Terra. Pla.
in 3. 40.
lat. 709. 40.

lat. in 3.
30. 30. in
at. 710. 3.

ita generata sunt, ut supra diximus. iam uero terram
altricem nostram, quæ traiecto axe sustinetur, diei no=
elisq; effeëtricem, eandemq; custodem, antiquissimã deo=
rum uoluit esse eorum, qui intra cœlum gigneretur. fle=
xiones autem deorum, & inter ipsos deos conuersiones,
quæq; in orbibus eorum conuersiones, antecessionesq; eue=
niant, cumq; inter se penè contingant, eos, qui propè co=
pulentur contraria regione, & ponè quos, aut ante la=
buntur, quisq; temporibus à nostro aspectu oblitescant,
rursusq; emergsi errorem incutiant rationis expertibus, si
uerbis explicare conemur, nullo posito sub oculis simula=
cro, earum rerum frustra suscipiatur labor. Sed hæc sa=
tis sunt dicta nobis. quæ de deorum, qui cernuntur, quiq;
orti sunt, natura præfati sumus, habeant hunc terminu.
reliquorum autem, quos Græci δαίμονας appellant, nostri
opinor lares, si modo hoc recte conuersum uideri potest,
& nosse, & nunciare ortum eorum maius est, quàm ut
profiteri scribere nos audeamus. credendum nimirum
est ueteribus & priscis, ut aiunt, uiris, qui se progeniem
deorum esse dicebant. itaq; eorum uocabula nobis pro=
diderunt. nosse autem generatores suos optime pote=
rant: ac difficile factu est, à dijs ortis fidem non ha=
bere: quanquam nec argumentis, nec rationibus certis
eorum oratio confirmatur: sed quia de suis rebus notis
uidentur loqui, ueteri legi, moriq; parendum est. sic igi=
tur, ut ab his est traditum, horum deorum ortus habeat=
ur, atq; dicatur, ut Oceanum Salaciamq; cœli satū ter=
raq; conceptu generatos, editosq; memoremus: ex his
Phorcyn, Saturnum & Opem: deinceps Iouem, atq; Iu=
nonem, reliquos, quos fratres inter se, agnatosq; usur=

pare, atq; appellare uidemus, & eorum, ut utamur ue-
 teri uerbo, profapiam. quando igitur omnes, & qui mo-
 uentur palamq; ostenduntur, & qui ea tenus nobis de-
 clarantur, quo ipsi uolunt, creati sunt: tum ad eos is
 deus, qui omnia genuit, fatur. Hac uos, qui deorum
 satū orti estis, attendite: quorum operum ego parens ef-
 fectorq; sum, quæ per me facta, non sunt a dissoluta me-
 inuito: quanquam omne colligatum solui potest: sed
 haudquaquam boni est, ratione uinctum uelle dissolue-
 re. sed quoniam orti estis, immortales uos quicquid esse, &
 indissolubiles non potestis: nequitiam tamen dissoluemi-
 ni, nec uos ulla mortis fata perimet, nec fraus ualentior,
 quam consiliū meum: quod maius est uinculum ad per-
 petuitatem uestram, quam illa, quibus estis etiam, cum gi-
 gnebamini, colligati. quid sentiam igitur, cognoscite. tria
 nobis genera reliqua sunt, eaq; mortalia: quibus præter-
 missis, cæli absolutio perfecta non erit: omnia enim ge-
 nera animalium cōplexu non tenebit: teneat autem opor-
 tebit, ut eodem ne quid absit, quæ à me ipso effecta sint,
 quod deorum uitam possit adæquare. ut igitur mortali
 generentur conditione, uos suscipite, ut illa gignatis, imi-
 teminiq; uim meā, qua in uestro ortu me usum esse me-
 ministis: in quibus qui tales creantur, ut deorum immor-
 talium quasi gentiles esse debeant, diuini generis appellen-
 tur, teneantq; omnium animantium principatum, nobisq;
 iure & lege uolentes pareant: quorum uobis initium,
 statusq; traditur à me: uos autem ad id, quod erit im-
 mortale, partem attexitote mortalem. ita orientur ani-
 mantes, quos & uiuos alatis, et consumptos sinu recipia-
 tis. Hac ille dixit, deinde ad temperationem superiorem

Plato in *g.*
 401. 41. u
 lat. 710. u
 Clemens lib.
 Regni. 3
 20. A.

DE VNIVERSITATE

reuerit: in qua omnem animum uniuersæ naturæ tem-
perans permiscebat, superisq; permixtionis reliquias fun-
dens æquabat, eodem modo ferme, nisi quod non ita in-
corrupta, ut ea quæ semper idem, sed à dijs secundum
sumebat, atq; tertium. toto igitur omnino constituto,
sideribus parem numerum distribuit animorum, & sin-
gulos adiunxit ad singula, atq; ita quasi in currum uni-
uersitatis imposuit, commostrauitq; leges fatales, ac ne-
cessarias, & ostendit primum ortum unum fore omni-
bus, eumq; moderatum, atq; constantem, nec ab ullo
imminutum: satis autem, & quasi sparsis animis, fo-
re uti certis temporum interuallis oriretur animal, quod
esset ad cultum deorum aptissimum. sed cum duplex
esset natura generis humani, sic res habebant, ut præ-
stantius genus esset eorum, qui essent futuri uiri. cum
autem animis corpora cum necessitate inseuisset, cumq;
ad corpora necessitate tū accessio fieret, tū abcessio, ne-
cesse erat sensum existere unum, communemq; omnium
uehementiore motu excitato, coniunctoq; naturæ, de-
inde uoluptate & molestia mixtum amorem, post iram.
& metum, & reliquos motus animi, comites superio-
rum, & his etiam contrarios dissidentes: quos qui ra-
tione rexerit, iuste uixerit: qui autem his se dederit,
iniuste. atque ille, qui recte & honeste curriculum ui-
uendi à natura datum confecerit, ad illud astrum, quo
cum aptus fuerit, reuertetur: qui autem immodera-
te & intemperate uixerit, cum secundus ortus in figu-
ram muliebre transferet; & si ne tum quidem finem
uiciorum faciet, grauius etiam iactabitur, & in suis
moribus simillimas figuras pecudum, & ferarum

transferetur, neque malorum terminum prius aspiciet,
quàm illam sequi cœperit conuersionem, quam habebat
in se ipse eiusdē, & unius simul innatā & insitam. quod
tum eueniet, cum illa, quæ ex igne, aere, aqua, atq;
terra turbulenta, & rationis expertia insederint, deni-
que ratione depulerit, & ad primam atq; optimam af-
fectionem animi peruenerint. Quæ cum ita designasset,
se seq; si quid postea fraudis, aut uitij euenisset, extra o-
mnem culpam, causamq; posuisset, alios in terra, alios
in lunā, alios in reliquis mundi partes, quæ sunt ad spa-
tiorum temporis significationem notæ constitutæ, spar-
gens quasi serebat. post autem sationem eam dijs, ut ita
dicam, iunioribus permisit, ut corpora mortalia effin-
gerent, quantumq; esset reliquum ex humano animo,
quod deberet accedere, id omne, & quæ sequentia es-
sent, perpolirent, & absoluerent: deinde ut huic ani-
manti principem se ducemq; præberet, uitamq; eius pul-
cherrime regeret, & gubernaret, nisi quatenus ipse be-
neficijs sua culpa sibi aliquid miseriæ quæreretur. atque is
quidem, qui cuncta composuit, constanter in suo mane-
bat statu. qui autem erant ab eo creati, cum parentis
ordinem cognouissent, hunc sequebantur. itaque cum
accepissent immortale principium mortalis animantis,
imitantes genitorem & effectorem sui, particulas ignis,
& terræ, & aquæ, & aeris à mundo, quas rursus red-
derent, mutuabantur, easq; inter se copulabant, haud
iisdem uinculis, quibus ipsi erant colligati, sed talibus,
quæ cerni non possent propter paruitatem: crebris qua-
si cuneolis iniectis unum efficiebant ex omnibus corpus:
itemq; in eo influente atque effluente animo diuino am-

DE VNIVERSITATE

bitus illigabant . itaque illi in flumen immersi neque tenebant , neque tenebantur , sed ui magna tum ferebant , tum ferebantur . ita totum animal mouebatur illud quidem , sed immoderate & fortuitu , ut sex motibus uehementer : nam & ante & pone , ad laeuam , & ad dextram , & sursum , & deorsum , modo huc , modo illuc .

Desunt non nulla .

sed si in splendore confedit , tum uel eadem species , uel interdum immutata redditur , cum ignis oculorum cum eo igne , qui est ob os offusus , se confudit , & contulit . dextra autem uidentur , quæ laeuæ sunt ; quia contrarijs partibus oculorum , contrarias partes attingunt . respondent autem dextra dextris , laeuæ laeuis conuersione luminum , cum ea inter se non cohærescunt . id fit , cum speculorum leuitas hinc , illincq ; altitudinem assumpsit , & ita dextra detrusit in laeuam partem oculorū , laeuæq ; in dextram . supina etiam ora cernuntur depulsione luminum : quæ conuertens inferiora reddit quæ sunt superiora . atque qui hæc omnia ex eo genere sunt , quæ rerum adiuuant causas . quibus utitur ministerijs deus , cum optimi speciem , quoad fieri potest , efficit . sed asstimant plerique non hæc adiuuantia causarum , sed has ipsas esse omnium causas , quæ uim habeant frigoris & caloris , concretionis & liquoris , careant autem omni intelligentia , atq ;

ratione, quæ, nisi in animo, nulla alia in natura reperian-
tur. animus autem sensum omnem effugit oculorum.
at ignis, & aqua, & terra, & aer corpora sunt, ea-
que cernuntur. illum autem, qui intelligentiæ sapien-
tiæq; se amatorem profitetur, necesse est intelligentis sa-
pientisq; naturæ primas causas conquirere, deinde secun-
das causas rerum earum, quæ necessario mouēt alias, cū
ipsæ ab alijs mouentur. quocirca nobis sic cerno esse fa-
ciendum, ut de utroque nos quidem dicamus genere cau-
sarum, separatim autem de ijs, quæ cū intelligentia sunt.
efficientes pulcherrimarum rerum, atque optimarum,
& de ijs, quæ uacantes prudentia, inconstantia, per-
turbataq; efficiunt. Ac de oculorum quidem causis, ut
haberent eam uim, quam nunc habent, satis fermè esse
dictum puto. maxima autem eorum utilitas donata hu-
mano generi deorum munere deinceps explicetur. rerum
enim optimarum cognitiones nobis oculi attulerunt. nā
hæc, quæ est habita de uniuersitate, oratio à nobis haud
unquam esset inuenta, si neque sidera, neque Sol, ne-
que cælum sub oculorum aspectum cadere potuissent.
nunc uero dies noctesq; oculis cognitæ, tum mensium,
annorumq; conuersiones ad numerum machinatæ sunt,
& spatium temporis dimensæ sunt, & ad quæstionem
totius naturæ impulerunt. quibus ex rebus philosophiam
adepti sumus: quo bono nullum optabilius, nullum præ-
stantius neque datum est mortalium generi deorum con-
cessu, atque munere, neque dabitur.

Multa desiderantur.

na
ni
wi
pe
m
la
ga
ta
na
se
ga
si
ci
w
fi
fo
a
u
r
p

Q. CICERO DE PETITIONE CON-
SVLATVS AD M. TVLLI-
VM FRATREM.

E Tsi tibi omnia suppetunt, quæ consequi ingenio, aut usu homines, aut diligentia possunt: tamen amore nostro non sum arbitratus alienū, ad te perscribere ea, quæ mihi ueniebant in mentem, dies ac noctes de petitione tua cogitanti: non ut aliquid ex ijs noui adijcerem: sed ut ea, quæ in re dispersa, atque infinita uiderentur esse, ratione, & distributione sub uno aspectu ponerentur. Quamquam plurimum natura ualet, tamen uidetur in paucorum mensium negotio posse simulatio naturam uincere. ciuitas quæ sit, cogita, quid petas, qui sis. propè quotidie ad forum tibi descendenti meditandum hoc sit, nouus sum, Consulatum peto, Roma est. nominis nouitatem dicendi gloria maxime subleuabis. semper ea res plurimum dignitatis habuit. non potest, qui dignus habetur patronus consularium, indignus Consulatu putari. quamobrem, quoniam ab hac laude proficisceris, & quicquid es, ex hoc es: ita paratus ad dicendū uenito, quasi in singulis causis iudicium de omni ingenio futurum sit. eius facultatis adiumenta, quæ tibi scio esse seposita, ut parata ac prompta sint, cura; & sape, quæ de Demosthenis studio & exercitatione scripsit Demetrius, recordare. deinde & amicorum multitudo, & genera appareant: habes enim ea, quæ noui habuerūt, omnes publicanos, totū ferè equestrem ordinem, multa præterea

DE PETITIONE CONSVLATVS

municipia, multos abs te defensos homines cuiusque ordinis, aliquot collegia, praterea studio dicendi concilia-
tos plurimos adolescentulos, quotidianam amicorum as-
siduitatem & frequentiam. hæc cura & ut teneas com-
mendando, & rogando, & omni ratione efficiendo,
ut intelligant qui debent tua causa, referendæ gratiæ,
& qui uolunt, obligandi tui tempus sibi aliud nullum
fore. etiam hoc multum uidetur adiuuare posse nouum
hominem, hominum nobilium uoluntas, & maxime con-
sularium. prodest, quorum in locum ac numerum per-
uenire uelis, ab his ipsis illo loco, ac numero dignum pu-
tari. hi rogandi omnes sunt diligenter, & ad eos allegan-
dum: persuadendumq; est ijs, nos semper cum optimati-
bus de Rep. sensisse, minime populares fuisse; si quid lo-
cuti populariter uidemur, id nos eo consilio fecisse, ut
nobis Cn. Pompeium adiungeremus, ut eum, qui pluri-
mum posset, aut amicum in nostra petitione haberemus,
aut certe non aduersarium. praterea adolescentes nobi-
les elabora ut habeas, uel ut teneas studiosos quos habes.
multum dignitatis afferent. plurimos habes: perfice ut
sciant, quantum in his putes esse. si adduxeris, ut ij, qui
nolunt, cupiant, plurimum quidem proderunt. ac mul-
tum etiam nouitatem tuam adiuuat, quod eiusmodi no-
biles tecum petunt, ut nemo sit qui audeat dicere, plus
illis nobilitatem, quam tibi uirtutem prodesse oportere.
iam P. Galbam, & L. Cassium summo loco natos, quis
est, qui petere Consulatum putet? uides igitur amplissi-
mis ex familijs homines, qui sine neruis sint, tibi pares
esse non posse. at Antonius & Catilina molesti sunt. im-
mo homini nouo, industrio, innocenti, diserto, gratiofo

apud eos, qui res iudicant, optandi competitores, ambo
 sicarii, ambo libidinosi, ambo egentes. eorum alterius bo-
 na proscripta uidemus, uocem deniq; audiuius iuran-
 tis se Romæ iudicio æquo cum homine Graco certare nō
 posse: & ex senatu eiectum scimus. optima uero Cen-
 sorum existimatione in Prætura competitorem habui-
 mus, amico Sabidio, & Panthera, quod, ad tabulam
 quos poneret, non habebat. quo tamen in magistratu a-
 micam, quam palam domi haberet, de machinis emit.
 • In petitione autem Consulatus caupones omnes hic com-
 pilare per turpissimam legationem maluit, quam a-
 desse, & populo R. supplicare. Alter uero, dy boni,
 quo splendore est? primum nobilitate eadem, qua Ca-
 tilina. num maiore? non, sed uirtute. quamobrem qui
 inanius umbram suam metuit, hunc negliges quidem,
 natum in patris egestate, educatum in sororis stupris,
 corroboratum in cæde ciuium, cuius primus ad Remp-
 aditus in equitibus R. occidendis fuit. nam illis, quos me-
 minimus, Gallis, qui tum Titiniorum, ac Vanniorum,
 ac Tanusiorum capita demebant, Scylla unum Catili-
 nam præfecerat; in quibus ille hominem optimum
 Q. Cæcilium sororis suæ uirum, equitem R. nulla-
 rum partium, cum semper natura, tum etiam ætate
 iam quietum, suis manibus occidit. quid ego nunc di-
 cam petere cum tecum Consulatum, qui hominem cha-
 rissimum populo R. M. Marium inspectante populo R.
 uirgis per totam urbem ceciderit, ad bustum egerit,
 ibi omni cruciatu lacerarit, uiuo stanti collum gladio
 sua dextera secuerit, cum sinistra capillum eius a uer-
 tice teneret, caput sua manu tulerit, cum inter di-

DE PETITIONE CONSVLATVS

gitos eius riuus sanguinis fluere? qui postea cum histri-
nibus, & cum gladiatoribus ita uixit, ut alteros libi-
dinis, alteros facinoris adiutores haberet: qui nullum
in locum tam sanctum ac tam religiosum accessit, in quo
non, & si in alijs culpa non esset, tamen ex sua nequi-
tia dedecoris suspicionem relinqueret: qui ex curia Cu-
rios, & Annios, ab atrijs Sapalas, & Caruilios, ex
equestri ordine Pompilios, & Cneios sibi amicissimos co-
pararit: qui tantum habet audaciae, tantum nequitiae,
tantum denique in libidine artis, & efficacitatis, ut pa-
rentum propè in gremijs pretextatos liberos constupra-
rit. Quid ego nunc tibi de Africa, quid de testium di-
ctis scribam? nota sunt: & ea tu saepius legito. sed ta-
men hoc mihi non praetermittendum uidetur, quod pri-
mum tam egens ex eo iudicio discessit, quam quidam iu-
dices eius ante illud iudicium fuerunt: deinde tam inui-
diosus, ut aliud in eum iudicium quotidie flagitetur. hic
se sic habet, ut magis timeat, etiam si quiescerit; quam
ut contemnat, si quid commouerit. Quanto melior ti-
bi fortuna petitionis data est, quam nuper homini no-
uo C. Celio? ille cum duobus hominibus ita nobilissimis
petebat, ut tamen in ijs omnia pluris essent, quam ipsa
nobilitas: summa ingenia, summus pudor, plurima be-
neficia, summa ratio, ac diligentia petendi. tamen
eorum alterum, cum deesset alter, Celius, etiam cum
multo esset inferior genere, superior nulla re penè, su-
perauit. quare si facies ea, quae tibi natura, & stu-
dia, quibus usus es semper, largiuntur, quae tempo-
ris tui ratio desiderat, quae potes, quae debes: non erit
difficile certamen cum ijs competitoribus, qui nequa-
quam

quàm sunt tam genere insignes, quàm uitijs nobiles. quis enim reperiri tam improbus ciuis potest, qui uelit uno suffragio duas in remp. sicas distringere? Quoniam igitur, quæ subsidia nouitatis haberes, & habere posses, exposui: nunc de magnitudine petitionis dicendū uidetur. Consulatum petis: quo honore, nemo est, qui te non dignum arbitretur: sed multi, qui inuideant. petis enim homo ex equestri loco summum locum ciuitatis, atq; ita summum, ut forti homini, diserto, innocenti multo ille idem honos plus amplitudinis, quàm cæteris afferat. noli putare eos, qui sunt eo honore usi, non uidere, tu cum idem sis adeptus, quid dignitatis habiturus sis. eos uero, qui consularibus familijs nati locum maiorum consecuti non sunt, suspicor tibi, nisi qui admodum te amant, inuidere. etiam nouos homines prætorios existimo, nisi qui tuo beneficio iuncti sunt, nolle abs te se honore superari. iam in populo quàm multi inuidi sunt, quàm multi consuetudine horum annorum ab honoribus nouis alienati, uenire tibi in mentem certo scio. esse etiam non nullos tibi iratos ex ijs causis, quas egisti, necesse est. iam illud tute circumspecto, quod ad Cn. Pompeij gloriam augendam tanto studio te dedisti, num quos tibi putes ob eam causam esse amicos? quamobrem cum & summum locum ciuitatis petas; & uideas esse studia, quæ tibi aduersentur: adhibeas necesse est omnem rationem, & curam, & laborem, & diligentiam. Et petitio magistratum diuisa est in duarum rationum diligentiam: quarum altera in amicorum studijs, altera in populari uoluntate ponenda est. Amicorum studia beneficijs, &

Cic. Phil. uol. II.

C

DE PETITIONE CONSVLATVS

officijs, & uetustate, facilitate, ac iucunditate natu-
 ræ parta esse oportet. sed hoc nomen amicorum in peti-
 tione latius patet, quàm in cætera uita. quisquis est enim,
 qui ostendat aliquid in te uoluntatis, qui colat, qui do-
 mum uentitet, is in amicorum numero est habendus.
 sed tamen, qui sunt amici ex causa honestiore, cognæ-
 tionis, aut affinitatis, aut sodalitatis, aut alicuius neces-
 situdinis, his charum & iucundum esse maxime prodest.
 deinde ut quisque optimus, ac maxime domesticus, ut
 is amet, quisque fidelissimum esse te cupiat, ualde ela-
 borandum puto: tum ut tribules, ut uicini, ut clientes,
 ut denique liberti, postremo etiam seruitus: nam fere
 omnis sermo ad forensam famam à domesticis emanat
 auctioribus. deinde instituendi sunt cuiuscunque generis
 amici ad speciem hominis illustris honore ac nomine: qui
 etiam si suffragandi studia non nauant, tamen afferunt
 petitori aliquid dignitatis ad iustitiam obtinendam. Ma-
 gistratus, ex quibus maxime Consules, deinde Tribunos
 pl. ad conficiendum centurias homines excellenti gratia,
 qui tribuent centuriam, ut aliquod ex te beneficium aut
 habeant, aut ut habeant sperent, eos prorsus magnopere
 compara, & confirma. nam per hos annos homines am-
 bitiosi uehementer omni studio, atque opere laborarunt,
 ut possent à tribulibus suis ea, quæ peterent, impetra-
 re. hos tu homines, quibuscunque rationibus poteris, ut
 ex animo, atque ut ex illa summa uoluntate tui studio-
 si sint, laborato. quod si satis grati homines essent,
 hæc omnia parata esse debebant, sicut parata esse concer-
 no: nam hoc biennio quatuor sodalitates ciuium ad am-
 bitionem gratiosissimorum tibi obligasti, M. Fundanij,

Q. Gallij, Cn. Cornelij, L. Coruini: & horum in cau-
 sis ad te deferendis quidnam eorum sodales receperint et
 confirmarint, scio: nam interfui. quare hoc tibi faci-
 endum est, ut idem ab ijs, quod debent, exigas, sæpe
 commonendo, rogando, confirmando, curando ut in-
 telligant nullum tempus aliud se unquam habituros re-
 stituenda gratiæ. profecto homines & spe reliquorum
 tuorum officiorum, etiam recentibus beneficijs ad studi-
 um seruandum excitabuntur. & omnino quoniam eo
 genere amicitiarum petitio tua maxime initiata est, quod
 causarum defensionibus adeptus es: fac ut planè ijs ho-
 minibus, quos deuinctos tenes, descriptum, ac disposi-
 tum suum cuique munus sit. & quemadmodum me-
 mini, quòd nulla in re illis unquam molestus fuisti,
 sic cura ut intelligant omnia te, quæ ab illis tibi deberi
 putaris, ad hoc tempus reseruasse. sed quoniam tribus
 rebus homines maxime ad beneuolentiam, atque hæc suf-
 fragandi studia ducuntur, beneficio, spe, adiunctione a-
 nimi, uel uoluntate: animaduertendum est, quemadmo-
 dum cuique horum generi sit inseruiendum. Minimis be-
 neficijs homines adducuntur, ut satis causæ putent se ad
 studium suffragationis dedisse, ne dum ijs, quibus salu-
 ti fuisti, quos tu habes plurimos. & intelligant, si hoc
 tuo tempore non satisfecerint, se probatos nemini un-
 quam fore. quod cum ita sit, tamen rogandi sunt, at-
 que etiam in hanc opinionem adducendi, ut, qui nobis
 adhuc obligati fuerint, ijs uicissim nos obligari adhuc
 posse uideamur. qui autem spe tenentur, quod genus ho-
 minū multo est diligentius, atq; officiosius; ijs fac ut pro-
 positū, ac paratū auxiliū tuū esse uideatur; deniq; ut spe-

C ij

DE PETITIONE CONSVLATVS

Etatorem te suorum officiorum esse intelligant diligen-
 tem; ut uidere te planè, atq; animaduertere, quan-
 tum ab unoquoq; proficiscatur, appareat. Tertium il-
 lud genus est studiorū uoluntarium: quod agendis gra-
 tijs, accōmodādis sermonibus ad eas rationes, propter
 quas quisq; studiosus esse uidebitur, significanda ergo il-
 los pari uoluntate, adducenda amicitia in spem fami-
 liaritatis, et consuetudinis confirmari oportebit. atq; in
 ijs omnibus generibus iudicato & perpendito quantum
 quisq; possit, ut scias & quemadmodum cuiq; inserui-
 as, & quid à quoq; expectes, & postules. sunt enim
 quidam homines in suis ciuitatibus, & municipijs gra-
 tiosi: sunt diligentes, & copiosi: qui etiam si antea nō
 studuerunt huic gratiæ, tamen ex tempore elaborare
 eius causa, cui debent, aut uolunt, facile possunt. his ho-
 minum generibus sic inseruiendum est, ut ipsi intelligāt
 te uidere quid à quoq; expectes, sentire quid accipias,
 meminisse quid acceperis. sunt autem alij, qui aut ni-
 hil possunt, aut etiam odio sunt tribulibus suis, nec ha-
 bent tantum animi, aut facultatis, ut enitantur ex tem-
 pore. hos internoscas: & uideto, ne, spe in aliquo ma-
 iore posita, præsidiij parum comparetur. & quanquam
 partis & fundatis amicitijs fretū ac munitum esse opor-
 teret: tamen in ipsa petitione amicitiae permultæ, ac per-
 utiles comparantur. nam in cæteris molestijs habet hoc
 tamen petitio commodi, ut possis honeste, quod in cate-
 ra uita non queas, quoscunq; uelis, adiungere ad amici-
 tiam: quibuscum si alio tempore agas, ut te utantur, ab-
 surde facere uideare: in petitione autem nisi id agas
 & cum multis, & diligenter, nullus petitor esse ui-

deare. Ego autem tibi hoc confirmo, esse neminem, nisi si aliqua necessitudine competitorum alicui tuorum sit adiunctus, à quo non facile, si contenderis, impetrare possis, ut suo beneficio promereatur, se ut ames, & sibi ut debeas, modo intelligat te magni aestimare, ex animo agere, bene se ponere, fore ex eo non breuem & suffragatori. sed firmam & perpetuam amicitiam. nemo erit, mihi crede, in quo modo aliquid uirtutis sit, qui hoc tempus sibi oblatum amicitiae tecum constituen-
da praetermittat, praesertim cum id tibi casus afferat, uti tecum petant, quorum amicitia aut contemnenda, aut fugienda sit, & qui hoc, quod ego te hortor, non modo non assequi, sed ne incipere quidem possint. nam quid incipiat Antonius homines adiungere, atque inuitare ad amicitiam, quos per se suo nomine appellare non possit? mihi quidem stultius nihil uidetur, quam existimare eum studiosum tui, quem non noris. eximiam quandam gloriam, & dignitatem, ac rerum gestarum magnitudinem esse oportet in eo, quem homines ignoti, nullis suffragantibus meritis honore afficiant. namque ut homo iners, sine officio, sine ingenio, cum infamia, nullis amicis septus, hominem plurimorum studio, atque omnium bona existimatione munitum praecurrat, sine magna culpa negligentiae fieri non potest. quamobrem omnes centurias multis & uariis amicitijs, cura, ut confirmatas habeas: & primum id, quod ante oculos est, senatores, equitesque romanos, ceterorum hominum nauos homines & gratiosos complectere. multi homines urbani & industrii, multi libertini gratiosi: in foro namque uersantur: quos per te, quos

DE PETITIONE CONSVLATVS

per communes amicos poteris sumere . cura ut tui cupi-
di sint , elaborato , appetito , allegato , summo beneficio
te afficere ostendito . deinde habe oratores urbis totius ,
collegium omnium pagorum , uicinitatum . ex ijs prin-
cipes ad amicitiam tuam si adiunxeris , per eos reliquam
multitudinem facile tenebis . postea totam Italiam fac
ut in animo , ac memoria tibi distributam , comprehen-
samq; habeas : ne quod municipium , coloniam , præfe-
cturam , locum denique Italiae ne quem esse patiari , in
quo non habeas firmamenti quod satis esse possit . perqui-
ras etiam & inuestiges homines ex omni regione , eosq;
cognoscas , appetas , confirmes , cures ut in suis ciuitati-
bus tibi aliquos petant , & tua causa quasi candidati
sint . uolent te amicum , si suam à te amicitiam expeti ui-
debunt . id ut intelligant , oratione , quæ ad rationem
pertinet , consequere . homines municipales , ac rustica-
ni , nomine tantum , noti in amicitia se esse arbitrentur . si
uero etiam præsidij se aliquid sibi constituere putant , non
amittunt occasionem promerendi . hos ceteri , & ma-
xime tui competitores ne norunt quidem , tu & nosti ,
& facile cognoscas : sine queis amicitia esse non potest .
neque id tamen satis est , tametsi magnum est ; sed ut
consequatur spes utilitatis , atque amicitiae , ne nomen-
clator solum , sed amicus etiam bonus esse uideare . ita
cum & hos ipsos propter suam ambitionem , qui apud
tribules suos plurimum gratia possint , studiosos in cen-
turijs habebis ; & ceteros , qui apud aliquam partem
tribulium propter municipij , aut ciuitatis , aut colle-
gij rationem ualent , cupidos tui constitueris ; in optima
spe esse debebis . iam equitum centuriæ multo facilius

mihi diligentia posse teneri videntur . primum cogno-
 scendi sunt equites , deinde adipiscendi : multo enim fa-
 cilius illa adolescentulorum ad amicitiam etas adiungi-
 tur . deinde habebis tecum ex iuuentute optimum quen-
 que , & studiosissimum humanitatis . tum equester or-
 do sequetur illius auctoritatem ordinis , si abs te adhibe-
 tur ea diligentia , ut non ordinis illius auctoritatem so-
 lum uoluntate , sed etiam singulorum amicitijs eas cen-
 turias confirmatas habeas . iam studia adolescentulo-
 rum in suffragando , in obeundo , in nunciando , in as-
 sectando mirifice & magna & honesta sunt . Et quo-
 niam affectationis mentio facta est , id quoque curan-
 dum est , ut quotidiana cuiusque generis , & ordinis ,
 & etatis utare : nam ex ea ipsa copia coniectura fieri
 poterit , quantum sis in ipso campo uirium , ac facul-
 tatis habiturus . huius autem rei tres partes sunt ; una
 saluatorum , cum domum ueniunt ; altera deducto-
 rum ; tertia affectatorum . In saluatoribus , qui ma-
 gis uulgares sunt , & ad hanc consuetudinem , quæ nunc
 est , plures ueniunt , hoc efficiendum est , ut hoc ipsum
 minimum officium eorum tibi gratissimum esse uidea-
 tur . Qui domum tuam uenient , ijs significato te ani-
 maduertere , & eorum amicis , qui illis renuncient ,
 ostendito , sæpe ipsis dicito . sic homines sæpe , cum obe-
 unt plures competitores , & uident unum esse aliquem ,
 qui hæc officia maxime animaduertat , ei se dedunt ,
 deserunt ceteros , minutatim ex communibus proprij ,
 ex fucosis firmi suffragatores euadunt . iam illud te-
 neto diligenter , si eum , qui tibi promiserit , fucum ,
 ut dicitur , facere uelle senseris , ut te id audisse , aut

DE PETITIONE CONSVLATVS

scire dissimules ; si quis tibi se purgare uolet, quòd suspe-
ctum esse arbitretur, affirmes te de illius uoluntate nun-
quam dubitasse, nec debere dubitare : is enim, qui se
non putat satisfacere, amicus esse nullo modo potest.
scire autem oportet, quo quisq; animo sit, ut etiam,
quantum cuiq; confidas, constituere possis. Iam dedu-
ctorum officium, quod maius est q̃ saluatorum, hoc
gratius tibi esse significato, atq; ostendito, & quoad eius
fieri poterit, certis temporibus descendito. magnam af-
fert opinionem, magnam dignitatem quotidiana in de-
ducendo frequentia. Tertia est ex hoc genere assidua af-
sectatorum copia. in ea quos uoluntarios habebis, cura
ut intelligant te sibi in perpetuum summo beneficio ob-
ligari. qui autem tibi debent, ab ijs planè hoc munus
exige ; qui per atatem, ac negotium poterunt, ipsi te-
cum ut assidui sint. qui si sectari non poterunt, necessa-
rios suos in hoc munere cōstituant. ualde ego te uolo, &
ad rem pertinere arbitror, semper cum multitudine es-
se. præterea magnam affert laudem, & summā digni-
tatem, si ij tecum erunt, qui à te defensi, & qui per te
seruati, ac iudicijs liberati sunt. hæc tu planè ab ijs postu-
lato, ut, quoniam nulla impensa per te alij rem hone-
stam, alij salutem, ac fortunas omnes obtinuerunt, nec
aliud ullum tempus futurum sit, ubi tibi referre grati-
am possint, hoc te officio remunerent. Et quoniam in
amicorum studijs hæc omnis oratio uersatur : qui lo-
cus in hoc genere cauendus sit, prætermittendum non
uidetur. fraudis, atq; insidiarum, & perfidia ple-
na sunt omnia. non est huius temporis perpetua illa
de hoc genere disputatio, quibus rebus beneuolus, &

Pro L.
ac. vol. 2.
10:24 - hæc
ia. sut 463 ex-
nit latin? So-
tra. de 9° Cic.
in Ver. Vol.
139. 25-

simulator dijudicari possit . tantum est huius temporis
admonere . summa tua uirtus eosdem homines & simu=
lare tibi esse amicos , & inuidere coget . quamobrem E=
πιχαρμείον illud teneto , nervos atque artus esse sapien=
tiæ non temere credere . & cum tuorum amicorum stu=
dia constitueris , tum etiam obtrektorum , atque ad=
uersariorum rationes , et genera cognoscito . hac tria sunt :
unum ex ijs , quos læsisti : alterum , qui sine causa non
amant : tertium , qui competitorum ualde amici sunt .
Quos læsisti cum contra eos pro amico diceres , his te pur=
gato planè : necessitudines commemorato : in spem ad=
ducito , te in eorum rebus , si se in amicitiam contulerint ,
pari studio , atque officio futurum spondeto . Qui sine
causa non amant , eos aut beneficio , aut spe , aut signi=
ficando tua erga illos studia futura , delinies , dans ope=
ram , ut de illa animi prauitate deducas . Quorum uo=
luntas erit abs te propter competitorum amicitias alieni=
or , his quoque inserui oratione qua superioribus : & si
probare poteris , te in eos ipsos competitores tuos benemo=
lo esse animo ostendito . Quoniam de amicitijs constituē .
dis satis dictum est , dicendum est de illa altera parte pe=
titionis , quæ in populari ratione uersatur . Ea desiderat
nomenclationem , blanditiam , assiduitatem , benignita=
tem , rumorem , spem in Rep. Primum id , quod facis ,
ut homines noris , significa , ut appareat ; & auge , ut
quotidie melius fiat . nihil mihi tam popolare , neque tā
gratum uidetur . Deinde id , quod natura non habes ,
induc in animum ita simulandum esse , ut natura facere
uideare . non cōmittas tibi necesse est , ea , quæ bono ac sua=
ui homine digna sunt . sed opus est magnopere blanditia :

DE PETITIONE CONSVLATVS

quæ etiã si uitiosa est, & turpis in cætera uita, tamen in petitione necessaria. tibi enim cum deteriore aliquem assentando facit, improba est: cum amicio rem, non tã uituperãda. petitori uero necessaria est, cuius et frõs, & uultus, & sermo ad eorum, quoscunque conuenerit, sensum, & uoluntatem commutandus est. iam assiduitatis nullum est præceptum: uerbumq; ipsum docet, quæ res sit. prodest quidem uehementer nusquam deesse: sed tamen hic fructus est assiduitatis, non solum esse Romæ, atque in foro, sed assidue petere, sæpe eosdem appellare, non committere ut quisquam possit dicere, quod eius sit consequi possis, si abs te non sit rogatum, & ualde ac diligenter rogatum. Benignitas autem late patet, & est in re familiari. quæ quanquam ad multitudinem peruenire non potest, tamen ab amicis laudatur, & multitudini grata est. est in conuiujs, quæ facete abs te, et amicis tuis concelebrentur & passim, & tributim: est etiam in opera, quam peruulga, & communica: cura, ut aditus ad te diurni atque nocturni pateant, neque foribus solum adium tuarum, sed etiam uultu, & fronte, quæ est animi ianua. quæ si significant uoluntatem abditam esse ac retrusam, parui refert patere ostium: homines enim non modo promitti sibi, præsertim quæ à candidato petant, sed etiam large ac honorifice promitti uolunt. quare hoc quidem facile præceptum est, ut, quod acturus sis, id significes te studiose, ac libenter esse facturum. illud difficilius, & magis ad tempus, quam ad naturam accommodatum tuam; quod facere non possis, ut id iucunde neget. quorum alterum est boni uiri, alterum boni petitoris. nam cum id petitur, quod

honeste, aut sine detrimento nostro promittere non possumus, quo modo si quis roget, ut contra amicum aliquam causam recipiamus: belle negandum est, ut ostendas necessitudinem, demōstres quā moleste feras, alijs te id rebus exacturum esse persuadeas. audiui hoc dicere quendam de quibusdam oratoribus, ad quos causam suam detulisset; gratiorem sibi fuisse orationem eius, qui negasset, quam illius, qui recepisset. sic homines fronte, & oratione magis, quā ipso beneficio, réq; capiuntur. uerum hoc probabile est. illud alterum subdurum tibi homini placere perito suadere. sed tamen tempori tuo cōsulam. quibus enim te propter aliquod officiū necessitudinis affuturū negaris, tamē ij possunt abs te placati aequiq; discedere. quibus autē iccirco negaris, quod te impeditū esse dixeris aut amicorū negocijs, aut grauioribus causis, aut ante susceptis; inimici discedunt, omnesq; hoc animo sunt, ut sibi te mentiri malint, quā negare. C. Cotta in ambitione artifex dicere solebat, se operam suam, quod non contra officium rogaretur, polliceri solere omnibus, impartire ijs, apud quos optime poni arbitraretur; ideoq; se negare nemini, quod saepe accideret causa, cur is, qui pollicitus esset, uacuus foret plus quā putaret; neq; posse domum eius compleri, qui tantū modo reciperet, quantum uideret se obire posse; casu fieri, ut agantur ea, quae non putaris, illa, quae credideris in manibus esse, ut aliqua de causa non agantur: deinde esse extremum, ut irascatur is, cui mendacium dixeris. id si promittas, & incertum est, & in diem, & in paucioribus. sin autem id neges, statim abalienant se, & inimicantur: plures enim multo sunt qui rogant, ut uti liceat opera alterius, quā

DE PETITIONE CONSVLATVS

qui utantur . quare satius est , ex ijs aliquos aliquando tibi in foro irasci , quàm omnes continuo domi , præsertim cum multo magis irascantur ijs , qui negent , quàm
 * ijs , quem uideant ea causa impeditum , ut facere , quod promisit , cupiat , si ullo modo possit . Ac ne uidear aberrasse à distributione mea , qui hæc in hac populari parte petitionis disputem ; hoc sequor , hæc omnia non tam ad amicorum studia , quàm ad popularem famam pertinere . Et si inest aliquod dictum ex illo genere , benigne respondere , studiosè inferuire negocijs amicorum , ac periculis : tamen hoc loco ea dico , quibus multitudinem capere possis , ut de nocte domus compleatur , ut multi spe tui præsidij teneantur , ut amiciores abs te discedant quàm accesserint , ut quamplurimorum aures optimo sermone compleant . Sequitur enim , ut de rumore dicendum sit . cui maxime seruiendum est . sed quæ dicta sunt omni superiori oratione , eadem ad celebrandum rumorem ualent , dicendi laus , studia publicanorum , et equestris ordinis , hominum nobilium uoluntas , adolescentulorum frequentia , eorum , qui abs te defensi sunt , assiduitas , ex municipijs multitudo eorū , quos tua causa uenisse appareat , bene homines nosse , comiter appellare , assidue ac diligenter petere , benignum , ac liberalem esse , bene loqui existimare , domus ut multa nocte compleatur , omnium generum frequentia adsit , satisfiat oratione omnibus , re , operaq; multis proficiatur , id quod fieri potest labore , et arte , et diligentia , non ut ad populum ab ijs omnibus fama perueniat , sed ut in ijs studijs populus ipse uersetur . Iam urbanam illam multitudinem et eorum studia , qui conciones tenent , quæ ade-

ptus es in Pompeio ornando, in Manilij causa recipien-
da, Cornelio defendendo, excitanda nobis sunt: quæ ad-
huc habuit nemo, quin idem splendorem omnium, uo-
luntatesq; haberet. Efficiendum illud est, ut sciant om-
nes, Cn. Pompeij summam erga te esse uoluntatem, &
uehementer ad illius rationes, te id assequi, quod petis,
pertinere. Postremo tota petitio cura ut pompæ plena
sit, ut illustris, ut splendida, ut popularis, ut habeat
summam speciem, ac dignitatem, ut, etiam si quid pos-
sit, ne competitoribus tuis existat aut sceleris, aut libidi-
nis, aut largitionis accommodata ad eorum mores infam-
ia. Atque etiam in hac petitione maxime uidendum
est, ut spes Reip. bona de te sit, & honesta opinio. nec
tamen in petendo Resp. capescenda est, neque in sena-
tu, neque in concione. sed hæc sunt tibi retinenda, ut
senatus te existimet ex eo, quod ita uixeris, defensorem
auctoritatis suæ fore; equites R. boni, & locupletes ex
uita acta te studiosum ocij ac rerū tranquillarum; mul-
titude, ex eo duntaxat quod oratione in concionibus, ac
iudicio popularis fuisti, te à suis commodis alienum non
futurum. Hæc mihi ueniebant in mentem de duabus il-
lis commotionibus matutinis, quo tibi quotidie ad forum
descendenti meditandum esse dixeramus. nouus sum:
Consulatum peto: tertium restat, Roma est, ciuitas ex
nationum cōuentu constituta; in qua multæ insidiæ, mul-
ta fallacia, multa in omni genere uitia uersantur; mul-
torum arrogantia, multorum contumacia, multorum
maleuolentia, multorum superbia, multorum odia ac
molestia perferenda est. uideo esse magni consilij, at-
que artis, in tot hominum cuiusque modi uitijs, tantisq;

DE PETITIONE CONSVLATVS

uersantem uitare offensionem, uitare fabulam, uitare insidias, esse unum hominem accommodatum ad tantam morum, ac sermonum, ac uoluntatum uarietatem. quare etiam atque etiam perge tenere istam uiam, quam instituisti: excelle dicendo: hoc & tenentur Romæ homines, & alliciuntur, & ab impediendo, ac ledendo repelluntur. & quoniam in hoc uel maxime uitiosa est ciuitas, quòd, largitione interposita, uirtutis, ac dignitatis obliuisci solet, in hoc fac ut te bene noris, id est ut intelligas eum esse te, qui iudicij ac periculi metum maximum competitoribus asferre possis. fac itaque, ut se abs te custodiri, atque obseruari sciant. cum diligentiam tuam, tum auctoritatem uimq; dicendi, tum profecto equestris ordinis erga te studium pertimescent. atque hæc ita te uolo illis proponere, ut uideare occasionem non meditari, sed ut hoc terrore facilius hoc ipsum, quod agis, consequare. & planè sic contende omnibus neruis, ac facula tibus, ut adipiscamur quod petimus. uideo esse nulla comitia tam inquinata largitione, quibus nō gratis aliquæ centuriæ renuncient suos maxime necessarios. quare si aduigilamus pro rei dignitate, & si nostros ad summum studium beneuolos excitamus, & si hominibus studiosis gratiosusq; nostri suum cuique munus describimus, & si competitoribus indicia proponimus, si ex equestribus metum iniicimus, diuisores ratione aliqua cohercemus: perfici potest, ut largitio nulla fiat, aut nihil ualeat. Hæc sunt quæ putauī non melius scire me quàm te, sed facilius his tuis occupationibus colligere unum in locum posse, & ad te perscripta mittere. quæ tamen ita scripta sunt, ut non ad omnes, qui honores petant, sed ad te

proprie, & ad hanc tuam petitionem ualeant. tamen
tu si quid mutandum esse uidebitur, aut omnino tollen=
dum, aut si quid erit prateritum, uelim hoc mihi dicas:
uolo enim hoc commentariolum petitionis haberi omni
ratione perfectum.

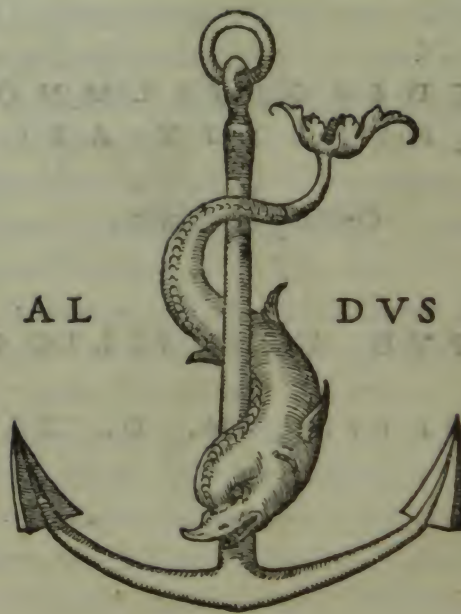
FINIS.

A B C D E F G H I K L M N O P
Q R S T V X Y Z A B C.

Omnes quaterniones.

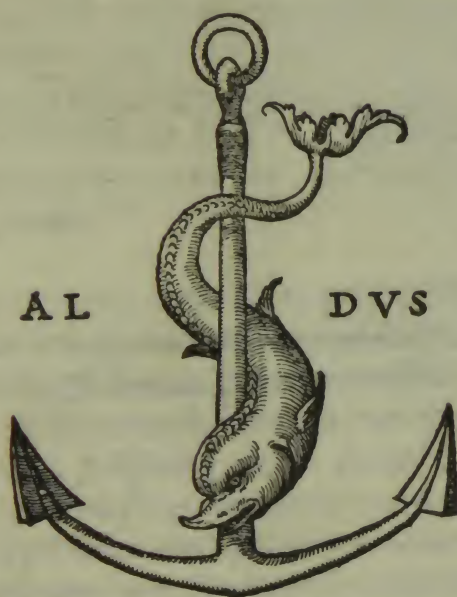
APVD ALDI FILIOS.

VENETIIS, M. D. XLI.

5818009

SCHOLIA PAULI MANVTII,
 QVIBVS CICERONIS PHI-
 LOSOPHIA PARTIM
 CORRIGITVR,
 PARTIM EX-
 PLANA-
 TVR.

PAVLVS MANVTIVS ALDI F.

*Hæc scholia qui impresserit, qui'ue alicubi uendiderit,
 ei Senatus Veneti, & Pauli III. Pontificis Maxi-
 mi priuilegio pœna irrogatur.*

VENETIIS, M. D. XLI.

SCHEMATA TABULAE MANU
SCRIPTAE CIRCULORUM
LITTERARUM
CORNICI
PARTIM
PLANAE

IV.

TABLES MANU
SCRIPTAE CIRCULORUM
LITTERARUM
CORNICI
PARTIM
PLANAE

TABLES MANU
SCRIPTAE CIRCULORUM
LITTERARUM
CORNICI
PARTIM
PLANAE

VENETIS, M. D. XLII.

SCHOLIA PAVLI MANVTII IN
PRIMAM CICERONIS PHILO-
SOPHIAE PARTEM.

Pagina I.

ABSEN'S factus Aedilis, continuo Prator (lice-
bat enim celerius legis pramio)] Aedilitatem Pratu-
ra biennio post consequabatur. Lucullus autem, cum Ae-
dilis fuisset, continuo Prater factus est, beneficio legis,
ut opinor, à Sylla Dictatore lata, ut ijs, qui Syllanas par-
tes in civili bello secuti essent, honores ante tempus
capere liceret. apparet enim eam legem non manere, cū
dicat, licebat.

2.

CONTRA omnes dicere, qui scire sibi uidentur,
solemus] Proprium hoc erat Academicorum: qui per-
cipi nihil posse dicebant, prater unum illud, nihil posse
percipi. in hac autem hæresi Cicero cum esset, non erat,
cur alios à se dissentire moleste ferret: id enim ab ijs
solet fieri, qui scire sibi uidentur: contra quos Acade-
mici solent dicere. Sunt qui legant, contra omnes dicere
quæ uidentur: quos secuti non sumus: nō enim contra
omnes dicere, quæ uidebantur, soli Academici solebant;
nam id commune omnium erat: sed contra omnes,
qui scire sibi uidebantur; quod proprium erat Aca-
demicorum.

3.

IUDICAVERUNT: aut] Locus meo iu-
dicio deprauatus. liber scriptus, Iudicarunt aut. ego uel-

A ij

SCHOLIA IN PARTEM I.

lem, iudicare : ita .

icer. in Brut.
173.35-

4:

SAPIENTISSIMOS, & clarissimos fratres, P. Crassum, & P. Scauolam] Diētio, fratres, olet mendum : nam Crassum, & Scauolam fratres non fuisse constat .

5:

NEC VERO esse ullam rationem] Nec uerū esse, habent, prater nostrum, impressi omnes libri . ego ex uetusto codice Bernardini Maffei, iuuenis admodum eruditi, & ex sententia emendaui, Nec uero . nam, uerum, si legas ; duæ illæ uoces, ullam rationem, neque cum sequenti uerbo, disputare ; neque cum præcedenti, esse, cohærebunt.

7:

CVR HAS igitur sibi tam graues leges imposuerint] Non uideo, cur uocem, igitur, quidam inculcarint. quam neque habent libri manuscripti, quos quidem ego uiderim ; & abundare sensus ostendit.

8.

ANTIPATRO hoc idem postulanti, cum diceret, ei, qui affirmaret nihil posse percipi, consentaneum esse unum tamen illud dicere percipi posse, ut alia non possent, Carneades acutius resistebat] Quid sibi uelint hæc uerba, nemo non uidet : quorum antea sententia uideri poterat obscurior, cum pro, ei qui affirmaret, legeretur, eiq; affirmaret : quo ex loco unius literæ mutatione mendum sustulimus : idq; ex coniectura : ex libro autem manuscripto, duas uoces, consentaneum esse, sine causa repetitas, & sensum implicanteis, deleuimus . sed

nostram coniecturam planè cōfirmat ille locus, qui est pagina 27: Antipatrum, inquit, reprehensum, quòd diceret, consentaneum esse ei, qui affirmaret nihil posse cōprehendi, id ipsum saltem dicere posse cōprehendi.

9.

ALIQUA sic recondit: è quibus memoria oritur] Non nihil desideratur, ac fortasse tale quidpiam, ut postea: ut ita legatur: alia uisa sic arripit, ut his statim utatur; alia sic recondit, ut postea: è quibus memoria oritur. & dictio postea refertur ad uerbū, utatur. nisi si quis ita malit legere, alia sibi recondit, è quibus memoria oritur: sibi, id est ad usum suum.

12.

NISA & progressa ratio] Cum legeretur, uisa, & progressa; coniectura ducti, nisa, correximus; ut si milis, & apta translatio sit: quomodo etiam locutus est pagina 185: praesto (inquit) est ratio, quae connixa per se, & progressa longius fit perfecta uirtus.

12.

PRIORI posterius, posteriori superius non iungitur] Coniungitur quidam legunt, non recte, ut opinor, & contra Ciceronis sententiam. dixit enim, Non iungitur, pro non respondet, non cohaeret, non conuenit. in quo, inquit, maxime conuincuntur, quòd duo pro congruentibus sumunt uehementer repugnantia. omni- no & in libro manuscripto Bernardini Maffei legitur, coniungitur, sed, ut sensus ostendit, corrupte.

14:

ET eo quidē innumerabiles] Sunt qui legant, eos. ego hoc totum suspicor abundare. iacet enim, & otio-

A iij

SCHOLIA IN PARTEM I.

sum est; neque ad sententiam quicquam affert, quo perfectior esse uideatur.

17:

CARNEADES nonnunquam secundum. Et illud dabat, assentiri aliquando: ita sequebatur etiam opinari. Cū antea in omnibus libris legeretur, id assequebatur; emendavi coniectura ductus, ita sequebatur, eo confidentius, quod ita pro id ueteres scribebant. Assentior autem ijs, qui, sublata copula & legunt, Carneades nonnunquam secundum illud dabat, assentiri aliquando: ita sequebatur etiam opinari. quanquam duo illa uerba, assentiri, opinari, loco mouerem, ut alterum in alterius sedem migraret, & ita legeretur: Carneades nonnunquam secundum illud dabat, opinari aliquando: ita sequebatur, etiam assentiri. De duobus enim, quod proposuit, secundum illud erat: Nunquam autem opinabitur: de quo Carneades ita sentiebat, ut interdū diceret, sapientem opinari: ita sequebatur, & assentiri: ut appareret, Carneadem aliquem tamen assensum dare sapienti, quem Arcesilas penitus tollebat, cū uterque esset Academicus.

19:

SIGNATVM, et effectum] videtur legendū effectum, ut perstet in metaphora, & cum duobus uerbis imprimere & signare consentiat: quo modo item locutus est pagina VI. visum, inquit, impressum, effectūque ex eo unde esset.

29.

LINIAMENTVM sine ulla latitudine carentem] Apparet, subesse mendum. MAffei liber, lineamē

tum, cetera ut in impressis. mihi sic placeret, Lineam autem sine ulla latitudine currentem. punctum enim & linea, mathematicorum initia sunt.

29.

ADIICIAM iusiurandum] Adigere iusiurandum, potius dicitur, quam adicere: ut apud Cæsare libro VII. Omnibus ad iusiurandum adaectis. sine præpositione autem ea ratione dicebatur, quo modo adigere arbitrium, pro adigere ad arbitrium. qua figura Cicero usus est libro III. de off. & in oratione pro Q. Roscio.

29.

CONSENSISSE primos] Forte, concessisse primas. nam Laertius auctor est, cum Delphicus Apollo Milesijs respondisset, eum tripodem, quem piscatores iactu retis inuenissent, eius esse debere, qui ceteros sapientia excelleret, Thaleti esse datum. ex quo apparet, sex reliquos ei primas concessisse.

32.

VOS uero huius magnitudinem &c.] Confusus locus, & corruptus: qui, ordine uerborum mutato, & leui correctione adhibita, restitui fortasse posset: quo ex ordine, & correctione locus recitetur; ut studiosi saltem hanc mihi gratiam habeant, quod, quicquid senserim, libere dixerim. legerem igitur sic. Vos uero huius magnitudinem quasi decempeda permensi refertis. Hic ego me, quasi malis architectis, mensuræ uestræ nego credere. ergo dubium est, uter nostrum sit, leuiter ut dicam, uerecundior? Hanc coniecturam etsi ualde probē, tamē meum illud teneo, ut sine manuscriptis libris nihil affirmem.

A iiiij

SCHOLIA IN PARTEM I.

33 :

HIC igitur neutri assentiens, si nunquam uter est prudentior?] Sensum non uideo, neque uidet quisquā, ut opinor, tam obscuro in loco. obscuritatis autem causa deprauatio est, quam iudicio meo tollet qui ita leget. Hic igitur neutri assentietis : sin utrique, uter est prudentior ? quorum uerborum non absurda sententia est : dicit enim hoc. In hac controuersia neutri assentietis, id est neque Stoicum, neque Academicum dicetis esse sapientem. sin utrunque, uter est prudentior ? Assentietis, autem refero ad illud supra positum, Ad uos nunc refero. Vtrique, uidetur esse necessarium propter insequens uerbum, Vter. Sed hæc, qui & acumine, & iudicio plus ualent, dijudicabunt.

35.

LABOR, ut assentiar Epicuro] Vulgati libri, laboro, omnes habebant. quod uerbum ut deprauatum esse crederem, fecit id, quod sequitur : reuocat uirtus, uel potius reprehendit manu. nam sine dubio, reuocat, & reprehendit manu, quidpiam requirunt, quod sibi in translatione respondeat : quale uidetur esse uerbum labor : quod ego, & metaphoram, & sensum secutus, reposui pro laboro.

37.

PER ἐποχὴν illam omnium rerum comprobans] Forte emendandum, Quare ἐποχὴν illam.

39.

ET SI quid forte Roma noui] Mallem sic : Ecce quid forte Roma noui.

40.

ADHIBENDA enim geometria est] Libentius legerem, Adhibenda etiam geometria est: (nam saepe scripti libri, etiam, habent, ubi impressi enim) & ea quae sequuntur, parenthesi inclusa, per interrogationem pronunciarem. Adhibenda etiam geometria est: adiungenda (inquit) est geometria ad disputationem, & tractationem philosophiae: id est instructi etiam geometria debent esse, quibus de philosophia scribere consilium est. Quae sequuntur, excusant nouitatem nominis, quod geometriam dixerit, & graeca uoce sit usus in oratione latina.

40:

L. AELII nostri] Librarij cum in describendo non perciperent quid sibi antiqua nota uellent, eas uel immutabant, uel cum sequenti uoce coniungebant: ut hoc loco, L. Aelij nostri, scripserant, cum, L. Aelij nostri, uera & incorrupta sit lectio: quod & ueterum exemplarium auctoritate, & historiae fide comprobatur. est enim hic L. Aelius, qui orationes scripsit, quas alij dicerent; à quo M. Varro rerum antiquarum scientiam cum accepisset, eam ipse auxit, & illustrioribus literis explicauit. Cicero de claris oratoribus.

52:

QVAM fieri sine causa quicquam dicere] Haec uidentur abundare, ut otiosa, & sine causa inculcata. id enim turpe physico est, dicere atomum declinare sine causa. hoc per se recte habet, & coccinum est. praeterea siquid addatur, frigebit.

SCHOLIA IN PARTEM I.

54.

NISI te quoq; , ut id modo loqueretur] Maffei liber, quoq; modo, haud prorsus emendate, sed ut uitij tamen nihil penè supersit. nam una litera immutata locus restituitur, nempe si sic legas : Nisi te, quoquo modo loqueretur, &c. dicit autem, quoquo modo loqueretur, ut penè etiam ostendat, ne in uerbis quidem Cicero ni Epicurum satis fecisse, non modo in sententijs.

54.

ET ENIM quasi detractis de homine sensibus] Superuacanea sunt hæc uerba, neque locum hic habere possunt. nam ex argumentis sunt, quibus probare conabatur Epicurus, uoluptatem esse summum bonum. dicit enim. pagina 55. Etenim, quoniam detractis de homine sensibus reliqui nihil est, necesse est, quid aut secundum naturam, aut contra sit, à natura ipsa iudicari. Maffei liber, Et detractis de homine sensibus : aliud antiquum exemplar, Etenim quoniam detractis de homine sensibus. ut & ipsa uarietas mendii suspensionem afferat.

56 :

CVM omni dolore caret] Rectius Maffei liber, cum omni dolore careret. rectius etiam fortasse sic, Omni dolore carere.

69 :

QVIBVS uinum diffusum è pleno sit œnophoro, cui nihil dempserit ius, et sarculos abstulerit] Antiquus Maffei liber habet, cui nihil dempserit uis, & sarculos abstulerit. emendo, cui nihil dempserit nix, & sarculus abstulerit. apud ueteres qui lautius uiuebant, uino delectabantur quod sacco niuario transmissum esset, nō

solum ut frigidius biberent, sed etiam ut liquidius. itaq;
dixit Martialis libro XII. Ut liquidū potet alauda mea-
rum, Turbida sollicito trāsmitt. re cecuba sacco. Et in
distichis, Setinos moneo nostra niue frange trientes: id
est, setini uini uim frange niue, ut frigidius bibas. ser-
uabatur enim nix in hunc usum: de quo Plinius lib.
XIX. cap. II. Hi niues, inquit, illi glaciem potant.
deinde infert, excogitatur ut alienis mensibus nix al-
geat, qua scilicet uina refrigerentur. hic igitur Cicero
eos afotos bene putat uiuere, non qui luxu diffluent, qui
in uoluptate omnia ponant; sed eos, qui uictu utantur
modico & exquisito, qui uino contenti sint eo, quod ex
ipso effusum sit œnophoro, quod, ut ita dicam, naturale
sit, nō artificiosum: quale est illud, quod per niuem sac-
co exprimitur: & dixit, cui nihil dempserit nix, & sac-
culus abstulerit, propterea quod uino nimiam uim nix,
crassitudinem autem saccus auferbat. est autem to-
tum hoc de Lucilio sumptum.

70.

DICET Lucilius, coëto, cōdito. sed cedò caput cœ-
næ, sermone bono. quid, ex eo si quæris libenter?] Li-
bro XIII. epistolarum ad Atticum, in fine ita scriptum
est. edit, & bibit & d'cōs, & iucunde: opipare sanè, &
apparate: nec id solum, sed bene, coëto, condito, sermo-
ne bono, & si quæris, libenter: ut, quemadmodū qui-
dem ego existimo, Lucilij uersum recitet: quem etiam
hunc in locum transtulit, sed ut ipse quædā interijciat.
ego autem cum in illa ad Atticum epistola scriptum le-
gerem, coëto, condito; non, horto condito: item hic pu-
taui esse legendum, coëto, condito; cum ante legere

SCHOLIA IN PARTEM I.

tur, horto condito : neque sum arbitratus fore, qui no-
stram coniecturam reprehenderet, cum ea ratione tam
firma niteretur . puto autem Lucilij uersus huiusmodi
fuisse: Quid bene? coëto, Cōdito, sermone bono, &
si quæris, libenter. ut illud, Quid bene? coëto, Pedes
sint præcedentis uersus. Quod autē legitur, Quid, ex eo
si quæris, libenter? puto ita esse interpungendū : Quid
ex eo? si quæris, libenter. Nam qui cœnant coëto, condi-
to, sermone bono; sequitur, ut libenter quoque cœnent.
cum autem interrogaret, Quid ex eo? (subaudi sequi-
tur) : respondet Lucilij uerbis ; si quæris, libenter . Illa
uero, Dicit Lucilius, sed cedò caput cœnæ, Quid ex eo,
à Cicerone interiecta, effecerunt, ut Lucilij uersum ne-
mo hætenus agnouerit. quem si quis metiri uelit, pro-
nunciabit in penultimo pede, Quæri li. abiecta s conso-
nante : ut etiam in ultimo Catulli epigrammate, Affi-
xus nobis tu dabis supplicium.

75 :

SCIPIONI] Corrigo, Capioni, ex historia. Cn.
Seruilius Capio Consul fuit cum Q. Pompeio Nepo-
te. quibus consulibus decretum est, ut in Tubulum quæ-
reretur. Ad Atticum libro XII. 187.

76.

CENSVIT plus filix dandum] Alij, plus Fa-
dia : quæ lectio si retineatur, supra legendum erit, Fa-
dio Gallo, non Fabio : cum Gallus cognomen Fadio-
rum sit.

78 :

TESTATA ciues] Maffei liber, Testata cri-
men. probō.

78 :

A P P. Claudij] Recte. male antea, P. Claudij : nā
 Linius libro III. Appium nominat, & Maffei liber con-
 firmat.

79 :

N O N metuet autē, siue celare poterit, siue, etc.]
 Sequor sententiam, & emendo : Non metuet autem, si-
 ue celare poterit, siue opibus magnis, quicquid fecerit,
 obtinere ; certēq; malet existimari bonus uir, ut non sit,
 quā esse, ut non putetur. Hanc correctionem ego in
 antiquo libro non uidi, sed Ioannes Scala, homo grauis
 & certus, se uidisse testatur. est autem hic, obtinere, pro-
 tueri & defendere, ut in oratione pro Quintio, Non
 ad mendacium obtinendum, sed ad uerum probandum
 auctoritas adiuuat. omnino & Maffei uetustum exem-
 plar habet, siue opibus magnis, non, siue opibus maius.

80.

N V L L A M] Vllam, sententia postulat, ut le-
 gatur.

80.

R E M uides] Pro uides, si uidelicet legatur, con-
 cinnius erit : neq; tamen magna mutatio fiet : nam in
 antiquis libris pro uidelicet scriptum quādoq; animad-
 uerti, uidel. quandoq; etiam uid.

81.

E T quidem prodest] Antiqui libri alij habent,
 Quid prodest ; alij, Et quid prodest : emendo, Ecquid
 prodest : ut periodus interrogationis nota terminetur.

81.

V T I L I T A T I S causa expetenda] Tolle hoc :

SCHOLIA IN PARTEM I.

intelliges esse concinnius.

82.

SI tua sint Puteolis gramina?] Sensus postulare uidetur, ut pro, gramina, legatur pradia: siquidem hoc dicit: si utilitatis causa queritur amicitia, utilitas tibi maior erit, si tua pradia Puteolis habeas, quam si amicus Triarius tibi sit. erat autem Puteolanus ager omnium fructuosissimus: itaq; eam regionem ob fertilitatem maxime celebravit antiquitas. Fundos igitur, inquit, amicis anteponemus. Eandemq; sententiam iterans, paulo post intulit: Vides, si amicitiam sua charitate metiare, nihil esse praestantius; sin emolumento, summas familiaritates praediorum pretiosorum merce de superari.

88.

ATHO'VE perfosso] Quid si, Athone perfosso? quomodo cum locutum esse etia in tertio de Res publica, auctor est Priscianus libro VI.

88.

VITAE quide infinita] Corruptus locus: quem ita puto esse emendandum, Et ea quidem infinita: nam & libro primo Tusc. quest. 160. de animo loquens, Habet, inquit, memoriam, & eam infinitam, rerum innumerabilium.

93.

NOVARVM non uidebantur] Alij, Nouarum nouabantur, sensu mihi non admodum probato: non enim respondet ad illud quod dixit, Difficilius & obscurius. potius legendum crederem, Nouarum noua uidebantur: ut, Noua, accipiatur, quasi duriora, & ni-

mis obscura : quod accidere solet, cum nominibus utimur inauditis.

94 :

QVOD positum sit in eo] Antiqui libri, Quod compositum sit in eo, absurde prorsus, nisi facias quod saepe faciendum est, ut antiquos libros coniectura adiuues. Sic igitur putarem elegantius, & rectius. Quod cū positum sit in eo, quod ὁμολογίαν Stoici, nos appellamus conuenientiā, si placet ; cum igitur in eo sit id bonum, quò referenda sunt omnia : honeste facta, &c. Atque etiam in membro præcedenti melius, opinor, statueret in ea, quàm, statueret in eo : ut ad, concordiam, referatur.

94 :

VT enim si cui, &c.] Apparet, quid significet : sed ita non solum corrupta, uerum etiam, ut ego sentio, confusa, & prapostere collocata sunt uerba, ut emendari locus & distingui à nobis sine arrogantia nota nō possit. Vtrum autem, collimare, an, collineare, legendum sit, non diiudico : mihi quidem magis placet, collineare ; quòd aptiorem & probabiliorem habeat etymologiam : nam collineare dicitur is, qui eum locum ferit, ad quem locum oculi directo quasi linea ducta feruntur : ut collineare sit, simul cum oculis locum ueluti per lineam ferire.

98.

QVID autem dici poterat, si turpitudinem non ipsam per se fugiendam esse statuerimus] Emendo ex antiquo libro Bernardini Maffei, Quid autem dici poterit. Alij pro statuerimus legunt statueremus, respi-

SCHOLIA IN PARTEM I.

cientes scilicet ad uerbum poterat, ut tempora conuenirent : cum in sensu uis, & energia maior sit, si, poterit, & statuerimus, legatur, quàm si, poterat & statuere-
remus.

99 :

RERVM in corpore sitarum] Locutio probabili-
or, quàm si legas, ut antea, Rerum in corpore ha-
rum: quam correctionem Maffei liber antiquus probat.

101 :

NEC hæc posita, nō aliqua essent præposita] Si
corrigas, Nec, hoc posito, non aliqua esse præposita, Erit
elegantius : neque ab antiquis exemplaribus admodum
discedes : siquidem & Maffei liber, Hoc posito, habet.

115.

AT enim dicitis] Sunt qui legant, At enim non
dicitis. ego sequor Maffei uetustum librum, in quo scri-
ptum est : At enim ueram dicitis : hoc est perfectam
& absolutam.

115 :

VT æque pars naturæ negligatur] Mendū sub-
esse manifestum est. quòd si hæc cum superioribus con-
ferantur, sensus ostendet ita legendum esse, Ut ne qua
pars naturæ negligatur. ita etiam in Maffei libro scri-
ptum est.

118 :

SCIS enim Citiaos clientes tuos è Phœnicia pro-
fectos] Laertius in Zenone auctor est, Citiaos à Phœ-
nicibus originem duxisse. quem ego secutus, emendauī,
è Phœnicia, siue à Phœnicia, cum antea legeretur à poe-
tica, fœdo errore, & manifesto. appellat autem Pœnu-
lum

lum Zenonem, quasi callidum, & astutum, ut sunt Pœni ferè omnes : qui à Phœnicibus nomen acceperunt : qua ratione, Pœnulum Zenonem dixit Cicero, quòd à Phœnicibus esset oriundus.

121.

CONFERAM autem auum tuum Drusum] Si Plutarchum audias, corrigendum erit, conferam auunculum tuum Drusum : nam auunculum fuisse Catonis Drusum, Plutarchus in Gracchis, & in Catone Vti-
censi auctor est.

121:

QVID enim? sapientia, &c.] Neq; in uerbis uitium est, neq; in sententia : recte habet omnia : quidam tamen ornatius elucebit, si totum continues, & ita legas. Quòd enim sapientia, ubi pedem poneret, non habebat, sublatis officiis omnibus ; officia autè omnia tollebantur, delectu omni & discrimine remoto : (quæ enim esse poterant rebus omnibus sic exæquatis, ut inter eas nihil interesset?) ex his angustijs, &c. Antiquus Maffei liber nobiscum facit, nisi quòd coniunctionem illam, Enim, à nobis additam, non habet.

123.

STULTORVM] Hanc uocem, quæ antea desiderabatur, interieci, acceptam è libro Maffei manuscripto, sententia comprobante.

128.

ALII censent primum ascitum, doloris uacuitatem] Doloris uacuitatem, in suo libro quidam induxerunt ; & asterisci notam, quæ corruptum locum significaret, è regione apposuerunt. nos ea uerba conser-

B

SCHOLIA IN PARTEM I.

namus; quod & sententiam sanè bonam efficiunt; neq;
in antiquo exemplari Bernardini Maffei desiderantur:
ut omittam, quod libros superioris nostræ editionis ta-
men credendū est ad propositum manuscriptum exem-
plar fuisse impressos.

I 39.

VIRTUTEM ipsam inchoauit: nihil amplius:]
Genus loquendi, quo Cicero etiā alibi usus est, ut in Ver-
rem pagina 261: sese ipsum abs te repetit, nihil am-
plius. Antea legebatur: Virtutem ipsam inchoauit: ni-
hil itaq; amplius nostrum est: inuersione uerborum ob-
scurata sententia.

I 40:

VICINITATIBVS cum ciuibus] Consen-
tiunt in hoc antiqui libri: mihi tamen nō est dubium,
quin ita emendandum, & distinguendum sit, Vicinita-
tibus, tum ciuibus. hoc enim quasi progressu serpit cha-
ritas generis humani. primi sunt parentes, & nati: se-
quuntur cognati, tum affines, deinde amici, post uicini,
tum ciues, & qui publice socij atq; amici sunt, postre-
mo humanæ gentis uniuersæ, & hominum inter homi-
nes coniunctio.

I 41:

TIBERINA dissensio festo illo die] Ouidij
uersibus adducor, ut pro dissensio legendum putem de-
cursio: hoc facilius, quod Maffei liber approbat. erat
autem festus ille dies, quem Romani in honorem Fortu-
næ celebrabant. unde Ouidius libro V I. Fast.

Itc, deam lati fortes celebrate Quirites:

In Tiberis ripa munera regis habet.

PHILOSOPHIAE CIC.

Pars pede, pars etiam celeri decurrite cymba,
Nec pudeat potos inde redire domum.

142.

HAEC est non omnia spernentis prater uirtutem,
& uirtutē ipsam suis laudibus amplificantis oratio. de-
niq;] Si quis nostrum librum hoc in loco cum alijs
libris conferet; uidebit, unius literæ mutatio, & pun-
ctum loco motum quanto sententiā effecerit aptiorem.

149.

FIERI autem potest] Mallem, Ferri autem po-
test.

157:

PATRITAM illam, & auitam] Recte pa-
tritam, non autem patriam, ut antea legebatur. id No-
nij testimonio comprobatur, qui in uerbo patrita hunc
locū recitat, & affert praterea exemplum ex Varrone.

159.

HOC est se ipsum posse cognoscere] Frigidum,
& planè superuacaneum: itaq; puto esse tollendum,
ut glossam.

161.

ERRANTIVM stellarum cursus, progressio-
nes, institutiones] Ex duabus dictionibus, cursus, pro-
gressionibus, feci coniecturam, legendum esse, institutiones,
non, ut antea, institutiones: ut similibus, & conuenien-
tibus utatur uerbis. sunt autem correctiones quaedam:
quarum etsi ratio non explicatur, tamen, quibus iudi-
cium est paulo subtilius, facile, cur factæ sint, ipsi per
se intelligunt. rudibus autem, & tardis, & ijs, qui sibi
omnia minutatim concidi, omniaq; tanquam mansa à

B ii

SCHOLIA IN PARTEM I.

nutrice inferi in os uolunt, ego quidem, ut satisfaciam,
non laboro.

I 61.

MOTVS qui animus uidit] Insolens locutio,
Animus docuit suum animum similem esse summi opi-
ficis. figura esset usitata, Animus docuit se similem esse
summi opificis. tollamus igitur mendum, & legamus
ex Maffei libro, Motus qui animo uidit.

I 63.

FONTES scatere, herbis prata conuestirier]
Hic, scatere, pronunciandū est media correpta, ut and-
pastus fiat, scater her. alioqui uersus claudicabit. sic &
Lucretius libro V. Largifluū fontem scatere, atq; erum-
pere lumen. & infra in eodem libro, Et partim plano
scatere, atq; erumpere campo. Plautus etiam, opinor in
Cassina, olere, protulit, media contracta: Non omnes
possunt olere unguenta exotica.

I 64.

NEQVICQVAM aliud est] Nequicquam
pro nihil, non probo: non enim fert latini sermonis con-
suetudo. Nihil quidquam aliud est, habet Maffei liber:
placet: sic enim locutus est Terentius in Adelphis,
Nihil quidquam uidi latius. & Plautus in Merc.
Nihil Charine te quidem quidquam pudet.

I 64:

E G O autem nunquam ita te in hoc sermone di-
mittam ulla uti ratione, ut mors tibi uideri malum pos-
sit.] Neque sensus, neque locutio placet. quid enim sibi
uult, nunquam te in hoc sermone dimittam ulla uti ra-
tione? quis uero unquam sic locutus est, nūquam te di-

mittam ulla uti ratione? uerbum dimitto & latinum est, & ueteribus usitatum, neque eodem modo semper, sed uarie, cum infinito autem nunquam. itaque etsi nihil immutauim, ne facerem id, quod faciendum non est, ut mihi plus tribuerem, quam libris manuscriptis: tamen non dubito, quin ita legendum, & distinguendum sit. Ego autem nunquam ita te in hoc sermone dimittam, ulla uti ratione mors tibi uideri malum possit. Cum autem erroris originem quarerem, hanc reperi, quod particulam illam, uti, quae hoc loco adiunctiua coniunctio est, lector opinatus infinitiui esse modum a uerbo utor, cum superiore membro coniunxit: & ut hoc imperite, ita illud impudenter, quod, ut, addidit de suo, ut aduerbium, ita, haberet quod referretur: cum, uti pro ut esse positum, non intelligeret.

I 64:

LABAMVS, mutamusq; sententiam clarioribus etiam in rebus: in his est enim aliqua obscuritas.] Forte rectius hoc modo. Labamus, mutamusq; sententia. clarioribus etiam in rebus inest aliqua obscuritas.

I 65:

MIGRARE. A. Spero, &c.] Elegantius, si, notis literarum, quibus personae significantur, inductis, continuata oratione ita legatur. Migrare: spero fore, ut contingat id nobis: sed fac, ut isti uolunt, animos non remanere post mortem: uideo nos, si ita sit, priuari spe beatoris uitae: mali uero, &c.

I 66.

QVASI uero ista, uel quicquam.] Qui uiterbi Episcopus fuit, Petrus Crassus, uir bene doctus, & inge-

B 14

SCHOLIA IN PARTEM I.

nio præstans, putabat esse legendum, Quasi uero ista
ui quicquam. eamq; cōiecturam in suo libro scripserat.
quā ego uel dissentientibus libris manuscriptis ualde pro-
bo. error inde natus est, quod, uel pro ui, ueteres scribe-
bant: de quo Politianus in Miscell. unde in librum de
uniuersitate idem mendum irrepsit pagina 198: ubi le-
gendum est, ui cum eadem coniunxit, non, uel cum eadē
coniunxit.

168:

OMNIA ista perinde ut cuique data sunt, pro ra-
ta parte aut longa, aut breuia dicuntur] Legebatur
antea, pro rata parte à uita longa. nos sensum secuti,
aut longa, correximus, adiuti non nihil à libro Maffei
manuscripto, in quo legitur, aut ita: ex quo sum addu-
ctus, ut, dictione, ita, in alium locum translata, sic legen-
dum opinarer. omnia ista, perinde ut cuique data sunt,
ita pro rata parte aut longa, aut breuia dicuntur.

170.

ET hoc quidem hoc modo: nihil autem melius æsti-
mo] Ex antiquo libro Maffei legendum puto: Et hac
quidem hoc modo: nihil autem melius extremo: ut hoc
totum non ex Socratis oratione sit, sed à Cicerone per
interpositionem prolatum: nam neque in Platonis apo-
logia hæc sunt, & dictio illa, inquit, quæ subsequitur,
ideo uidetur esse illata, ut quasi interruptum superioris
orationis filum contexeret.

170.

IN quos Symonides] In præpositio hic accipitur in
bonam partem, pro in quorum laudem, ut de Oratore
libro II. Multa in Castorem scripta, & Pollucem. & de

PHILOSOPHIAE C I C.

natura deorum libro I. Catulus dilexit Roscium: in quem etiam illud est eius, Constiteram exorientē Aurorā forte salutans, & quæ sequuntur. De senectute etiam, in quem, inquit, illud elogium, unicum plurimæ consentiunt gentes populi primarium fuisse uirum. His exemplis adducti sumus, ut, in quos, emendaremus, cum, in quo, antea legeretur.

171:

H A E C in errore uersetur] Concinnius, Hic in errore uersetur.

173.

SOLENNES, & statum sacrificium] Statum lego, non statutum, ut habent aliquot impressi libri. sic & in oratione de Arusp. resp. Statas solennesq; caerimonias. & Linius lib. XL. Proficiscuntur ab Thessalonica Aeniam ad statum sacrificium. manauit autem latius hoc mendum, ut in ueterum libris saepe, pro statum, legatur statutum.

173:

OMNES amicos laude, et latitia exequi] Et hic, & superiores proximi uersus, omnes senarij sunt iam-bici. quod si legatur, ut quidam uolunt, Hunc omnes amicos laude, & latitia exequi, syllaba abundabit.

176.

REFELLERE sine pertinacia, et refelli sine iracundia] Mallem sic, Refelli sine pertinacia, & refellere sine iracundia.

178:

SAPIENTIAE, &c.] Corrige cum antiquo libro: Sapienti contra dolorem: si. fortis in perferenda

B üij

SCHOLIA IN PARTEM I.

do, officio satis est.

182.

A V T Philoctetam] Vel in coniunctione, A V T, mendum inest, uel aliquid desideratur: itaque placet legere ut est in Maffei libro, Prometheus, aut Philoctetam.

182.

Q V A' M te enim malo dicere: sed ille certe non fortis] Hac si parenthesi circuncludantur, apertior erit sententia.

182.

LECTVLO, &c.] Locus corruptus: nam libro II. de Fin. sequentes uersus non ad Philoctetam, sed ad saxum Lenium referuntur.

196.

NOLITE hospites adire ad me ilico istic] Trochaicus est, in quem non cadit iambus: itaque non puto eos recte sentire, qui uerbis aliter collocatis ita legunt, Nolite hospites ad me adire ilico istic: nam in quarta sede iambus esset.

196.

TANTA uis sceleris in corpore haret] Trochaicus imperfectus: pedem enim desiderat: quem restituere sine libris manuscriptis nefas est: Tanta uis sceleris meo in corpore haret, legendum quandoque sum opinatus: quam opinionem nondum mihi uenit in mentem cur abijcerem: itaque eam protuli, hoc tamen animo, ut, si quis contra dixerit, pugnare nolim. Versus in pedes ita diuidendus esset, Tanta = uis scele = ris me = o in = corpo = r' haret.

204:

CADENTES] Carētes, antea legebatur: itaq;
est in libris manuscriptis: mihi tamen uisum est ut emē
darem, cadentes: ex Homeri uersu, in quo est, πῖπτος
σιγ: quod significat, cadunt. uersus autem hi, quos Ci
cero uertit, sunt Iliados T.

207.

NIHIL mali] Puto rectius, Nihil noui. nam si
legas, Mali, ad Cleanthis rationem reuolueris. dixit etiā
pagina 217. Animo sic excubat sapiens, ut ei nihil im
provisum accidere possit, nihil inopinatum, nihil no
uum.

214:

VT sunt alij ad alios morbos] imperfecta simili
tudo: nam ad particulam, ut, quæ respondeat, uox non
est. forte ita corrigendum. Ut sunt alij ad alios mor
bos procliuiiores; itaque dicimus grauedinosos quosdā,
quosdā torminosos, non quia iam sunt, sed quia saepe;
sic alij ad metum.

217:

ALITER ferat] Opinor legendum esse, ferāt:
siquidem ad uocem, stultis, refertur.

219.

ADVERSA ratione] Maffei liber, Aversa à
ratione. probo. nam etiam supra, 211: Zenonis, inquit,
est diffinitio, ut perturbatio sit auersa à recta ratione
contra naturam animi commotio. & 213: Omnium
perturbationum fontem esse dicunt intemperantiam:
quæ est à tota mente, & à recta ratione defectio, sic
auersa à præscriptione rationis, ut nullo modo, &c.

SCHOLIA IN PARTEM I.

226.

IRA uero quanquam diu perturbat animum, dubitationem insanie non habet] Mendum est in uoce, quanquam. ueteres libri, quos ego uiderim, habent, quam, deprauate omnino, si respicimus, dictio ira quò referatur. quòd si coniecturæ locus est, ita legerem: Ira uero, quàm diu perturbat animum, dubitationem insanie non habet.

226:

AT NATURALIS EST.] Obiectio: cui respondet quod sequitur; An quicquam esse potest secundum naturam, quod sit repugnante ratione? Et est sententia, nisi fallor, multo concinnior, quàm si legas, ut antea, aut naturalis est? cum præcedenti membro connectens. ut autem hunc locum una dempta littera correximus, sic paulo post alium una immutata restituiamus. nam ubi legebatur, priusquam esset ulla ulciscendi libido, nos sensu meliore emendauimus, prius, quàm esset ulta, ulciscendi libido.

233.

PVTATVR dicere, in rotam (id est genus quoddam tormenti apud Græcos) beatam uitam non ascendere] Hic locus in nonnullis exemplaribus antiquis ita legitur. ego tamen totum illud, quod parenthesi inclusum est, reieci, sine dubio glossam alicuius esse putans, qui, rota quid esset, exponere uoluerit. quidam tamen eam non agnoscetes, in ordinem Ciceronis uerborum receperunt.

242:

CVI rei refertæ] Concinnius, Cui refertæ.

243:

DEBILITATVRVM] Maffei liber, Debellaturum: utrunque recte: magis tamen probo, Debilitaturum, propter uerbum, succumbet, quod sequitur.

246.

FACERE non potuerunt?] Iacet uerbum, facere, & plane otiosum hic est. lege sine eo: multo erit elegantius.

247.

QVID QVID obiectum est] Aut, pro Quid quid, legendum est, Quid: aut, Quidquid, hic accipiendum pro Quidque: ut apud Lucretium libro II. Inq; suos quidquid rursus reuocare meatus. & libro IIII. Semper enim summum quidquid de rebus abundat. & libro V. Sic unum quidquid paulatim protrahit atas in medium. Possem ex oratoribus loca recitare: sed ego, in latinis locutionibus ubi quid eiusmodi occurrit, quod sine exemplorum comprobatione durius uideatur, libentius poetarum uxor auctoritate, quam oratorum: sunt enim poetæ certiores latinæ linguæ testes, propterea quod metri ratio facit, ut mutationi non tam facile locus sit: quod in oratoribus contra uidemus.

249.

AT enim non sine ignominia afficere poterit sapientem] Locus recte stellula notatus: mendum enim subesse constat. forte ita restitui posset. At enim non erit sine ignominia. ignominia afficere poterit sapientem? de sapiente enim est hæc omnis oratio. sententia certe hæc uidetur esse: quibus autem uerbis expli-

SCHOLIA IN PARTEM I.

canda sit, statuere nostrum non est. studiosi libros antiquos adeant, & eorum ope utentes locum emendent.

250:

OMNESQUE id nos] Id, non uideo quid spectet. antiqui scribebant, it. inde mihi orta coniectura est, ut, Item, legendum putarem.

SCHOLIA PAVLI MANVTII IN
SECVNDAM CICERONIS PHI-
LOSOPHIAE PARTEM.

Pagina 2.

CAVSAM, id est principium, philosophiae esse scientiam] Nisi enim scientiae nobis amor à natura esset insitus, non erat causa cur philosopharemur. scientiam autem philosophiae causam, & originem esse, inde cognoscitur, quòd de natura deorum non modo uariae sunt doctissimorum hominum opiniones, uerum etiam discrepantes. cuius rei causa est scientiae cupiditas. Cur autem nonnulli hanc lectionem adeo non probauerint, ut corruptum exemplar sequi maluerint, non intelligo: nisi si ea, quae in suo libro manuscripto non uident, ex ingenio, & coniectura esse omnia in animu induxerunt.

2.

QVID est enim temeritate fortius?] Aut hic fortius in malam partem est accipiendum, quasi uiolentius; qua significatione hanc uocem alibi non memini me legisse: aut pro fortius corrigendum foedius, quod affirmare sine uetustis exemplaribus non audeo.

2.

QVOD uero maxime &c.] Receptam lectionem non improbo: neque enim est cur debeam. sed ut medici non eos solum, qui aegrotant, sed eos etiam, qui satis comode habent, quandoque curant, ut ad naturae beneficium addito artis adiumento, quamoptimam ualitudinem, & speciem consequantur: sic nos non ea mo-

SCHOLIA IN PARTEM II.

do, quæ errorum tenebris inuoluta, minus perspicua sunt, sed siquid etiã eiusmodi est, quod lectorem omnino non lateat, quanto magis possumus correctione illustramus: ut hoc in loco, dixi me receptã lectionem non improbare; neq; cur improbem, causa est: tamen ad uenustatem, & ornatum quiddam addetur, si ita legas. Quod uero maxime rem, causamq; cõtinet, utrum nihil agant, nihil moliantur, ab omni curatione & administratione rerũ uacent; an contra ab his & à principio omnia facta & constituta sint, & ad infinitum tempus regantur, atq; moueantur; in primis magna quæstio est.

6.

PHYSIOLOGIAM] Post hanc uocem sequebatur, id est naturæ rationem: quod induximus, uidentes glossam esse ab aliquo adiectam, qui physiologiam interpretaretur.

8:

A' MAGISTRO Platone uno dissentiens] Primum non ab uno, sed à multis dissentiebat; nam philosophi de dijs uarie sentiebant: deinde ab alijs potius, quàm à Platone; cuius eandem ferè de dijs fuisse sententiam paulo ante ostendit: quam eius discipuli, Aristoteles, & Ponticus Heraclides, sunt secuti: itaque uidendum, num ita legi possit: A' magistro Platone non dissentiens.

9.

ET tamen modo mundum, tum mentem diuinam esse putat] Corrigo, Et tum mundum, tum mentem Deum esse putat: itaq; planè est in Maffei libro, nisi quòd

habet, Et cum mundum.

9.

THEOGONIAM, id est originem deorum] Hic quoq; glossa fuit : nam illud, id est originem deorum, quis non uidet adscriptum fuisse, ut Theogonia significatio ostenderetur ? qua ratione adducti deleuimus, eo libentius, quod quibusdam in antiquis libris expositio illa non est.

Eadem.

VSITATAS perceptasq; cognitiones] Retius opinor, insitas perceptasq; cognitiones : nam & in Maffei libro ita scriptum legitur : et pagina etiam 10 : Insitas, dixit, deorum cognitiones habemus. Et alibi non semel. atq; etiam Lucretius hac locutione usus est : Vnde (inquit libro V.) insita notities est utilitatis.

II :

NON modo uiderat animo, sed etiam sic tractat, ut manu, doceat] Huius loci correctionem sensus ipse uidetur ostendere : tollet enim omne medium, si quis ita legat, Non modo uiderat animo, sed etiam sic tractatur ut manu, docet.

II :

EXISTAT, & ad deos affluat] Legendum puto, A deo affluat, sententia ita postulante : de quo dubitandum eo minus est, quod pagina 24. Cum, inquit, ex ipso imagines semper affluat. & Lucretius nostram coniecturam libro 4. plane confirmat.

IS :

QVOD & non predicanti tam facile quidem credam, sicut] Tam, & sicut particulae non sunt sibi

SCHOLIA IN PARTEM II.

inuicem respondentes : itaq; & locutione magis usitata, & sensu aliquanto aptiore legetur : Quod & non prædicanti, tamen facile quidem crederem, sicut mali ædificij, &c. quam lectionem habet Maffei liber manu- scriptus.

17.

HVIC pulchrior deo?] Concinnior erit sen- tentia, si legatur; Hui, pulchrior Deo?

18.

IPSUM sibi displicere] sic libri manuscripti : à quibus non dissentio : uidendum tamen est, num re- ctius ita legi possit, ipsum tibi displicere.

18.

SIGILLA numerantes] Sensu, ut opinor, me- liore, clariore quidem certe legetur, Sigilla uenerantes.

19.

QV AE funditus gens uestra non nouit] Puto legendum esse, Quem : ut subaudiatur, morem : & de- inde, argumentis sententiam, non argumenti sen- tentiam.

19:

COR, pulmones, iecur, cæteraq; detracta utilita- re, quid habent uenustatis?] Corrigo, Cor, pulmones, ie- cur, cætera; quæ, detracta utilitate, quid habent uenu- statis? ut à præcedentibus tenui distinctionis nota sciun- gantur, & ad uerbum, habebit, referantur.

22.

SUPERIOR aer] Antiqui libri & superius aer, & supremum aer, habent. ego rectius legi puta- rem, superiorem aer; ut subaudiatur, locum teneat : uel,

uel, superior aeri : ut insequens membrum spectet.

24.

HOMINES non colant] Hominibus non consulant, magis probarem. erat enim hæc Epicuri sententia, deos hominibus non consulere. quod Cotta refellit cū hoc loco, tum in fine libri, cum inquit ; dii nulla re egentes, & inter se diligunt, & hominibus consulunt. Item libro 11. pag. 59. Si, inquit, omnibus hominibus deos consulere censemus. Et huius disputationis libro 3. pagina 72: Primum deorum ne providentia mundus regatur: deinde consulant ne dii rebus humanis. & alibi in eandem sententiam sæpissime: quæ quia tam manifesta in re minus videntur esse necessaria, prætermittam.

24:

PRODICVS Chius] Alij videntur legisse in antiquo codice, Prodicus Cius. nos hic hæremus, cum ex pagina 9: auctorem huius sententia fuisse Perseum appareat. nisi si uelis legere, Perseus Citieus, non Prodicus Cius, literis haud ita dissimilibus, ut correctio temeraria uideri possit. Perseum autem, Zenonis auditorem, fuisse Citieum, Suidas, & Laertius in Zenone testatur.

29.

DISTINCTIONEM, ueritatem, pulchritudinem, ordinem] Ex ijs, quæ sequuntur, manifestum est, uarietatem potius hic esse legendum, quàm, ut antea, utilitatem: ut illa ratio omittatur, quod de utilitate, qua homines adducti deos agnoscunt, non in quarta causa, sed in secunda mentionem facit.

35:

BIS bina quid essent] Bina numerum significat,

C

SCHOLIA IN PARTEM II.

non qualitatem : itaq; sic opinor rectius , Bis bina quot
essent, una litera immutata, siquidem quid pro quid ue-
teres scribebant : quæ deinde multorum errorum cau-
sa fuit, describentibus libros hominibus imperitis.

39.

IS RAPVIT Proserpinam.] Hærebat antea
lector hoc in loco, depravatione uerborum implicatus.
nunc ex Maffei libro correctione adhibita, nemo tam
tardus est, qui, uel cursim legens, sensum non percipiat.

43:

SONITV, & spiritu.] Qui pro spiritu, lege-
re malunt, strepitu; non animaduertunt ex sua lectio-
ne uersum claudicare. hunc autem uersum, & alios con-
sequentes recitat Priscianus in libro de comicis metris.

44.

SICVT inciti, atq; alacres rostris perfremunt.]
Metire uersum pedibus : uitium deprehendes: quod mu-
tatione parua tollitur, si pro, sicut inciti, legas, Si-
cuti citi.

51.

VOMITIONE canis purgare aluos ibes Ae-
gyptiæ curant.] Varie legitur in libris manuscriptis :
nam pro purgare, & purgante, & purgantes, & pur-
gant, reperitur, & pro canis, canes : ut fortasse ita cor-
rigendum sit : Vomitione canes purgatur : aluo se ibes
Aegyptiæ curant. Cuius rei historiam ex Plinio, & Plu-
tarcho licet cognoscere.

53.

MOLLITVR cibus.] Satis aptus elicitur sen-
sus : mihi tamen magis placeret, Molitur; à uerbo mo-

lo molis, unde molares dentes. atq; etiam in hoc uerbo
Maffei liber l consonantem non geminat.

55:

APERTE tāgendi] in libro Maffei lectio probabilior, Pariter tangendi: cuius sententiam, quia patet, ostendere supernacaneum uidetur.

60.

SI mehercule, inquit, Vellei] Aut in his uerbis mendum est, aut quidpiam desideratur. quod si ita corrigas, sanè hercule, inquit, Vellei; non erit, quo lector offendatur. subaudietur enim, paratus uenio: & optime cum sequentibus sententia conueniet.

64:

SENSVM, & rationem, & orationem, hæc eadem & caniculam non habere] Antiqui libri alij habent, sensum, & rationem, hæc eadem & caniculam non habere: alij, sensum, & rationem, & orationē, hæc eadem orionem, & caniculam non habere. emendo, sensum, & rationem, orionem, hæc eadem & caniculam non habere.

67:

IDAEIS indigenis] Idæis digitis, alij: utrunq; deprauatum. sequor Constantij Fanensis, eruditi sanè hominis & admodum diligentis, sententiam, qui legit, Idæis Daëtylis, ex Strabonis libro X. qui scribit, unum ex Idæis Daëtylis Herculem fuisse nominatum. & ex Diodori sexto, cuius hæc sunt uerba: Primi in Creta circa idem habitauerunt Idæi Daëtyli appellati. & infra, scribunt unum ex eis appellatum Herculem. Sic etiam legitur in Maffei libro. Digitis autem, ut idem Constan

C ij

SCHOLIA IN PARTEM II.

tius recte conijcit, glossa fuit, uerbo Daelylis superimposita: unde & indigitis, & indigenis errore aucto factum est.

71.

CVIVS Abazea sunt instituta] Maffei liber, Cuius Sabazea: lego, Cui Sabazea: pro, in honorem cuius. Sabazius autem Dionysij cognomen fuit: unde Sabazia sacra. cuius nominis etymologiam Suidas exponit in uerbo Σαβάζιος, & Aristophanis interpres in Anibus, & Vespis. ut fortasse apud Macrobiū libro 1. Saturn. pagina 141. Legendum sit, Sabazium, non, Sebadium.

72.

IN Palatio, et ædem Larum] Lares inter res perniciosas annumerari mirabar, cum in Maffei uetusto exemplari scriptum animaduerti, in Palatio, et Orbonæ ad ædem Larum. quæ mihi lectio admodum sanè placuit; quòd, Febris, Orbona, Mala Fortuna, recte & uideri, & dici res perniciosæ possunt. quod si quis hoc argumento contentus non est, & præter antiqui libri auctoritatem, amplius præterea desiderat, Pliniū audiat, cuius hæc sunt uerba libro 2. cap. VII. nat. hist. Febrifanum in Palatio dicatum est, Orbonæ ad ædem Larium ara, & Malæ Fortunæ Exquilijs.

73.

POSTQVAM pater, &c.] Septenarium hunc uersum oportet esse, quemadmodum & insequentis reliqui sunt. ut autem legitur, pedibus recte distinguere non potest. neq; secus habent antiqui libri. sed animaduerti, uersum, nulla mutatione, restitui posse, si ita

scribatur, ut incipiat à uerbo, Appropinquat; & duæ præcedentes dictiones, tanquam superioris uersus extremæ, seiungantur.

78.

QUINAM Tantalidarum, &c.] Senarij tres iambici sunt: quos nemo hætenus agnouit. mihi cum semper ipsa uerba poeticum quiddam olere uisa sunt, tum multo magis, posteaquam in Maffei libro scriptum legi, satias supplicij, non, satietas supplicij. quod cum animaduertissem, confugi statim ad mensuram; eaq; usus, deprehendi uitium, quod propter cōtinuatum uerborum ordinem latebat. senarios inquam iambicos ex uetere poeta, esse comperi. qui sunt ita distinguendi.

Quinam Tantalidarum interneciori modus Paretur? aut quanam unquam ob mortem Myrtili Poenis luendis dabitur satias supplicij? Satias autem pro satietas quandoque ueteres dicebant: unde Lucretius libro 11. fessus satiate uidendi. & libro V. inuabant Cum satiate cibi.

83:

IN secundo consulatu] Puto corrigendum, In secundo de consulatu: ut subaudiatur, libro.

86:

AETHEIVM] Plutarchus in Crasso Ateium appellat: quo modo hic etiam legendum puto: quando eum Dion historiæ libro XXXIX. C. Ateiu Capitonem nominat: Capito autem cognomen Ateiorum, non Aetheiorum fuit. de prænomine, si Dionem sequi uolumus, Caium adscribemus, non Publium.

C iiij

89.

MINVS mirum est] Hæc tota somnij interpre-
tatio constat e' septenarijs : itaq; non intelligo quid spe-
ctauerint ij, qui ueterem lectionem mutarunt, & pro,
Minus mirum est, legere maluerūt, minus mirandū est.

99.

POLYBVM Corinthium] Polidum Corin-
thium, Maffei liber, minus corrupte, sed ut mendum ta-
men penitus non tollat : nam est scribendum, Polyidum
Corinthium, ex Homeri loco, quem Cicero significat, qui
est Iliadis libro XIII. his uerbis :

Ἦν δ' εἴ τις εὐχίνωρ πολυΐδου μάντιος υἱὸς
ἄφνειός τ' ἀγαθὸς τε, κορινθοῖ οἰκίᾳ νοέων,
ὃς ἔ' εὖ εἰδὼς κῆρ' ὀλοὸν ἐπὶ νοὸς ἔβαινε :
πολλάκι γὰρ οἱ εἶπε γέρον ἀγαθὸς πολυΐδης,
νοῦσ' ὧ ὑπ' ἀγαλῇ φθίσθαι οἷς ἐν μεγάροισιν,
ἢ μετ' ἀχαιῶν νυστὶν ὑπὸ τρώεσσι δαμῆναι.

99:

DE principum filijs sex singulis Etruria populis]
Valerius Maximus non sex, sed decem fuisse tradit, qui
singulis Etruriæ populis in disciplinam traderentur.

99:

VT enim Aegyptij, ut Babylonij] Vt Aegyptij,
ut Babylonij, libentius legerem ; uel , Etenim Aegyptij,
& Babylonij.

100.

SOMNIANDI causa excubabant] Videtur
esse legendum, Incubabant : quo uerbo & Virgilius, de
Latino Rege loquens, in eandem sententiam libro VII.
usus est, cum inquit : Pellibus incubuit stratis somnosq;

167:

ESSE uoluerūt] Recte, noluerunt, legit iuriconsultorum princeps Alciatus in libello de quinque pedum praescriptione. & paulo post, Sed nos tres arbitri.

168.

SVIS, omnibusq; natura coniunctos] Suis coniunctos, non uideo quo sensu legatur. rectius uidetur, sibi.

170.

EOSDEM migrare] Eos demigrare, crederem esse corrigendum: & paulo post, Videtur adduci, pro uideam adduci.

170.

CVM pro Ambio] Quis hic Ambius fuerit, ignoratur: neque pro eo Ciceronem, aut Pompeium dixisse, comperimus: utrumque autem pro Balbo; pro quo extat luculenta Ciceronis oratio: itaque corrigo, Cum pro Balbo, approbante Maffei libro manuscripto.

170:

QUAM ex Quinto saepe audio] Ineptum, si ad amoenitatem referatur: potius referendum uidetur ad id, quod sequitur de Thebano Epirote: & pro, Quam, legendum, Quemadmodum: quam uocem ita scimus à librarijs nonnullis apice superimposito contrahi solere, ut interdum uel Quam, uel aliud simile potius, quam quemadmodum, significare uideatur.

173.

NEVE novos, sed ne aduenas] Veram lectionem esse puto, Né ue novos, & ne aduenas; parua admodum, & prope nulla mutatione; siquidem, set, ueteres scri-

SCHOLIA IN PARTEM II.

bebant pro, sed ; & saepe hoc mendi genus deprehendimus, cum alicuius uerbi prima litera ex ultima antecedentis sumpta, & repetita est. Maffei liber habet, Né ue nouos, siue aduenas. antiquitatem magis oleret, Né ue nouos, né ue aduenas.

173 :

TEMPLA liberata & efflata] Ex antiquorum testimonio, & auctoritate legendum est, Effata. nam M. Varro de lingua lat. Hinc, inquit, effata dicuntur, quod augures finem auspiciorum coelestium extra urbem agris sint effati. hinc effari templa dicuntur. ab auguribus effantur, qui in his fines sunt. hinc fana nominata, quod Pontifices in sacrando fati sint finē. Et Gellius lib. xij. cap. xiiij. de pomœrio his uerbis. Pomœrium quid esset, Augures populi R. qui libros de Auspicijs scripserunt, istiusmodi sententia definierunt. Pomœrium est locus intra agrum effatum, per totius urbis circuitum penè muros, regionibus certis determinatus : qui facit finem urbani auspicij. & in eodē cap. neque postea D. Iulius, cum pomœrium proferret, intra effatos urbis fines incluserit. Pomœrium est circum murum locus, quem in condendis urbibus quondam Hetrusci, quā murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant. Vti appareat, effari, & consecrare idem esse. Præterea Linius lib. I. Iouis Statoris ædem uotam, ut Romulus ante uouerat : sed fanum tantum, id est locus templo effatus iam sacratus fuerat.

174 .

VT & tu rogas] Allusit ad tabellas, in quibus scriptum erat, uti rogas. Vide ad Atticū lib. I. & Li-

PHILOSOPHIAE CIC.
uium libro XXXIII.

175:

MALAE Fortunæ, detestataq;] In antiquioribus libris, Mala Fortunæ detestatur. ut existimem uerbū, detestatur, esse inducendum, ueluti glossam ab aliquo ad scriptam ad id, quod sequitur, Quæ omnia eiusmodi repudianda sunt: ut ostenderet Ciceronem eiusmodi omnia detestari.

177.

EUMOLPIDAE QVAE NOSTRI] Aut corrigendum, Eumolpidaq; uestri: aut in nominibus personarum error est: nam Eumolpidæ sacerdotes erāt Athenis. repetam igitur quod supra est, idq;, ut est in Maffei libro, perscribam. Versatur oratio. at uero, quod sequitur, quo modo aut tu assentire, aut ego reprehendam? M. sanè quæro Tite, quid tandem id est? Att. De nocturnis sacrificijs mulierum. M. Ego uero assentior, excepto præsertim in ipsa lege solenni sacrificio ac publico. Att. Quid ergo aget Iacchus, Eumolpidaq; nostri, & augusta illa mysteria, siquidem sacra nocturna tollimus? non enim populo R. sed omnibus bonis, firmisq; populis leges damus. excipis, credo, illa, quibus ipsi initiati sumus. M. Ego uero, & C. Hoc totum uacare mendo existimamus. nam illud, sanè quæro Tite, refertur ad memoriam. quæro, inquit, quid sit quod in lege sequitur. deinde, quasi reminisci non posset, infert, quid tandem id est?

179:

IURISCONSULTVS] Solæcismus uidetur esse, cum ad uerbum, Dispartiuntur, quod est numero

SCHOLIA IN PARTEM II.

multitudinis, referatur.

182:

ASTIM cum illo] Ex Maffei libro legendū est, ne in Astico sepeliretur. Asticus autem locus erat Athenis, ubi liberi homines sepeliebantur, cum alibi mercedem pro sepulcro penderent.

182:

DOMVS QVE funeris] Dominusq; funeris, opinor emendandum: quemadmodum etiam in oratione in Vatinius dixit; Dominus epuli.

186.

SENATORI, qui nec aderit, aut causa, aut culpa esto] Apparet, quidpiam desiderari. non enim adesse solum iubebatur senator, sed etiam loco, & modo dicere. quod Cicero pagina 192. ubi hunc locum exponit, planius ostendit his uerbis. Huic iussa tria sunt: ut adsit; nam gravitatem res habet, cum frequens ordo est: ut loco dicat, id est rogatus: ut modo, ne sit infinitus. uidetur igitur ita esse corrigendum: senatori, qui nec aderit, nec loco, nec modo dixerit, aut causa, aut culpa esto. Quod cum in antiquis libris, ut conijcio, scriptū esset, glossam duobus illis uerbis, Loco, & Modo, quidam superimposuit, & scripsit, Loco senator, modo orator: quod deinde irrepsit in alienum locum, & tanquam à Cicerone dictum accipi cœptum est. itaq; etiam uideo non nullis in suo libro imprimi placuisse. qui etiam id, quod sequitur, Causas populi teneto, cum præcedentibus coniunctum deprauarunt, ut legeretur, Loco senator, & modo orator causas populi tenento: Cum, teneto, legendum sit, & ad senatorem

tantummodo referatur, non, ut ipsi crediderunt, ad senatorem & oratorem. hoc autem ita esse probatur ex Ciceronis uerbis pagina 192. sic enim inquit. Quodq; addit, Causas populi teneto; est senatori necessarium nosse Rempublicam.

188:

PERTVRBANDAS] Tollenda asterisci nota sine causa apposita.

188:

SAPIENTIA maiore nihilo uide] Alij, Nihilo uideris, sensu mihi quidem parū probato. Maffei liber habet, sapientia inde maiorum non ne uides, quod: ut putem esse legendum: sapientiam maiorum non ne uides, quod concessa &c.

189.

QVOD si is casus. &c.] Hic locus ex Maffei libro ita uidetur esse corrigendus. Quod si is casus fuisset rerum, quas pro salute Reip. gessimus, ut non omnibus gratus esset, & si nos multitudinis uis furentis inflammata inuidia pepulisset, Tribunusq; aliquis in me populum, sicut Gracchus in Lenatem, Saturninus in Metellum, incitasset: ferremus o Quinte frater: etc.

190:

QUI eas frangere deberent, cupiditatis eiusdem tenerentur?] Etsi teneor cum genitiuo legitur apud Plautum: tamen & ad sententiam, & ad usum loquendi magis placeret haec lectio: Qui eas frangere deberent, eisdem tenerentur.

190:

QVAECVNQVE mutatio morum extiterit,

SCHOLIA IN PARTEM II.

eandem in populo secuturam] Cum de prateritis oratio sit, apparet legendum esse, in populo secutam.

190:

IVDICANDO quin in lege] In uerbo, quin mendum esse constat: neque uetusti libri discrepant. forte, itemq; legendum sit.

191:

FLETVS] Fluctus, recte putat esse legendum Hieronymus Ferrarius iuuenis pereruditus. est autem sensus: Faciebat Gratidius Arpini, quod post Romae filius eius Marius fecit. hoc autem translatis uerbis eleganter expressit.

191:

AC nostro quidem, qui cum] Si relatiuum, qui, tollatur, mendi nihil supererit. non enim assentior ijs, qui illud, Ac nostro quidem cum precedenti membro connectunt: ex quo inepta plane, atque insulsa fieret sententia. noster autem sine substantiuo quandoque ueteres usurpabant, ut Terentius in Phorm. Noster, quid ageret, nescire: & Cicero in epist. fam. 236: Quod nostra tibi gratias agit.

192.

SAEPISSIME, nullo] Ex antiquo libro particulam, Cum, interpono: ut legatur, saepissime, cum, nullo &c.

192:

DILIGENTIAE memoriam esse] Corrigo ex Maffei libro & ex sensu, Diligentis memoriae esse: nam illud, diligentiae memoriam esse, frigidam habet sententiam, & perabsurdam.

Opem

198.

FIGURAE eius] Antea, Figuratus . nos græca uerba secuti , Figuræ eius, emendauimus, & proxime, cohiberet maxime, cum antea legeretur, cohiberet. maxime. quo loco sententiam distinctio mutabat.

198:

QVI erat] Græca lectio, ὄντος ἀεὶ λογισμὸς θεοῦ: ut uideatur legendum, Qui semper erat.

198:

NATURAMQUE illam, quam alterius diximus, uel cum eadem coniunxit] Vel, expungendum ; & uī, reponendum. τὴν ἑατέρου φύσιν δύσμικτον οὐσαν εἰς ταυτό συναρμότιον βίᾳ.

198:

PERMISCENS cum materia] Distinguedum à superioribus, & Autem, addendum: ut sit, Permiscens autem cū materia. μὴνὺς δὲ μετὰ τῆς οὐσίας.

199.

ATQUE ita cum alterum esset exteriorem amplexus orbem] Et sensus, & græca lectio indicat hæc duo uerba desiderari , Alterum interiorem : ut hic ordo sit , Atque ita cum alterum esset exteriorem, alterū interiorem amplexus orbem . quod etiam ex insequenti membro clarius ostenditur, cum subiiciat, illum eiusdē naturæ, hunc alterius nominauit . græca uerba Platonis hæc sunt : καὶ τὸν μὲν ἔξω, τὴν δ' ἐντὸς ἐποίητο τὸν κύκλον, τὴν μὲν οὖν ἔξω φορὰν ἐπέφθιμisen εἶναι ταυτοῦ φύσεως, τὴν δ' ἐντὸς τῆς ἑατέρου.

199.

EAMQUE, quæ erat eiusdē, detorsit à latere

D ij

SCHOLIA IN PARTEM II.

in dextram partem; hanc autem citimā & à media]
Ex græcis uerbis uidetur emendandum, Eumq; qui erat
eiusdem, detorsit à latere in dextram partem; hunc au-
tem alterius, à media &c. est enim de orbibus oratio, ut
in Platone perspicitur. & uerbum, citimam, non est in
Maffei libro, sed, item, pro eo.

199:

RATIONIS, contentionisq; &c.] Totū hūc
locum opinor ita esse corrigendum: Rationis concentio-
nisq; (ἁρμονίᾳ græce) compos & particeps: quo nihil ab
optimo & præstantissimo sempiternarum rerum &
sub intelligentiam cadentium genitore melius procrea-
tum. λογισμοῦ δὲ μετέχουσα καὶ ἁρμονίας ψυχὴ. τῶν
νοητῶν ἀεὶ τε ὄντων ὑπὸ τοῦ ἀρίστου, ἀρίστη γενομένη τῶν
γεννηθέντων.

199:

QUIPPE qui, &c.] Hic locus ex græcis uerbis
ita corrigendus. Quippe qui ex eadem iunctus, alteraq;
natura, adiuncta materia, temperatione trium partiū,
proportionem compactus, se ipse conuersans, cum materia
mutabilem arripuit, & cum rursus indiuiduam atque
simplicem, in se omnis mouetur, &c.

199:

RATIO autem uera] Alij, Ratio autē utraq;
non recte. ijsdem enim uerbis græca lectio respondet:
λόγος δὲ ἀληθής.

200.

SINE uoce, & sine ullo sono] Siquis græcam le-
ctionem sequatur, intelliget addendum, reuoluta: φρεσὶ
μενος ἀνεὺ φθογγου καὶ ἡχῆς. & quod sequitur, lege.

FINIS

quod abhorret	134: ius coarendi	186.
ista casu non	137: irroganto : de c.c.n.p	180=
ullo somnio	137: mitatum,	86.
ista enim aui	138. consulare i.q.e.i. qui co	5.
quodam l.q. solebat	140. ulla Tribunum pot.	188:
Tusculana d.ponere	140: cogitat, p. impetus pericu-	
illo naufrago	141. li	188:
attinet inculcare	141. cum uideret	190:
omnes à physis irr.	145. principibus extiterit	190:
uellet sine prap.	148. obsunt, quod ipsi	190:
uersari t. putat	148: Consule de C. Carbonis sedi-	
teneram palmam	150. tione	192:
tamen isti	156: omnes, ferri de	193.
scriptum est à te de	158: sequitur de captis	193.
nomine à suum	159: perfectis absolueret,	197:
seculis compluribus	159: obtutum. e. a. unus ex	199:
gignuntur, donata	161. uidebantur : omneis enim or	
haberentur ? nibilo	164. bes e. q. facilitatis *	200:
pietas, ubi aut bene	164: inflexione uertebat	200:
colendum. q. f. i. etiam	iusti= celeraret : alterum, quod in	
tia	165: anticam partem	201.
Att. Ain tandem,	167. deos concursiones	201:
fratris mei germ.	169: labuntur, quibusque	201:
publici i. essent,	176: eatenus	202.
insignibus. dignissima	a. d. principatum, uobisq;	202.
aues, & f.	179. dimensa, &	204.

5818010

A B C D.

Omes quaterniones.

APVD ALDI FILIOS.

VENETIIS, M. D. XXXXI.

